

О. О. Телешкіна

ПРАКТИЧНИЙ ДОВІДНИК УЧИТЕЛЯ

УКРАЇНСЬКА МОВА

ПРОФІЛЬНИЙ РІВЕНЬ

11
клас

Теоретичні відомості

Практичні вправи й тестові завдання

Тексти для диктантів, переказів,
читання мовчки, аудіювання,
перекладів, конспектування

Теми для складання діалогів
і написання творчих робіт

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

О. О. Телєжкіна

ПРАКТИЧНИЙ ДОВІДНИК УЧИТЕЛЯ

УКРАЇНСЬКА МОВА

ПРОФІЛЬНИЙ РІВЕНЬ

11
клас

Теоретичні відомості

Практичні вправи й тестові завдання

Тексти для диктантів, переказів,
читання мовчки, аудіювання,
перекладів, конспектування

Теми для складання діалогів
і написання творчих робіт

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

УДК 811.161.2:37.011.31

ББК 74.268.1Укр

ТЗ1

Серія «Практичний довідник учителя»

Рецензенти:

Н. В. Щербакова, канд. філол. наук,
доцент кафедри української мови ХНПУ ім. Г. С. Сковороди;
Г. П. Турута, учитель української мови та літератури,
учитель-методист, НВК № 29 м. Суми

Тележкіна О. О.

ТЗ1 Українська мова. 11 клас (профільний рівень) / О. О. Тележкіна.— Х.: Вид-во «Ранок», 2011.— 344 с.— (Серія «Практичний довідник учителя»).

ISBN 978–617–540–327–3

Зміст пропонованого практичного посібника відповідає вимогам чинної програми «Українська мова. 11 клас. Профільний рівень».

У посібнику викладено теоретичний матеріал за мовною і мовленнєвою змістовою лініями програми (розкриваються поняття про знак і знакову систему мови, співвідношення мови і культури, мови і соціуму, наводиться інформація з історії українського мовознавства, з історії риторики, схарактеризовано основні види красномовства, наводяться основні відомості про офіційно-діловий, художній, публіцистичний, конфесійний та епістолярний стилі, моделі текстів різних стилів, описані основні стилістичні засоби синтаксису). До кожного розділу посібника дібрані вправи і завдання, спрямовані на вироблення нових мовних і мовленнєвих умінь та навичок й удосконалення раніше набутих. Крім того, подаються тексти для різних видів діяльності (диктанти, перекази, переклади, читання мовчки, аудіювання, реферування, конспектування, складання планів і тез).

Буде корисним у професійній діяльності учителям-словесникам.

УДК 811.161.2:37.011.31

ББК 74.268.1Укр

ISBN 978–617–540–327–3

© О. О. Тележкіна, 2011

© ТОВ Видавництво «Ранок», 2011

Одне з основних завдань учителя-словесника — сприяти формуванню мовної і мовленнєвої компетентності учня. Педагог покликаний підготувати учня до активного і доцільного використання мовних ресурсів в усіх сферах життєдіяльності, сформувати у нього вміння й навички доречного вживання засобів української мови у різних комунікативних ситуаціях із дотриманням правил мовленнєвого етикету, спонукати до постійного вдосконалення комунікативних навичок, підвищення рівня культури мови і мовлення.

Саме на це і зорієнтовує нова програма, що затверджена Міністерством освіти і науки України з української мови, укладачі якої радять на основі знань, набутих учнями у попередніх класах, вибудувати у старшокласників систему знань із практичної стилістики, виробити комунікативні вміння професійного спілкування, удосконалити вміння і навички виконання продуктивних і репродуктивних видів письмових і усних робіт.

Зважаючи на це, ми пропонуємо вашій увазі практичний посібник, матеріал якого тематично викладений у таких розділах:

- «Мова, індивід, суспільство»: розкриваються поняття про знак і знакову систему мови, співвідношення мови і культури, мови і соціуму, наводиться інформація про українську діаспору й українську мову у світі, подаються відомості про лінгвістику як науку про мову, розглядається історія українського мовознавства в іменах (запропоновано стислу інформацію про науковців, що проводять дослідження в різних галузях лінгвістики);
- «Основи риторики»: наводиться інформація з історії риторики (Стародавня Греція, Стародавній Рим, слов'янська риторика), розкриваються основні поняття лінгвістичної риторики, схарактеризовано основні види красномовства;

— «Система функціональних стилів сучасної української мови»: наводяться основні відомості про офіційно-діловий, художній, публіцистичний, конфесійний та епістолярний стилі, моделі текстів різних стилів, описані основні стилістичні засоби синтаксису.

До кожного розділу посібника дібрані вправи і завдання, спрямовані на вироблення нових мовних і мовленнєвих умінь та навичок й удосконалення раніше набутих.

Крім того, у посібнику вміщено добірку текстів для репродуктивної діяльності учнів (диктанти, перекази, переклади, читання мовчки, аудіювання, реферування, конспектування, складання планів і тез). Зміст цього матеріалу відповідає фаховому напрямку навчання і соціокультурній лінії чинної програми.

Шановні колеги, сподіваємося, ця книга буде корисною у вашій професійній діяльності і полегшить вам підготовку до занять.

Мова як особлива знакова система

Теорія знакової природи мови бере початок у вченні стоїків (IV ст. до н. е.) і пройшла довгий шлях у своєму розвитку (концепції Арістотеля, граматики Пор-Рояля, В. Гумбольдта, Е. Кассіра, Ч. Пірса, Р. Карнапа, Ч. Морріса, Ч. Огдена, А. Річардса, А. Гардинера, К. Бюлера, Ф. де Соссюра та ін.), ставши предметом особливої лінгвістичної дисципліни — лінгвосоціології, проте і досі дискусійними залишаються питання, серед яких питання про структуру мовного знака та знакові одиниці мови.

Поняття про знак і знакову систему мови

Однією із знакових систем є мова. Про її знаковий характер говорили ще вчені давніх Індії та Греції. Так, Арістотель стверджував, що «мовні вирази суть знаки душевних вражень, а письмо — знак перших». Поняття знаковості знаходимо також у граматиці Пор-Рояля, а згодом у працях лінгвістів-компаративістів — В. Гумбольдта, О. Потебні, П. Фортунатова, І. Бодуена де Куртене, В. Поржезинського, В. Богородицького та ін. Однак термін «знак» у дослідженнях цих учених не мав спеціального лінгвістичного визначення.

Зовсім по-іншому розглядали це питання після виходу в світ книжки Ф. де Соссюра «Курс загальної лінгвістики» (1916 р.). Ф. де Соссюр мову як систему знаків ставить у один ряд із будь-якою іншою системою знаків, що «відіграє певну роль у житті суспільства». Вивчення мови на рівних правах і тотожними методами мислиться в складі семіології — єдиної науки про знаки: «Мова є система знаків, що виражають ідеї, а тому її можна порівняти з письмом, з азбукою для глухонімих, із символічними образами, з формами ввічливості, з воєнними сигналами тощо. Можна, таким чином, мислити собі науку, яка вивчає життя знаків у житті суспільства... Ми назвали б її семіологією».

Така наука виникла й отримала назву «семіотика». Семіотика (від грецького *semeion* — «знак») — наука, що вивчає структуру та функціонування різних знакових систем.

Зародження семіотики пов'язують із працями Чарльза Морріса «Основи теорії знаків» (1938 р.), «Знаки, мова і поведінка» (1964 р.), хоча її підґрунтя створив американський математик і логік Чарльз Пірс. Ф. де Соссюра по праву вважають основоположником лінгвосеміотики.

Основним поняттям семіотики є знак.

Знак — матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який виступає в процесі пізнання і спілкування в ролі замітника (представника) іншого предмета і використовується для одержання, зберігання, перетворення і передачі інформації.

Основними ознаками знака є:

- матеріальність, тобто чуттєва сприйманість;
- позначення чогось, що перебуває поза ним (об'єкт, позначений знаком, називається *денотатом* або *референтом*);
- непов'язаність із позначуванним природним (причиновим) зв'язком;
- інформативність (здатність нести якусь інформацію і використовуватися з комунікативною метою);
- системність: знак отримує своє значення лише за умови входження в певну знакову систему. Так, знак «!» у дорожній знаковій системі означає «небезпечна дорога», в шаховій грі — «цікавий хід», у математиці — «факторіал», у пунктуації — «знак оклику»; знаки утворюють певні системи, а значеннєвість (цінність) знака зумовлюється його місцем у системі — поза системою знак неможливий.

Специфіка мовного знака.

Своєрідність мови як знакової системи

Розглядати мову як знакову систему можна лише за умови врахування специфіки мовного знака. Ф. де Соссюр вважав, що мовні знаки характеризуються такими рисами, як *довільність* (умовність), тобто відсутність між позначувальним і позначуваним якогось природного зв'язку (ця риса зближує мовні знаки з немовними), *лінійність* (звук в слові вимовляють

один за одним у часовій протяжності, а передані на письмі характеризуються і просторовою лінійністю), *змінність*.

Говорячи про вмотивованість чи невмотивованість як ознаку мовного знака, не можна не погодитися з висновком шведського лінгвіста Б. Мальберга, що «жоден мовний знак не є абсолютно довільним, але й не є абсолютно вмотивованим».

Інші особливості мовних знаків зумовлені специфікою мовної системи. При зовнішній подібності мови й інших систем знаків між ними існують кардинальні відмінності. Своєрідність мови як знакової системи полягає в тому, що:

- мова виникає природним шляхом, постійно розвивається, удосконалюється, тобто має динамічний характер. Вона здатна до саморегулювання, тоді як інші знакові системи є штучними, конвенціональними (виникають за домовленістю) і статичними. Саме цією специфічною ознакою зумовлена така особливість мовних знаків, як *продуктивність*. Знаки нерідко змінюють свої значення не під впливом екстралінгвальних чинників, а під впливом пов'язаних із ними інших мовних знаків;

- мова, на відміну від інших знакових систем, є універсальним засобом спілкування, вона може маніфестувати будь-яку ділянку людського досвіду. Усі інші знакові системи в генетичному плані вторинні стосовно мови і мають обмежені виражальні можливості й обмежену сферу застосування;

- мова є поліфункціональною знаковою системою. Крім комунікативної функції, що є єдиною для інших знакових систем, їй притаманні репрезентативна, гносеологічна, прагматична, фактична, метамовна й інші функції. Мова передає не тільки інформацію про якісь факти, а й ставлення мовця до повідомлення, його оцінку дійсності. Мова — знаряддя мислення, засіб пізнання об'єктивного світу;

- мова — багаторівнева і складна ієрархічна система, яка має два способи організації — *парадигматичний* (відбір) і *синтагматичний* (сполучуваність). На відміну від інших знаків мовним знакам притаманна розмитість меж (наприклад: нормативне — *лінгвістика тексту* і невідмічене — мовознавство тексту).

Характерними рисами мовних знаків є також абстрактність значення деяких із них і конкретизація їх у висловленні, а також можливість їх використання у відриві від безпосередніх подій і ситуацій.

Складним є питання впливу мови на культуру. Е. Сепір зазначає: «Не можу я визнати і справжньої причинної залежності між культурою і мовою. Культуру можна визначити як те, що суспільство робить і думає. Мова є те, як думають. Важко визначити, яких особливих причинових залежностей між відібраним інвентарем досвіду (культура як ціннісний вибір суспільства) і тим особливим прийомом, за допомогою якого суспільство виражає різний свій досвід, можна очікувати... Зрозуміло, що зміст мови нерозривно пов'язаний із культурою... Мова у своїй лексиці більш-менш точно відображає культуру, якої не обслуговує; цілком справедливим є і те, що історія мови й історія культури розвиваються паралельно». Отже, впевнено можна стверджувати лише те, що культура визначає план змісту знакової системи мови. У семантиці мови відображаються загальні, універсальні компоненти загальнолюдської культури і своєрідність культури конкретного народу.

Відмінності мов, зумовлені своєрідністю культури, зводяться до:

- відмінностей у лексиці й фразеології. У кожній мові є безеквівалентна лексика, до якої належать слова, що позначають специфічні явища культури і не мають однослівного перекладу іншою мовою. При перекладі вони передаються описово або запозичуються. Запозичені безеквівалентні слова називають *екзотизмами*;
- відмінностей у лексичних фонах слів із тотожним денотативним значенням. Такі слова можуть мати різні конотації (емоційні й оцінні відтінки), а також різні асоціативні зв'язки. Зрідка ці відмінності зумовлені відмінностями і в самих реаліях, як, наприклад, укр. *хата* і рос. *изба* (різна форма, оздоблення), укр. *призьба* і рос. *завалинка*. Часто спостерігається розбіжність у символічних значеннях. Так, наприклад, укр. *зозуля* і рос. *кукушка* — це вісниця, провидиця, однак укр. *зозуля* — ще символ безпритульності, самотності, а також дружини, сестри, матері; укр. *калина* — символ краси, здоров'я, дівчини, ді-

---

¹ <http://revolution.allbest.ru/languages/u00034112.html>

воцтва, любові, України, рос. *калина* символізує розлуку і невдале заміжжя;

- типологічних особливостей літературних мов. Культурою зумовлена форма літературної мови, її зв'язок із народно-розмовною мовою. Очевидним є вплив культури на стилістичну диференціацію мовних засобів (історія писемності, літератури, школи, народного світогляду, різних суспільних ідеологічних течій). Цей вплив не так помітний, як у лексичній системі, він прихований, але має значно глибший характер. Наприклад, досить виразною є відмінність української та російської мов у стилістичній маркованості спільних за походженням слів. Оскільки на російську літературну мову значний вплив мала старослов'янська мова, а українська літературна мова сформувалася на народній основі, то відповідно в російській мові словами високого стилю є старослов'янізми, а в українській — одне із синонімічних народних слів. Старослов'янізми, яких в українській мові небагато, часто використовуються як стилістичний засіб;
- своєрідності самого процесу спілкування в різних культурах. Мовний етикет, тобто мовна поведінка в певних ситуаціях, у різних культурах різна. Йдеться про правила мовного спілкування дітей із батьками, чоловіка з дружиною, господаря і гостя тощо. Так, англійським і американським мовними етикетами передбачається, що в магазині чи будь-якій іншій установі першим вітається господар, а в нас — навпаки.

Наведені факти свідчать про те, що ґрунтовне оволодіння мовою неможливе без засвоєння культури народу — носія мови.

Отже, вплив культури позначається на своєрідності лексико-фразеологічних засобів, на особливостях нормативно-стилістичної системи та мовленнєвого етикету. Дехто з мовознавців вважає, що діапазон впливу культури на мову є значно ширшим. Так, зокрема, М. А. Кондратов стверджує, що з культурним розвитком пов'язане «багатство функцій мови і сфер її використання, взаємовідношення між літературною мовою і діалектами, стилістичне розшарування мови, наявність

великої кількості абстрактних та інтернаціональних слів, особливі структурні типи речень».

Якщо вплив культури на мову є очевидним, то вплив мови на культуру не піддається звичайному спостереженню. Ця проблема була порушена В. фон Гумбольдтом, а за ним Е. Сепіром і Б. Ворфом. Їхню гіпотезу лінгвальної відносності остаточно ще ніхто не довів. Висловлювалися й інші цікаві думки, наприклад, про те, що певними типами культури зумовлені деякі мовні структури. Однак це не теорії, а лише гіпотези.

Мова і соціум

Зв'язок мови і суспільства не одразу став предметом спеціального наукового дослідження. Теорія про співвідношення мовних і соціальних чинників ґрунтується на праці представників соціологічного напрямку французького мовознавства, особливо А. Мейє. Істотну роль у цьому плані відіграли дослідження американських етнолінгвістів, які розвивали ідеї Ф. Боаса й Е. Сепіра про зв'язок мовних і соціокультурних систем; праці представників Празької лінгвістичної школи В. Матезіуса, Б. Гавранка, Й. Вахка, які довели зв'язок мови із соціальними процесами і соціальну роль літературної мови; дослідження німецьких учених Лейпцизької лінгвістичної школи Т. Фрінгса, які обґрунтували соціально-історичний підхід до мови і необхідність включення соціального аспекту в діалектологію, а також праці японської школи «мовного існування» з проблем мовної ситуації. Не можна не згадати роботу Поля Лафарга «Мова і революція» (1894), в якій доведено, що відмінність соціальних різновидів мови є наслідком суспільних суперечностей епохи французької буржуазної революції. У Росії проблема взаємодії мови і суспільства була предметом дослідження О. О. Шахматова, І. О. Бодуена де Куртене, М. Я. Марра, В. М. Жирмунського, Л. П. Якубинського, Є. Д. Поливанова. Певний внесок у вивчення цього питання зробили українські вчені О. С. Мельничук, В. М. Русанівський, Ю. О. Жлуктенко та ін. У 60-х роках ХХ ст. до питання зв'язку мови і суспільства повертаються американські мовознавці В. Лабов,

Д. Хаймс, присвятивши свої дослідження вивченню мовної ситуації в багатомовних країнах. Так сформувалася *соціолінгвістика*.

Соціолінгвістика — наука, яка вивчає проблеми, пов'язані із соціальною природою мови, її суспільними функціями, механізмом впливу соціальних чинників на мову і роллю мови в житті суспільства.

Увесь комплекс соціолінгвістичних проблем можна узагальнити до таких питань:

- як соціальний чинник впливає на функціонування мов;
- як соціальний фактор відображається в мовній структурі;
- як мови взаємодіють.

Соціолінгвістика розглядає поняття мовна ситуація і мовна політика.

Мовна ситуація — сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні і функціональній взаємодії в межах певних географічних регіонів або адміністративно-політичних утворень. Це взаємовідношення використовуваних на певній території різних мов чи різних мовних варіантів. Мовна ситуація охоплює соціальні умови функціонування мови, сферу і середовище вживання мови, форми її існування.

Мовну ситуацію описують за такими критеріями:

— кількісні:

- ♦ кількість мов у певній мовній ситуації;
- ♦ кількість мовців, що говорять певною мовою;
- ♦ кількість комунікативних сфер, які обслуговує кожна мова;

— якісні:

- ♦ характер мовних форм: різновиди однієї мови чи різні мови (одномовність і багатомовність);
- ♦ структурно-генетичні відношення між мовами (споріднені і неспоріднені, морфологічний тип мови);
- ♦ функціональна рівнозначність — нерівнозначність мов;
- ♦ характер панівної мови (місцева чи іноземна);

— оцінні:

- ♦ внутрішня оцінка — це оцінка споконвічними носіями мови її комунікативної придатності, естетичної

престижності: ступінь прихильності мовців до рідної мови;

- ♦ зовнішня оцінка — це характеристика названих параметрів мови носіями інших мов.

На основі цих критеріїв будується *типологія мовних ситуацій*.

Усі мовні ситуації поділяють на прості (одномовні) і складні (багатомовні). Одномовні ситуації ще називають *ендогlossenими*, а багатомовні — *екзогlossenими*. У випадку ендогლოსної ситуації мовець залежно від середовища користується то літературною мовою, то говіркою, а в разі екзогლოსної — різними мовами.

Із екзогლოსних ситуацій найпоширенішою є *двомовність*, або білінгвізм. При білінгвізмі дві мови співіснують у межах одного колективу, який користується двома мовами в різних комунікативних сферах залежно від соціальної ситуації та інших параметрів комунікативного акту. Крім двомовності, в сучасному світі непоодинокі випадки тримовності, рідше трапляється чотиримовність і навіть п'ятимовність. Прикладом чотиримовної ситуації є мовна ситуація в Індії: у межах штату тут використовують місцеву офіційно визнану мову Індії і місцеву неофіційну мову, між штатами — англійську, а у вищих верствах населення — ще санскрит.

Залежно від того, як співвідносяться між собою функції окремих мов чи варіантів мови, розрізняють *збалансовані* і *незбалансовані мовні ситуації*. У разі збалансованої ситуації мови виконують однакові суспільні функції, а в незбалансованих мовних ситуаціях суспільні функції мов не збігаються. Збалансовані ситуації трапляються дуже рідко, а можливо, їх зовсім не існує. Як приклад наводять мовну ситуацію в Швейцарії, однак там справжньої збалансованості немає, бо ретороманською мовою розмовляє лише один відсоток населення; у загальнодержавному масштабі основні мови — німецька та французька, причому функції мов по-різному розподіляються залежно від місця розташування кантону (німецькомовної, франкомовної чи італійськомовної території Швейцарії). Юридична рівноправність мов і реальний їх статус у багатомовній державі переважно не збігаються. Рівноправними проголошені мови не тільки в Швейцарії, Бельгії, а й у Канаді і колиш-

ньому СРСР. Насправді в Канаді перевагу має англійська мова над французькою, а в СРСР під проголошеним конституцією гаслом рівноправності мов за роки більшовицького панування зникло 93 мови (див.: Коммунист.— 1988.— № 15.— С. 63).

Дві мови не можуть бути функціонально тотожними. Це суперечило б чинному в мові закону економії мовних засобів. Через те двомовність, як правило, не є тривалою, а лише перехідним етапом на одномовність, де одна з мов усувається. Навіть на рівні індивідуального білінгвізму спостерігається тенденція до диференційованого вибору мови залежно від ситуації, теми тощо. Різноманітність мовних ситуацій у світі нескінченна.

Вивчення мовної ситуації дуже важливе для вироблення правильної мовної політики.

Мовна політика — свідомий і цілеспрямований вплив, який має на меті сприяти ефективному функціонуванню мови в різних сферах її застосування; сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів щодо розв'язання мовних проблем у соціумі, державі; сукупність політичних і адміністративних заходів, спрямованих на надання мовному розвитку бажаного спрямування.

Термін *мовна політика* має два значення:

- мовна політика як сукупність заходів, спрямованих на певний мовний розвиток (уведення нових або збереження старих мовних норм, уніфікація і стандартизація літературних форм, реформи в галузі орфографії і пунктуації);
- мовна політика як частина національної політики певної держави (зміна чи збереження наявного функціонального розподілу мов у багатомовному суспільстві).

Щодо другого значення в мовознавстві і політології вживають термін *національно-мовна політика*. Національно-мовна політика спирається на певне теоретичне й ідеологічне обґрунтування, на вироблені в суспільстві концепції з національного питання.

Держава впливає на мовну ситуацію через ідеологічні, законодавчі, адміністративні, фінансово-економічні важелі. Вона визначає соціальний статус і соціальні функції мов. Вплив мовної політики держав у всі епохи зводився до нав'язування скореним народам мови завойовників, до ігнорування прав на

розвиток і функціонування мов національних меншин, до орієнтації країн, які звільнилися від колоніальної залежності, на мови колишніх метрополій. Не була винятком національно-мовна політика і в радянській імперії, де поступово звужувалися суспільні функції всіх національних мов унаслідок функціональної експансії російської мови. Було навіть обґрунтовано теорію про перспективні й неперспективні мови. До перших відносили російську та ще кілька мов, до других — усі молодописемні мови. Української мови в цій класифікації взагалі не згадували. Адміністративно-репресивний державний апарат свідомо сплановував лінгвоцид і етноцид, незважаючи на те що конституція СРСР проголошувала рівноправність народів та їхніх мов. Подібна ситуація була і в Австро-Угорській імперії, де, всупереч проголошеній конституцією 1867 р. рівноправності, чехи, словаки, українці, серби, хорвати, словенці зазнавали політичної і мовної дискримінації. Отже, змістом національно-мовної політики є різноманітні заходи, які проводить уряд із метою розвитку одних мов і стримування розвитку інших.

Отже, вплив суспільства на мову обмежується впливом на взаємовідношення мов у багатомовній державі і впливом на нормативно-стилістичну систему мови, термінологію, графіку й орфографію. Суспільство не може вплинути на зміни структурних рівнів мови.

Мова в житті людини

Мова є засобом і матеріалом формування та становлення особистості людини, її інтелекту, волі, почуттів і формою буття. Мова — це неперервний процес пізнання світу, освоєння його людиною. Мова є засобом спілкування між людьми, передавання власного досвіду іншим і збагачення досвідом інших. Мова сприяє виявленню й задоволенню матеріальних і духовних потреб людей, об'єднує їх у суспільство для досягнення добробуту та духовних цінностей.

Мова існує у двох формах: усній і писемній. Передаючись із уст в уста, закріплюючись у текстах, вона невтомно долає віки, єднає покоління, збирає і зберігає духовне єство наро-

ду, національну картину світу, формує національну свідомість і культуру нації. Потреба ефективного та ефектного спілкування стимулює мовців до художнього осмислення мови, до пошуку все точніших і виразніших мовних засобів. У результаті з загальнонародної мови витворюється відшліфований, культурний варіант — добірне літературне мовлення, яке й саме вже може стати мистецтвом та естетичним матеріалом для інших видів мистецтва.

Мова невмируща, бо в ній безсмертя народу, живе в ньому і з ним. Але в безсмерті мови є й часточка безсмертя людини. Через мову кожна людина дотикається до безсмертя свого народу.

Українська діаспора

Напевно, не знайдеться на земній кулі народу, який би не знав у своїй історії явища еміграції. З різних причин і з різною метою залишають люди рідну землю і вирушають у чужі краї. Наслідком цих переміщень є формування діаспори. Діаспора — це розселення частини етносу поза межами своєї країни чи етнічної території. Як соціальне явище діаспора характерна для багатьох народів, у тому числі і для українців.

Основною причиною формування української діаспори були міграції населення за межі України, зумовлені здебільшого економічними та політичними причинами. Формування української діаспори, зокрема східної, значною мірою було зумовлено примусовим виселенням значної кількості українських селян за межі України під час так званої колективізації, репресій української інтелігенції, а також депортації великої кількості українців із західних земель України під час Другої світової війни і після її закінчення.

Українці на пострадянському просторі становлять східну українську діаспору (вона є чисельнішою, ніж західна), а в країнах Західної Європи, Північної і Південної Америки та в Австралії — західну.

Кількість українців за межами України оцінюється різними дослідниками від 8,6 млн осіб (В. Наулко) до 21,3 млн осіб (Г. Ленцик-Павличко). Це показники на кінець 80-х років

XX ст., вони не враховують тих емігрантів, які залишили Україну під час нової еміграційної хвилі (90-ті роки XX — початок XXI ст.). Останні поповнили українську діаспору у багатьох країнах світу, передусім Європи, Північної Америки, Азії.

Розподіл українців за групами країн на кінець 80-х років XX ст.

Країни і їх групи	Кількість українців, тис. осіб	
	За оцінкою ЕУ	За даними В. Наулка
Східна діаспора	11 060	6806
у тому числі Російська Федерація	8000	4400
Західна діаспора	3404	1765
у тому числі колишні соціалістичні країни Європи	760	452
Західна Європа	93	93
Північна Америка	2100	1030
Південна Америка	416	170
Австралія	35	20

Формування східної діаспори на землях Московії почалося ще за княжих часів. Першими поселенцями з України були ремісники, а також утікачі від татар.

Упродовж XIV–XVI ст. українці (чернігівці, сіверці, путивельці) просувалися на схід, на Слобожанщину, й оселялись поблизу оборонних пунктів. У XVI ст. українці досягли Приуралля, Поволжя. Інтенсивне переселення українців на Слобожанщину тривало і в XVII–XVIII ст. У цей час масове переселення українців відбулося також на Донеччину, Поволжя, Москву, Петербург.

Переселенців з України того часу можна поділити на декілька груп. Велику групу становили вчені, вчителі, митці, перекладачі, співаки, купці, промисловці, ремісники. Багато українців у XVI–XVIII ст. переселялися вільно або примусово до маєтків козацької старшини, що жила у суміжних з Україною повітах Московщини.

Окрему групу переселенців з України становили депортовані російським урядом ув'язнені, інтерновані або заслані українські гетьмани, члени козацької старшини антиросійської орієнтації. Їх засиляли до Сибіру, Соловецького монастиря та інших монастирських в'язниць північної Росії. Багато українських козаків і посполитих примусово переселили до Росії на будівництво Петербурга та інших міст, численних фортець, укріплень, каналів. Якщо у XVII–XVIII ст. українців масово переселяли в Поволжя, на Урал, то з другої половини XIX ст. — у Сибір, Казахстан, Середню Азію, Далекий Схід, Північний Кавказ. Тільки за 20 років перед Першою світовою війною міграціями до азійської частини Російської імперії було охоплено близько 2 млн українців.

Чимало українців за радянських часів із різних причин опинилися за межами України на теренах колишнього СРСР. Так, у повоєнні роки лише із семи західноукраїнських областей було депортовано у східні райони колишнього Союзу понад 1,1 млн осіб, тобто майже кожного 10 жителя регіону.

З усіх українців, що проживають у східній діаспорі, 65 % припадає на Росію. За переписом населення 1989 р. на території сучасної Росії проживало 4,4 млн українців (ця цифра значно нижча від реальної, бо багато українців реєструвалися росіянами).

Понад 602 тис. українців (1989 р.) проживало на півночі Європейської Росії. Тут виділяють чотири регіони їх значного розселення. Це — Санкт-Петербург та однойменна область, Мурманська та Архангельська області, Автономна Республіка Комі.

Провідне місце за кількістю українців у Росії займає Центр Європейської частини (Центральний, Центральньо-Чорноземний та Волго-В'ятський економічні райони). У 1989 р. тут проживало 980 тис. українців. Центральному району належить перше місце в Російській Федерації за кількістю українців (674,8 тис. українців). Друге місце в названому регіоні посідає Центральньо-Чорноземний район, у межах якого розташована північно-східна частина Слобідської України, де досить чисельними є українські громади. Найбільша кількість українців тут проживає у трьох областях — Белгородській, Воронезькій та Курській.

Близько 50 тис. українців у 1989 р. проживало на території Волго-В'ятського економічного району, а також у Поволжі — одному із давніх районів поселення українців. Ще у XVIII ст. сюди переселяли українських селян із Правобережної і Лівобережної України. Кількість українців тут постійно збільшувалася, за переписом 1989 р. вона становила 350,7 тис. осіб.

Важливим регіоном проживання українців є Північний Кавказ. Тут українці селилися ще з XVIII ст. і в багатьох регіонах становили переважну більшість або половину всіх жителів. Компактністю розселення українців на Північному Кавказі виділялася Кубань (Краснодарський край), куди наприкінці XVIII ст. були виселені запорізькі козаки, а пізніше прибувало населення з України. Проте в першій половині 30-х рр. кількість українців на території Північного Кавказу почала різко скорочуватися внаслідок політики їх переслідування, яку проводили уряд колишнього Союзу РСР та КПРС. За даними перепису населення в 1989 р. в регіоні проживало понад 479 тис. українців. Найбільше їх проживало на території Краснодарського краю та Ростовської області, тобто в західній та північно-західній частинах регіону.

На Уралі українська діаспора почала формуватись у XVIII ст. Та лише на початку XX ст. вона почала зростати. У 1989 р. тут проживало 442,8 тис. українців. За кількістю українців у регіоні виділяється Оренбурзька та Челябінська області.

На території Сибіру проживало 860 тис. українців. Із них 583,8 тис. у Західному Сибіру, а 279,4 тис. осіб — у Східному Сибіру. Інтенсивність заселення українцями цього краю збільшилася після спорудження західної та центральної гілок Транссибірської залізниці, яку прокладали у 1895–1905 рр.

Українська діаспора на Далекому Сході Росії («Зелений Клин») почала формуватися із середини XIX ст., коли сюди прибули українські селяни з Київської, Полтавської та Чернігівської губерній. У 1897 р. тут проживало 57 тис. українців, а впродовж XX ст. за різних причин та обставин у цей край переселилось багато українців. За переписом 1989 р. тут проживало 620,5 тис. українців. Зараз вони розселені на всій території Далекого Сходу.

Друге місце за кількістю українців у східній діаспорі після Російської Федерації посідає Казахстан. Селитися на його

території українці почали з другої половини XIX ст. Різко зросли переселенські потоки українців у цей край на початку XX ст., а також у післявоєнний період, зокрема у 50–60-ті роки, що було зумовлено освоєнням цілинних і перелогових земель Північного Казахстану. 1989 р. у цій республіці проживало 896,2 тис. українців, переважна їх більшість — у північній та центральній частинах республіки.

На території Молдови українці почали селитися з XVI ст., це були переважно вихідці із Волині, Галичини і Поділля. Українська діаспора в Молдові формувалася впродовж усіх наступних століть і особливо інтенсивно — в післявоєнний період. 1989 р. тут уже проживало понад 600 тис. українців. Серед національних меншин республіки вони посідали перше місце. Значна їх кількість розселена у Придністров'ї, а найбільша — в Кишиневі — близько 17 % усіх українців Молдови.

У республіці Беларусь 1989 р. проживало 291 тис. українців, найбільше в пограничних з Україною областях — Брестській, Гомельській — та в столиці республіки — Мінську.

Досить чисельною є українська діаспора в країнах Середньої Азії. Вона почала формуватися в другій половині XIX ст., а чисельно зросла в післявоєнний період. За даними перепису населення 1989 р. в республіках Середньої Азії проживало 338,5 тис. українців. Найчисельніша українська діаспора є в Узбекистані та Киргизстані.

Молодою є українська діаспора в країнах Балтії. Сформувалася вона в повоєнний період й інтенсивно зростала в наступні десятиріччя і за даними останнього перепису населення (1989 р.) становила 185,2 тис. осіб. У країнах Балтії українці розселені переважно в містах.

Найменш чисельною є українська діаспора на Закавказзі — 93,1 тис. осіб (1989 р.). За повоєнні роки кількість українців тут зростала дуже повільно. Українці на Закавказзі розселені переважно у великих містах, понад 50 % їх проживає у Грузії. Найменша їх кількість — у Вірменії (8 тис. осіб).

Значно пізніше почала формуватися західна українська діаспора. Спочатку головною причиною міграцій українців до країн Північної та Південної Америки та деяких європейських країн були важкі економічні та соціальні умови життя

на батьківщині. Під час Другої світової війни близько 2 млн молодих людей було вивезено на примусові роботи до Німеччини.

На початку ХХ ст. найбільше українців переселилося до країн Північної та Південної Америки із західних земель України (Галичини, Буковини, Закарпаття).

Західна українська діаспора найчисельніша в США та Канаді. У США проживає близько 1,2 млн українців та осіб українського походження. Значна кількість їх розселена тут у північно-східних промислових штатах (Пенсильванія, Нью-Йорк, Нью-Джерсі).

У Канаді проживає близько 1 млн українців. Головні райони їх розселення — південь, поблизу державного кордону із США. Близько 85 % їх проживає в провінціях Онтаріо, Манітоба, Альберта, Британська Колумбія. Серед міст Канади, де найбільше українців, слід назвати Едмонтон, Торонто, Вінніпег, Калгарі, Монреаль, Сасктаун. У Південній Америці найчисельнішою українська діаспора є в Аргентині та Бразилії. В Аргентині проживає до 220 тис. українців. Розселені вони переважно в північних провінціях і в столиці країни — Буенос-Айресі. Із 155 тис. українців, що проживають у Бразилії, 85 % розселені у штаті Парана. Українці також населяють такі країни Південної Америки, як Венесуела, Парагвай, Уругвай, Чилі.

Значна кількість українців проживає у Польщі, Румунії, Словаччині, Чехії. Як відомо, чимало українців із Польщі в повоєнні часи було переселено в Україну, переважно у західні області. Решта була виселена в північні та західні області Польщі. Зараз у цій країні нараховується від 350 до 600 тис. українців.

На території Румунії проживає 250–280 тис. українців. Вони розселені переважно в північних та північно-східних районах, на межі з Україною (Південна Буковина) та на Мармарошчині, в дельті Дунаю.

У Словаччині та Чехії українці розселені на Пряшівщині (Словаччина), а також у містах, зокрема у Празі. Зараз у межах цих держав проживає понад 150 тис. українців.

Ще наприкінці ХVІІІ ст. частина українців із Закарпаття переселилася до Югославії, а на початку ХХ ст. тут осіли ви-

хідці зі Східної Галичини. Тепер у цій країні проживає майже 40 тис. українців.

Чимало українських емігрантів осіло в інших європейських країнах. Так, у Франції зараз проживає понад 45 тис. українців. Вони розселені в основному в Парижі та його передмістях. Майже 30 тис. українців проживає у Великій Британії. Тут вони зайняті переважно в промисловому виробництві. По декілька тисяч українців проживає в Німеччині, Австрії, Бельгії, Данії та ін. Внаслідок нової хвилі заробітчанської міграції різко збільшилася чисельність українців у країнах Південної Європи, передусім Іспанії, Португалії, Італії та Греції. За різними оцінками, українські емігранти становлять у них від кількох десятків до сотні тисяч осіб. Ці люди зайняті у сільському господарстві, будівництві, у сфері послуг та ін.

Наймолодшою є українська діаспора Австралії. Вона сформувалася переважно в повоєнний період із вихідців західних та східних областей України. Під час перепису населення 1986 р. 29,9 тис. жителів Австралії відзначили своє українське походження, зокрема 21,9 тис. — повністю українське і 8 тис. — частково українське (українцем був лише один із батьків). Із числа 29,9 тис. осіб, які відзначили своє українське походження, 45,5 % народилися в Австралії, 31,3 % — в Україні, 9,9 % — в Австрії й Німеччині, 3,5 % — в Польщі, 10,2 % — в інших країнах або не вказали, в якій саме.

У II пол. 1980-х років 33,5 % українців проживали в штаті Вікторія (адміністративний центр — Мельбурн), 31,2 % — у штаті Новий Південний Вельс (Сідней), 15,8 % — у штаті Південна Австралія (Аделаїда), 8,6 % — у штаті Квінсленд (Брізбен), 7,2 % — у штаті Західна Австралія (Перт), 2,3 % — на території Федеральної столиці (Канберра), 1,4 % — у штаті Тасманія (Хобарт), 0,3 % — на Північній території. Понад 85 % українців проживає в п'яти найбільших містах та їхніх передмістях — Сідней, Мельбурні, Аделаїді, Брізбені й Перті.

Із посиленням еміграційних потоків населення з України в останні десятиріччя українська діаспора збільшується чисельно, розширюється ареал її розселення.

Проживаючи за кордоном, мільйони наших земляків та їх нащадки зберегли в своєму середовищі національну культуру, мову, звичаї, українську самобутність. Із перших років організованого громадського життя провідне місце в більшості друкованих виступів та висловлювань із приводу національного самозбереження посідають питання мови, чи не єдиної виразної ознаки, за якою можна було пізнавати «своїх» у чужорідному оточенні.

Мова є одним із головних елементів у збереженні етнічності, й українські емігранти намагалися розвинути як неформальний, так і формальний механізм для підтримання мовних навичок.

Ситуація у Північній Америці складається таким чином¹. За даними демографічних досліджень 66 % громадян США українського походження не володіють мовою предків. Тільки 123,5 тис. осіб спілкуються українською мовою в сім'ях. Найбільша кількість українців, які володіють українською мовою, живе у штаті Нью-Йорк — понад 52 тис. В інших штатах проживає менша кількість людей, які володіють українською мовою: Пенсильванія — 49,5 тис., Нью-Джерсі — 33 тис., Іллінойс — 20 тис., Огайо — 19 тис., Мічиган — 18 тис., Каліфорнія — 11 тис., Коннектикут — 10 тис., Індіана — 2 тис., Вісконсія — 2 тис.

Демографічні дані свідчать, що мовою предків розмовляє приблизно п'ята частина українського населення. За висновками деяких американських дослідників, громадяни США українського походження, які володіють українською мовою, мають ряд демографічних особливостей: вони переважно старшого покоління, їхній соціально-економічний статус наближається до середнього рівня США, вони одружуються пізніше, ніж американці.

Українці в Канаді, створюючи громадські організації («Свобода», Український Братський Союз, Союз Українців Католиків й Українська Народна Поміч), сприяють розвитку рідної мови, друкуючи дослідницькі матеріали і художні твори на

¹ <http://www.refine.org.ua/pageid-3249-2.html>

сторінках заснованих ними україномовних видань («Український голос», «Новий шлях», «Гомін України», «Життя і слово», «Батьківщина»). Проте життя більшості періодичних українських видань у Канаді було коротким, тому що майже всі українські періодичні видання залежали від пожертвувань читачів або організованого меценатства.

У багатьох українських громадах Канади можна почути регулярні радіопередачі українською мовою (як правило, це випуски новин і оголошень, які чергуються з музикою). У деяких районах українські церкви оплачують україномовні релігійні радіотрансляції. Існують також специфічно українські компанії, які випускають документальні фільми і спеціальні програми українською мовою. У 70-х роках у деяких містах Канади було розпочато показ телепрограм для українських громад. Але тільки в Торонто відбуваються регулярні передачі. У цьому місті існує також україномовна передача для дітей.

Українську мову, літературу і культуру вивчають у широкій мережі громадських шкіл, відомих під назвою «рідні школи». Це суботні або вечірні школи при різних українських церквах й організаціях. Для учнів середньої школи ті самі установи у великих містах пропонують програми, які називаються «курси українознавства». Ці курси здебільшого визнаються провінційними міністерствами освіти, а тому їх випускники отримують диплом з української мови, який можна використати для закінчення середньої школи і для вступу до вищих навчальних закладів. У деяких провінціях українські студії (навчальні програми з української мови, літератури, історії, географії) становлять невід'ємну частину державної шкільної програми. В Альберті, Манітобі та Саскачевані існують українські двомовні програми від дитячого садка до віку 12 років. У звичайних школах існують спеціальні класи з українською мовою навчання, що займають майже 50 % навчального дня. Українські консультанти провінційних міністерств визначають шкільні програми. В Альберті та Манітобі батьки дітей, що ходять до двомовних шкіл, мають власні організації, які відіграють важливу роль в організації освіти українською мовою. Українська мова як окремий предмет викладається в деяких початкових школах у багатьох

провінціях. У п'яти Канадських провінціях українська мова викладається в середніх школах, де в цьому існує потреба. Усього в Канаді приблизно 6 тисяч дітей вивчають українську мову в початкових та середніх школах. У більшості міст із значним українським населенням працюють факультативні вечірні класи для дорослих, які бажають вивчити українську мову. Існує кілька асоціацій українських вчителів.

Незважаючи на розвиток українського шкільництва, кількість людей, які назвали українську мову своєю материнською мовою, зменшилась. Лише 35 % канадців українського походження назвали під час перепису українську мову рідною.

Дещо відмінною є ситуація з українською мовою в Австралії.

Провідним чинником етнічного виживання української спільноти в Австралії, надзвичайно віддаленій географічно й тривалий час відрізаний у культурному та інформаційному сенсі від України, стали численні громадські, релігійні, культурно-мистецькі, молодіжні, політичні та інші організації, що виникали від самого початку масового поселення тут українців. Основні зусилля впродовж півстоліття свого існування українська діаспора в Австралії віддавала збереженню та розвитку української культури, української мови й українознавства в цілому.

Ще під час перепису населення 1986 р. 15,2 тис. осіб вказали, що спілкуються в колі сім'ї українською мовою. Із числа народжених поза Австралією розмовляють цією мовою 75 %, із тих, хто народився на п'ятому континенті, — 30 %. За десять років, які минули від часу попереднього перепису населення (1976 р.), чисельність осіб, які спілкуються вдома українською мовою, в Австралії зменшилася на 14 %.

Що стосується культурної інтеграції українців та інших так званих новоавстралійців, то, за прикладом Канади, в Австралії було знято вимогу про негайне включення іммігрантів в орбіту англійської культури. 1985 р. уряд країни запровадив політику багатокультурності при одночасному акцентуванні на самобутності австралійської нації та австралійському патріотизмі. Ця політика наголошує не на асиміляції іммігрантів у середовищі чисельно домінуючого англосаксонського населення, а на інтеграції, включенні етнічних спільнот у загальноав-

стралійське суспільство. У рамках політики багатокультурності були запроваджені так звані етнічні радіослужби, державну допомогу отримали суботні школи етнічних груп, їхні установи суспільної опіки, будинки для осіб похилого віку, товариства пенсіонерів. Часткову допомогу отримали також українознавчі програми в австралійських університетах, деякі департаменти освіти спонсорували обмін науковців і студентів між Австралією й Україною.

Одним із найважливіших наслідків політики багатокультурності для українців стало те, що українська мова була визнана матрикуляційною, тобто була включена як предмет вступного іспиту до вищих навчальних закладів.

Невід'ємним атрибутом суспільно-громадського життя українців в Австралії є українське шкільництво. Українські етнічні (суботні) школи були засновані тут ще 1949 р. у тимчасових переселенських таборах. Від самого початку існування української діаспори на п'ятому континенті ці школи відігравали важливу роль у збереженні української мови, у формуванні знань про Україну, її історію, культуру, звичаї та релігію. Розуміючи значення українських шкіл у збереженні себе як етнічної групи, українці відкривали такі школи скрізь, де селилися. Австралійський соціолог Джин Мартін відзначає, що за цим показником українці посідають перше місце серед іммігрантських спільнот. Певний час діяльністю суботніх шкіл опікувалися українські громади в штатах і Союз українок Австралії. Згодом для цього була утворена Українська центральна шкільна рада.

Розвиток української вищої освіти в Австралії розпочався для задоволення практичних потреб громади. Для цього 1968 р. в Лідкомбі (штат Новий Південний Вельс) відкрито курси з підготовки вчителів початкових і середніх класів для суботніх шкіл. Програма курсів включала методику і психологію навчання, мову та літературу.

Українські вчительські курси фінансово підтримувалися різними установами та організаціями, зокрема австралійським Міністерством освіти для дорослих і фондом Любомира Шлепковича. Із 1984 р. підготовку вчителів для українських «рідних шкіл» здійснює Центр українознавчих студій — одне з відгалужень Центру славістичних досліджень університету

ім. Макворі в Сідней. Значну фінансову допомогу Центрові українознавчих студій надала Фундація українознавчих студій в Австралії, заснована 1976 р. Ще один осередок українознавчих студій засновано 1983 р. в університеті ім. Монаша в Мельбурні під назвою «Лекторат україністики ім. М. Зєрова». Лекторат веде навчальні програми з української мови й літератури в рамках відділу славістики, готує аспірантів до дипломів магістра і доктора, здійснює науково-дослідну й видавничу діяльність.

Важливим чинником організованого українського життя в Австралії є преса (газети «Єдність», «Українець в Австралії», журнали «Промінь», «Перець», тижневики «Церква і життя», «Вільна думка»). Значну просвітянську роботу здійснюють видавництва «Просвіта», «Ластівка», «Байда». У деяких австралійських містах в ефір виходять українські радіопередачі, які стали вже звичним комунікативним каналом української спільноти.

У Західній Європі¹ українська мова поширена тільки в середовищі вихідців з України (головним чином українців) та їхніх нащадків. Зазначаючи повсякденної асиміляції з боку оточення у країнах поселення, українці не втрачають почуття національної свідомості, зберігають рідну мову й культуру.

Так, в Австрії, де живе близько 5 тис. українців (переважно у Відні, Зальцбурзі, Куфштайні, Інсбруку, Граці, Клагенфурті, Філлаху) діє Координаційна рада українських організацій. Українська греко-католицька церква тут має 7 парафій: найдавніша (з 1784 р.) — у Відні при церкві Св. Варвари; є православна церква. У 1946–1950 рр. в Австрії були українські дитячі садки, середні й вищі школи, видавництва «Наші дні» та І. Тиктора, виходили газети «Останні новини», «Промінь», журнали «Літаври» та «Звено», діяли театри.

У Бельгії проживає близько 3 тис. українців, які приїхали сюди в основному після 1945 р. Вони мешкають у Брюсселі, Левені, провінціях Ено, Лімбург, Льєж. Тут діють Українське науково-освітнє товариство (з 1947 р.; опікується школами для українських дітей), Об'єднання українок Бельгії (з 1948 р.) та інші громадські організації. У 1948 р. створено Головну

¹ Українська мова: Енциклопедія.— К., 2000.

раду українських громадських організацій Бельгії. Є українські греко-католицькі та православні церкви. Виходять часопис «Вісті» (з 1945 р.) — орган Українського допомогового комітету в Бельгії, журнали «Голос Христа Чоловіколюбця», «Крилаті». У 1947–1948 рр. друкувався місячник «Тризуб».

В Іспанії українці — переважно студенти Колегії Св. Якова. Об'єднані в Товаристві студентів-католиків «Обнова» та однойменному хорі при ньому (з 1947 р.) та в Українській студентській громаді (з 1956 р.). У 1951 р. Іспанське національне радіо започаткувало передачі українською мовою, 1952 р. засновано українську секцію при Мадридському центрі східних досліджень. Журнал центру публікує статті на українську тематику.

В Італії після 1596 р. постійно перебуває невелика українська громада греко-католицького духовництва Рима та його околиць (Українська колегія Св. Йосафата, Українська папська семінарія, храм Св. Софії й Український католицький університет ім. Св. Климента, Головний монастир сестер-служебниць (із 1947 р.) і василіанок (із 1953 р.), монастир «Студіон» (1954 р.) і Турина (салезіяни). У ватиканських архівах зберігаються документи з історії України. Із 1939 р. Ватиканське радіо щодня транслює програму українською мовою. У 1945–1947 рр. в Італії було близько 15 тис. українців (переважно військовополонених, які згодом виїхали до Великої Британії). В університетах Рима і Неаполя були організовані факультети української мови.

У Голландії живе близько 1 тис. українців, які входять до Об'єднання українців у Голландії (з 1948 р.). Утворений за ініціативою Андрея Шептицького Апостолат для українців фінансував (1948–1950 рр.) Українську католицьку семінарію у Кюлемборгу, сприяв створенню (1951 р.) в Утрехті візантійського хору з голландців, що співають українською мовою. У Тілбурзькому університеті існує кафедра українознавства.

У Німеччині проживає приблизно 20 тис. українців, що поселилися у Баварії, Баден-Вюртембергу, Гессені, Вестфалії, Нижній Саксонії, Гамбурзі, Бремені, Берліні. 67 % українців — католики східного обряду, 31 % — православні. 1945–1951 рр. відзначені бурхливим громадським і культурним життям українців Німеччини. Діяли 5 вищих навчальних

закладів, Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 44 видавництва, що випускали 147 періодичних видань і опублікували понад 700 книг, 31 оркестр, 60 хорів, 54 аматорські колективи. У 1955 р. працювали 41 суботня школа і 24 дитячі садки (у 1970 р. відповідно 20 і 3). Центром громадського, наукового та культурного життя українців у Німеччині став Мюнхен. Тут діють Український вільний університет (із 1946 р.), Європейське представництво Української вільної академії наук, Український техніко-господарський інститут (з 1945 р.— у Регенсбурзі, з 1952 р.— у Мюнхені), видавництва («Українське видавництво», «Сучасність», «Молоде життя»), у 1954–1995 рр. працювала українська редакція радіостанції «Свобода», з 1954 р. виходив громадсько-політичний тижневик «Шлях перемоги» (з 1992 р.— у Львові, з 1996 р.— у Києві), католицький релігійно-суспільний тижневик «Християнський голос» (1949–1951 рр.), з 1961 р.— місячник «Сучасність» (з 1992 р.— у Києві), виходить молодіжний журнал «Авангард» (із 1946 р.); у Карлсруе-Ландсгуті видається кварталник Української автокефальної православної церкви «Рідна церква» (з 1952 р.).

У Швейцарії живе невелика група українців. Першими емігрантами були інтелігенти, які в II пол. XIX ст. через національні утиски з боку імперських російських та австро-угорських властей залишили свою батьківщину і в 70-х рр. XIX ст. створили тут український громадсько-культурний осередок. Заснована М. Драгомановим «Українська друкарня» (1876–1919 рр.) видала 112 книг і брошур. Тут виходили «Громада» (1878–1882 рр.), «Боротьба» (1915–1916 рр.). Діють Академічна громада (з 1945 р.), Українське товариство у Швейцарії (з 1951 р.), Українське жіноче товариство (з 1981 р.).

У Швеції — близько 2 тис. українців. Сучасна українська діаспора склалася в основному після Першої та Другої світових воєн. Найчисельніші групи — у Стокгольмі, де в 1947 р. засновано Українську громаду, що видає кварталний бюлетень «Скандинавські вісті» (з 1954 р.); у Мальме, де діє Українське культурне товариство; в Оребро, де є Українсько-шведська гро-

мада. Шведський уряд виділяє кошти на утримання державної української школи.

У Франції, за неофіційною статистикою, мешкають від 25 до 30 тис. громадян українського походження та їхніх нащадків. Основні місця їх концентрації — Париж і його приміські зони (міста-супутники), Мец, Страсбург, Нансі, Орлеан, Ліон, Тулуза, Марсель, Бордо, Гренобль, Сошо, Шалетт, Монтаржі, Лілль, Сент-Етьєн.

Перша українська організація у Франції — Гурток українців у Парижі — виникла 1908 р. і діяла до початку Першої світової війни. 1910 р. ця організація нараховувала близько 120 членів, вона створила свій хор, організувала курси української мови, публікувала французькою мовою брошури про Україну. З 1929 р. в Парижі діяла організація українських націоналістів мельниківського спрямування. Ця організація була створена одночасно із заснуванням Організації українських націоналістів. Від 1933 р. у Парижі виходить газета «Українське слово». У період між світовими війнами у Франції видавалися вісім українських періодичних видань, найвпливовішим з-поміж яких був журнал «Тризуб»; у повоєнний період українська громада видавала понад 10 часописів, зокрема «Україна» та «Українець у Франції».

Нині у Франції діють кілька громадсько-політичних об'єднань, зокрема Репрезентативний комітет української громади у Франції, створений 1997 року. Він об'єднав Український центральний громадський комітет у Франції та Центральне представництво українців у Франції. Цей комітет практично координує суспільне та культурне життя всієї української громади в країні. Окрім того, діють Об'єднання українців у Франції, «Українська національна єдність», Спілка українок у Франції, Товариство колишніх воїнів армії УНР, Спілка української молоді, товариство «Рідна школа», яке організовує вивчення української мови для дітей та курси українознавства. 1951 р. у містечку Сарсель поблизу Парижа організовано Європейське відділення Наукового товариства ім. Тараса Шевченка, головним здобутком діяльності якого є видана впродовж 1954–1989 рр. одинадцятитомна «Енциклопедія українознавства».

Останнім часом у Франції помітною є тенденція поширення української мови. Її викладають в університетах Париж-I, Париж-II, Париж-IV, Бордо та Пуатьє, а також в Інституті східних мов, де створена кафедра української мови та українознавства. Зацікавленість до запровадження посади викладача української мови була висловлена керівництвом університету Нансі-II. Українська громада виступила з ініціативою щодо включення української мови у перелік факультативних мов на складання іспитів на одержання ступеня бакалавра.

На жаль, ситуація з українською діаспорою в Росії кардинально відмінна від західноєвропейської, австралійської та північноамериканської і сьогодні продовжує залишатися вкрай складною. Для задоволення культурно-мовних потреб мільйонів українців у Російській Федерації не створено жодного державного дошкільного чи навчального закладу, жодного театру, бібліотеки, газети, часопису, теле- чи радіопроеграми. Єдиним надбанням став Український культурний центр у Москві на Старому Арбаті та кілька відділів української літератури в російських бібліотеках.

Українська мова в колах емігрантів на теренах різних країн і сучасна українська мова в Україні до певної міри різняться. Так, «американські україністи українського походження вважають збережений варіант рідної мови, який функціонує в їхньому середовищі, єдиним правильним зразком української мови, на відміну від (як стверджують деякі їхні колеги) “зросійщеного” зразка української мови, що побутує сьогодні в Україні. І тому в середовищі україно-американців сформувався і закріпився відмінний від того, що існує в Україні, вид українського правопису.

Мова завжди розвивається, і ще недавні заяви українських емігрантів та їхніх нащадків про те, що українська мова саме в такому вигляді, якому вони її зберегли (тобто фактично «законсервували»), повинна домінувати, наражається на нищівну критику з боку представників українського дискурсу».

Мова — це універсальне надбання людства й універсальна реальність суспільного існування. Це, за висловом німецького філософа Мартіна Гайдегера, оселя людського духа. І не дивно, що люди ще в давні часи зацікавились мовою і створили про неї науку — мовознавство (або лінгвістику,— уперше цей термін запропонував Вільям Вівел у книзі «Історія індуктивних наук»).

Мовознавство, або лінгвістика (від фр. *linguistique*, що походить від лат. *lingua*,— мова),— це наука про конкретні мови світу, які певний колектив людей (плем'я, народність, нація) використовує для спілкування; наука про мову як універсальну невід'ємну належність людини, як загальнолюдське явище, що служить засобом спілкування людей, знаряддям оформлення і вираження думок.

Мовознавство як наука вивчає:

- існуючі на Землі конкретні мови;
- мову взагалі як властивість людей досягати порозуміння¹.

Мовознавство як складне ціле складається з таких розділів.

Розділи мовознавчої науки	
Фонетика (гр. <i>phōnētikós</i> — звуковий)	Розділ мовознавства, що вивчає звуковий склад мови, його зміни, умови творення звуків та їх роль в оформленні й передачі людської думки й емоційно-вольових проявів
Фонологія (гр. <i>phōnē</i> — звук, голос і <i>logos</i> — слово, поняття, вчення)	Вивчає звуки мови як засіб розрізнення наділених значенням частин слова, окремих слів та їхніх форм
Графіка (гр. <i>graphikē</i> від <i>graphō</i> — пишу, креслю)	Розділ мовознавства, що встановлює відповідності між звуковим значенням літер (фонемами) та їх написанням
Графеміка	Розділ мовознавства, що вивчає закономірності та правила зображення фонем на письмі
Лексикологія (гр. <i>lexikos</i> — словниковий і <i>logos</i> — слово, поняття, вчення)	Розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови

¹ Дорошенко, С. І. Загальне мовознавство / С. І. Дорошенко.— Х., 2006.— С. 3.

Розділи мовознавчої науки	
Лексикографія (гр. <i>lexikon</i> — словник і <i>graphō</i> — пишу)	Розділ мовознавства, що розробляє теоретичні принципи укладання словників
Діалектологія (гр. <i>dialektos</i> — розмова і <i>logos</i> — слово, поняття, вчення)	Розділ мовознавства, що вивчає територіальні (місцеві) говори певної мови
Ономастика (гр. <i>onomastike</i> — майстерність давати імена)	Розділ мовознавства, що вивчає історію виникнення, розвитку власних імен у літературній мові та діалектах
Фразеологія (гр. <i>phrasis</i> — вираз, зворот і <i>logos</i> — слово, поняття, вчення)	Розділ мовознавства, що вивчає фразеологізми
Неологія (гр. <i>neo</i> — новий і <i>logos</i> — слово, поняття, вчення)	Розділ мовознавства, що досліджує нові слова (способи їх творення, типи значень, вживання)
Семасіологія (гр. <i>semasia</i> — значення, смисл і <i>logos</i> — слово, поняття, вчення)	Розділ мовознавства, що досліджує значення слів і виразів та зміну цих значень у мові і мовленні
Морфеміка (гр. <i>morphē</i> — форма)	Розділ мовознавства, що вивчає типи і структуру морфем, закономірності їх поєднання у слова
Словотвір	Розділ мовознавства, що вивчає будову слова та способи творення слів
Грамматика (гр. <i>grammatikē</i> від <i>gramma</i> — літера, написання)	Розділ мовознавства, що вивчає закономірності будови, змін та утворення форм слів певної мови (морфологія), а також словосполучень і речень (синтаксис)
Морфонологія (гр. <i>morphe</i> — форма, <i>phone</i> — звук і <i>logos</i> — слово, поняття, вчення)	Розділ мовознавства, що вивчає фонемний склад морфем різного типу
Етимологія (гр. <i>etymologia</i> від <i>etymon</i> — істина і <i>logos</i> — слово, поняття, вчення)	Розділ мовознавства, який вивчає походження й історичну мотивацію слова, реконструює його давній звуковий, морфемний склад, граматичну і семантичну природу
Пунктуація (нім. <i>punctuation</i> від лат. <i>punctum</i> — крапка)	Розділ мовознавства, що вивчає систему розділових знаків та правила їх уживання
Стилістика (лат. <i>stilus, stylus</i> , від гр. <i>stylos</i> — паличка)	Розділ мовознавства, що стосується умов і мети використання мовних засобів у різних ситуаціях спілкування відповідно до сфер суспільної комунікації

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки виділяють такі галузі мовознавства.

Галузі мовознавства	
Етнолінгвістика	Вивчає зв'язок мови з життям народу, відбиття в мові і мовленнєвій діяльності етнічної свідомості, менталітету, національного характеру, матеріальної та духовної культури етносу
Інтерлінгвістика	Вивчає міжнародні мови (есперанто, інтерлінгва, математичні мови-коди, інформаційно-логічні мови) як засіб комунікації в багатомовному світі
Когнітивна лінгвістика	Вивчає мову як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки і використання знань, спрямована на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду
Комунікативна лінгвістика	Вивчає мову як діяльність, здійснення спілкування в певних ситуаціях, спрямованість мовних засобів на повідомлення певної інформації, передавання емоційного стану мовця, спонукання до дії
Лінгвістична географія	Займається проблемами картографування діалектологічних матеріалів
Лінгвістика тексту	Вивчає семіотичну, структурно-граматичну, семантико-змістову, комунікативно-прагматичну організацію текстів, їхню категоріальну систему й мовні засоби її репрезентації, а також процеси продукування, розуміння й інтерпретації текстів у семіотичному універсумі культури
Лінгвоконцептологія	Описує концепти і мовні засоби їхньої репрезентації; досліджує процеси концептуалізації світу та внутрішнього рефлексивного досвіду, аналізує залежність концептуалізації від різних чинників: етносвідомості, соціуму, культури та субкультури певної групи, індивідуальної свідомості, визначає параметри концептосистеми та її зв'язку з концептуальною й мовною картинами світу та ін.
Лінгвокультурологія	Вивчає фіксацію в мові, етнотекстах і дискурсивній практиці духовної і матеріальної культури народу, тобто культурно значимої інформації
Лінгвометодологія	З'ясовує природу мови у співвідношенні зі свідомістю її носіїв, соціумом, культурою, дійсністю, комунікацією, процесами пізнання світу, а також формує інструментарій, засади і способи опису й аналізу мови та її продуктів
Лінгвопоетика (від лат. <i>lingua</i> — мова і гр. <i>poietike</i> — майстерність творення)	Досліджує взаємодію формальної і змістової будови художнього тексту, роль мовних елементів у досягненні естетичного ефекту, тенденції розвитку мови художніх творів у зв'язку зі стильовими напрямками у літературі

Галузі мовознавства	
Лінгвосеміотика	Досліджує мовні знаки, що утворюють семіотичну систему та їх співвідношення з позначеними реаліями чи поняттями, іншими мовними знаками та прагматикою мовлення
Лінгвостилістика	Вивчає стилі мови, різновиди, форми мовлення, що визначаються умовами, ситуацією, метою спілкування і розрізняються відповідними мовними засобами та їхнім функціональним навантаженням
Менталінгвістика	Вивчає співвідношення мовної системи з іншими семіотичними системами певної культури (кодами мистецтва, фольклору, обрядів, ритуалів тощо); займається вивченням мови як суспільного явища
Прикладна лінгвістика	Пов'язана із практичним розв'язанням питань застосування мови: створення систем транскрипції усної мови, транслітерації іншомовних слів, систем стенографії; стандартизація термінології, створення штучних мов, автоматизованих систем інформаційного пошуку; розроблення методів автоматичного ануотування, реферування, машинного перекладу; створення синтезаторів мови
Психолінгвістика	Вивчає процеси мовної діяльності, сприймання і створення мови, наміри мовця в процесі здійснення мовного акту
Соціолінгвістика	Вивчає функціонування мови в суспільстві, вплив соціальних чинників на мову, стан і статус національної мови у зв'язку з мовною політикою
Структурна лінгвістика (від лат. <i>structura</i> — будова, розміщення, порядок)	Забезпечує вивчення мови як системи чистих відношень між мовними одиницями

*Зв'язок мовознавства з іншими науками*¹

Мовознавство, належачи до гуманітарних наук, не існує відокремлено, а пов'язане з багатьма гуманітарними і природничими науками. Цей зв'язок не однобічний, а в переважній більшості взаємозалежний, взаємозбагачувальний.

¹ Дорошенко, С. І. Загальне мовознавство / С. І. Дорошенко.— Х., 2006.— С. 7–9; Кочерган, М. П. Загальне мовознавство: Підручник / М. П. Кочерган.— 2001.— С. 10–17.

Наука	Її суть, що впливає на виникнення зв'язку з лінгвістикою	Зв'язок із мовознавством
Філософія	Наука про загальні закони виникнення і розвитку природи, суспільства, мислення, становить основу світогляду людини	Допомагає в принциповому розв'язанні таких головних лінгвістичних проблем, як сутність мови, її роль у суспільстві, походження і характер її розвитку, співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в мові
Логіка	Наука про закони і форми мислення	Для логіка і мовознавця мова — один об'єкт дослідження: логік через мову розкриває закони мислення, мовознавець — мовні закони. Аналіз цих законів взаємопроникний: мовознавець враховує вплив мислення на будову і зміни мови, логік при вивченні логічних категорій не обходиться без розгляду слів і речень
Соціологія	Наука про закономірності й рушійні сили розвитку та функціонування суспільства в цілому і його соціальних груп	Мова — явище суспільне, виникає і розвивається тільки в суспільстві, впливає на суспільство і в той же час стан мови залежить від суспільства
Етнографія	Наука про побут і культуру народів	Допомагає правильно пояснити значення окремих слів та виразів, які стосуються побуту, матеріальної і духовної культури, і правильно розкрити їх етимологію
Археологія	Наука, що вивчає історичне минуле за виявленими під час розкопок пам'ятками матеріальної культури	Мовознавці пояснюють написи на знайдених археологами предметах
Історія	Наука про загальний розвиток певного народу, країни або всього суспільства	Допомагає пояснити за допомогою історичних свідчень суто мовні явища
Літературознавство	Наука про художню літературу, її теорію та історію	Мова є першоелементом літератури, її будівельним матеріалом
Психологія	Аналізує процеси відображення в мозку людини об'єктивної дійсності, людські відчуття і сприйняття, уявлення і думки	Пояснює процес мовного спілкування, оскільки всі психічні процеси втілюються в мові

Наука	Її суть, що впливає на виникнення зв'язку з лінгвістикою	Зв'язок із мовознавством
Естетика	Філософське вчення про форми прекрасного в художній творчості, природі, житті	Враховується під час стилістичного аналізу художніх текстів
Медицина	Сукупність наук про хвороби, методи їх лікування та способи запобігання їм	Медичні дані допомагають прогнозувати мовленнєву поведінку
Географія	Ряд пов'язаних між собою наук, що вивчають поверхню землі, природні умови, населення, економічні ресурси	Допомагає дослідженню топоніміки, мовних контактів
Біологічні науки	Зокрема вчення І. М. Сеченова та І. П. Павлова про вищу нервову діяльність людини і тварини	Допомагають науково обґрунтувати виникнення мови як засобу спілкування
	Анатомія і фізіологія органів мовлення	Усвідомлення процесу говоріння (вимовляння звуків)
Фізика	Акустика	Вивчення звуків людської мови, їхніх фізичних (акустичних) властивостей
Математика	Методи обчислення	Застосування математичних методів до вивчення мовних явищ

— Історія українського мовознавства в іменах —

В історії українського мовознавства ХХ ст. (за часів СРСР) виділяють такі періоди¹:

І період (1917 р.— початок 30-х рр.): активні дослідження фонетики і граматики, історії й діалектології української мови; яскраво виражене практичне спрямування мовознавчої науки; засновано Інститут української наукової мови Всеукраїнської академії наук (1921 р.), створено кафедри української мови у вищих навчальних закладах; укладання перекладних і тер-

¹ Кочерган, М. П. Загальне мовознавство: Підручник / М. П. Кочерган.— 2001.— С. 136–139.

мінологічних словників («Російсько-український словник» за редакцією А. Кримського (т. 1–3, 1924–1933 рр.)); з'явилися підручники і посібники з української мови (М. Грунського і Г. Сабалдіря в 1920 р., О. Синявського в 1923 р., М. Наконечного в 1928 р.; «Нариси української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI–XVIII ст.» О. Шахматова та А. Кримського в 1922 р., «Нарис історії української мови» П. Бузука в 1927 р.); розпочалася робота з укладання «Історичного словника української мови» (у 1930 і 1932 рр. опубліковано два випуски першого тому).

На початку 30-х років розпочалася боротьба офіційної комуністичної політики проти української мови та культури. Безпідставно були репресовані В. Ганцов, М. Гладкий, О. Курило, С. Смеречинський, М. Сулима, К. Німчинов, О. Синявський, О. Ізюмов, Г. Сабалдір, згодом А. Кримський та ін.

II період (30-ті — 40-ві рр.): наступ на українізацію і репресивна політика ВКП(б) — КППС; згорталися теоретичні дослідження і була зупинена практична робота; були видрукувані нечисленні праці, зокрема: «Історія форм української мови» М. Грунського та П. Ковальова (1931 р.), «Вступ до мовознавства» М. Калиновича (1940 р.); власне наукові проблеми досліджували мовознавці, які змушені були емігрувати (Є. Онацький, П. Ковальов, Ю. Шевельов, І. Огієнко, В. Чапленко та ін.).

III період (50-ті — 60-ті рр.): намагання оновити теорію мовознавства; приділяється увага розвитку граматичних досліджень, лексикографії та лінгвостилістики; виходять друком такі праці: «Курс сучасної української мови» (у двох томах) за редакцією Л. Булаховського, «Історична граматики української мови» О. Безпалька, М. Бойчука, М. Жовтобрюха, С. Самійленка, «Курс історії української літературної мови» (у двох томах; 1958–1961 рр.); «Українсько-російський словник» (у шести томах; 1953–1963 рр.), «Російсько-український словник» (у трьох томах; 1968 р.), «Словник мови Т. Г. Шевченка» (у двох томах; 1964 р.); зароджується українська лінгвостилістика й активно досліджуються діалекти української мови.

IV період (70-ті — 80-ті рр.): активно розвивається порівняльно-історичне мовознавство; виходять друком «Словник української мови» (в одинадцяти томах; 1970–1980 рр.),

«Етимологічний словник української мови» (в семи томах; видруковано лише чотири (1982 р., 1985 р., 1989 р., 2003 р.)), «Атлас української мови» (у трьох томах; 1984 р., 1988 р., 2001 р.), курс «Сучасна українська мова» (у п'яти томах; 1969–1973 рр.).

Найвидатнішими постатями розвитку українського мовознавства в ХХ ст. є:

Агатангел Юхимович Кримський (1871–1942) — видатний сходознавець, мовознавець, літературознавець, фольклорист, етнограф, історик, письменник, перекладач; опублікував до 1000 наукових праць, найголовнішими з яких є «Нарис з історії української мови», написаний у співавторстві з О. Шахматовим (1922 р., 1924 р.), «Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалась» (1922 р.), «Нарис українського правопису до 1927 р.» (1929 р.), «Українська граматика...» (1907 р.) та ін.;

Микола Кузьмич Грунський (1872–1951) досліджував походження старослов'янського письма, мову давніх пам'яток старослов'янської писемності; опублікував такі праці: «Пам'ятки і питання давньослов'янської писемності» (у двох томах; 1904–1906 рр.), «Нариси з історії розробки синтаксису слов'янських мов» (у двох томах; 1910–1911 рр.), «Граматика давньоцерковнослов'янської мови» (1906 р.), «Українська граматика» (1918 р.) та ін.;

Михайло Якович Калинович (1888–1949) — відомий мовознавець, літературознавець, перекладач, академік АН УРСР із 1939 р., професор Київського університету; був редактором «Російсько-українського словника» (1948 р.); заклав підґрунтя зіставної лексикології в українському мовознавстві; займався проблемою походження мови («Походження мови», 1946 р.); опублікував численні праці з історії і теорії лексикографії;

Євген Костянтинівич Тимченко (1866–1948) — один із організаторів Української академії наук, її дійсний член із 1919 р., член-кореспондент АН СРСР із 1929 р.; відомий як лексикограф (співавтор і редактор першого «Історичного словника української мови», брав активну участь у підготовці «Словаря української мови» Б. Грінченка (1907–1909 рр.)); найвагомішими його працями є «Номінатив і датив в українській мові» (1925 р.), «Вокатив і інструменталь в українській

мові» (1926 р.), «Акузатив в українській мові» (1928 р.), «Причинки до української діалектології» (1908 р.), «Одна діалектна особливість вживання морфеми *-ся*» (1948 р.) та ін.;

Олександр Савич Мельничук (1921–1997) — видатний теоретик мовознавства, академік АН України, член-кореспондент АН СРСР; найважливішими його працями є «Розвиток структури слов'янського речення» (1966 р.), «Про роль мислення у формуванні структури мови» (1966 р.), «Поняття системи і структури мови» (1966 р.) та ін.; виступав як співавтор і редактор таких видань: «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов» (1966 р.), «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» (1972 р.) та ін.;

Іван Костянтинович Білодід (1906–1981) — український мовознавець, педагог, академік АН УРСР із 1957 р., академік АН СРСР із 1972 р., заслужений діяч науки УРСР із 1966 р.; автор понад 400 наукових праць; основну увагу зосереджував на проблемах історії української мови і лінгвостилістики, загальних мовознавчих питаннях, методології та історії мовознавства; історії української літературної мови присвячені праці «Питання розвитку мови української радянської художньої прози» (1955 р.), «Українська літературна мова другої половини XVI, XVII і XVIII ст.» (1957 р.), «Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови» (1964 р.); ряд праць І. К. Білодіда присвятив дослідженню спадщини Києво-Могилянської академії («Києво-Могилянська академія і розвиток східнослов'янських літературних мов XVII–XVIII ст.» (1973 р.), «Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов» (1979 р.)); І. К. Білодід — співавтор і головний редактор «Курсу історії української літературної мови» (т. 1–2; 1958–1961 рр.), «Сучасної української літературної мови» (т. 1–5, 1969–1973 рр.), відповідальний редактор «Словника української мови» (т. 1–11; 1979–1980 рр.); учений створив низку наукових праць із лінгвостилістики, де проаналізував мову творів класиків української літератури Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки, Івана Франка, Павла Тичини, Олесь Гончара, Олександра Довженка, Михайла Стельмаха, Андрія Малишка, Юрія Яновського та ін.;

Михайло Андрійович Жовтобрюх (1905–1995) — український мовознавець, доктор філологічних наук із 1964 р., професор із 1965 р.; визначна постать в історії філологічної науки; проводив наукові дослідження з проблем сучасної української літературної мови, історії української мови, історії українського мовознавства, культури усної і писемної мови, соціолінгвістики, порівняльної граматики слов'янських мов; автор монографій «Мова української преси», «Мова української періодичної преси», «Українська граMATика»; співавтор і відповідальний редактор праць «Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика» (1969 р.), «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» (1973 р.); працював над створенням «Історії української мови. Фонетики» (1979 р.; у співавторстві з В. Русанівським, В. Скляренком); брав участь у написанні підручників і посібників для університетів і педагогічних інститутів «Історична граMATика української мови» (1957 р.), «Курс сучасної української літературної мови» (1972 р.), «Порівняльна граMATика української і російської мови» (1978 р.), «Історична граMATика української мови» (1980 р.).

Розпочинали свою наукову діяльність у ХХ ст. і продовжили її у ХХІ ст. такі вчені-лінгвісти¹:

Дмитро Харитонович Баранник (1923–2009) — український мовознавець, доктор філологічних наук із 1972 р., професор із 1972 р., Заслужений працівник вищої школи України з 1985 р., академік Академії наук вищої школи України з 1993 р.; підготував праці з граматики української мови (розділи «Прикметник» і «Числівник» у курсі «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» (1969 р.)), про діалогічну та усну монологічну мову, функціональну стилістику усної літературної мови («Драматичний діалог» (у співавторстві; 1961 р.); «Усний монолог» (1969 р.); розділ «Стилістика усного мовлення» в книзі «Сучасна українська літературна мова. Стилістика» (1973 р.)), про мову засобів масової інформації (розділ «Мова радіо і телебачення» в книзі «Мова сучасної масово-політичної інформації» (1979 р.));

¹ <http://uk.wikipedia.org>

Флорій Сергійович Бацевич (нар. 4 травня 1949 р.) — український вчений у галузі комунікативної лінгвістики і філософії, професор, доктор філологічних наук; наукові інтереси зосереджені у сфері загального мовознавства, теоретичної семасіології та ономасіології, комунікативної лінгвістики; «Нариси з функціональної лексикології» (у співавторстві з Т. А. Космедою; Львів, 1998 р.); «Основи комунікативної девіатології» (Львів, 2000 р.); «Нариси з комунікативної лінгвістики» (Львів, 2003 р.); «Основи комунікативної лінгвістики» (К., 2004 р.); «Вступ до лінгвістичної генології» (К., 2006 р.); «Нариси з лінгвістичної прагматики» (Львів, 2010 р.);

Степан Пилипович Бевзенко (1920–2005) — український мовознавець, доктор філологічних наук із 1962 р., професор із 1964 р.; вів дослідження з історії української мови, діалектології, сучасної української літературної мови; опрацював численні українські писемні пам'ятки, що стали основою посібника «Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни та словотвору» (К., 1960 р.); під керівництвом С. П. Бевзенка вперше в українському мовознавстві підготовлені два інверсійні словники української мови; брав участь у підготовці Атласу української мови. С. П. Бевзенко разом із Й. Дзєндзелівським та П. Чучкою уклав програму збирання матеріалів для регіонального закарпатського діалектологічного атласу (1960 р.); у книзі «Історія українського мовознавства» (К., 1991 р.) подав власну інтерпретацію періодизації історії вивчення української мови; найвідоміші праці: «Нариси з історії граматики української мови. Морфологія» (К., 1953 р.); «Вступ до української діалектології» (Одеса, 1965 р.); «Практичні заняття з української діалектології» (Одеса, 1970 р.); «Історія української мови. Морфологія» (у співавторстві; К., 1978 р.); «Українська діалектологія» (К., 1980 р.); «Інверсійний словник української мови» (у співавторстві; К., 1985 р.); «Структура складного речення в українській мові» (К., 1987 р.); «Сучасна українська літературна мова» (у співавторстві; К., 1994 р.);

Катерина Григорівна Городенська (нар. 17 листопада 1948 р.) — український мовознавець, доктор філологічних наук із 1991 р., професор із 1993 р.; основні праці: із словотвору

сучасної української мови («Словотвірна структура слова» (К., 1981 р.); «Морфеміка української мови», (К., 1987 р.)), морфології і синтаксису («Числівник української мови» (К., 1980 р.); «Грамматика української мови» (К., 1982 р.); «Семантико-синтаксична структура речення» (К., 1983 р.); «Грамматика української мови. Морфологія» (К., 1993 р.); «Теоретична морфологія української мови» (К., 2004 р.) — усі в співавторстві), дериваційного синтаксису («Деривація синтаксичних одиниць» (К., 1991 р.);

Володимир Олександрович Горпинич (нар. 26 листопада 1927 р.) — український мовознавець, доктор філологічних наук із 1974 р., професор із 1976 р., заслужений діяч науки і техніки України з 1995 р.; досліджує проблеми словотвору, топонімії, відтопонімних іменників та прикметників слов'янських мов, антропонімії; автор монографій: «Теоретичні питання відтопонімного словотвору східнослов'янських мов» (1973 р.), «Відтопонімні прикметники в українській мові» (1976 р.), «Назви жителів в українській мові» (1979 р.), «Слов'янська ад'ектонімія і катойконімія» (2003 р.); автор навчальних посібників «Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія» (1999 р.), «Географічні назви в українській мові» (у співавторстві; 1999 р.), «Українська морфологія» (2002 р.); підручників «Українська мова» (ч. 1–2, 1976–1977 рр.; у співавторстві); методичних посібників: «Будова слова і словотвір» (1976 р.) та ін.; словників: «Русско-украинский орфоэпический словарь» (1992 р.), «Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України», «Прізвища степової України» (обидва 2000 р.), «Словник географічних назв України» (2001 р.), «Прізвища Дніпровського Припоріжжя» (2003 р., у співавторстві);

Павло Юхимович Гриценко (нар. 23 вересня 1950 р.) — український мовознавець, доктор філологічних наук із 1991 р., професор із 1993 р., директор (2008 р.) Інституту української мови НАН України; досліджує українську діалектну мову, проблеми взаємодії діалектів і літературної мови, типології і зв'язків слов'янських діалектних систем, теорії лінгвістичної географії, діалектної текстології й текстології, історії мовознавства; автор індивідуальних монографій «Моделювання системи діалектної лексики» (1984 р.), «Ареальне варіювання

лексики» (1990 р.); ініціював дослідження говірок Чорнобильської зони (співавтор видань «Говірки Чорнобильської зони. Тексти» (1996 р.), «Говірки Чорнобильської зони. Системний опис» (1999 р.)), а також створення Українського діалектного фонофонду (співавтор видання «Український діалектний фонофонд» (2004 р.)); керує підготовкою бази Словника українських діалектів; автор понад 400 публікацій з українського і слов'янського мовознавства;

Ніна Василівна Гуйванюк (нар. 18 листопада 1949 р.) — український мовознавець, доктор філологічних наук із 1994 р., професор із 1995 р.; підготувала й опублікувала такі праці з теорії синтаксису: «Засоби вираження присвійності в українській мові» (1975 р.), «Співвідношення об'єктивної і суб'єктивної модальності в реченні» (1997 р., у співавторстві), «Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць» (1999 р.), «Питальні речення в сучасній українській мові» (2000 р., у співавторстві), «Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ» (2001 р., у співавторстві); автор підручника «Українська мова» (1998 р., для 8–9 класів шкіл із румунською мовою навчання); співавтор підручників і навчальних посібників для шкіл і вищих навчальних закладів: «Сучасна українська мова. Синтаксис. Лабораторний практикум» (1989 р.), «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. Збірник вправ» (1992 р.), «Синтаксис української мови. Проблемні питання» (1994 р.), «Українська мова» (1999 р., для 8–9 класів шкіл з угорською мовою навчання), «Українська мова» (2000 р., для 8–9 класів шкіл із польською мовою навчання);

Сергій Іванович Дорошенко (нар. 7 березня 1924 р.) — український мовознавець, доктор філологічних наук із 1982 р., професор із 1984 р., Заслужений діяч науки і техніки України з 1992 р.; автор праць із синтаксису сучасної української мови («Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові» (1980 р.) та ін.), навчальних посібників («Практикум з курсу стилістики української мови» (1967 р.); «Вступ до мовознавства» (1974 р., у співавторстві); «Методика викладання української мови» (1989 р., 1992 р.; у співавторстві); «Основи культури і техніки усного мовлення» (1997 р., 2002 р.);

«Основи наукових досліджень з лінгвістики» (2001 р.); «Культура усного мовлення державного управління» (2001 р.), «Граматична стилістика української мови» (1985 р.); «Загальне мовознавство» (2006 р.);

Петро Семенович Дудик (нар. 10 червня 1926 р.) — український мовознавець, доктор філологічних наук і професор із 1974 р., Заслужений працівник вищої школи України з 1985 р.; автор праць із синтаксису сучасної української мови («Неповні речення в сучасній українській мові» (1958 р.), «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» (1972 р.; у співавторстві), «Синтаксис сучасного українського літературного мовлення» (1973 р.), «Словосполучення в українській літературній мові» (1998 р.), «Просте ускладнене речення» (2002 р.)), навчальних посібників для педагогічних вузів («Вступ до мовознавства» (1974 р., у співавторстві), «Із синтаксису простого речення» (1999 р.)), методичних посібників («Вивчення української мови в 7 класі» (1979 р.), «Вивчення української мови у 8 класі» (1981 р.));

Світлана Яківна Єрмоленко (нар. 30 жовтня 1937 р.) — відомий український мовознавець, доктор філологічних наук із 1984 р., професор із 1990 р., член-кореспондент НАН України з 2009 р.; підготувала й опублікувала такі праці з лінгвостилістики, синтаксису, мови фольклору, правопису, культури мови: «Синтаксис віршової мови» (1969 р.), «Синтаксис і стилістична семантика» (1982 р.), «Фольклор і літературна мова» (1987 р.), «Нариси з української словесності (стилістика і культура мови)» (1998 р.); у співавторстві — «Українська літературна вимова і наголос. Словник-довідник» (1973 р.), «Мова і час» (1977 р.), «Життя слова» (1978 р.), «Складні випадки українського правопису» (1980 р.), «Жанри і стилі в історії української літературної мови» (1989 р.), «Культура української мови. Довідник» (1990 р.), «Новий російсько-український словник-довідник» (1996 р.), «Новий російсько-український словник-довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери» (1998 р.), «Словник епітетів української мови» (1998 р.), «Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів» (2001 р.) та ін.; керівник проекту відділу стилістики та культури мови Інституту української мови

НАН України «Українська лінгвостилістика ХХ — початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела» (2007 р.);

Євгенія Анатоліївна Карпіловська (нар. 12 травня 1957 р.) — український мовознавець, доктор філологічних наук із 2000 р., професор із 2006 р., фахівець у галузі морфеміки, словотвору, лексикології, лексикографії української мови, структурно-математичної та прикладної лінгвістики; опублікувала такі праці: «Кореневий гніздовий словник української мови» (2002 р.), «Конструювання складних словотворчих одиниць» (1990 р.), «Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови» (1998 р.; у співавторстві), «Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація» (1999 р.), «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» (2008 р.; у співавторстві), «Обернений частотний словник сучасної української художньої прози (1998 р.; співукладач), «Словник афіксальних морфем української мови» (1998 р.; співукладач), «Шкільний словотвірний словник сучасної української мови» (2005 р.; співукладач), «Українська мова. Енциклопедія» (3-тє вид., 2007 р.; автор статей, член редколегії), «Вступ до комп'ютерної лінгвістики» (2003 р.), «Вступ до прикладної лінгвістики. Комп'ютерна лінгвістика» (2006 р.), «Теоретичні та прикладні проблеми комп'ютерної лінгвістики (2006 р.; у співавторстві);

Ніна Федорівна Клименко (нар. 22 жовтня 1939 р.) — член-кореспондент Академії наук України, доктор філологічних наук, професор; коло наукових інтересів: загальне мовознавство, україністика (словотворення, морфеміка), лексикологія, семасіологія, комп'ютерна лінгвістика, неоелліністика; запропоновану Н. Ф. Клименко методику типологічного зіставлення мов на морфемному рівні застосовують науковці України, Естонії, Словаччини, Німеччини; під керівництвом професора Клименко та за її участю створено «Морфемно-словотвірний фонд української мови», вперше в Україні укладено за допомогою комп'ютера «Частотно-валентний словник афіксальних морфем української мови» (К., 1998 р.) та «Шкільний словотвірний словник сучасної української мови» (К., 2005 р.); член редколегії і співавтор енциклопедії «Українська мова» (2000 р.; 2-ге вид. 2004 р.; 3-тє вид. 2007 р.); учасник міжнародних

з'їздів славістів, конгресів українців, елліністів, міжнародних та українських наукових конференцій; із 2003 р. професор Н. Ф. Клименко — член комісії з питань словотвору при Міжнародному комітеті славістів; Ніна Федорівна Клименко — засновник кафедри елліністики в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, яку вона очолила 1999 р.; за цей час опубліковано «Практичний курс новогрецької мови» (частина 1, К., 1998 р.), перший в лексикографії «Новогрецько-український словник» (К., 2003 р.; 2-ге видання 2005 р., разом із О. Д. Пономаревим і Є. К. Чернухіним), першу в Україні антологію «Новогрецька література в українських перекладах» (К., 2005 р., упорядник разом із О. Д. Пономаревим); опублікувала кілька десятків статей, присвячених проблемам теоретичної граматики новогрецької мови, зіставної лексикології новогрецької та української мов, зіставного українсько-новогрецького словотворення, що дозволили розгорнути елліністичні студії в Україні; у 2005 р. прийнято до друку «Українсько-новогрецький словник» (упорядник разом з О. Д. Пономаревим та А. О. Савенком); перекладено з новогрецької Хр. Янарас «Нерозривна філософія» (К., 2001 р.; разом із А. М. Чердаклі), М. Тріандафілідис «Мала граматика новогрецької мови» (Салоніки, 2003 р.; разом із О. Д. Пономаревим); крім того, за участю професора були підготовлені й опубліковані такі праці: «Частотний словник сучасної української художньої прози» (т. 1–2; К., 1981 р.), «Обернений частотний словник сучасної української художньої прози» (К., 1998 р.), «Словник афіксальних морфем української мови» (відповідальне редагування — К., 1998 р.), «Структурна граматика сучасної української мови» (К., 1972 р.), «Морфемна будова сучасної української мови» (К., 1975 р.), «Нариси з контрастивної лінгвістики» (К., 1979 р.), «Словотвір сучасної літературної української мови» (К., 1979 р.), «Формалізовані основи семантичної класифікації лексики» (К., 1982 р.), «Лексична семантика в системі “людина—машина”» (К., 1986 р.), «Використання ЕОМ у лінгвістичних дослідженнях» (К., 1990 р. (рос. мовою)), «Мови європейського культурного ареалу: розвиток і взаємодія» (К., 1995 р.), «Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Матеріали до історії»

(К., 2005 р.), «Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови» (К., 1998 р.), «Практичний курс новогрецької мови» (К., 1998 р.); Н. Ф. Клименко — одноосібний автор таких монографій: «Система афіксального словотворення сучасної української мови» (К., 1973 р.), «Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові» (К., 1984 р.), «Як народжується слово» (К., 1991 р.), «Основи морфеміки сучасної української мови» (К., 1998 р., 2000 р.); праці Н. Ф. Клименко (понад 300 опублікованих досліджень) надруковано на Кіпрі, в Греції, Голландії, Словаччині, Німеччині;

Алла Петрівна Коваль (нар. 9 березня 1923 р.) — український мовознавець, доктор філологічних наук із 1972 р., професор із 1973 р., автор багатьох наукових та науково-популярних праць із історії української мови, стилістики, культури мови: «Культура української мови» (1964 р.), «Науковий стиль сучасної української літературної мови» (1970 р.), «Культура ділового мовлення» (1974 р.), «Крилаті вислови в українській літературній мові» (1975 р.; співукладач), «Практична стилістика сучасної української мови» (1978 р.), «Слово про слово» (1986 р.), «Життя і пригоди імен» (1988 р.), «Спочатку було Слово. Крилаті вислови біблійного походження в українській мові» (2001 р.), «Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України» (2001 р.) та ін.;

Михайло Петрович Кочерган (нар. 8 листопада 1936 р.) — український мовознавець, доктор філологічних наук, професор, лауреат премії Ярослава Мудрого в галузі науки і техніки Академії вищої школи, Заслужений працівник освіти України; читає лекції в навчальних закладах Болгарії, Польщі, Угорщини, Югославії та Швейцарії; автор 212-ти наукових праць, опублікованих в Україні, Росії, Польщі, Болгарії, Чехії, з-поміж них: «Слово і контекст. Лексична сполучуваність і значення слова» (Львів, 1980 р.), «Воспитание словом» (К., 1989 р.; у співавторстві), «Методика організації науково-дослідної роботи» (К., 2000 р.; у співавторстві), «Вступ до мовознавства» (К., 2000 р., 2001 р., 2004 р., 2005 р., 2006 р.), «Загальне мовознавство» (К., 1999 р., 2001 р., 2003 р., 2006 р., 2008 р.), «Основи зіставного мовознавства» (К., 2006 р.);

Віталій Макарович Русанівський (1931–2007) — український науковець, філолог, мовознавець-україніст, викладач

і славіст; автор близько 350-ти праць із проблем сучасної української мови й історії, українського, слов'янського і загального мовознавства, історичної граматики, історії української літературної мови, культури мови, правопису, взаємозв'язків української та інших слов'янських мов, автор багатьох досліджень із проблем лексикографії та семантики, методології лінгвістичних досліджень, семасіології, термінології, соціолінгвістики, стилістики: «Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI–XVII століть» (1959 р.), «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» (1959 р.), «Структура українського дієслова» (1971 р.), «Філософські питання мовознавства» (1972 р.), «Дієслово — рух, дія, образ» (1977 р.), «Мова. Людина. Суспільство» (1977 р.), «Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI — початку XVIII ст.» (1978 р.), «Життя слова» (1978 р., у співавторстві), «Науково-технічний прогрес і мова» (1978 р.), «Походження і розвиток східнослов'янських мов» (1980 р.), «Історія української мови» (т. 1–4, у співавторстві; 1978–1985 рр.), «Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов» (1985 р.), «Структура лексичної і граматичної семантики» (1988 р.), «Грамматика української мови. Морфологія» (1993 р.), «Культура українського народу» (1994 р.), «Історія української літературної мови» (2001 р., 2002 р.), «У слові — вічність (мова творів Т. Г. Шевченка)» (2002 р.), «Українська мова» (співголова редакційної колегії та один з авторів енциклопедії; 2000 р., 2004 р.), «Українське мовознавство у західних і південних слов'ян» (у співавторстві, 2005 р.); очолював редакційні колегії українського правопису: «Український правопис» (1960 р., 1990 р., 1993 р., 2002 р., 2005 р., 2007 р.), «Довідник з української орфографії і пунктуації» (1964 р., 1973 р., 1984 р., 1986 р.), «Складні питання сучасного українського правопису» (1980 р.); був укладачем та відповідальним редактором словників різних типів (член редколегії «Словника української мови» в 11 томах (1970–1980 рр.), «Орфографічного словника української мови» (1975–2006 рр.)).

Безперечно, це імена не всіх науковців, які і нині провадять активну науково-дослідницьку діяльність. Не можемо не згадати Любов Іванівну Мацько, Світлану Володимирівну

Ломакович, Віктора Антоновича Чабаненка, Лідію Андріївну Лисиченко, Тетяну Анатоліївну Космеди, Миколу Васильовича Мірченка, Анатолія Опанасовича Загнітка, Олену Олександрівну Селіванову, Олександра Дмитровича Пономарева та багатьох інших представників сучасної української лінгвістичної науки.

Українська мова в Інтернет-джерелах

У зв'язку зі швидкими темпами розвитку інформаційних технологій сучасний дослідник мовних явищ, будь то студент, аспірант, молодий науковець чи учений із багатим досвідом, обов'язково звертається до Інтернет-ресурсів.

Нині створена велика кількість філологічних і лінгвістичних Інтернет-сайтів. Так, цікава для філолога інформація подається на сайті Українського мовно-інформаційного фонду, який разом з Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні є співзасновником науково-теоретичного журналу «Мовознавство» і є базовою організацією Наукової ради при Президії НАН України з проблем «Інформація. Мова. Інтелект». За адресою <http://www.ulif.org.ua> можна прочитати новини про проблеми сучасної лінгвістики, про суперечливі моменти національної мовної політики, про проблеми з виданням книг з української мови та словників, ознайомитися з останніми новинками на «Книжковій полиці» і скористатися on-line ресурсами: «Словники України on-line» (<http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>), Словник української мови on-line (Silverlight v4.0), Система лінгвістичної взаємодії «ВЛЛ», Український національний лінгвістичний корпус, Цифровий архів Президії НАНУ, Український біографічний архів (Віртуальна лексикографічна система «MONDILEX» (<http://lcorp.ulif.org.ua/bilingualDict/>)).

Також необхідну для філологів інформацію можна знайти на сайті Національної академії наук України (<http://www.nas.gov.ua/Pages/default.aspx>).

Створено лінгвістичні портали, наприклад: Український лінгвістичний портал (<http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>), лінгвістичний портал MOVA.INFO (<http://www.mova.info/>). Так, на сайті порталу MOVA.INFO подаються відомості за такими розділами: Форум, Мовний Арсенал, Перекладач, Словники,

Мови Світу, Проекти, Читальна зала, Карта сайту, Посилання, Про проект, Довідкова служба, Анонси, Опитування, Наші колеги, Наші проекти, Лінгвокалендар, Новини, Конференції.

Свої сайти створюють і навчальні заклади та їх структурні підрозділи. Наприклад, сайт кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди — www.ukrmovaln.ua, або сайт філологічного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна — <http://www.philology.univer.kharkov.ua>, чи факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» — <http://fl.kpi.ua/>. На цих Інтернет-сторінках можна знайти відомості про історію створення і становлення названого структурного підрозділу чи навчального закладу, про науково-дослідну діяльність його працівників і про творчі чи наукові здобутки студентів та учнів, наукові публікації і заходи тощо.

Лінгвістичний сайт Костянтина Тищенка

- [Костянтин Тищенко](#)
- [Метатеорія мовознавства](#)
- [Лінгвістичний музей](#)
- [Мовознавство в Інтернеті](#)

Сайт є спробою описати науковий і суспільний доробок українського вченого - лінгвіста професора [Костянтина Тищенка](#).

В основу сайту покладена [метатеорія мовознавства](#), створена професором і викладена ним в однойменній монографії.

Окремим розділом на сайті описаний унікальний [лінгвістичний музей](#), створений вченим в приміщенні Київського університету.

На сайті містяться також [посилання](#) на інші ресурси Інтернету, що мають відношення до мовознавства.

Сайт має зацікавити не лише студентів і фахівців - мовознавців, але також психологів, логіків, математиків, філософів, істориків.

[Костянтин Тищенко](#) | [Метатеорія мовознавства](#) | [Лінгвістичний музей](#) | [Посилання](#)

Натисніть, будь-ласка, Control + D щоб помістити сторінку у Вибране (створити Закладку)

© К. Тищенко, 2000

Вебмайстер Ю. Пероганич, зміни внесені 16.12.2000

Існують сайти різних лінгвістичних гуртків і товариств. Наприклад, сайт лінгвістичного гуртка «Лінгур» (<http://www.philology.kiev.ua/Lingur/>) пропонує своїм відвідувачам інформацію за такими рубриками: Новини, Дисертації, Конференції, Лінгвоновини, Новини сайту, Нова література, Світ науки, Конспект, Словнички, Сторінками..., Культура мови, Поради, Запам'ятай!, Магія слова, Мовний етикет, Наші консультації, Наш гурток, Засідання, Історія гуртка, Посміємося разом, Почуте, Побачене, Прочитане, Говоримо, Гумор.

Організують власні сайти і науковці, де подають інформацію про своє життя, наукову діяльність, публікації, контакти. Наприклад, сайт професора, доктора філологічних наук, заслуженого працівника освіти України Олени Олександрівни Селіванової — <http://selivanova.net>. Як приклад наведемо сторінку сайту професора Костянтина Тищенка (<http://linguist.univ.kiev.ua/museum/index.html>).

Вправи і завдання до розділу

1. Поясніть взаємопов'язаність і взаємозалежність понять *індивід* — *мова* — *суспільство*.

Довідка

Індивід — окрема людина, особистість.

Мова — складне суспільне явище, в якому розрізняють такі ознаки:

- найважливіший засіб людського спілкування та об'єднання людей у спільноту;
- засіб самоідентифікації й вираження ментальності нації (етносу);
- засіб формування думки, здійснення пізнавальної діяльності, реалізації духовної культури народу.

Функції мови як суспільного явища відбивають особливості історії народу — носія національної мови, характер мовної ситуації в суспільстві.

Суспільство — сукупність людей, об'єднаних певними відносинами, обумовленими історично змінним способом виробництва матеріальних і духовних благ.

2. На прикладі здобутків духовної і матеріальної культури проаналізуйте, як українська мова вплинула на формування української культури і зміни в ній і, навпаки, українська культура на зміни в українській мові.

3. Опишіть сучасну мовну ситуацію в Україні за тими критеріями, якими послуговуються в соціолінгвістиці.

4. Наведіть приклади незбалансованих мовних ситуацій у різних країнах (наприклад: Бельгія, Канада, колишній СРСР). Поміркуйте, до яких наслідків призводить невідповідність юридичної рівноправності мов і їх реального статусу у багатомовній державі.

5. Проаналізувавши українські реалії початку ХХІ ст. (середини ХХ ст.; кінця ХІХ ст. на правому і лівому березі Дніпра — на вибір), наведіть приклади диглосії.

Довідка

Диглосія — це один із конкретних випадків незбалансованого білінгвізму; це одночасне існування в суспільстві двох мов або двох форм (варіантів) однієї мови з їх функціональним розподілом. Вибір мови диктує комунікативна ситуація, і він не залежить від етномовної належності мовців. На відміну від білінгвізму диглосія передбачає свідому оцінку мовцями певної мови за шкалою «високий — низький». Компонентами диглосії є різні мови (наприклад, французька і російська у російських дворян ХVІІІ ст.), різні варіанти однієї мови (літературна мова і діалект), різні стилі мови (книжний і розмовний).

6. Прочитайте пропонований текст. Висловіть свої міркування щодо прочитаного: наведіть свої аргументи на захист змісту поданого (якщо ви згодні) чи на заперечення (якщо ви не згодні). Доповніть наведений перелік, скоротіть його чи скоригуйте залежно від вашого бачення цього питання.

Що дадуть Нам знання української літературної мови й вільне володіння нею?

Українська мова проголошена в Україні державною як мова основного корінного населення на її території.

Це записано в статті 10 Основного закону — Конституції України, дотримуватися якого зобов'язані всі громадяни держави.

Що дадуть Нам знання української літературної мови й вільне володіння нею?

Найперше — це гарантію реалізувати всі права і свободи в межах України на всіх виборних, державних, виборчих посадах.

Друге — реалізувати свої творчі можливості в усіх сферах культурно-освітнього, науково-технічного, професійно-виробничого, народногосподарського життя, досконало оволодіти обраною професією.

Третє — мати доступ до джерел української духовності, культури, можливість постійно збагачувати духовне життя, утверджувати своє «я» в колективі і суспільстві.

Четверте (можливо це основне) — відчувати єдність з Українською державою, яка про Нас піклується і яку Ми своїми знаннями мови зміцнюємо; єдність із землею, на якій Ми живемо, з народом — творцем і носієм української мови. Видатний український вчений і великий патріот Іван Огієнко писав: «Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара і нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова — житиме й народ як національність. Не стане мови — не стане й нації. От чому мова має таку велику вагу в національному рухові. Тому і вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її дощенту».

П'яте — мати почуття впевненості, комфорту від того, що Ми вдома, серед своїх, що ми спадкоємці і носії історичної пам'яті однієї з найдавніших мов, однієї з повносилих, повноцінних культур, історія якої сягає тисячоліть. Хіба заради цього не варто вивчити таку гарну мову, якою є сучасна українська літературна мова?

(<http://referat.mirslovarei.com>)

7. Підготуйте повідомлення про формування, становлення і сучасний стан того чи іншого розділу мовознавства чи певної його галузі (на вибір учителя чи учня):

- розкрити специфіку й особливості розглядуваного розділу (галузі);
- пояснити особливості внутрішньої структури (наприклад, в ономастиці виділяють такі розділи, як: антропніміка, топоніміка, астрономіка, а фонетика поділяється на описову, історичну, загальну та експериментальну тощо);
- назвати дослідників, їхні праці з порушеного питання;
- укласти термінологічний міні-словник до обраного розділу (галузі).

8. Складіть таблицю а) розділів, б) галузей сучасної лінгвістичної науки:

- назвати розділ (галузь);
- визначити і схарактеризувати його об'єкт і предмет дослідження;
- назвати науковців, які займаються дослідженнями у цьому напрямі;
- назвати наукові праці, що висвітлюють питання цієї галузі (розділу).

9. Складіть хронологічну таблицю праць українських мовознавців:

а) загальну (на вибір):

- відповідно до певного періоду розвитку українського мовознавства;
- I половини ХХ ст.;
- II половини ХХ ст.;
- 1990–2010 рр.;

б) за кожним розділом мовознавства чи кожною галуззю лінгвістики від часу їх виникнення і до сьогодні.

Записуйте першоджерела відповідно до правил оформлення бібліографії.

10. Підготуйте повідомлення на тему «Сучасна лінгвістика: напрями і методи дослідження».

3 історії риторики

Ораторське мистецтво у Стародавній Греції

Ораторське мистецтво стало значним суспільним явищем, що досягло високого рівня ще у стародавньому світі: Єгипті, Ассиро-Вавилонії, Індії, Китаї. Відомо, що жерці були гарними ораторами, культивувалося офіційне й особливо церемоніальне красномовство в придворних колах китайських царств, добре знали таємниці науки слова індійські філософи. Проте саме Стародавня Греція визнана батьківщиною красномовства, де починає формуватися його теорія.

Риторичне вчення Давньої Греції дійшло до нас у вигляді сформованої і використовуваної системи, поданої у двох варіантах: у вигляді високих зразків промов прославлених ораторів — Демосфена, Лісія, Сократа, Перикла; усі вони були громадськими діячами, людьми високого рівня освіченості. Одночасно створювалися теоретичні праці, книги для навчання риторичної майстерності: Горгія, Арістотеля, Платона.

Ораторська майстерність розвивалася на фоні благодатної давньогрецької літератури VI–III ст. до н. е.: «Труди і дні» Гесіода, байки Езопа, лірична поезія, трагедії Есхіла, Софокла, Еврипіда, комедії Аристофана, історіографія Геродота, Фукидіда, Ксенофонта. На цей же час припадає розквіт театру, створення неперевершених шедеврів архітектури, скульптури (Фідій, Пракситель, Мирон). Це був час розквіту філософії: Сократ, Платон, Арістотель.

А. Ф. Лосєв, мислитель XX ст., видатний дослідник античної культури, відзначив «особливий культ слова» в Греції цього періоду, його обожнення.

Разом з епосом, лірикою, драмою, скульптурою, музикою й архітектурою риторика була визнана потрібною і складною творчістю. Її навіть вважали «царицею мистецтв»: настільки

потужним був її вплив на вирішення державних справ, настільки ефективно вона впливала на почуття і розум людей. Називаючи красномовство (риторику) мистецтвом, давні греки вкладали в це поняття конкретний і визначений зміст. У V ст. до н. е., коли вже склалася культура ораторської мови, коли усвідомлювалися її види, стало очевидним, що завдання оратора триєдине: пояснити (щось), збуджувати (до певного мислення, рішення, дії) і дарувати слухачам задоволення.

Від самого початку риторики розвивалася і як мистецтво, і як наука. Створення книг із риторики було необхідне для навчання: лідерами тут були риторичні школи (Сиракузи, Атика, Афіни), у них приймали хлопчиків 7 років і навчали до 21 року. Викладали філософію, логіку, літературу, мову, математику, причому риторики була основним предметом, і не дивно, що перші риторичні трактати були написані ораторами, які очолювали такі школи.

Першим з-поміж них звичайно називають Горгія — філософа-софіста. Його праці повністю не дійшли до нашого часу, він відомий із діалогу Платона «Горгій», де викладені основні наукові позиції цього ритора. Горгія багато мандрував, викладаючи риторику і складаючи промови для олімпійських і дельфійських свят. Йому належать вислови: «Слово — великий володар, який, маючи мале і зовсім непомітне тіло, здійснює найдивовижніші справи. Бо воно може і страх вигнати, і сум знищити, і радість подарувати, і співчуття викликати... Сила переконання, притаманна слову, і душу формує, як хоче».

Грецькі ритори майстерно володіли правилами і формами усного мовлення, законами логіки, особливо суджень і доказів. Вони уміли нав'ювати свої думки і почуття масі людей, нерідко спонукаючи їх до практичних дій. Кожен оратор багато працював над тим, щоб красномовство стало гострою зброєю ідеології і політичної боротьби.

Еллінська традиція розцінювала риторику як науку переконувати словом, майстерністю промови. На думку еллінів-риторів, у риторики триєдина основа: моральність, мудрість (істина) і артистизм; цінували також освіченість, культуру і талант оратора.

Видатні оратори Давньої Греції

Сократ (приблизно 469 р. до н. е. — 399 р. до н. е.) — давньогрецький філософ, оратор, вчення якого знаменує поворот у філософії — від вивчення природи і світу до вивчення людини.

Сократ висловлював свої думки в усній формі, в розмовах із різними людьми; до нас дійшли відомості про зміст цих розмов у творах його учнів, Платона і Ксенофонта («Спогади про Сократа», «Захист Сократа на суді», «Пир», «Домострой»).

Використовуючи метод діалектичних суперечок, Сократ намагався відновити через свою філософію авторитет знання, зрушений софістами. Софісти нехтували істиною, а Сократ зробив її своєю коханою.

«...Дві речі можна справедливо приписувати Сократу — доведення через наведення і загальні визначення: і то й інше стосується початку знання», — писав Арістотель («Метафізика», XIII, 4).

Грань між притаманними людині духовними процесами і матеріальним світом, вже окреслена попереднім розвитком грецької філософії (у вченні Піфагора, софістів та ін.), була більш чітко позначена саме Сократом: він акцентував своєрідність свідомості, порівняно з матеріальним буттям, і одним із перших глибоко розкрив сферу духовного як самостійну реальність, проголосивши її як дещо не менш достовірне, ніж буття сприйманого світу (монізм).

У питаннях етики Сократ розвивав принципи раціоналізму, стверджуючи, що добродесність витікає із знання, і людина, яка знає, що таке добро, не буде чинити погано. Адже добро є тим самим знанням, тому культура інтелекту може зробити людей добрими.

Свої прийоми дослідження Сократ порівнював із «мистецтвом бабки-повитухи» (майєвтика); його метод запитань, які передбачали критичне ставлення до догматичних тверджень, був названий «сократівською іронією». Свої думки Сократ не записував, вважаючи, що це ослаблює пам'ять. А своїх учнів приводив до істинного судження через діалог, де ставив загальне запитання, отримавши відповідь, ставив наступне уточнювальне запитання і так далі до остаточної відповіді. Для педагогічної і риторичної освіти цей метод отримання знань за

допомогою діалогу запитання—відповідь надзвичайно цікавий, оскільки він завжди допомагав доходити правильних висновків¹.

Платон (428 або 427 р. до н. е.— 348 або 347 р. до н. е.) — давньогрецький оратор, філософ, учень Сократа, учитель Аристотеля.

Першим учителем Платона був Кратил. Приблизно у 407 р. він познайомився із Сократом і став одним із його учнів. Характерно, що Сократ виступає незмінним учасником майже всіх творів Платона, написаних у формі діалогів між історичними й іноді вигаданими персонажами.

Платону приписують 34 твори, достеменно відомо, що 23 із них написав сам Платон, решта написані у формі діалогу, в якому головною діючою особою виступає Сократ. Платонівський корпус (*Corpus Platonicum*), тобто історично витворена сукупність творів, які з античних часів пов'язують з іменем Платона, формувався впродовж тривалого часу².

Платон викладає свою теорію красномовства у філософських діалогах «Федр, або Про любов» і «Горгій, або Про риторику». Він виступає проти софістської риторики, оскільки вважає, що в основі ораторського мистецтва лежить знання людської душі, тобто психологія і діалектика. За Платоном, оратор має осягнути істину того, про що збирається говорити. На перший план він висуває емоційну переконливість промови (вплив на душу) і тезу про те, що діяльність оратора — творчість.

У діалозі «Федр» Платон пише: «...щоб промова була гарною, хіба розум оратора не повинен осягнути істину того, про що він збирається говорити? ...тому, хто намагається стати оратором, немає необхідності розуміти, що насправді справедливо,— достатньо знати те, що здається справедливим більшості, яка буде судити. Те саме стосується і того, що насправді добре і гарне,— достатньо знати, що таким уявляється. Саме так можна переконати, а не за допомогою істини...

...Справжнього мистецтва промови... не можна досягати без пізнання істини, та й ніколи це не стане можливим. ...Чи не

¹ <http://uk.wikipedia.org>

² Там само.

є мистецтво красномовства взагалі умінням захоплювати душі словами, не тільки в судах й інших громадських зібраннях, але й у побуті?»

Досягнення грецького ораторського мистецтва були узагальнені, теоретично обґрунтовані і виведені як правила енциклопедистом античності Арістотелем¹.

Арістотель (384 р. до н. е.— 322 р. до н. е.) — давньогрецький філософ і вчений, учень Платона.

Твори Арістотеля охоплюють увесь спектр наук і мистецтв, які існували на той час. У галузі філології відомі два твори Арістотеля «Поетика» і «Риторика», які стали основою європейського розуміння літературної творчості і художнього мовлення. Арістотелева «Риторика» була традиційними класичними рекомендаціями для всіх європейських шкіл риторики. Вона складається із трьох книг: перша книга присвячена загальним питанням риторики (сутність риторики як мистецтва переконання, різновиди промов, топіка); друга книга присвячена вченню про пристрасті, де подано основу риторичного доведення з аналізом кожної «пристрасті» (гнів — милість, любов — ненависть, страх — надія, ревності — почуття змагання); третя книга містить учення про стиль з аналізом видів тропів і фігур, а також частин композиції промови. У «Риторичі» Арістотеля уперше проаналізовані усі складові мовленнєвого спілкування (задум і зміст промови, образ оратора, емоція, композиція, стиль).

Як обов'язкові структурні частини промови Арістотель називає передмову, звинувачення і способи його спростування, оповідь — виклад фактів, докази, висновок. Свої міркування він підтверджує посиланнями на класичних ораторів, гомерівський епос, на трагіків. Праці Арістотеля з риторики значно вплинули на подальший розвиток теорії красномовства.

У період еллінізму остаточно визначаються п'ять складових частин риторики як необхідних і взаємопов'язаних етапів ораторської діяльності:

- знаходження матеріалу для промови;
- розміщення знайденого матеріалу;

¹ <http://libsib.ru/ritorika/teoriya-ritoriki/platon-ob-iskusstve-krasnorechiya>

- словесне вираження — робота над мовною формою для того, щоб промова відповідала найважливішим комунікативним вимогам — точності, ясності, доречності, «пишноті»;
- запам'ятовування (меморія);
- виголошення промови¹.

Демосфен (384–12.10.322 р. до н. е.) — кращий учень Ісократа, визначний грецький оратор.

Демосфен виріс в атмосфері гострої політичної боротьби. Розквіт культури й особливо збільшення суспільної значущості й популярності античного ораторського мистецтва пов'язані із його ім'ям.

Перший досвід виголошення ораторської промови Демосфен отримав, захищаючи свої інтереси в суді (він поставив собі за мету повернути спадщину батька (хлопчик залишився без батька в сім років), яку у майбутнього оратора забрали опікуни).

Складна багаторічна боротьба з опікунами загартувала характер майбутнього оратора, розвинула в ньому впевненість і наполегливість. Але, перш ніж виступати перед народом, Демосфену довелося, за прикладом свого учителя, писати судові промови для інших.

Демосфен мав дуже слабкий голос, говорив нечітко, трохи заїкався, був гаркавим, — у нього була негарна звичка смикати плечем і, крім того, він зовсім не вмів виступати перед публікою. Дві перші спроби виступити були невдалими. І тоді Демосфен вирішив виправити всі свої вади і зробив це. Щодня по кілька годин поспіль він виконував вправи, щоб виправити нечіткість вимови. Він ніколи не говорив без підготовки, але завжди виучував напам'ять заздалегідь написану промову; вночі він старанно готувався до виступу, ретельно обмірковуючи кожне слово.

До наших днів дійшли його виступи: тексти 61 промови, 56 «виступів» до промов і кілька листів. Промови Демосфена насичені різноманітним фактичним матеріалом, містять чимало особистих спостережень і характерних деталей життя.

¹ <http://libsib.ru/ritorika/teoriya-ritoriki/teoriya-oratorskogo-iskusstva-aristotelya>

Демосфен-оратор постає перед громадськістю не лише як мораліст, але й як громадський суддя і політичний лідер. Прекрасний полеміст і глибокий психолог, Демосфен умів у будь-якій ситуації примусити вислухати себе. Демосфен особливо відомий своїми політичними виступами, які найчастіше спрямовувалися проти загарбницьких війн македонського царя Філіппа II. У цих промовах він був не просто адвокатом чи обвинувачем, а політичним діячем, патріотом і трибуном, який послідовно і наполегливо боровся за мир і благо свого народу. У таких виступах Демосфен часто згадував «славетних» предків-афінян, закликав шанувати їхню пам'ять і наслідувати їхні громадянські подвиги. Оратор закликав слухачів до почуття і честі громадянина вільної республіки.

Сміливі і памфлетні за своїм стилем, сповнені гніву і патріотизму, ці промови надихали афінян на подвиги у військових справах, залишили глибокий слід у духовному житті афінської держави, увійшли в історію політичної боротьби під загальною назвою «філіппіки»¹.

Знахідки, поради, рекомендації і положення давньогрецької риторики зберегли своє значення і в наш час; вони важливі не лише як історико-культурні пам'ятки, але є цікавими й у практичній справі навчання ораторської майстерності, в її удосконалюванні.

Риторика Давнього Риму

Римське ораторське мистецтво було пов'язане передусім із практичними виявами життя, з приватним і державним правом, із громадянською і політичною боротьбою в республіканському Римі.

Першим римським оратором і письменником вважають Аппія Клавдія Цека (Сліпого). Він був цензором, а пізніше консулом, прославився промовою проти перемир'я римлян з епірським царем Пірром у 70-х рр. до н. е. Відомий як видатний оратор і державний діяч полководець Марк Порцій Катон (II ст. до н. е.). Він дотримувався принципу, який можна визначити

¹ <http://7zs.ru/orator/demosfen/>

його ж словами, зверненими до молодого оратора: «Дотримуйся суті справи, слова знайдуться». Прекрасними ораторами були брати Гай і Тиберій Гракхи.

Роль публічного слова в Римі особливо зростає на межі II і I ст. до н. е. у зв'язку з політичною боротьбою, що загострилася і призвела до громадянської війни. У цей час відомими політичними виступами прославилися Марк Антоній, Ліциній Красс, Квінт Гортензій.

Досягнення римської теорії красномовства були узагальнені в анонімній «Риториці до Гереннія» (приблизно 89 р. до н. е.). Вона була орієнтована на практику, містила рекомендації щодо композиції промови (визначалася доцільність шести частин у структурі публічного виступу: вступ, виклад, розподіл, обґрунтування, спростування, висновок), техніки промови (про «міцність» і гнучкість голосу, про пристосування тону промови до ситуації висловлювання), запам'ятовування тексту виступу (основою мнемоніки (меморії) були асоціативно-образні прийоми), словесної передачі думки (добір слів визначається такими критеріями, як правильність, ясність, помірність і краса).

Найбільш відомим римським оратором визнаний Марк Туллій Цицерон.

Марк Туллій Цицерон (106 р. до н. е.— 43 р. до н. е.) — давньоримський політик і філософ, блискучий оратор.

У політичне життя Давнього Риму Цицерон увійшов як «нова людина», усім зобов'язана своєму ораторському таланту. Вершина успіхів Цицерона — це відкриття змови Катиліни і чотири промови, виголошені проти нього в сенаті. Політичним ідеалом Цицерона була римська республіка, згода між усіма прошарками, його називали «передовою людиною республіки».

Із творів Цицерона збереглися 58 політичних і судових промов, 19 трактатів із риторики, політики і філософії, понад 800 листів — психологічний документ, пам'ятка латинської розмовної мови.

Твори Цицерона завжди були фундаментом європейської риторичної освіти. Крім їхньої особливої філософічності (оскільки основою риторики Цицерон уважав філософію), в його ораторських трактатах уперше максимально повно подані класичні розділи риторики: винайдення, розміщення, слововира-

ження, пам'ять, вимова і постава. Не менш важливими є й цінні поради щодо практичного опанування мистецтва риторики.

Він писав, що красномовство можна опанувати лише зрівнявшись знаннями з найбільш освіченими людьми. Цицерон говорив: «Красномовство — це щось таке, що дається важче, ніж це здається, і народжується з дуже багатьох знань і старань».

...Промова повинна розквітати і розгортатися лише на основі повного знання предмета; якщо ж за нею не стоїть зміст, засвоєний і пізнаний оратором, то її словесне вираження є порожньою балаканиною.

...Ніхто ніколи не міг досягти ні блиску, ні вищості в красномовстві без науки про промови і, що ще важливіше, без всебічної освіти.

Адже майже всі інші науки замкнені кожна в собі самій, а красномовство, тобто мистецтво говорити зрозуміло, гарно і красиво, не має ніякої певної галузі, яка б його обмежувала»¹.

Інша яскрава фігура римського красномовства — *Марк Фабій Квінтіліан* (приблизно 36–96 рр.) — відомий ритор, адвокат, автор твору «Освіта оратора». Уже сама назва його праці засвідчує, що він не зводить красномовство до сукупності риторичних правил, а закликає до всебічного виховання оратора, який має бути мудрецем, високоморальною й освіченою людиною.

Головним об'єктом захоплення і наслідування для Квінтіліана є Цицерон. У них є багато спільного. Обидва розрізняють три стилі красномовства: високий, середній і простий, а також три «великі мети»; обидва визначають у підготовці промови п'ять етапів відповідно до давньогрецької риторичної традиції. Вони обидва стверджували, що риторика — це і наука, і мистецтво, замислювалися над проблемою співвідношення природного дару і спеціального навчання у красномовстві. Але позиції цих двох теоретиків красномовства не ідентичні. Для Цицерона оратор — передусім мислитель, а основа риторики — філософія. Квінтіліан на перше місце ставить стилістику

¹ <http://libsib.ru/ritorika/teoriya-ritoriki/tsitseron-o-ritoricheskom-znani>

і вимагає від оратора майстерності в цій галузі. Він підносить почуття міри і вважає, що з трьох напрямів ораторського мистецтва — азійського, аттичного, родоського — найкращим є аттичне. Саме у цьому напрямі, на його думку, красномовство буде гарним без надлишків, багате без розкошів, величне без бундючності; тут, як і в усьому, правильний шлях — середній, а всі крайнощі — помилки. Цицерон виступає проти школярства, за практичну освіту на форумі (площа, центр політичного і культурного життя римського міста, місце для народного зібрання, вчинення правосуддя); для Квінтіліана центр освітньої системи — риторична школа. Цицерон звертається зі своїми промовами до народу на форумі. Квінтіліан орієнтується на вузьке коло освічених поціновувачів. Проте обидва оратори зробили неоціненний внесок у розвиток ораторського мистецтва, в теорію красномовства.

Марк Фавій Квінтіліан — автор, який завершує античну риторику, засновник педагогіки, у своїй книзі «Дванадцять настанов із риторики», мета якої — виховання громадянського і судового оратора, фактично вибудовує освіту так, що розглядаються усі частини феномена промови. Виховання оратора поділяється на тілесне і духовне, що охоплює фізичну культуру і мовну освіту, освіту в галузі філософії і права, тренування у винайденні промови, вивчення прецедентів ораторської практики, виховання етики оратора і вивчення та розуміння промови за частинами мовлення, фігурами мовлення і фігурами думки, пристосування до громадської сфери, в якій діє оратор, і форми організації мовлення.

Особливість праці Квінтіліана не лише в підбитті підсумків опису феномена промови, але й у тому, що, будучи педагогічним твором, його «Настанови» стали підґрунтям педагогічної системи, в якій були розроблені основи загальної освіти. Виховання власне ораторських навичок мислилось як вершина підготовки за всім комплексом предметів загальної освіти. Це виховання дозволяє людині діяти в будь-якій галузі як особі, що керує якоюсь діяльністю.

Виховання оратора, за Квінтіліаном, створило підґрунтя педагогічної психології, стало початком навчальної методики,

поділеної за ступенями навчання, включило і виховання мовної творчості. Принципи Квінтиліана зберігають повну силу для сучасної підготовки громадянського оратора¹.

З історії слов'янської риторики

Першою серйозною спробою опису історії риторики Київської Русі є робота В. І. Аннушкіна «Перша російська «Риторика»», де аналізується риторика «Сказання про сім вільних мудроців», «Риторика» 1620 р., що дає багатий і глибокий матеріал для аналізу історії слов'янської риторичної думки.

Київська Русь — давньоруська держава IX–XII ст.— розквітала при Ігорі, Ользі, Святославі, Володимирі, Ярославі Мудрому. У Києві відкривалися перші бібліотеки, школи, розвивалися різні ремесла.

Після хрещення Русі активно створюються пам'ятки писемності, розвивається мистецтво, архітектура, література, культура слов'ян, зокрема й риторична.

Перлина слов'янської літератури «Слово про похід Ігоря» донесла до наших днів «золоте слово» Святослава, «змішане із слъзою», що є взірцем високої риторичної культури того часу.

Найбільш відомими ораторами Київської Русі були Іларіон та Кирило Туровський.

Іларіон (XI ст.) — перший руський митрополит, давньоруський письменник, талановитий оратор. Найвідомішою його проповіддю є «Слово про закон і благодать», у якій він із патріотичних позицій оцінив діяльність давньоруських князів і міжнародну роль Київської Русі. У ній автор-патріот гаряче виступає проти зазіхань Візантії на Русь, красномовно й переконливо доводить містичність вчення про месіанську місію будь-якого народу, обстоює самотійність Русі. Дослідники риторичної спадщини Іларіона відзначали такі риси «Слова про закон і благодать», як яскрава образність, емоційність, надзвичайна мелодійність.

Постать митрополита Іларіона, його риторична спадщина надихали нащадків на оволодіння риторичними й морально-етичними секретами цієї видатної фігури слов'янської культури.

¹ <http://libsib.ru/ritorika/teoriya-ritoriki/rechevaya-pedagogika-kvintiliana>

Кирило Туровський (XI ст.) — блискучий оратор і представник урочистого й учительного красномовства на Русі. Він закликав письменника й оратора («літописця й піснетворця») уважно вивчати і вслухатися у те, що відбулося, прикрашати діяння героїв відповідними словами.

Кирило Туровський — яскравий приклад творця, величально-похвальних епідейктичних промов, якого ми з повним правом можемо назвати великим «піснетворцем» Давньої Русі.

Велику риторичну цінність являє «Слово в новий тиждень після Пасхи», яке К. Туровський побудував за суворими законами красномовства: матеріал подано на порівнянні зраділої «церкви Христової» з навколишньою природою.

На жаль, до наших днів не дійшли імена багатьох давніх слов'янських ораторів-патріотів, але перлини їхнього словесного таланту, мудрості й краси думки увійшли у могутній фольклорний золотослів рідного народу.

Національне красномовство слов'ян базувалося як на класичній риторичній спадщині давнього світу, так і на досягненнях західноєвропейської естетико-літературної думки.

Слов'янська риторика України, Росії, Білорусі увібрала латиномовні риторики, поетики, грецькі й західноєвропейські поетики й риторики, ідеї яких розвивали кращі гуманісти-просвітителі: М. В. Ломоносов, Ф. Прокопович та їхні сподвижники.

XVII — I половина XVIII ст. — період становлення і розвитку української літератури, її родів і видів, і, безперечно, народна творчість мала значний вплив на розвиток шкільних курсів теорії поетичного й ораторського мистецтва. Їх етико-естетичною основою, підґрунтям була любов до своєї батьківщини, рідного народу, боротьба за свободу й щасливе життя у гармонії із собою, природою і суспільством.

Після складного для Русі Смутного часу, епохи міжцарювання на початку XVII ст., обрання нового царя Михайла Романова і повернення до мирних часів починають розвиватися словесні науки.

У 1620 р. створюється перша російська риторика невідомого автора, яка дійшла до нас у тридцяти шести списках. Її вивчали на Русі понад сімдесят років, вона була дуже популяр-

ним твором у Москві, Новгороді, Ярославлі, Ниловій пустощі, Соловецькому монастирі.

Це не самостійний російський твір, а переклад латинської «Риторики» німецького вченого Пилипа Меланхтона у стислій переробці його учня Луки Лоссія (видання 1577 р., Франкфурт). Але при творчому ставленні давньоруського книжника до тексту оригіналу «Риторики» були введені уривки з глави про риторику «Сказання про сім вільних мудрошців», текст було пристосовано до потреб російської освіти.

«Риторика» 1620 р. має дві книги: «Про винайдення справ» та «Про прикрашання слова»,— написані у формі діалогу вчителя й учня, що було характерним для підручників Давньої Русі.

Перша слов'янська «Риторика» є прямою спадкоємицею традиції Давнього Світу, настанов Цицерона, Демосфена, Квінтиліана та інших. Вона стала підґрунтям для подальшого розвитку слов'янського красномовства, спираючись на риторичний геній кращих її представників.

Петровська епоха перетворень і реформ викликає до життя серію блискучих рукописних рекомендацій з ораторського мистецтва: «Про силу риторичну» Софронія Ліхуда, засновника й викладача Слов'яно-греко-латинської академії (1698 р.), «Риторика» Михайла Качова (кінець XVII ст.), «Наука проповідей» та «Книга сія філософська» (коротка риторика) Андрія Білобоцького (початок XVIII ст.), «Риторична рука» Стефана Яворського (1705 р.), перекладена з латини Федором Полікарповим, «Книга прекрасного злotosлова» грека Кузьми Афоноверського (1710 р.).

Києво-Могилянська академія. Тривалий час Києво-Могилянська академія була єдиним вогнищем просвіти й культури в Україні, в Росії, значною мірою і в Білорусі та південних слов'янських країнах, мала статус європейського навчального закладу, а слава про її випускників-просвітителів сягала світового масштабу.

Київська академія виникла у період загального культурного піднесення на українських землях, що було зумовлено соціально-економічним пожвавленням у II половині XVI — на початку XVII ст.

Київська братська школа, заснована у 1615 р., заклала основу академії, бо її підтримувало запорозьке козацтво та визначні освітні сили, які гуртувалися в той час у Києві. Школа досить швидко стала першим вищим загальноосвітнім всестановим навчальним закладом України.

Академія мала глибоконаціональне спрямування, керувалася системою і методами навчання кращих західноєвропейських університетів і академій. Її вихованці здобували різнобічну високу освіту, яка на той час задовольняла науково-освітні й культурні потреби суспільства.

У Київській братській школі, пізніше колегії й академії, вивчали «сім вільних наук», які поділялися на *trivium* (граматика, піїтика, риторика) і *cvadrium* (арифметика, геометрія, філософія, музика) і входили в обов'язкові програми підвищеного типу шкіл і за кордоном: у Кембріджському університеті, Краківській, Віденській, Замойській, Познаньській академіях.

Після граматичних класів студенти академії впродовж восьми років вивчали поезику (1 р.), риторику (1 р.), філософію (2 р.) і богослов'я (4 р.).

Поетика — мистецтво складання віршів — було захоплюючим і корисним заняттям. Студенти оволодівали загальними правилами віршування (тридцять видів класичного й середньовічного стилів: епопея, комедія, трагедія, буколічна, елегічна, ідилічна, дидактична, сатирична поезії).

Дориторична підготовка в академії здійснювалася продумано й цілеспрямовано: особливу увагу в навчанні творчих навичок і вмінь приділяли складанню ліричних видів поезії — кантам та елегіям, вітальним, поздоровчим (панегірикам, на честь відомих осіб, громадських свят), церковним, академічним поезіям, а також драматичній поезії (похорони спудеїв, викладачів).

Унікальний досвід виховання і навчання риторів був накопичений у Києво-Могилянській академії у XVII–XVIII ст., де читався курс світської риторики на ідейній основі античності, патристики, схоластики, гуманізму й Реформації та деяких ідей просвітництва.

До наших днів дійшли описи ста вісімдесяти трьох підручників риторики, з них сто двадцять сім складені й прочитані

в академії в 1635–1817 рр. Це були оригінальні курси риторики як за структурою, так і за змістом, у які органічно впліталися громадсько-політичні проблеми; більшою чи меншою мірою вони виконували соціальне замовлення захисту інтересів гноблених і беззахисних людей перед іноземними загарбниками та місцевими гнобителями, які зрадили інтереси народу (на прикладах судових промов, листів).

Риторика в академії була найбільш популярним предметом, бо мала постійне практичне застосування: студенти створювали ораторські промови. Орації були бажаними учасниками багатьох урочистих громадських і церковних подій.

Метод вивчення риторики був таким. Студентів учили створювати промови взагалі й певного призначення (судові, панегіричні), писати листи (вітальні, поздоровчі, дякувальні, прохальні, прощальні тощо).

Церковного красномовства навчали лише бажаючих, бо студенти-риторики вважалися світськими людьми. Вони активно вивчали твори римських, грецьких класиків риторики.

Підручники в академії були рукописними, авторськими, бо кожен викладач мусив скласти свій курс лекцій.

Першим друкованим підручником риторики в академії був підручник професора Іоанікія Галятовського «Наука, або Способ зложення казаня» (Київ, 1659 р., 1660 р.; Львів, 1663 р., 1665 р.), львівське видання вийшло під назвою «Ключ розуміння».

І. Галятовський — цікава й видатна постать слов'янської філософської та риторичної думки XVII ст., вихованець Київської колегії, а пізніше — її професор і ректор. Дослідник його творчості М. Ф. Сумцов відзначав, що І. Галятовський знав значно більше наукових теорій про причини, явища та стан природи, ніж сучасні йому вчені, займався проблемами історії, ботаніки, зоології, мінералогії та інших наук.

Риторичну спадщину І. Галятовського вирізняє тісний зв'язок із життям, соціально-політичними та релігійними проблемами того часу: релігійно-церковна полеміка з єзуїтом А. Пекарським «Розмова білоцерківська» (1676 р.), заклик боротися з татаро-турецькою навалюю «Лебід» (1679 р.).

Із 60-х рр. XVII ст. академія перетворюється на духовний заклад, і її вихованці для завершення освіти їдуть у Москву, Петербург. Красномовство й риторика як спеціальний та обов'язковий предмет у той час викладали і в церковних школах та училищах.

Києво-Могилянська академія увійшла до скарбниці вітчизняної риторичної спадщини, а вивчення й осмислення накопиченої тут риторичної науки дають духовно-інтелектуальну їжу розуму й серцю сучасних риторів та дослідників. Ім'я академії прославили такі видатні ритори-гуманісти, як Ф. Прокопович, Г. Сковорода та інші просвітителі.

Феофан Прокопович (1681–1736) — видатний слов'янський оратор, учений, письменник, політичний і громадський діяч, автор трактатів, проповідей («Духовний регламент», «Слово о власти и чести царской», «Правда воли монаршей», ода на честь Полтавської битви «Епінікіон» та ін.), один із засновників стилю українського барокко з його демократичним характером, зв'язком із народною творчістю, творчим використанням культурної спадщини античності.

Упродовж 1708–1709 рр. у Києво-Могилянській академії він читав лекційний курс риторики, яку вважав «царицею душ», «княгинею мистецтв». Ідейну й творчу спадщину видатного українського та російського просвітителя високо цінували Кантемір, Сумароков, Фонвізін, декабристи, Пушкін, Белінський та інші.

Із 1706 р. Ф. Прокопович — професор риторики академії, курс якої у той час розглядався як унікальна наука про слово взагалі. Риторика, яку створив Ф. Прокопович, увібрала в себе прогресивні ідеї його вчителя Арістотеля і складалася з десяти книг.

Книжка I. Подає загальні вступні настанови.

Книжка II. Про підбір доказів і про ампліфікацію.

Книжка III. Про розташування матеріалу.

Книжка IV. Про мовно-стилістичне оформлення.

Книжка V. Про трактування почуттів.

Книжка VI. Про метод писання історії і про листи.

Книжка VII. Про судовий і дорадчий рід промов.

Книжка VIII. Про епідиктичний, або прикрашувальний, рід промови.

Книжка ІХ. Дещо про священне красномовство.

Книжка Х. Про пам'ять і виголошування.

Ф. Прокопович вважав, що риторика позбавлена свого специфічного предмета, охоплюючи усі предмети, які цікавлять людину й можуть бути об'єктом інших видів мистецтва. Метод риторики він вбачав у тому, щоб навчити, як у промові за допомогою оволодіння мистецтвом слова дати відповіді на важливі запитання й переконати, що ці відповіді є правильними.

Видатний ритор описував такі функції риторики: соціально-організаційну (засіб агітації, мобілізації), культурно-освітню (життя народу, країни), одержання нових знань, збудження почуттів, громадської думки, вплив на них.

Джерелами красномовства Ф. Прокопович вважав природу, мистецтво (талант), освіту, тренування, наслідування, що збігається з уявленнями грецької та латинської класичних риторичних шкіл.

Риторичний курс Ф. Прокоповича мав виразний нормативний характер, у якому автор із позицій раціоналізму виступив проти стилістичних надмірностей барокко, схоластики латино-польських риторик, проти порожнього красномовства.

Видатний учений-просвітитель обстоював принцип класичної античної естетики про відповідність словесного вираження ідейно-емоційному змісту твору.

Ф. Прокопович у своєму курсі риторики писав про достоїнства оратора, який має вміло розпочинати виклад, бути поважним у повчанні, дотепним у розважанні, сильним і багатослівним у зворушенні і, нарешті, він має підбирати стиль не на свій розсуд, а згідно з вимогами справи і часу.

Основні постулати київського вченого не суперечать поглядам античних теоретиків риторики, зокрема Арістотеля, де в теорії симетрії домінувала концепція загальної і абсолютної краси, бо відповідність словесного вираження (застосування відповідних слів і думок до винайденого матеріалу) вимагає особливого чуття і неабиякого таланту.

Так само Ф. Прокопович поділяв і античні поняття міри в усьому, міри як естетики середини, в якій мають сходитися і поєднуватися всі крайнощі. Погляди Арістотеля, Платона,

Квінтіліана та інших представників класичної естетики на гармонію були творчо сприйняті Ф. Прокоповичем та його послідовниками.

Лінгвістична риторика

Риторика як наука і мистецтво слова

Риторика — філологічна дисципліна, що вивчає відношення думки до слова. Головна особливість риторики в тому, що вона абстрагується від системи конкретної мови (яку обирає ритор) і зосереджується на структурі мовної особистості відправника мовлення — ритора, на мовленнєвій техніці аргументації і на методі побудови доцільного висловлювання. Тому риторику цілком можна назвати персоналістичною теорією мовлення.

Супільні завдання риторики полягають:

- у вихованні ритора — гідного громадянина, компетентного в публічному мовленні;
- у створенні норм публічної аргументації, які забезпечують продуктивне обговорення значущих для суспільства проблем;
- в організації мовленнєвих відношень у галузях, які складають базис суспільства: управління, освіта, господарська діяльність, безпека, правопорядок;
- у визначенні критеріїв оцінювання публічної діяльності, на основі якої відбирають осіб, здатних обіймати відповідальні посади.

Традиційна особливість риторики як навчальної дисципліни в тому, що вона викладається догматично — у вигляді положень і правил. Догматичний метод викладання іноді вводить в оману щодо природи положень і правил риторики. Правила риторики не є обов'язковими настановами і заборонами, вони лише узагальнюють досвід видатних майстрів слова, вказуючи на труднощі і небезпеку, що чекають на кожного, хто виступає чи пише для публіки.

Традиційно риторику поділяють на конкретну і загальну. Конкретна риторика вивчає окремі різновиди мовлення. Загальна риторика вивчає принципи побудови доцільної промови. Риторика узагальнює досвід суспільно-мовної практики і пов'язана з висловленнями і нормами аргументації, що склалися в культурі конкретного суспільства. Існують українська, французька, американська риторики, кожна з яких вивчає специфічний тільки для певної культурно-мовної спільноти тип мовної особистості й характер мовленнєвих відносин. Тому можлива конкретна і загальна українська риторика, але неможлива універсальна риторика.

Слід пам'ятати, що істинною метою оратора є складання впливової промови, тобто промови, яка принесе користь аудиторії.

Основні поняття риторики

Для риторики є основними терміни *патос*, *логос*, *топос* і *етос*.

Патосом називається «намір, задум творця промови, який має на меті розвинути перед адресатом певну цікаву для слухача тему». Зміст патосу — думка, спрямована на прийняття рішення і дію. Патос створює мовленнєву емоцію аудиторії, завдяки якій стає можливим рішення і доцільна дія. Аудиторія, до якої звернений патос риторика, є не просто певним скупченням людей, а громадою, організованою словом. Підґрунтям організації аудиторії можуть бути духовно-моральні цінності або матеріально-практичні інтереси.

Правила патосу:

- патос є основою задуму;
- без патосу неможливі рішення і дії;
- слід уникати знижувального патосу;
- ритор не повинен створювати штучний патос, що не відповідає задуму і предмету промови;
- патос промови пов'язаний з емоціями, які можуть виникнути в аудиторії, тому ритор має передбачити їх;
- ритор має контролювати власні мовленнєві емоції;
- надто сильний і недоречний патос компрометує риторика.

Логосом називаються словесні засоби, які використовує ритор в аргументації висунутих пропозицій. Логос породжується патосом і постає як аргументація — система доцільних засобів вираження задуму промови і його обґрунтування у формі, прийнятній і переконливій для аудиторії.

Побудова аргументації ґрунтується на загальноприйнятих моделях і правилах, які дозволяють подати задум у формі, прийнятній для аудиторії, тобто поєднати думки ритора й аудиторії, досягти згоди аудиторії з доказами та її приєднання до позиції ритора.

За правилами логосу ритор не повинен:

- використовувати софістичну аргументацію: навмисно вводити в оману щодо справжнього задуму чи змісту промови;
- створювати необґрунтовані судження;
- створювати аргументацію, розуміння й оцінювання якої недоступні для аудиторії;
- використовувати неприйнятні мовленнєві засоби.

Логос доповнює *топос* — певні факти життя і думки, які можуть зробити висловлення оратора цілком переконливим, незважаючи на його матеріальну незугарність чи незрозумілість.

Етосом називаються умови проголошення промови, які суспільство створює ритору. Ці умови передбачають можливість обговорення значущих для суспільства проблем, коли учасники обговорення не лише мають різні думки, але й обстоюють різні світоглядні позиції.

Таким чином, етос створює умови для промови, патос — джерело створення змісту промови, а логос — словесне втілення патосу на умовах етоса і за підтримки топоса.

Ці основні категорії риторики пов'язані одна з одною і ніби переходять одна в одну.

Риторичний ідеал

У риториці, в її теорії та практиці, можуть бути виділені три неоднакові частини: перша з них може використовуватися в найрізноманітніших ситуаціях. Універсальні канони риторики: вчення про тему, її вибір, про побудову промови, типи

промов, висловлення думки в мовних формах, про культуру промови — мовні норми, дикцію, інтонації і под.

Друга частина звернена до національних, мовних основ риторичної дії: це неоціненне багатство, яке використовує мовець, етнічні традиції, культура і література, до яких звертаються під час спілкування, історичні факти.

Третя частина виявляє позицію окремих осіб чи певних спільнот людей. У цій спільноті нормується стійка система поглядів і правил; це етична система спілкування, мовлення. І в цій сфері формується феномен, який називають риторичним ідеалом.

Не можна забувати, що все соціальне життя людей постійно оформлюється в мовленні — усному, писемному, а також мисленнєвому; без мовленнєвого оформлення життя неможливе, і потрібні норми спілкування, людських відносин всередині спільноти або між ними.

Критерії визначення риторичного ідеалу

По-перше, сучасна риторика використовує таку схему аналізу будь-яких висловлень:

- хто говорить;
- кому говорить;
- за яких обставин;
- що говорить;
- навіщо;
- як висловлює свою думку;
- який результат?

Для повноти аналізу необхідно мати відповіді на ці сім запитань.

По-друге, завжди важливий образ промовця: що в ньому головне — емоції чи логіка, правильність мовлення чи оригінальність, високий рівень компетентності чи шумові ефекти, чи є у промовця переконання, якщо так, то які вони.

По-третє, важлива позиція промовця або цілого соціального чи етнічного колективу за дилемою «істина — неправда».

Правда і неправда — надзвичайно складні категорії, про них багато сперечаються, багато написано; в характеристиці риторичного ідеалу це чи не найважливіший критерій.

У розумінні й оцінюванні риторичного ідеалу враховується етика мовлення — в однієї спільноти як природжена, глибинна, в іншій — зовнішня, лише для досягнення мети промовця.

Риторичний ідеал у софістів

Софісти допускали використання еристики, тобто будь-яких засобів для досягнення своєї мети, для перемоги у суперечці.

Софістична норма допускає і такі прийоми, як надмірне вивищування одних осіб і зганьблення інших, необ'єктивний добір фактів, гіпнотична дія уславлених імен, розрахунків на некомпетентність слухачів, на їхню неспроможність стежити за промовою висококваліфікованого супротивника, на деякі ниці порухи невідготовлених людей.

Використання софізмів — специфічних прийомів, які містили певну малопомітну логічну помилку, що призводила до хибних висновків, іноді — до абсурду. Ефект софізмів полягає в тому, щоб у суперечці створити співрозмовнику певні незручності, сплутати його думки, перервати логічну лінію доказів.

Обдурюючи аудиторію, софісти одержували задоволення: вони не поважали свого слухача.

Античний риторичний ідеал

Саме античний варіант риторичних позицій набув найбільшого поширення на різних історичних етапах і найбільш глибокого теоретичного обґрунтування.

Мету риторики й ораторської майстерності Сократ, Платон, Арістотель убачали у служінні добру і щастю людей. Сила переконання як основна перевага красномовства, майстерності оратора не в тому, щоб досягти власної мети (підкорити людей собі у будь-який спосіб), а в тому, щоб зрозуміти, у чому щастя людей і як його досягти.

Риторика — це не лише практика спілкування і красномовства. Ця наука має свій предмет — мовлення. Вона нерозривно пов'язана з філософією, мовою, логікою, етикою, літературознавством. Риторика має свою мету, закономірності, структуру. У межах цього риторичного напрямку сформувався вчення про канони — інвенцію, диспозицію, елокуцію та ін.,

розроблені зв'язки з поетикою (тропи, фігури), стилістикою, просодією, логікою, теорією виховання й освіти.

У цій же системі розроблялася ідеальна модель оратора як особистості високоосвіченої, високоморальної, активної, кому-нікабельної.

Етика античного ідеалу вимагала поваги до слухача. Мовлення — двобічний процес, результат залежить від обох сторін.

Ставлення до істини. Визначні оратори, що належали до цього типу етичної позиції, на практиці підтвердили непорушність переконань, свою позицію — не відходити від свого, вистражданого, розуміння істини.

Давньоруський риторичний ідеал

Оратор, як правило, особа відома, йому довіряє народ: церковний діяч, князь, воєвода. Емоції оратора керовані вірою, переконаннями. Компетенція, знання цінуються понад усе, як і мова — яскрава, барвіста, «прикрашена», оригінальна.

Оратор завжди має тверду позицію — це переважно державні інтереси, турбота про церкву, народ. У промовах майже завжди міститься повчання чи заклик, моральні установки, переважає позитивний приклад.

Оратор обстоює істину, своє розуміння справедливості; суперечки, полеміка спостерігаються нечасто.

Приділяється належна увага етиці спілкування: прослідковується висока повага до людини-промовця. На думку народу, оратор має високо нести своє слово, звертатися з промовою лише до авторитетної аудиторії. Само звернення з промовою виявляє повагу промовця до слухачів. Оратор досягає взаєморозуміння, мислить у дусі соборності як повної єдності усіх слухачів і народу в цілому.

Оратор ретельно готується до виступу: сам факт збереження промов, їх багаторазове копіювання засвідчують їхню цінність.

Композиція промов, послань, повчань вирізняється чіткістю, ясністю. Промова щедро прикрашена звертаннями, закликами, антитемами, паралелізмами й іншими фігурами; алегорична. Думка її ясна, не містить нічого зайвого, для неї характерне високе відчуття міри.

У промовах давніх ораторів яскраво виражена доброта, смиренність, вдячність, захоплення красою світу, віра в божественну природу мудрого і прекрасного слова, в силу і дієвість красномовства, відзначається висока повага до книжної мудрості, вчення, освіти.

Етапи підготовки виступу

Риторика — це наука про закони управління мисленнєво-мовленнєвою діяльністю, тобто про закони, які визначають ефективність цієї діяльності. З давніх-давен риторику розуміють як науку про умови і форми ефективної комунікації. Як і кожна наука, красномовство базується на законах. Основним законом є закон ступеневої послідовності — основа ідеомовленнєвого циклу забезпечує йому систематичність і єдність мисленнєво-мовленнєвої діяльності, яка спрямована на підготовку та виголошення промов. Виділяють чотири етапи підготовки публічного виступу, які можна визначити як розділи риторики:

- інвенція;
- диспозиція;
- елокуція;
- меморія.

Першим етапом є *інвенція* (лат. — винахід, вигадка) — формування гіпотез майбутнього виступу.

Натхнення приходить разом зі збільшенням обсягу знань промовців та їхніх роздумів. Якщо промовець захопився темою, можливо, нею захопляться і слухачі. Необхідно знайти пригодницьку жилку, інтригу, яка схвилювала б слухачів, пробудила відчуття переживання добра і зла.

Слід обирати таке коло питань, підготовка до яких може дати промовцю більше знань, ніж їх мають його слухачі.

Потрібно працювати систематично, наполегливо, постійно думати над темою майбутнього виступу; підбирати прийнятну тему.

Настрій публіки залежить від місця і часу. У побуті слухачі сприймуть як належне те, що в аудиторії здасться їм смішним, нудним або шокуючим. Тому мету і характер виступу має обрати сам оратор. Йому належить особливе право створити

таку обстановку, яка підняла б присутніх над повсякденною рутинною і спрямувала їх у захоплюючий політ разом із духом промовця, його думкою.

Крім того, промовець має враховувати особливості аудиторії.

Зокрема, вибір теми. Тема насамперед має бути цікавою, достатньо важливою і зрозумілою для аудиторії. Щоб не схитнути, виступаючи зі своєю промовою, слід мати уявлення про рівень знань слухачів, їхню освіту, виховання, заняття, вік і особисті інтереси. Зазвичай незрозуміла не тема, а її виклад.

Чи буде тема важливою і захоплюючою, залежить головним чином від:

- основних інтересів аудиторії;
- групових інтересів;
- злободенних інтересів;
- конкретних інтересів;
- новизни теми;
- закладених у темі елементів конфлікту.

Не можна забувати й про ретельний відбір матеріалу для виступу. Є чотири джерела накопичення матеріалу для промови: особистий досвід, розмірковування і спостереження, інтерв'ю і бесіди, читання.

Зібравшись виступити перед аудиторією, слід насамперед мати ідею і бажання висловитись. Інколи останнє від нас не залежить, бо є категоричне «треба!». У всякому разі необхідно активізувати особистий життєвий досвід: скомпонувати власні думки, визначитися із власними прикладами, пригадати все, що вам особисто відомо з обраної теми, що ви чули, бачили, читали.

Промова має «достигнути». Слід завжди у вільні хвилини повертатися до обраної теми, думати про неї, промовляти вголос окремі епізоди, ставити собі запитання щодо змісту промови, записувати свої думки і спостереження. Потім необхідно опрацювати літературні джерела: слід читати більше, ніж потрібно для підготовки доповіді. Треба знаходити останні дані, книжки, статті, матеріали наукових конференцій, цікавитися законодавством, постановами й указами. Актуальними можуть виявитись і книжки минулих епох. Слід читати без упереджень, але критично. Читаючи, вести конспект прочитаного,

робити на полях конспекту нотатки. Після того як опрацьовано певну кількість друківаних матеріалів, слід відібрати ті з них, у яких, на думку доповідача, найбільш ґрунтовно висвітлено тему майбутнього виступу.

І ще один важливий момент: необхідно дібрати матеріалу на сто виступів, але дев'яносто відкинути.

Диспозиція — мистецтво розміщення матеріалу й оформлення структури промови. Для кожної промови необхідно спланувати (буквально до слова) її початок і закінчення. Планування змісту та порядку виступу — дуже складне і відповідальне завдання. Воно потребує багато часу і сил, вимагає сили волі. Проте доповідач часто ухиляється від неминучих труднощів мислення. Новачки в ораторській справі часто сподіваються на силу натхнення під час виступу. На жаль, натхнення без цілеспрямованої роботи над текстом не допомагає.

Вступ має бути коротким. Люди сьогодні достатньо поінформовані. Тому у вступі слід чітко і зрозуміло сформулювати суть теми виступу. Необхідно викликати цікавість у слухачів.

Основна частина. Зрозуміло, що це найбільш навантажена і об'ємна частина виступу. Адже тут ітиметься про ту інформацію, про ту ідею, яку в розгорнутому вигляді вам доведеться донести до слухачів, надихнути їх на прийняття якогось рішення. В основній частині промови дають юридичні, економічні, політичні, наукові визначення, наводять усілякі порівняння, посилення на авторитети, статистичні дані. Тут також можна використати різні наочні посібники. Від ерудиції доповідача, від продуманості змісту лекції, від послідовності й аргументованості у викладенні матеріалу і залежатиме врешті-решт успіх промовця й успіх усієї справи.

Завершення. Це також важлива частина виступу. Над тим, як завершити свій виступ, має замислитися кожен промовець. Останні фрази виступу краще вивчити напам'ять. Промовець може припуститись якихось незначних помилок в основній частині виступу, особливо, якщо буде намагатися без потреби не користуватися написаним текстом. Але в заключній частині виступу, коли доповідач резюмує основні положення своєї промови чи закликає до дії (якщо цей заклик має сенс у виступі), коли він щиро робить комплімент на адресу зібрання або колективу чи хоче завершити виступ якимось жартом, до-

повідачеві зовсім не до лиця припуститись якоїсь недоречності або схибити.

Навіщо необхідно робити узагальнення-висновки сказаного? Через те, що навіть у лаконічному виступі, який триває 5–10 хвилин, доповідач може порушити таку кількість питань, що слухачі не зможуть їх усі охопити наприкінці виступу. Тому бажано узагальнити зміст свого виступу, «розповісти слухачам, про що все ж таки ви їм розповідали», допомогти дійти певних висновків.

Таким чином, для успішного виступу в аудиторії важливо підготувати добрий початок та добре завершення і зробити так, щоб вони були пов'язані один з одним. Слід мати на увазі, що неприпустимо завершувати виступ фразою типу: «Ну от приблизно все, що я хотів вам сказати. На цьому я й закінчу». Закінчуйте промову, але не кажіть про те, що ви закінчуєте. Слухачі зрозуміють це і без промовця.

І завжди необхідно завершувати виступ раніше, ніж слухачі цього захочуть, — пропонують досвідчені оратори.

Елокуція (лат. — висловлююся, викладаю) — безпосередній зміст викладу матеріалу, виступ перед аудиторією.

Оратор, який ставить перед собою мету — виступити перед певною аудиторією, — звісно, насамперед має визначити найбільш прийнятну у певний момент для цієї аудиторії тему. А маючи на меті виступити ще й цікаво і захоплююче, оратор має зробити і певні конкретні кроки у цьому напрямі, до яких належить віднести: підбір доцільних мовних засобів, граматичну правильність, ясність думки, довершеність висловлення.

Вимога граматичної правильності, якій підлягає мова виступу, — слухна. Але тут слід ураховувати, що з промовою виступають найчастіше без заучування напам'ять. Оратора часто не залишає відчуття непевності, доки він не буде твердо знати, що мова його граматично правильна. Інакше, замість того щоб зосередитися на змісті промови, доведеться зосереджуватися на словах.

Ясність думки і довершеність висловлення також важливі. Коли доповідач говорить про прості предмети або про речі широко вживані, слід користуватися термінами, які найбільше цьому відповідають.

Прямі тактики мовного впливу можна визначити як тактики відкритого типу. Важливим показником цієї тактики є її незмінюваність. Прямі значення мовних одиниць не підлягають варіюванню. Привабливість прямого («доброякісного») повідомлення визначається ступенем довіри, який виявляє той, хто слухає, до того, хто говорить. Прямі мовні тактики не вступають у конфлікт із критерієм щирості, хоча рівень їх ефективності завжди підлягає сумніву. Співрозмовнику мало коли подобається, якщо його відверто до чогось примушують. У людей виникає лише почуття роздратування через те, що їх примушують робити те, що потрібно комусь.

Непрямі тактики мовного впливу. Загальний принцип побудови непрямой тактики мовного впливу базується на тому, що фактично будь-яка непряма тактика пропонує слухачеві певну загадку — більшої чи меншої складності. Якщо слухач (читаєч) розгадає цю шараду, то отримає певне уявлення не тільки про зміст повідомлення, а ще й про мотиви того, чому повідомлення побудоване саме так, непрямо. Непряма тактика мовного впливу містить інтригу, вона оволодіває особистісними характеристиками слухача, включає його у повідомлення.

Однак досить часто, застосовуючи таку тактику, сучасний носій мови відчуває занепокоєння, боїться, що його неправильно зрозуміють, лякається ініціативи слухача. А тому поспішає відразу розкрити карти, щоб не виникло непорозуміння.

Очевидна особливість непрямих тактик мовного впливу в тому, що вони забезпечують слухачеві свободу дій як свободу ініціативи та фантазії. Адже «розгадати» — означає проаналізувати, перебрати в своїй свідомості декілька неприйнятних варіантів розгадки, зрозуміти, чому вони неприйнятні, а, можливо, врешті-решт і дійти «правильної відповіді».

Високий, середній і низький стилі. В історії красномовства давно було опрацьоване вчення про три стилі красномовства:

- високий стиль;
- середній (барвистий) стиль;
- низький стиль.

Для *високого стилю* характерне досягнення оратором атмосфери піднесення, зворушення слухачів. Тому оратору слід підбирати відповідні емоційні та величні засоби впливу на

аудиторію. До таких можна віднести метафори, катахрези, алегорії, метонімії та інші фігури піднесення.

Середній (барвистий) стиль промови покликаний надати слухачам насолоду від почутого. У такій промові слушно використовувати засоби, які покращують зміст виступу: гіперболи, епітети, метафори, усілякого роду вислови знаних мислителів і поетів, гумористичні включення, жарти тощо. Адже після такої промови слухачі мають залишити аудиторію у гарному і веселому настрої.

Низький стиль — це стиль повчання і розповідей. Переважно його вживають у ситуаціях, коли ми інформуємо, повчаємо або проповідуємо людям якісь істини. Тут, як правило (але не обов'язково!), промовці не застосовують риторичних фігур і тропів. Хоча ніхто й не стверджує, що у повчанні не може бути жарту чи оповідання обов'язково має бути сухим і позбавленим емоцій.

Зазвичай у риторичі, для того щоб висловитися красиво, застосовують тропи і фігури.

Троп — це слово або фраза у переносному значенні, образний вислів, переміщення у семантиці слова від прямого до переносного значення. Тропами є, наприклад, метафора, катахреза, синестезія, метонімія, синекдоха, антономазія, еналага, гіпербола, літота, епітет, оксюморон, алегорія, антитеза, емфаза, каламбур, тавтологія, плеоназм, евфемізм, паралепсис та інші.

Фігура — це незвичайний за синтаксисом зворот мови, який застосовується для підсилення виразності виступу, впливу на почуття слухачів. Фігурами є, наприклад, паралелізм, ізоколон, анафора, епіфора, симплока, діафора, хіазм, асиндетон, полісиндетон, метатеза, анаграма, апокопа, синкопа, інверсія, парцеляція, ампліфікація, алітерація та інші.

Меморія (лат. — пам'ять, згадка) — методика запам'ятовування структури і змісту виступу.

Перша умова запам'ятовування — глибоке і яскраве враження від того, що промовець хоче запам'ятати. Для цього необхідно зосередитись. П'ять хвилин повного, глибокого зосередження дадуть більш відчутний результат, ніж година блукань манівцями розрізнених думок.

Друга умова запам'ятовування — повторювання. Але слід пам'ятати про те, що суто механічне повторювання — не завжди найкращий шлях. Психологи вважають, що людина, яка сидить і повторює текст, доки не закріпить його у своїй пам'яті, витратить удвічі більше часу, ніж людина, яка процес повторювання здійснюватиме з інтервалами, хоча і впродовж декількох днів.

Третя умова запам'ятовування — це використання асоціацій. Асоціації бувають різними: дата народження, якась історична подія, знання структури підручника, спеціальні мови, закони логіки тощо. Іноколи ім'я людини чи назва місцевості або назва речі чи зміст події дають поштовх до якоїсь асоціації, що дозволяє ніби викарбувати їх у пам'яті. Той, хто більше осмислює отримані дані і встановлює між ними тісні взаємозв'язки, зможе запам'ятати більший обсяг інформації.

Щоб запам'ятати прізвище незнайомої людини, необхідно ставити їй запитання щодо її прізвища.

Щоб запам'ятати дати, слід асоціювати їх із відомими знаменними подіями.

Щоб запам'ятати план виступу, слід розташувати його пункти так, щоб вони постали у логічній послідовності.

Якщо ви забули, що говорити далі, використовуйте останні слова попередньої фрази на початку наступної.

Усі етапи дають можливість не лише виступити перед аудиторією, отримати певне визнання, викласти інформацію, але й навчають, що все слід робити обдумано, зосереджено, наполегливо. Підготовка до промови збагачує промовця новими знаннями. Видатний науковець Спіранський сказав, висуваючи вимоги до оратора: «Якщо хочеш, щоб я плакав, плач сам». Цим він показав, що і сама промова, і підготовка до неї повинні мати для промовця велике значення, адже якщо хочеш, щоб тебе почули та вислухали, сам маєш відчувати те, про що говориш.

Техніка виголошення промови

Висока мовна і голосова техніка дозволяє оратору правильно інтонувати промову. Під інтонацією слід розуміти ритміко-мелодійну побудову промови, яка передає її зміст і почуття за

допомогою висоти тону, сили звуку, темпу мовлення і тембру голосу. За допомогою тонального забарвлення слів складаються протилежні за змістом речення: піднесено-урочисті, доброзичливі, наказові, грубі, зневажливі. Поза інтонацією немає ні побутового, ні художнього, ні наукового слова.

Інтонована мова діє також емоційно. Емоційно забарвлені інтонації передають слухачам різноманітні почуття оратора. Крім голосу, техніку характеризують темп і ритм мовлення.

Темп мовлення — це швидкість, із якою оратор вимовляє слова, речення, весь текст у цілому. Він залежить від індивідуальних особливостей промовця, його темпераменту, від теми та змісту промови, а також від умов, за яких виголошується промова, та особливостей аудиторії. Тому, звісна річ, одна й та сама промова має бути викладена різним темпом в аудиторіях, що відрізняються за рівнем освіти, статтю, віком, професією й т. ін.

Ритм промови полягає в зміні певних частин промови за довжиною звучання, а також чергування мовлення і пауз. Розрізняють декілька типів пауз залежно від того, з якої причини і з якою метою переривається виголошення промови. Фізіологічні паузи викликані необхідністю вдихнути повітря. Як правило, вони збігаються з іншими паузами — граматичними, логічними і психологічними.

Граматичні паузи — це засіб граматичного упорядкування тексту. Логічні паузи пов'язані зі змістом, логікою промови. За їх допомогою оратор здійснює роздрібнювання потоку слів на змістовні частини. Це нібито поділ або поєднання слів у мовні такти. *Мовний такт* — відрізок фрази, цілісний за значенням, об'єднаний інтонаційно і відокремлений з обох боків паузами. Логічна точність і виразність мови досягаються постановкою логічних наголосів. *Логічний наголос* — підкреслена вимова етапних речень у промові (тези, висновки), а також найзначніших слів і словосполучень у фразах.

Щоб набути навичок логічно виразного звучання мови, необхідно спочатку навчитися розбивати фрази на мовні такти, швидко визначаючи в них основне за змістом. Тут можна

скористатися порадою К. С. Станіславського: «Беріть частіше книжку, олівець, читайте і розмічайте прочитане за мовними тактами... Розмічування мовних тактів і читання за ними необхідні тому, що вони змушують аналізувати фрази і доходити до їхньої суті. Без цього не скажеш правильно фрази.

Звичка говорити за тактами зробить мову не тільки стрункою за формою, зрозумілою за передачею, але й глибокою за змістом».

Щоб розмітити логічно наголошені слова і вислови, необхідно в першу чергу вибрати з усієї фрази одне найважливіше слово і виділити його наголосом. Потім слід зробити те саме з менш важливими словами, але з такими, які теж необхідно виділити. Неголовні, другорядні слова особливим наголосом не виділяються. Зрозуміло, що існує цілий комплекс наголосів: сильних, середніх, слабких — їх розподіляють залежно від змісту промови та її мети.

Прийоми техніки мовлення, що допоможуть підсилити звучання логічно наголошених слів і фраз:

- зміна сили або регістру звучання голосу;
- уповільнення темпу мовлення;
- паузи.

Завдяки цьому промова стає рельєфною, передає слухачам ставлення оратора до окремих фрагментів і положень у виступі як до найважливіших. Більше того, це впливає на формування у слухачів їх ставлення до проблем, які оратор порушує у промові.

Крім згаданих прийомів (варіація сили звучання голосу, логічних наголосів, що залежать від ступеня важливості предмету розмови, різноманітності темпу, що відтіняє значимість окремих думок), виразності звучання мові надає зміна висоти тону.

Призначення *психологічної паузи* — емоційна інтерпретація тексту, розкриття психологічного навантаження думки. Така пауза пов'язана з підтекстом промови, її сутність є зрозумілішою, якщо порівняти її з паузою логічною: «У той час, як логічна пауза механічно формує такти, цілі фрази і саме цим допомагає виявити їх сенс, психологічна пауза дає життя цій думці, фразі і тексту, намагаючись передати їх підтексти. Якщо без логічної паузи мова безграмотна, то без психологіч-

ної вона нежиттєздатна. Логічна пауза пасивна, формальна, недійова; психологічна, — безперечно, завжди активна, багата внутрішнім змістом. Логічна пауза служить розуму, психологічна — почуттю».

Крім голосу, інтонації, певне значення для промовця має його міміка чи жести.

Вираз обличчя оратора, його поза і жести — додатковий засіб виразності. Публічна мова — це результат складного духовного й фізичного процесу. У мозку й у тілі людини виникає безперервний потік емоцій, почуттів, ідей, фізичні рухи. Жести нерозривно пов'язані з ходом думок і зміною почуттів оратора, їх ритмічний збіг з інтонацією, наголосом і паузами допомагає зосередити увагу слухачів на тих чи інших важливих частинах виступу промовця, показати його ставлення до висловлених положень і збудити у слухачів схоже ставлення. За умов правової реформи та формування правової держави це має неабияке значення.

Традиції вітчизняного ораторського мистецтва щодо жестів доволі суворі і вимагають стриманості. Згадаємо видатного оратора Феофана Прокоповича, професора риторики Києво-Могилянської академії. Його правила красномовства були першою спробою регламентувати публічні виступи. Серед інших правил стосовно техніки мовлення знаходимо такі: «Бездумно творят ораторы, которые брови свои поднимают и движением рамен [плечей] являют гордое величие, и в слове нечто такое проговаривают, от чего можно познать, что сами себе удивляются... Не подобно оратору шататься вельми, будто в судне веслом гребет. Не надобно руками всплескивать, в бока упираться, подсказывать, смеяться или рыдать, ибо все это лишнее и слушателей возмущает». Навіть при бурхливому темпераменті ораторові слід стримуватися від надмірної жестикуляції. Вона відвертає увагу, заважає слуханню, сприйняттю думки. Важко дати поради щодо застосування жестів. Тут виявляється індивідуальність кожного оратора, проте існують певні загальні вимоги. Жести не можна «запозичувати», вони повинні виражати темперамент, почуття самого оратора, відповідати особистості, думці виступу. Вони мають бути стриманими, економними, природними.

Міміка оратора відбиває його духовний стан. На обличчі оратора слухачі бачать і радість, і сум, і подив, і блаженство. Байдуже обличчя промовця породжує байдужість і у слухачів.

Оратор має говорити чітко, не кваплячись і абсолютно неупереджено, хоч би вся суть справи і доля підсудних залежала б від його слів. Остерігайтеся говорити «струмочком»: вода ллється, дзюрчить, лопотить і ковзає по мозку слухачів, не лишаючи сліду. Щоб запобігти стомливій одноманітності, слід скласти промову в такому порядку, щоб кожний перехід від одного розділу до іншого відбувався зі зміною інтонації. І як зауважував А. Ф. Коні, «говорити слід чітко, голосно, не монотонно, по можливості виразно й просто. В інтонації має бути впевненість, переконаність, сила. Не повинно бути вчительського тону, бридкого й непотрібного».

Справжня промова — це гармонія духовного стану оратора із зовнішнім проявом цього стану; в думці і серці мовця є певні міркування, певні почуття; якщо вони передаються точно і до того ж не тільки у словах, але й в усьому зовнішньому вигляді промовця, його голосі й рухах, людина промовляє як оратор.

Техніка аргументації

Аргументи — доводи, які учасники суперечки використовують для переконання партнерів у своїй правоті, віддавна ділять на дві великі групи:

- аргументи раціональні, або «аргументи до справи»;
- аргументи ірраціональні (психологічні) — це «аргументи до людини».

Джерела отримання аргументів

Факти — найбільш надійний вид аргументів.

Проте, узагальнюючи факти, слід пам'ятати:

- якщо доповідачеві відомі усі факти, що повністю розкривають аналізоване явище, і він використовує ці фактичні відомості для подальших висновків, то він діє за допомогою так званої «повної» індукції;

- зазвичай учаснику суперечки відомі типові і конкретні випадки, які він узагальнює висновком про всю сукупність таких випадків («неповна індукція»); доводячи, необхідно аналізувати усі доступні факти.

Авторитети. Звернення до авторитетів — один із найбільш поширених видів аргументів у суперечці. Якщо використовувати посилання на авторитети як докази, необхідно пам'ятати про те, що авторитети мають бути прийнятними у цій аудиторії, тобто вони насправді повинні мати високий статус.

Відомі істинні судження. Це — закони, теорії, аксіоми, традиційно прийняті в певній людській спільноті як беззаперечно правильні.

Дібравши аргументи, необхідно оцінити їхню силу. У риторичі суперечки аргументи розрізняють за силою:

- **вичерпні:** доказ, який повністю доводить правоту певної думки, виявляється рідко; у суперечці його рекомендують висувати як завершальний удар по позиціях супротивника;
- **головні:** у суперечці висуваються постійно, у найбільш зручній ситуації; допоміжні докази висуваються як доповнення до головних;
- **суперечливі:** такі факти, які можна використовувати і «за» і «проти» позиції, що доводиться; такі аргументи слід використовувати дуже обережно;
- **запасні:** рекомендується не всі докази використовувати у процесі суперечки; доцільно кілька притримати на потім — при ознаках поразки, про всяк випадок, щоб «останнє слово» залишилося за вами.

Важливо не лише вміло дібрати аргументи у суперечці, але й правильно їх використовувати у структурі доведення. Логічне доведення тричленне:

- теза (судження, істинність якого доводять);
- аргументи;
- логічний зв'язок між ними (демонстрації).

Розрізняють пряме й опосередковане (непряме) доведення.

Пряме доведення — якщо з поданих аргументів виводяться істинні судження, а з них, у свою чергу, випливає доказова теза.

Опосередковане (непряме) доведення — якщо учасник суперечки обстоює певну тезу, доводячи хибність судження, яке суперечить цій тезі, двома шляхами:

- методом «від заперечення»;
- «методом виключення», або «методом алібі».

При цьому істинність тези доводиться за допомогою виявлення хибності усіх можливих альтернатив, крім однієї (тези). Цей спосіб доведення названий методом алібі тому, що часто використовується у судовій практиці.

*Правила, помилки і хитрощі
щодо компонентів структури доведення*

Теза

Вимоги:

- визначеність, ясність, точність змісту і формулювання;
- упродовж суперечки висунута й обговорювана теза має залишатися такою самою.

Поширені логічні помилки (якщо свідомо — хитрощі):

- підміна тези.

Аргументи

Вимоги:

- істинність, несуперечливість, достатність;
- істинні самі по собі і не залежать від тези.

Помилки і хитрощі:

- істинність тези доводиться аргументами, а істинність аргументів — тезою: замкнене коло (скло прозоре, тому що крізь нього все видно — крізь скло усе видно, тому що воно прозоре);
- угадування (передбачення) висновку — це навмисне або ненавмисне випередження подій — недоведені аргументи подаються як вагоме, доведене підґрунтя до тези;
- хибність підґрунтя — помилка в аргументах — неправильні факти, ненадійні, помилкові дані й т. ін. — будь-які неправдиві відомості, які використовуються як аргументи (це, як і попередні випадки порушень логіки доведення, може бути і помилкою, і хитрістю учасника суперечки).

Демонстрація

Вимоги:

- аргументи і теза мають бути пов'язаними за законами логіки.

Помилки і хитрощі:

- помилка (хитрість), яку називають «не слід», полягає в тому, що учасники суперечки створюють лише удаваний логічний зв'язок між аргументами і тезою, використовуючи слова: отже, так, таким чином і под.;
- «від сказаного з умовою — до сказаного безумовно» — одна з найбільш частих помилок чи риторичних прийомів у суперечці; у цьому випадку аргумент, істинний лише при дотриманні певних обмежень, починають використовувати як істинний безумовно (те, що автомобілі виділяють шкідливі для здоров'я людей вихлопні гази, не можна використовувати як аргумент до тези, що виробництво автомобілів необхідно заборонити);
- покvapливе узагальнення — це помилка або хитрість при індуктивному умовиводі (учень А не готовий до уроку, учень Б теж не готовий, і В не готовий. Учитель робить висновок: увесь клас не готовий до уроку);
- «після цього» — не означає «тому»: подія, що передує у часі, сприймається як причина іншої, подальшої події;
- помилка, якщо висновок робиться за аналогією — за схожістю явищ: зважаючи на те, що однакових ознак у зіставлюваних явищ не багато, аналогія взагалі може призвести до хибного висновку;
- помилки у дедуктивних умовисновках: це помилки у побудові силогізмів.

Учасники суперечки часто використовують аргументи ірраціональні (психологічні), які є зверненням до емоцій, почуттів, бажань та інтересів адресата. Це — аргументи до людини й аргументи до аудиторії. Зазвичай учасники суперечки використовують їх свідомо.

Одним із аргументів до людини є часта хитрість учасників суперечки — «перехід на особи»: від предмета суперечки переходять до обговорення й оцінювання особистості опонента.

Аргументи до аудиторії — це висловлювання, що впливають на емоції, волю, апелюють до інтересів публіки. Такі

висловлення зазвичай містять емоційно-оцінювальну лексику і «подають» слухачеві дійсність, уже опрацьовану, оцінену промовцем. Так, обережність можна назвати передбачливістю, а можна й — боягузством.

Аргументи, звернені до аудиторії, найчастіше зачіпають:

- почуття власної гідності зібрання: промовець створює позитивний імідж самій аудиторії;
- матеріальні, економічні, соціальні інтереси публіки;
- фізичне благополуччя, свободу, зручності, звички публіки.

Еристика як мистецтво суперечки

Суперечка — це зіткнення думок, позицій, у ході якого кожна сторона аргументовано відстоює своє розуміння обговорюваних проблем і прагне спростувати аргументи іншої сторони.

Суперечка є важливим засобом прояснення і вирішення питань, що викликають розбіжності, кращого розуміння того, що не є значною мірою ясним і ще не знайшло переконливого обґрунтування. Якщо навіть учасники суперечки у результаті не доходять згоди, у ході суперечки вони краще з'ясовують як позиції іншої сторони, так і власні.

Мистецтво ведення суперечки називається *еристикою*. Еристику поділяють на діалектику і софістику. Першу розвивав Сократ, який уперше застосував саме слово «діалектика» на позначення мистецтва вести ефективну суперечку — діалог, в якому шляхом обговорення проблеми і протиставлення думок досягається істина. Софістика ж, що ставить за мету перемогу в спорі, а не істину, істотно скомпрометувала саму ідею мистецтва суперечки.

Еристика не є окремою наукою або розділом якоїсь науки. Вона є різновидом «практичного мистецтва», подібного до навчання ходьби або музики.

Основні рекомендації еристики щодо поведінки в суперечці:

1. Не слід сперечатися без особливої необхідності. Якщо є можливість досягти згоди без суперечки, необхідно її використовувати.
2. Будь-яка суперечка повинна мати свою тему і свій предмет.

3. Тема не повинна змінюватися або підмінюватися іншою впродовж усієї суперечки.
4. Суперечка може виникнути лише за наявності несумісних уявлень про один і той самий об'єкт, явище та ін.
5. Суперечка передбачає певну спільність вихідних позицій сторін, деякий єдиний для них базис.
6. Успішне ведення суперечки вимагає певного знання логіки.
7. Суперечка вимагає певного знання тих речей, про які йдеться.
8. У суперечці слід виявляти гнучкість.
9. Не слід припускатися значних помилок у стратегії і тактиці суперечки.
10. Не слід боятися визнавати в ході суперечки свої помилки.

Принципи складання промови

Культура мислення оратора — це інтелектуальна база, рівень якої визначає якість ораторської діяльності в цілому і щодо змісту — зокрема.

При підготовці кожного конкретного публічного виступу це виявляється в умінні оратора розробити концепцію своєї промови. Термін «концепція» (від лат. *conceptio* — сприйняття) широко відомий у різних сферах наукового мовлення і в літературній мові. Із ним пов'язано кілька значень:

- основна думка, ідея твору, вчення та ін.;
- система пов'язаних між собою і таких, що впливають один з одного, поглядів на те чи інше явище;
- спосіб розгляду чи розуміння чого-небудь;
- загальний задум (художника, поета, вченого й т. ін.);
- програма дій.

У риторичі *концепція* — це сукупність знань про предмет промови, виражена у стислій, чіткій, послідовно розгорнутій формі. Розробка концепції — не одноразовий акт, а необхідна система послідовних інтелектуальних дій. При цьому логіка оволодіння темою, проблемою передбачає поетапність — сувору послідовність кроків у створенні концепції.

Навіть невеликий за обсягом виступ, щоб він був посправжньому якісним, ефективним, вимагає розробки концепції.

Ця діяльність пов'язана з такими мисленнєвими операціями, як усвідомлення й формулювання мети завдань, виокремлення різних аспектів у розвитку теми, виділення головного і другорядного, встановлення системних зв'язків між поняттями й іншими складовими предмета промови. Проте починати необхідно з визначення предмета промови, теми, основної проблеми.

Предметом промови може бути людина, книга, подія, певний процес, явище природи, група осіб, ідея, афоризм тощо. *Предмет промови* — це певна цілісна частина навколишнього світу, якій присвячений мовленнєвий твір. Предмет промови може бути матеріальним або ідеальним.

Тема — це предмет, відображений у певному ракурсі, який став змістом промови; розвиток теми дає бачення предмета під певним кутом зору — відповідно до мети і завдань, які визначає промовець. Тема — це головне, про що говориться, це матеріал, відібраний і організований з урахуванням комунікативної установки та умов ораторської діяльності.

Проблема — те мисленнєве завдання, яке визначає собі автор промови і яке тим чи іншим чином виконує. Проблема може бути настільки пов'язаною з темою, що складно їх розмежувати, і тоді краще говорити про проблемну тему — темою стає сама проблема.

Зрозумілий і доступний виклад теми, проблеми, їх коректне висвітлення в ораторській промові безпосередньо пов'язані з грамотною розробкою концепції, оскільки вона є основою думки-промови оратора.

*Послідовність кроків (поетапність)
у розробці концепції*

1. Пошуки свого бачення предмета і теми промови.

Людині слід говорити лише про те, в чому вона достатньо компетентна. «Свій» погляд на речі, сама наявність такого погляду — одне з найважливіших підтверджень компетентності оратора. Визначаючи своє розуміння теми, необхідно уявити її якомога ширше, побачити всі її аспекти, усі складові. «При підготовці деяких тем, — радить Д. Карнегі, — рекомендується дещо прочитати, з'ясувати, що думали і говорили інші з цього

ж питання. Але не починайте читати, перш ніж ви не вичерпаєте власних думок. Це дуже важливо».

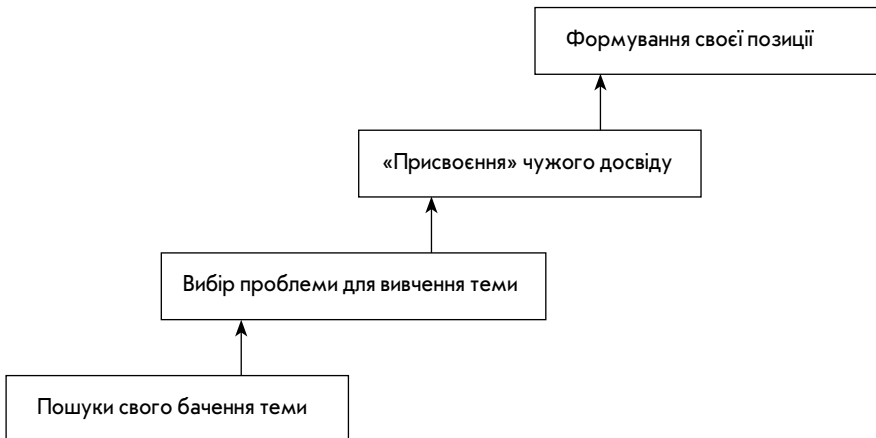
2. Аналіз теми — вибір проблеми для вивчення теми.

У промові не можна і неможливо розглянути надто широке коло питань. Слід обмежити рамки виступу, визначивши певну проблему (рідше — кілька проблем) для обговорення. На цьому етапі починають формуватися концептуальні орієнтири. Відповідно до них систематизуються наявні за темою знання і матеріали: факти, докази, статистичні дані. У результаті цих розумових операцій формулюються окремі пункти, тези і положення майбутньої промови.

3. Дослідження проблеми крізь призму наявного чужого досвіду, її вивчення, «присвоєння» накопичених у літературі знань, пов'язаних із визначеною проблемою.

Цей етап розробки концепції актуальний тоді, коли виконано аналіз теми, визначена проблема дослідження. Лише за таких умов подальші пошуки ідей, аргументів і фактів відбуваються в одному чітко визначеному напрямі. Це обмежує «знаходження матеріалу», те коло джерел і спеціальної літератури, за допомогою яких оратор опановує тему. Так заощаджується час, відкидається зайве, другорядне, і забезпечується більш раціональна організація розумової праці.

4. Критичне осмислення чужого досвіду, пропускання його крізь призму свого розуміння і навпаки; аналіз і синтез «чужого» і «свого» — формування позиції.

Останній етап передбачає не просто поповнення знань за темою, але й їх розширення й поглиблення шляхом осмислення усього прочитаного. Це вимагає коригування, внесення нових деталей, усунення певних компонентів у початковому концептуальному варіанті. Відбувається процес узагальнення і критичного аналізу власного первинного і вивченого чужого досвіду, що сприяє формуванню позиції. На цьому етапі чітко оформлюється головна ідея, що об'єднує всі складові промови в композиційне ціле — текст.

Таким чином, концептуальний закон риторики вчить систематизувати знання, матеріали, всебічно аналізувати тему, визначати і розв'язувати певну проблему, формувати власну позицію — грамотно будувати концепцію всієї промови. Таке уміння — і запорука, і фундамент ораторської діяльності, комунікативного успіху.

Для чіткого і лаконічного формулювання концепції доцільна тезова форма. Тези — мовленнєвий жанр, в межах якого тексти вибудовуються як система стисло сформульованих основних положень. Для цього жанру характерні: проблемно-інформативний зміст, його компресія (згущеність), системність, лаконічність. У тезовому мовленнєвому творі зазвичай виділяються такі композиційні частини:

- максимально стиснута преамбула (вступ);
- основний виклад;
- завершальна теза.

Формулювання тез подумки (а краще — запис) свідчать про те, що концепція розроблена. Наступний етап ораторської діяльності в її докомунікативній фазі (до зустрічі зі слухачами) — розвиток, збагачення тез, обґрунтування концептуальних установок, добір і організація матеріалів промови.

Розробка концепції і подальша робота над змістом, а також формою і структурою промови обов'язково мають бути пов'язані зі стратегією і тактикою промови: без цього концепція «не працює». Створюючи концепцію, оратор має постійно пам'ятати основний напрям своєї промови, її «надзавдання» (стратегічний закон риторики).

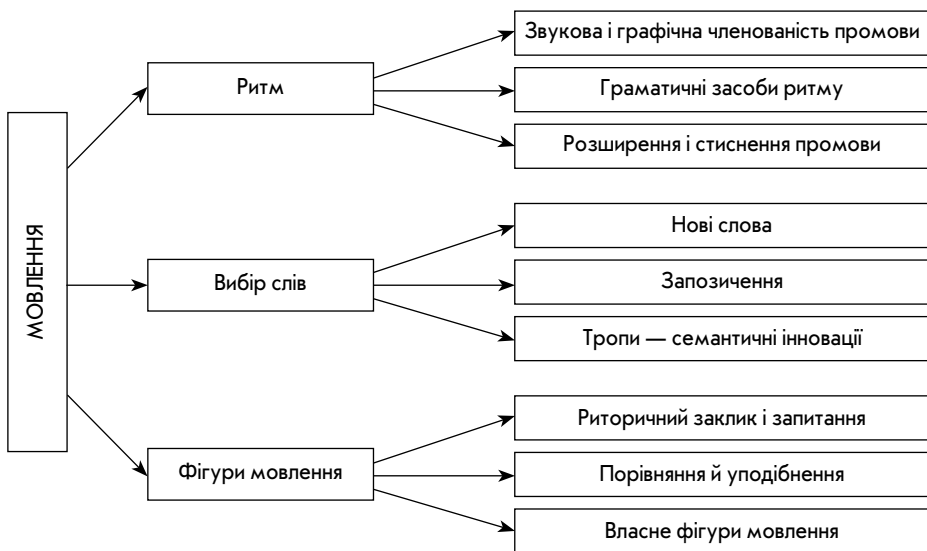
Не менш важливо правильно побудувати тактику виступу: вона передбачає найбільш ефективні за певних умов прийоми

і способи аргументації, які допомагають виконати «надзавдання» (тактичний закон риторики).

Культура мислення, вміння розробити концепцію промови з урахуванням її стратегії і тактики допомагають оратору опанувати тему виступу, визначати і розв’язувати актуальні для слухачів проблеми. Усе це сприяє раціональній доаудиторній підготовці оратора, передбачає планований вплив на аудиторію.

Мовні засоби риторики¹

Мовні засоби, використовувані у промові, безпосередньо залежать від характеру інформації, що передається. Оцінюється мовлення щодо його можливостей нести і передавати інформацію. Цей тип вивчення відрізняється від стилістики, яка не досліджує сприйманість, зрозумілість і оцінюваність. І лінгвістична, і стилістична інтерпретації акту спілкування залежать від риторики тому, що риторика дає підсумки свого аналізу цим дисциплінам.

Аналіз засобів вираження конкретної промови забезпечує її сприйнятність, зрозумілість і оцінюваність на фоні лінгвістичних і стилістичних знань.

¹ <http://libsib.ru/ritorika/teoriya-ritoriki>

*Принципи оцінювання промови*¹

Перше, про що має думати оратор,— це оцінка його промови іншими людьми. Аудиторія оцінює публічний виступ щодо впливовості й ефективності одночасно. Кожен ускладнить оцінку залежно від своєї статі, віку, знань, темпераменту, настрою, своїх завдань і под. Щодо ефективності, але не впливовості.

Достатньо об'єктивно промова може бути оцінена лише за умови аналізу її тексту. Для аналізу тексту промови корисно застосувати основні категорії риторики слухача, уперше визначені ще Арістотелем:

- образ оратора;
- вид промови;
- образ певної промови;
- мовленнєва емоція;
- логічний зміст промови;
- композиція і стиль.

При аналізі змісту промови правильне її тлумачення можливе лише тоді, коли переходять послідовно від верхніх шарів до нижніх. Якщо ж почати аналізувати промову з композиції, то буде вироблене неправильне уявлення про її задум і зміст.

У цілому рух за правилами для того, хто слухає, може бути зображений як своєрідна програма (де отримане висловлення проходить серію перевірок):

- уважно прийняти усі отримані повідомлення;
- припустити можливість непридатних і шкідливих пропозицій, припущень, думок, що містяться у прийнятих повідомленнях;
- із метою аналізу придатності слід відділити зміст повідомлення від інтересів промовця;
- пізнати наміри й інтереси промовця залежно від його характеру, занять й історії особистості;
- установити позитивний зміст отриманого висловлення;
- за необхідності чинити опір висловленням, мета яких — примусити слухача здійснити неправильний вчинок.

¹ <http://libsib.ru/ritorika/teoriya-ritoriki/printsipi-otsenki-rechi>

Промовець насамперед має пам'ятати про шкоду, якої може завдати слово слухачеві, а також самому собі від неправильного висловлення, від неправильного чи не так сприйнятого слова.

Правила виголошення промови для доповідача, так само, як і правила мовленнєвої поведінки для слухача, мають бути вибудовані як програма дій, яким притаманна певна послідовність:

- необхідно продумати роботу над словом (оскільки сказане — одноразовий акт, який не допускає переробки);
- виголосити внутрішню промову й у внутрішній промові відібрати придатну для висловлення, яка й виголошується;
- здійснити такий відбір шляхом порівняння змісту висловлення зі змістом відповідних прислів'їв; відкинути суперечності, тривіальність змісту, надто довгі вирази, повтор сказаного в тій самій ситуації, навмисну невідповідність промови і дійсності, можливе знецінення змісту висловлення слухачем;
- потім рекомендується «оздобити» промову щодо стилістики.

Вимоги, що висуваються до оратора¹

За правилами класичної риторики оратор повинен показати себе людиною, гідною довіри і здатною здобути повагу аудиторії. Оратор також має бути фізично розвиненим, виявляти помірність в їжі, щоб мати пристойний вигляд, носити чистий, охайний і модний одяг, мати сильний голос, тобто бути привабливим зовні.

Ці вимоги особливо важливі в ораториці, коли оратор виступає перед аудиторією вперше і лише один раз. Слухачі його ще не знають, а тому зовнішність доповідача не повинна їх відштовхувати.

У гомілетичному мовленні ці загальні вимоги до оратора послаблюються. У гомілеті слухачі й оратор вже об'єдналися в один колектив, тому аудиторія звертає увагу на зміст промови і майстерність, із якою її виголошує оратор. Гомілетич-

¹ <http://libsib.ru/ritorika/teoriya-ritoriki/trebovaniya-predyavlyaemie-k-oratoru>

на промова вимагає, щоб оратор умів демонструвати характер своєї професії, демонструвати манери, типові для своєї професії, особливо манеру промови-думки.

Оратор кардинально відрізняється від актора: актор сьогодні може бути принцем, а завтра блазнем. Оратор завжди має бути самим собою. Він має бути представником певної ідеї, яку обстоює всім життям. За образом оратора слухачі визначають зміст промови.

Принцип підпорядкованості ораторського образу професійній чи політичній ідеї — необхідна частина сенсу промови. Ніхто не буде слухати доповідача, якщо він сам не вірить в ідею своєї промови. Для аудиторії особистість промовця є ключем до змісту промови.

За певним різновидом мовленнєвої діяльності розрізняють індивідуальну своєрідність людей. Образ оратора індивідуальний, але є соціальним типом особистості, зі своїм світоглядом, естетичними установками, інтелектом та освіченістю. Усе це розвивається в людині з умінням слухати, розуміти і говорити.

Образ оратора не складається стихійно. Це результат тривалої і копіткої праці над собою незалежно від ораторського таланту, даного людині природою.

Основи ораторського мистецтва

Види красномовства

Розрізняють кілька видів красномовства: *суспільно-політичне, академічне, судове, духовне, дипломатичне, військове, ділове.*

Суспільно-політичне красномовство — виступ оратора, що виражає інтереси тієї чи іншої партії (політичної сили) або роз'яснює якусь суспільно-політичну ситуацію.

Суспільно-політичне красномовство як один із засобів боротьби за владу або гармонізацію суспільних відносин заявило про себе у найдавніші часи, коли люди намагалися вирішувати соціальні конфлікти не тільки зброєю, а й силою переконання.

Політичне красномовство, як правило, пов'язане із соціальним розшаруванням суспільства, зіткненням інтересів різних класів і партій. Оратор може вкладати у свою промову яскраве особисте ставлення до тієї чи іншої проблеми, але сама проблема залишається надособистісною. Це визначає підвищену *ідейність політичної промови*. У сучасній Україні, де змагаються за владу більше сотні політичних партій, ідейний спектр політичної промови вельми строкатий, що відбиває складність і багатобарвність духовного життя українського громадянина.

Політичне красномовство диференціюється на такі основні жанри: *політична промова, доповідь, виступ, огляд, бесіда*. Вони різняться більшим чи меншим обсягом і вагомістю змісту. Наприклад, політична доповідь виголошується зазвичай на партійних засіданнях й окреслює стратегію політичної діяльності певної партії. Політичні виступи можуть проводитися в підвідомчих певній партії осередках освіти, дитячих закладах, типу скаутських чи піонерських, і розраховані на ліквідацію політичної безграмотності. *Огляд чи бесіда* обираються політиками, які хочуть знайти свою аудиторію на виборчій дільниці. Політичний виступ чи промову можна почути з екрана телевізора чи по радіо,— наприклад, виступи депутатів у Верховній Раді.

За сферою функціонування *політична промова диференціюється на парламентську, мітингову та воєнну*. У моменти суспільного неспокою, революцій або соціальних перетворень поширені мітингові промови. У періоди стабілізації суспільного життя переважає інтерес до парламентського красномовства. У наш час швидко розвивається як парламентське, так і мітингове красномовство. Зрозуміло, що підтримання бойового духу, патріотичних почуттів неможливе в умовах воєнних дій без виступів командирів різного рангу: відомі численні випадки, коли слово було рівноцінним зброї.

Особливого значення політичне красномовство набуває в умовах широкого тиражування його засобами масової комунікації — пресою, радіо, телебаченням.

Академічне красномовство — це ораторська діяльність науковця, викладача, що доповідає про результати дослідження, популяризує досягнення науки.

Сфера його застосування — шкільна (різних рівнів) та наукова аудиторія. В Європі академічне красномовство динамічно розвивалося в середньовічних університетах. Тоді воно існувало в лоні схоластики, яка успадкувала від античної софістики інтерес до змоглядних речей (лекція та диспут були домінуючими формами). Але особливого розквіту воно набуло в післяренесансний період, коли наука, звільнившись від схоластичних моделей, почала широко проникати у світ матеріальних явищ і описувати його. Ускладнилася робота вищої та середньої шкіл, виникла наукова педагогіка (Ян Амос Коменський).

В Україні зародження академічного красномовства пов'язане з функціонуванням Острозької школи та Києво-Могилянської академії, хоча тут теж були дуже відчутні релікти схоластики. Згодом воно розвивалося у стінах кількох університетів (Київський, Львівський, Харківський та ін.).

Видатними представниками українського академічного красномовства були Ф. Прокопович, М. Максимович, М. Костомаров, В. Єрмаков.

Головні риси академічного красномовства — доказовість, бездоганна логічність, точність мислення, чітка, позбавлена будь-якої двозначності термінологія. Наука є точним описуванням реальних, матеріальних явищ світу. Наукове описування цих явищ в усному слові і живить академічне красномовство. Не менш суттєво, що результати наукових досліджень повинні бути донесені до громадськості (не кажучи вже про студентів та учнів) у дещо спрощеній (адаптованій) формі. Водночас школярі та студенти мають опанувати мову науки, її термінологію та спосіб викладення. Звичайно, ідеалом наукової лекції є виклад, адекватний складності об'єкта дослідження. Тому виступи видатних учених перед професійною аудиторією часто важко доступні навіть молодим ученим, не кажучи вже про школярів. Адаптованості матеріалу до свідомості учнів сприяє використання різноманітної наочності, в першу чергу — із застосуванням технічних засобів.

До жанрів академічного красномовства належать: *наукова доповідь, наукове повідомлення, наукова лекція (вузівська та шкільна), реферат, виступ на семінарському занятті, науково-популярна (публічна) лекція, бесіда.*

Лекція — основний жанр академічного красномовства. Це монологічний вид виступу, але погано, якщо лекція перетворюється тільки на монолог викладача без зворотного зв'язку з аудиторією. Аудиторія має не тільки слухати, а й активно сприймати матеріал. Для цього існує певна система прийомів: наприклад, проблемний виклад теми, коли лектор не подає готових оцінок, а розглядає різноманітні точки зору, які існують у науці, що можуть навіть суперечити одна одній, — це провокує інтерес слухачів до матеріалу та їхню розумову активність.

У рамках кожної наукової дисципліни можна формувати цикл лекцій, які відповідатимуть загальнодидактичним принципам поступовості та дозованості навчання (*вступні, узагальнюючі, оглядові та ін.*). Дуже важливо, щоб лектор пов'язував новий матеріал із уже вивченим; до лекції можна вводити елементи діалогу з аудиторією (наприклад, коли необхідно пригадати, що вивчалось на попередніх заняттях).

Учені навмисно читають лекції і для широкої аудиторії. В епоху масових комунікацій, завдяки використанню радіо й телебачення, ця форма пропаганди наукових знань набуває особливого резонансу.

Досвідчені викладачі широко використовують також різноманітні форми діалогу зі слухачами: *колоквіум, дискусію, диспут, усну рецензію, обговорення*. Деякі з цих жанрів мають письмові аналоги: *наукова доповідь — стаття, усна рецензія — письмова рецензія* тощо. Однак на письмі автор пов'язаний законами писемної форми — він не може жестикулювати, висловлювати свої емоції, робити паузи. В аудиторії ж оратор може вдаватися до різних засобів впливу на слухачів, до акторських прийомів включно.

Судове (юридичне) красномовство — це ораторські виступи юристів, підсудного та цивільних осіб у процесі розгляду судової справи з позицій законодавства.

Судове красномовство виникло в Давній Греції як апології — промови на захист самого себе, які писали для населення логографи-софісти. Тоді не було ані державного звинувачення, ані попереднього судового слідства. У час існування родового полісу суд вершили племінні вожді-царі. В античні часи роль судді взяла на себе держава, відкинувши сваволю полісного

суду. Кожен міг звинуватити будь-кого в злочині, а захищати-ся людина мусила сама, зібравши для того необхідний матеріал і виклавши його красномовно перед судом. Судова промова мала приблизно таку структуру: вступ (у якому прагнули схилити до себе суддів); оповідь (виклад фактів справи з точки зору виступаючого); докази своєї правоти й полеміка із супротивником, під час якої обидві сторони відчайдушно ганьбили одна одну; висновок, що мав стандартний вигляд. Вступ та висновки були типовими шаблонами.

Сучасний суд дуже відрізняється від судочинства античності. Це складна процедура, учасники якої чітко розподіляють ролі: прокурор, адвокат, свідки і т. ін. Античний «захист самого себе» поступився всебічному вивченню особистості підсудного та обставин справи. Кожне слово тут має бути вагомим і точним, особливо в суді першої інстанції, важливою частиною якого є дебати. Успіх справи, торжество справедливості неможливі без відповідної підготовки усіх учасників судового процесу. Дуже важливо, щоб усі, хто має слово у процесі, вміли виступати публічно, мали відповідну риторичну підготовку.

Особливої уваги потребує підготовка судової промови. Важливо визначити її предмет, види та функції, специфіку словесного оформлення. Судова промова — це промова, звернена до суду та інших учасників судочинства і присутніх при розгляді кримінальної, цивільної, адміністративної справи, в якій містяться висновки щодо тієї чи іншої справи.

В одній із праць російського автора П. Пороховщикова, створеній на межі XIX–XX ст. («Мистецтво промови на суді»), юридичне красномовство розглядалося не лише як підготовка промови для судового засідання (юридична оцінка дій, моральна оцінка злочину, допит свідків, експертиза становлять тут лише матеріал для промови). Автор наголошує на потребі вирішення загальнориторичних питань: про чистоту мови; про її ясність; про непотрібність витончених, заплутаних зворотів; про пафос; про увагу слухачів; ціла глава — «Квіти красномовства» присвячена мовним прикрасам (антитеза, метафора, порівняння й т. ін.).

«Основними особливостями судової промови порівняно з іншими видами ораторського мистецтва є: офіційний характер

промови; полемічність; спрямованість (до суду); попередня зумовленість змісту (справа, яку слухає суд); підсумковий характер судової промови».

У суді виступають із промовами прокурор (обвинувач) та адвокат (захисник). Зазвичай визначають *прокурорську* (звинувачувальну) та *адвокатську* (захисну) промови. Крім того, у судових суперечках часом беруть участь *громадський обвинувач і громадський захисник, цивільний позивач і цивільний відповідач (або їх представники); потерпілий та його представник, підсудний, у ролі захисників якого можуть виступати його близькі родичі, опікуни або піклувальники.*

Судова промова мусить висвітлити громадську точку зору та оцінку злочину, особи підсудного стосовно того чи іншого учасника дебатів. Проте право пропонувати міру покарання або думку про невинність підсудного мають лише прокурор та адвокат; інші лише уточнюють деталі, які допомагають об'єктивно змалювати стан справи. Судова промова ефективно впливає на суд, допомагає формуванню переконань суддів і присутніх у залі суду громадян.

Духовне красномовство (гомілетика)

У I ст. н. е. з'являється гомілетика — християнська проповідь і мистецтво проповіді. Теоретичні, моральні і соціальні основи гомілетики подані у X главі Євангелія від Матвія.

Глава X повністю розглядає схему суспільної ролі промови, враховує усі компоненти суспільної організації і семантизації промови.

Основними положеннями гомілетики є:

- заданість основного змісту;
- нова етика промовця;
- новий тип аудиторії;
- виховання нової етики та її становлення;
- суспільні зміни, породжені цим;
- освіта промовця нового типу.

Усе це можливо тільки за умови відповідного культурного рівня суспільства.

Заданість основного змісту в гомілетичі передбачає, що ця промова, на відміну від ораторики, ґрунтується не на юридичній

справедливості («трудо́ві еквіва́ленти ва́ртости»), а на філософській концепції побудови нових суспільних відносин на основному рівні — рівні родини і філософського світогляду як цілого.

Духовне красномовство (гомілетика) — це проповіді, бесіди, напуття, настанови, коментування Біблії в практиці різноманітних християнських конфесій.

Основним жанром церковного ораторства є *проповідь* — коментар до Біблії (хоча християнин мислиться як місіонер, що проповідує при будь-якій нагоді). Саме завдяки апеляції до Писання громадські та інші інтереси людини стають «крупнішими», узагальненими. Політичний чи інший аспект, якому потрібно надати місце в проповіді, має органічний зв'язок зі Святим Письмом. Проповідник не відділяє Біблію від мирського, світського, а навпаки, інтенсивно їх поєднує. Але необхідно, щоб події життя служили ілюстрацією до Писання, а не навпаки, коли Писання служить «ілюстрацією» для зведення якихось політичних чи життєвих рахунків.

У церковній практиці здавна усталилося читання Нового Заповіту відповідно до річних свят та повсякденних богослужінь. Літургічні читання в церкві, починаючи з Пасхи, поділяються на тижневі цикли, підпорядковані розкриттю змісту Нового Заповіту як Божественного Об'явлення. В усьому цьому є продуманий план, символіка і розвиток ідеї. Саме тому священик мусить чітко усвідомлювати, який із моментів цього плану він сьогодні висвітлює людям, яким чином він пов'язаний із тим, про що говорилося минулого разу, як сьогоднішня проповідь готує розуміння проповіді наступної.

Тема церковного оратора вже сотні років визначена наперед церковним календарем. Але така визначеність зовсім не означає, що церковний оратор позбавлений клопотів: розумова робота тут так само потрібна, як і в галузі світського красномовства. Проповідникові навіть важче, бо він має знайти популярні ходи й прийоми, які б наблизили Святе Письмо до людини.

Соціально-побутове красномовство — це влучне, гостре або урочисте слово з приводу якоїсь важливої події у приватному житті або певної гострої чи цікавої ситуації.

Теоретики Греції та Риму розрізняли красномовство залежно від сфери його застосування. Пишні церемонії, які відігравали велику роль у житті античного суспільства, не мислилися без риторики. Урочисте красномовство, згідно з античними класифікаціями, часто ідентифікували з політичним.

Урочисте красномовство від початку містило жарти й іронію. Так, Горгій виголосив промову на «захист» міфологічної героїні Єлени, яка зрадила свого чоловіка Менелая, що й спричинило Троянську війну: виявляється, Єлена, що втекла від чоловіка з Парисом, не заслуговує на осуд... Захист ґрунтується на софістичній тезі, що істина — річ «відносна»...

У пізній античності виділяється вже й суто *побутове* красномовство («Нікомахова етика»), яке називали тоді гомілетикою (грецький письменник римської пори Плутарх у «Застольних бесідах» називає гомілетикою вміння не пережартувати й не пересваритися під час бенкету).

Склалося також як особливий жанр *надгробне слово*, яке існувало в усній формі (промова Перикла, присвячена безсмертній пам'яті афінських синів, що полягли в бою). Віршова форма утворила в цій сфері особливий жанр лірики — епітафію («У цій бо могилі лежить рятівник Симоніда з Кеосу. Мертвий живому добром відплатив за добро»).

Таким чином, соціально-побутове красномовство виникало не лише у вирі подій сьогодення, а живилося епідейктичним та політичним красномовством.

Сьогодні жанрами соціально-побутового красномовства є: *ювілейні промови, привітальне слово, застільне слово (тости), надгробне (поминальне) слово*. Тут найчастіше йдеться про величання, похвалу тієї чи іншої особистості, групи або явища, тобто можна сказати, що ці промови за своїм духом є панеґіричними. Характерною рисою такого красномовства є ритуальність (ситуація хрестин, весілля, похорону тощо), і це накладає певний відбиток на стиль промови.

Найчастіше такі виступи бувають *імпровізаціями*, які не готуються заздалегідь. Це невеликі, *лаконічні* тексти, що не вимагають обов'язкової, звичайної для інших галузей риторики, твердої схеми побудови (вступ, основна частина, висновки). Логічна основа тут може бути послаблена; панує емоційна

стихія. Ораторові не обов'язково демонструвати академічну ерудицію, знання законів або пропагувати істини релігії (хоча такі елементи тільки прикрашають подібне слово). Зате оратор щедро черпає приклади з життєвого матеріалу, з фольклору (наприклад, стихія анекдота). Стиль може варіювати від урочисто-величального (наприклад, на похороні) до «зниженого».

Становлення наукової риторики

Створена в античності теорія промови як інструмента розвитку суспільства як європейського, так і азійського повністю підтвердилася на всіх його етапах.

Розвиток теорії мовлення — риторики — проходить своєрідне коло, в якому суспільні завдання риторики як вихідного засобу існування і розвитку суспільства диференціюються за своїми конкретними завданнями і знову інтегруються в науковій риторичі.

Полеміка

Полеміка (гр. *πολεμικά* від *πολέμιον* — «ворожнеча») — суперечка, у більшості випадків при з'ясуванні питань у політичній, діловій, літературній чи художній сферах.

Полеміка — це різновид суперечки, що вирізняється тим, що основні зусилля її учасників спрямовані на утвердження свого погляду на обговорюване питання. У полеміці завжди має бути достатньо визначена теза, що виступає предметом протиріччя, певна змістовна зв'язність, яка передбачає увагу до аргументів протилежної сторони, черговість виступів учасників суперечки.

Основне завдання полеміки — утвердження однієї з протилежних позицій, проте необхідно пам'ятати, що головним у суперечці є досягнення істини. У полеміці недопустимі некоректні прийоми (підміна тези, аргумент до сили чи до невігластва, використання хибних і недоведених аргументів і т. ін.). Важливе значення у полеміці мають, зокрема, ініціатива, нав'язування свого сценарію обговорення теми, раптовість у використанні доведення, вибір найбільш удалого часу для викладення вирішальних аргументів.

Полемічні прийоми:

1. *Гумор та іронія* посилюють емоційний вплив на слухачів, допомагають «розрядити» напружену атмосферу.

2. *Приєм бумеранга* — «бий ворога його ж зброєю»: полягає в тому, що теза чи аргумент обертається проти того, хто їх висловив.

3. *Зведення до абсурду*. Демонструється хибність тези, оскільки наслідки, що випливають із неї, суперечать дійсності.

4. *Атака запитаннями*. У суперечці важливо ставити запитання: відповідати завжди складніше, ніж запитувати. Мета цього прийому — перехопити ініціативу, ускладнити становище опонента.

У багатьох сферах професійної діяльності людини, що проходить у системі «людина—людина», можливе проведення полеміки, учасники якої послуговуються загальноприйнятими полемічними прийомами і дотримуються визначених правил.

Правила проведення полеміки

1. Можна обговорювати тільки те питання, яке добре знають обидві сторони.

2. Необхідно узгодити з опонентом предмет суперечки і порядок ведення полеміки.

3. Не відхилятися від обговорюваної теми і не змінювати предмет обговорення.

4. Не допускати переходу «на особистості». Замість обґрунтування тези не намагатися звернутися до почуттів і настрою слухачів: оцінюють не вчинки людини, а її позитивні й негативні риси.

5. Не приписувати опонентові використання некоректних прийомів ведення суперечки.

6. Виявляти принциповість, але не впертість.

7. Дотримуватися етики ведення полеміки: спокій, витримка, доброзичливість.

Складові культури полеміки

1. Уміння чітко визначати предмет обговорення.

2. Визначеність позицій і поглядів учасників суперечки.

3. Шанобливе ставлення опонентів один до одного.

Вправи і завдання до розділу

1. Уважно прочитайте пропоновану промову. Визначте її видову і жанрову належність.

а) Промова Прем'єр-міністра Канади Стівена Гарпера в Українському католицькому університеті у Львові 26 жовтня 2010 р.

Дуже дякую кожному з вас за надзвичайно теплий прийом. Дякую Вам, отче [Борис] Гудзяк, за те, що дозволили мені прийти і виступити сьогодні. Мені дуже приємно перебувати тут.

Я хотів би розпочати вшануванням своїх друзів і колег із Парламенту, які прилетіли з Канади, щоб приєднатися до нас сьогодні. Перш за все, це — Сенатор Рейнел Андрейчук, яка очолювала місію спостерігачів за виборами під час останніх виборів в Україні, Голова Канадсько-української парламентської групи дружби і член Парламенту Марк Варавва і Секретар цієї ж групи та член Парламенту Джеймс Безан.

Як сказав отець Гудзяк, між жителями наших двох країн існують тісні людські зв'язки.

Українці виїжджають до Канади вже понад 100 років, і один із чвертю мільйон канадців мають українське корін-

ня. Це складає майже 4 % всього населення. І цей відсоток набагато вищий у канадських преріях — там, де я проживаю. Це — та частина Канади, яка схожа на Україну і де ви упізнали б багато прізвищ, так само як ви можете розпізнати прізвища членів визначної канадської української делегації, які приїхали зі мною в Україну.

Для них — це як приїзд додому. І, безперечно, куди б ми не пішли, ми бачимо ту душевну гостинність, якою справедливо славляться українці.

Ми провели продуктивні переговори з вашим урядом. Трішки пізніше я торкнуся тієї частини цих діалогів, яка може зацікавити вас особисто. Але передусім я хотів би поговорити з вами про інші речі, глибоко важливі речі, цінності та принципи, які є спільними для Канади та України.

Коли Україна проголосила свою незалежність у 1991 році, Канада стала першою західною країною, яка визнала ваш статус суверенної незалежної держави. Ви можете запитати, чому ми зробили це так швидко? Чому ми так поспішали? Ми дійсно не чекали довго. Ви ствердили свою незалежність 1 грудня. А 2 грудня ми визнали ваш уряд і вашу державність. Фактично, це відбулося ще до того, як Радянський Союз перестав офіційно існувати.

Чому? Безперечно, не всі з вас пам'ятають холодну війну. Але я можу вас запевнити, що ті, хто пам'ятають, зітхнули з величезним полегшенням, коли радянський комунізм був нарешті неспростовно дискредитованим. Проголошувалося, що комуністична ідеологія є ліками від усіх нездужань людства. Однак, у неї була одна проблема. Перед тим, як мало статися чудо, треба було ув'язнити або вбити усіх, хто мав іншу думку. В результаті, мільйони загинули, і мільйони заморені голодом. Це — минуле, яке не можна забувати, якого ніколи не можна заховати під килим.

Учора я відвідав пам'ятник жертвам Голодомору. Два роки тому Голодомор було офіційно визнано геноцидом Парламентом Канади, у дуже великій мірі завдяки праці моїх однопартійців, а саме Джеймса Безана, який фактично вніс законопроект на розгляд. Очевидно вам відомо, що

в 1930-ті роки під час Голодомору померло майже стільки українців, скільки на той час проживало в Канаді. Коли обмірковуєш лихо такого масштабу, то розум зосереджується на природі цього зла. І цим усе сказано про уявні ідеали комунізму.

Безперечно протягом усього часу, протягом десятиліть тисячі канадських українців використовували кожен нагоду, щоб ще раз звернути увагу Заходу на радянську тиранію. Вони робили це, оскільки дуже добре знали, що їхні брати в Україні не були вільними для таких дій. Серед провідників цього українського канадського авангарду був парламентар із Торонто Юрій Шимко, нащадок Івана Франка, якого, як я знаю, глибоко шанують як у цьому місті, так і у всій Західній Україні.

О так, ми, канадці, торжествували, коли побачили, як ідеологію радянського комунізму було відправлено на смітник історії. І коли Україна повернула собі свободу, ми були більш ніж готові простягнути руку усім тим, хто жив в умовах комуністичного режиму протягом усіх тих жахливих років.

Окрім родинних зв'язків, які існують між Канадою та Україною, ми маємо поширювати багато важливих цінностей і принципів. Ми, канадці, вважаємо, що влада повинна працювати для свого народу, а не навпаки. Ми вважаємо, що країни, які поважають права свого народу, швидше за все поважатимуть права інших народів і будуть добрими громадянами світу.

І ми вважаємо менш імовірним, що країни, де громадяни знають, що робить їхня влада, і де влада звітує перед своїми громадянами, розпочнуть війну зі своїми сусідами, ніж ті країни, де влада належить привілейованому правлячому класу, непідзвітному нікому. Є винятки. Були винятки. І завжди будуть. Але виняток підтверджує загальне правило. Якщо саме мир є вашою метою, то шлях, який слід обирати,— це вільне і демократичне суспільство.

Саме тому наріжним каменем зовнішньої політики Канади є поширення таких цінностей: свободи, демократії, прав людини і верховенства права, а також усіх інституцій, які звідси випливають: прав власності, об'єктивної су-

дової системи і понад усе свободи висловлювань і вільної преси. Свободи, за яку [журналіст Георгій] Гонгадзе став героєм.

Фактично, ми не вважаємо, що можна мати одну з цих речей: свободу, демократію, права людини і верховенство права, — без інших. Але свобода — понад усе. Тому, коли Україна знову приєдналася до братства вільних, ми в Канаді були серед перших, хто це привітав.

І ми намагалися бути більше, ніж просто глядачами. Як друзі України, ми дещо зробили, щоб розширити ваш шлях до демократичних реформ. Ми працювали і на рівні урядів, і неофіційно через громаду та торговельні організації. Перш за все було засновано посольства і консульства негайно після проголошення Україною незалежності. Безперечно, наступне багато скаже вам про ваших канадських двоюрідних братів і сестер: коли в Оттаві було відкрито Посольство України, то кошти на це в значній мірі були надані українською канадською громадою — чудовий приклад того, як активно працює ця громада.

З того часу ми обмінювалися делегаціями високого рівня, відбулися візити до України трьох із наших генерал-губернаторів і двох ваших президентів до Канади.

І я пишаюся тим, що канадці неодноразово працювали спостерігачами на виборах в Україні: в 2004, 2006, 2007 роках і ще раз цього року.

Канадці раді допомогти з виборами, оскільки саме тоді, коли ті, ким керують, обирають своїх керівників, свобода стає чимось більшим, ніж просто слово.

Було багато контактів між урядовцями на робочому рівні, а Канадська агенція з міжнародного розвитку допомагала програмами, які стимулюють мале підприємництво. Фактично, сьогодні ми оголошуємо ще шість проєктів, які сприятимуть економічному розвитку та збільшенню експорту зерна. Історично важливо — ми працюємо з вашим урядом над канадсько-українською угодою про вільну торгівлю. Наші економіки багато в чому доповнюють одна одну, і ми повинні використати наші історичні та мовні зв'язки для заохочення торгівлі та інвестицій і створення робочих місць.

Торгівля призводить до процвітання і надає особливо великі можливості для вас, молодих людей, у яких широкі світові перспективи. Сьогодні я вже згадував, що є щось у наших переговорах із вашим урядом, що повинно особливо зацікавити цю аудиторію. Протягом багатьох років наші країни мають програму, згідно з якою 50 українських студентів щороку приїжджають до Канади, щоб працювати інтернами у нашому парламенті і зрозуміти, як функціонує наш парламент. Я радий вам повідомити, що вчора ми вивели цю ідею далеко за межі компетенції урядів.

Учора наш уряд підписав угоду про обмін молоддю, згідно з якою молодим канадцам та молодим українцям стане легше подорожувати і працювати в країнах одне одного. Безумовно, як канадці, ми хочемо підтримувати наші близькі відносини міцними і життєво важливими. Ми б хотіли, щоб багато хто з вас приїхав до Канади попрацювати і повеселитися. І ми просимо, допоки ви в Канаді — розкажіть нам більше про свою Україну, а після повернення поділіться своїм канадським досвідом зі своїми друзями. Розповідайте на твітері все, що побачите, розміщайте ваші найкращі фото Канади на Facebook. Ви можете допомогти усім нам стати кращими друзями.

Пані та панове, я хотів би завершити таким. Ваша країна вже 20 років переживає перехідний період. Оскільки ніхто не міг передбачити минулого двадцятиліття, ніхто не може сказати, що чекає нас у майбутньому. Але зараз чудові часи для того, щоб жити.

Фактично, оглядаючись навколо, я пригадую поетичний уривок. *Того світанку бути живим здавалося блаженством, але бути молодим здавалося справжнім раєм.* Чим зрештою стане ваша країна, як вона реагуватиме на повороти історії і як ви житимете як громадяни — все це вирішувати вам і майбутнім поколінням. Перед вами — великі звершення і великі рішення. Доля, яку треба створити.

Я хотів би сказати наступне не тільки вам, але й усім чудовим молодим людям України.

У міру того, як ви розпочинаєте свою життєву працю, пам'ятайте, що в Канаді у вас є друзі. Друзі, які поважа-

ють і захоплюються прагненням України до свободи, її духом національного самовизначення і мужністю її народу; мужністю, яка ніколи вас не покидала, навіть у найтемніші ночі вашої історії.

Як писав Тарас Шевченко, і я цитую: *«Борітеся! Поборете! Вам Бог помагає! За вас правда, за Вас слава і воля святая»*.

Зараз я сподіваюся познайомитися з вами усіма і бажаю вам успіху в майбутньому. Слава Україні! Слава Канаді!

(<http://www.kyivpost.ua/opinion/op-ed/promova-premer-ministra-kanadi-v-ukrayinskomu-katolitskomu-un>)

б) **Любі друзі!**

Під Новий рік усі бажання втілюються в життя!

Новий рік — чарівне свято. Ми всі з дитинства пам'ятаємо, що напередодні Нового року можна загадувати будь-які бажання, і вони обов'язково здійсняться. І лише одну умову треба виконати — бажання повинно бути сильним і щирим. А тепер уявіть, якщо якийсь бажання загадають одночасно усі члени нашого колективу. Успіх гарантовано!

Ми, компанія «Арніка», хочемо побажати собі, усьому нашому колективу у Новому році щастя, добробуту і процвітання, взаєморозуміння з клієнтами, грамотно визначених цілей і завдань, а також теплої турботи керівників, дружньої атмосфери всередині компанії. Ми хочемо бути здоровими, багатими, веселими і просто щасливими, хочемо радіти кожному дню у Новому році!

в) **Іван Вишенський. «Послання до єпископів»**

(уривки)

[...] Покажіть же мені, о ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас, будучи в мирському житті, виконав оті шість заповідей, узаконених Христом: тобто чи голодних нагодував, чи спраглих напоїв, чи мандрівних людей прихистив, чи голих одягнув, чи хворим послужив, чи темничників навідував? Чи не ваші милості ті шість заповідей не тільки потоптали в мирському чині, але й нині, начебто в духовнім перебуваючи, постійно топчете!

Чи не ваші милості голодних оголоднюєте і чините спраглими бідних підданих, котрі носять той самий образ Божий, що й ви; на сиріт церковних і їхнє прогонування, подане від благочестивих християн, грабуєте і з гумна стоги та обороги тягнете, самі з того зі своїми слугами годуетесь, їхній труд та піт кривавий, лежачи та сидячи, сміючись та граючи, пожираєте, горілки очищені курите, пиво трояковиборне варите і вливаєте у прірву ненаситного черева, самі і з гістьми своїми пересичуетесь, а сироти церковні голодні і спрагли, а бідні піддані у своїй неволі річної потреби не можуть задовольнити, з дітьми у скруті, їжу собі уймають, боячись, що їм хліба до наступного врожаю не вистачить [...]

Чи було, що ви одягали голих? Чи не ваші милості самі оголюєте: з обори коні, воли, вівці у бідних підданих забираєте; податки грошові, податки поту й труду від них витягуєте; із них з живого лупите, оголюєте, мучите, морите, не зважаючи на час: взимку і влітку, в негоду, а самі, як ідоли, на одному місці сидите або, коли й трапиться перенести на інше місце того ідолотворного труда, безскорботно переносите його на колісках, так, наче ви вдома сидите. А бідні піддані і день і ніч на вас трудяться й мучаться, ви ж бо їхню кров, силу, працю і старання висмоктавши і починивши голими в оборі та коморі, ваших вирванців, що ступають перед вами, фалюндишами одягаєте, щоб красним виглядом тих слуг око наситити, а ті бідні піддані простої доброї серм'яжки не мають, щоб покрити голизну. Ви з їхнього поту мішки повно напихаєте грішми золотими, талярами... а ті бідолахи шеляга, за що солі купити, не мають.

Чи було, що ви хворим послужили? Чи не ваші милості самі чините хворих із здорових: б'єте, мучите і забиваєте? [...] Чи котрийсь із вас покинув дім, села, маєтки, майно, родичів і мирське життя заради Господа? Чи не ваші милості для того й до біскупства докопалися, щоб знайти у Божій церкві більше маєтків, майна, грошових скарбів та прибутків, слуг лічбою подвійною й потрійною, ніж

мали їх спершу, славою віку цього коронуєтеся, плаваєте, як у маслі, в безпечальних та розкішних достатках?

(http://www.soroka-tm.com.ua/page-menu_id-10-doc_id-257.htm)

г) *Демосфен. Друга промова про Філіппа*
(скорочено; переклад Й. Кобова)

(1). Афіняни! Кожного разу, коли йдеться про дії Філіппа й порушення ним мирного договору, завжди я бачу одне й те саме: промови на захист наших інтересів здаються доречними й щирими, закиди ж проти Філіппа, як видно, обґрунтовані, але насправді нічого з необхідних заходів нітрохи не виконується, навіть настільки, щоб варто було слухати ці промови.

(2). Мало того, наша політика докотилась до того, що чим переконливіше можна викрити Філіппа у порушенні договору і ворожих діях проти всієї Греції, тим важче стає знайти пораду, як бути далі.

(3). В чому ж справа? А в тому, що загарбників треба зупиняти не словами, а ділами. Тим часом, насамперед ми самі, оратори, які промовляємо з трибуни, боячись викликати незадоволення з вашого боку, не даємо ділових порад і пропозицій, а тільки багато говоримо, як то обурливо поводить себе Філіпп. З іншого боку, і ви, що сидите тут, краще від Філіппа вмієте виголошувати справедливі промови і розуміти думки будь-якого оратора, зате ви зовсім не квапитеся, щоб перешкодити Філіппові у здійсненні його теперішніх задумів.

(4). І ось унаслідок цього склалося становище, думаю, закономірне і, я б сказав, навіть природне: хто чим наполегливіше займається, то в нього краще й виходить: у Філіппа діла, а у вас... слова. Отже, якщо ви й тепер задовольнитесь тим, що ваші промови справедливіші, ніж його, то це найлегше, і до цього не треба докладати будь-яких зусиль.

(5). Якщо ж подумати над тим, як виправити нинішнє становище, щоб стан справ непомітно не гіршав надалі

і щоб ми не опинилися віч-на-віч із величезною силою, якій не зможемо протистояти, то треба покінчити з доте-перішнім способом обговорення справ, а також і ми, про-мовці, всі як один, і ви, слухачі, повинні поставити собі за мету знайти якнайкращі й найдієвіші засоби порятунку, а не найлегші і найприємніші.

(6). Отже, насамперед афіняни, мене дивує наївність тих людей, які бачать, якої сили набрався Філіпп і яку те-риторію він підкорив своїй владі, а думають, що все це не становить серйозної небезпеки для нашої держави. Я хотів би просити всіх вас, щоб ви вислухали мої стислі мірку-вання, які змушують мене чекати протилежного і вважати Філіппа нашим ворогом. Якщо визнаєте мене більш дале-козорим, то ви мене послухаетесь, якщо ж — смільчаків, що повірили Філіппові,— приєднаєтесь до них.

(7). Отож, афіняни, мої міркування такі: чим заволо-дів Філіпп насамперед після укладення договору? Ділами і всіма справами у Фокіді. Ну, а далі? Як він цим скорис-тався? Він волів діяти на руку фіванцям, а не нашій дер-жаві. Чому так? А тому, треба припускати, що, розрахо-вуючи на загарбання і на підкорення всіх своїй владі, а не на збереження миру, спокою й справедливості,

(8). Він ясно побачив, що нашу державу і нашу чес-ність не можна нічим спокусити і нічого такого зробити, що спонукало б вас заради вашої власної вигоди дати на поталу будь-кого з інших греків, але помітив, що ви зважа-єте на моральний бік усього і жахаєтесь ганьби, пов'язаної з брудною справою, передбачаєте всі наслідки, через те при першій-ліпшій спробі з його боку зробити якусь під-лоту, ви дасте відсіч його зазіханням, немовби у вас була з ним війна.

(9). Він розраховував (як це і сталося), що фіванці за виявлені їм послуги залишать йому свободу дій у всьому іншому і не тільки не будуть йому пакостити й перешко-джати, але навіть самі підуть воювати разом із ним, якщо їм накаже. Із тих же міркувань він піддобрюється месен-цям і аргосцям. Це якраз і є великою похвалою для вас, афіняни.

(10). Адже у зв'язку з вашою поведінкою ви маєте таку славу, що ви одні з усіх греків не зрадите ні за що в світі загальногрецької справи, не проміняєте своєї відданості Греції на будь-яку вигоду і користь. І цілком зрозуміло, що він про вас виробив собі такий погляд, а протилежний про фіванців і аргосців, бо він узяв до уваги не тільки сучасність, але і наше минуле.

(11). Дізнався він, очевидно, і чув про те, що ваші предки, хоч і мали змогу верховодити над усіма іншими греками за умови, якщо самі підкоряться персидському цареві, не тільки відхилили таку пропозицію, коли до них прибув як посол Александр, предок сьогоднішніх македонських царів, але навіть воліли покинути країну й перетерпіти будь-які злигодні, потім вони здійснили подвиги, які всі греки завжди прославляють, але ніхто досі не зумів належно про них розповісти, тому і я не буду про них говорити, а перейду до порядку денного, — це буде справедливо (подвиги їх занадто великі, щоб хтось міг їх належним чином описати словами), а предки фіванців і аргосців — одні прямо брали участь у поході персів проти нас, а другі не чинили їм опору.

(12). Таким чином, Філіпп знав, що одні й другі задовольняться особистою користю, а не будуть мати на увазі загальне добро усіх греків. Він розраховував, що коли дасть перевагу вам, то вибере друзів на засадах законності; якщо ж зв'яжеться з тими, то в них знайде помічників для своєї загарбницької ненажерливості. Ось чому він більше цінує їх, ніж вас. Адже більше трієр, звичайно, ніж у нас, він у них не бачить. Справа не в тому, щоб він, знайшовши якусь сухопутну державу, відмовився з уваги на це від приморської країни і торгових портів, і не в тому, щоб він не пам'ятав промов і обіцянок, завдяки яким домігся укладення миру.

(13). «Знаю все це, — скаже хтось, — але, клянусь Зевсом, не із загарбницьких мотивів і не з тих, які я йому закидаю, зробив це тоді Філіпп, а тому, що претензії фіванські були справедливіші, ніж наші». Проте виправдуватися цією обставиною він зараз не може. Справді, як

людина, яка тепер вимагає від лакедемонян надання незалежності Мессенії, він може виправдати свої дії посланнями на справедливість, після того як сам колись передав міста Орхомен і Коронею під владу фіванців.

(14). «Але ж ні, він, клянусь Зевсом, був змушений це зробити (це одне залишається на виправдання) і погодився на це всупереч власному переконанню, опинившись, з одного боку, між фесальською кіннотою і, з іншого боку, між фіванськими гоплітами». Прекрасно! Ось чому він, як кажуть, і думає поводитись із фіванцями обережно, а деякі люди, розгулюючи по місту, пускають у хід плітки, начебто він збирається перетворити Елатею на фортецю.

(15). Він думає і ще буде думати, як гадаю, а одночасно не бариться допомагати мессенцям і аргосцям проти лакедемонян; він посилає їм найманців, відправляє гроші, і його самого чекають там із великим військом. То що ж: якщо він хоче знищити нинішніх ворогів Фів, тобто лакедемонян, так він буде рятувати фокейців, яких сам раніше погубив?

(16). Хто в це може повірити? Навіть якщо припустимо, що Філіпп зробив це колись із необхідності і проти власної волі або тепер справді порвав відносини з фіванцями, я особисто не уявляю собі, щоб він так вперто виступав проти їхніх ворогів. Його теперішня поведінка вказує на те, що він і тоді діяв із власної волі та й тепер, якщо тверезо дивитися на справу, все промовляє за те, що його діяльність цілком і повністю скерована проти нашої держави.

(17). Таку політику веде він якоюсь мірою з необхідності. Справді, подумайте. Він хоче панувати, а противників цього він бачить тільки в одних вас. Беззаконня проти нас він чинить віддавна і сам це чудово розуміє. Захопивши колишні наші володіння, він забезпечує собі панування над усім іншим. Він усвідомлює, що якби він випустив із рук Амфіполь і Потідею, то під ним горіла б земля на його батьківщині.

(18). Таким чином, він знає і те й друге: і те, що він має ворожі наміри проти нас, і те, що ви це поміча-

сте. Але, оскільки він вважає вас за людей, не позбавлених глузду, то він насторожився, чекаючи, що ви за будь-якої нагоди завдасте йому удару, якщо він вас не випередить.

(19). Ось чому він став обережним, причаївся, підбурює декого проти нашої держави — саме фіванців і деякі пелопоннеські міста, які ведуть таку саму політику, і він свідомий, що заради загарбницьких зазіхань вони будуть крізь пальці дивитися на все, що робиться довкола, і при своїй обмеженості нездатні передбачити дальших наслідків. Але для людей, які мають хоч трохи глузду в голові, наочними прикладами можуть послужити ті випадки, про які я мав нагоду розповісти месенцям і аргосцям, а можливо, краще буде викласти їх і вам.

<...>

(26). Погоджувались вони з моїми словами, вислухали промови багатьох інших послів у моїй присутності та й пізніше, вже без мене, але, як видно, вони не відмовляються ні від дружби з Філіппом, ні від його обіцянок.

(27). У цьому немає нічого дивного, що месенці і ще дехто з пелопоннесців діятимуть всупереч здоровому глузду, хоч бачать, що для них інше краще, але ви — люди, які самі розбираєтесь у становищі і від нас, ораторів, чуєте про хитрощі та спроби оточити вас, самі не отямитесь, як опинитесь у безвихідному становищі внаслідок бездіяльності і зволікання. Так безтурботність і задоволення сьогодні виявляються сильнішими, ніж користь, яку можна мати будь-коли в майбутньому.

(28). Отже, ви обміркуєте пізніше питання дальшого напрямку вашої політики, якщо будете розсудливі. Поки що я пропоную текст відповіді Філіппу. Звичайно, варто б, афіняни, запросити сюди тих, хто приходив до нас з обіцянками, під впливом яких ви склали умови миру.

(29). Адже я сам ніколи в світі не взяв би участі в посольстві, ні ви, я впевнений, не припинили б воєнних дій, якби ви чекали такої подяки від Філіппа за укладення миру. Але тогочасні слова Філіппа далекі були від того, що тепер робиться. Слід було б, крім того, запросити сюди ще

й інших. Кого ж? Саме тих промовців, які виступали проти мене, коли я вже після укладення миру, повернувшись відряджений вдруге з метою закріпити мирний договір присягою, помітив, що нашу державу морочать, та й попереджав, застерігав, доводив, що ніяк не можна дати Філіппові на поталу Шли і фокейдів.

(30). Тоді ці люди заявляли, що я п'ю тільки воду і тому, природно, став похмурий і лютий, а Філіпп, як тільки прийде сюди, здійснить усі наші бажання, зміцнить Феспії і Платеї, приборкає пиху фіванців, перекопає власними коштами Херсонес, а Евбею і Ороп віддасть вам за Амфіполь. Ви, очевидно, пам'ятаєте всі ці промови, виголошені з цієї трибуни, хоч ви забуваєте провини своїх кривдників.

(31). Найбільша ганьба полягає в тому, що ви, ошукані надіями, поширили умови миру навіть на майбутні покоління. До такої міри ви дали себе ошукати. Навіщо я про це згадую тепер і чому вимагаю викликати їх? Клянусь богами, я скажу вам щиро всю правду і нічого не приховую.

(32). Не для того, щоб, завівши суперечку, самому говорити з ними перед вами на рівних правах, не для того, щоб тим, які виступали проти мене з самого початку, дати знову нагоду одержати хабара від Філіппа, не для того, щоб займатися пустими балачками.

(33). Небезпека, як бачу, дедалі зростає; я хотів би помилитись, але боюся, що вона вже занадто близько. Прийде така хвилина, коли ви не зможете байдуже дивитися на події і не будете слухати про навислу небезпеку ні від мене, ні від когось іншого, але самі побачите і ясно зрозумієте, що так насправді стоїть справа. А тоді вас охопить гнів і лють.

(34). Я боюсь тільки, щоб посли не змовчали в тих справах, за які одержали хабарі, і щоб ви звернули свій гнів проти тих людей, які намагатимуться виправити справи, яким вони спричинили шкоду. Взагалі я помічаю, що люди часто спрямовують свою лють не на винних, а на того, хто потрапляє їм під руку.

(35). Тим-то поки небезпечне становище тільки складатися і назриває, поки ми можемо обмінюватися думками, я хочу кожному з вас пригадати (хоч ви самі про це добре знаєте), хто намовив вас залишити без захисту Фокіду і Піли. Заволодівши ними, Філіпп став господарем дороги, яка веде до Аттики і Пелопоннесу, і через те примусив нас замислитись тепер не над темою справедливості, а над становищем у самій країні і над війною, яка загрожує Аттиці. Ця війна, звичайно, кожному принесе чимало горя, коли Філіпп з'явиться тут, але зародилася вона саме в той день — день підписання миру.

(36). Справді, якби вас тоді не ошукали, держава не була б у халепі. Адже Філіпп, зрозуміла річ, не міг би ні увійти до Аттики на кораблях — раніше треба було б перемогти нас на морі, — ніж увести військо через Піли і Фокіду, але йому довелося б або виконати умови миру і сидіти тихо, дотримуючись мирного договору, або опинитися перед загрозою війни такої ж важкої, як та, яка викликала в нього бажання миру.

(37). Тепер я досить сказав, щоб нагадати вам те, що було. Хай боги не допустять того, щоб ми все це відчули на власній шкурі. Нікому, навіть тим, хто заслужив би загибелі, я особисто не бажав би розплатитися карою, яка була б зв'язана з небезпекою і шкодою для всіх.

(Антична література: Хрестоматія. Упорядник О. І. Білецький.— К., 1968.— С. 295–298; http://ae-lib.org.ua/texts/demosthenes_against_philip_ua.htm)

Довідка

У промові йдеться про такі факти:

1) Філіпп намагався поширити свій вплив у Пелопоннесі. Підтримуючи месенців, аркадян і аргосців, він вимагав їх незалежності від Спарти.

У 344 р. він надав пелопоннесцям допомогу грішми і військом. Афіни відрядили до них посольство, щоб викрити плани македонського царя. У цьому посольстві активну роль відіграв Демосфен. Зі свого боку, агенти Філіппа сіяли недовіру до політики Афін.

Тоді месенці і аргосці відрядили сюди посольство, щоб з'ясувати справжні наміри цього полісу. У той же час сюди з'явилось і посольство від Філіппа. На Народних зборах було поставлене питання про відповіді послам. В обговоренні виступив і Демосфен зі своєю «Другою промовою проти Філіппа». Доводячи, що інтриги Філіппа загрожують безпеці Аттики, в якій цар вбачає свого головного ворога, оратор застерігає своїх співвітчизників проти підступної тактики македонського володаря.

2) 479 р. проводир перської армії, що залишилась у Греції після Саламінської поразки, Мардоній відрядив до афінян македонського царя Александра I, щоб умовити їх підкоритися персам, обіцяючи за те Афінам владу над всією Грецією.

3) Фессалія славилася своєю кіннотою, а Фіви — своєю важко озброєною піхотою, гоплітами.

2. Уважно прочитайте наведену промову. Виконайте її риторичний аналіз.

Довідка

У процесі аналізу записаного тексту промови задіюються дані диспозиції та елокуції. Тому виділяють два види риторичного аналізу: композиційний і елокутивний¹.

а) Людина з великої літери

Український народ і наша держава багата працьовитими, талановитими, відданими справі людьми. Звичайно, у кожному колективі (не виняток і наш університет) є знакові постаті, які збагачують наше буття, від яких мають задоволення отримувати знання і настанови не лише студенти, а й колеги по цеху. До цієї категорії співробітників нашого університету я, в першу чергу, відношу професора Сергія Івановича Дорошенка.

Який би ми не обрали кут зору, у нього обов'язково потрапляє постать Сергія Івановича. Перш за все він — Людина з великої літери, Людина від Бога, від батьків, від

¹ Мацько, Л. І., Мацько, О. М. Риторика: Навчальний посібник / Л. І. Мацько, О. М. Мацько.— К., 2006.— С. 238.

свого таланту. Бути корисним, робити добро людям, бути відвертим — усе це, помножене на талант науковця і педагога, сформувало постать провідного професора нашого університету.

На різних етапах життя Сергій Іванович обіймав у Харківському педагогічному університеті різні посади: як керівні, так і викладацькі, але завжди він залишався собою.

Завдяки громадянським якостям Сергій Іванович увійшов в історію нашого народу і нашої держави як захисник. Власним здоров'ям і кров'ю він завоював право на вічну пошану. І, може, ми не повною мірою віддячуємо за цей людський подвиг, але намагаємося максимально використати щасливу можливість «інфікувати» цим вірусом громадянина України цілі покоління випускників університету.

На грудях Сергія Івановича багато урядових нагород. Але серед них я виокремлюю, перш за все, медаль «За відвагу», оскільки з усіх солдатських нагород вона має особливе значення, адже її отримують не за колективні дії армії чи фронтів, а за особисту відвагу. У цьому розумінні він і громадянин, і герой.

Ще я хотів би виділити особливу людську привабливість Сергія Івановича. Він чудовий сім'янин, він рівний у стосунках із представниками різних поколінь. Його однаково шанують і ветерани, і наймолодші представники університету.

Звичайно, сказане проливає світло на постать Сергія Івановича тільки з деяких притаманних йому рис. Їх у нього насправді значно більше. Він — оптиміст, і тому я хотів би щиро побажати Вам, дорогий Сергію Івановичу, міцного здоров'я, невичерпної духовної енергії, реалізації усіх планів, успіхів у всіх Ваших справах і починаннях, нехай поруч завжди будуть любов і розуміння рідних, дружня підтримка товаришів і колег, добра Вам, щастя та благополуччя. Залишайтеся таким же патріотично налаштованим, професійно мудрим членом нашого найстарішого в Україні Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Хай Бог посилає Вам щасливу

долю! Бережіть себе, шановний Сергію Івановичу, Ви нам конче потрібні.

Із повагою — Іван Прокопенко, ректор Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України¹.

б) Проповідь на Богоявлення (Хрещення Господнє)

Дорогі брати і сестри!

Мабуть, сьогодні їх обох назвали б молодими людьми: тридцятирічного Ісуса і старшого за нього на півроку його родича Іоана Хрестителя. Але в ті часи тридцять років уже вважалися віком зрілості, який давав людині право починати навчати інших. Саме у цей вік, визначений тогочасними традиціями, визначений старозавітним правом, Ісус із Назарету залишає рідне місто не для того, щоб навчати мешканців Галілеї та Юдеї,— він іде на Йордан, де не бачений ще ним Іоан Хреститель звертається з проповіддю покаяння, відкидаючи будь-які спроби зробити його самого учителем, Месією, він заявляє, як «глас вопіючого в пустелі: приготуйте Господню дорогу, вирівняйте стежки Його». Він закликає людей почати шлях духовного відновлення із каяття за всі вчинені ними провини. Здавалося б, кому-кому, а Ісусові з Назарету, безгрішному від народження, Синові людському, але й Синові Божому, не було в чому каятись. Однак Він починає Свій шлях до людей із виконання того, чого Він їх навчатиме. І коли Іоан, не пізнавши Ісуса, Котрого він зустрів уперше ще ненародженим у лоні своєї матері (тоді саме Пресвята Богородиця прийшла у їхнє село під Єрусалимом, щоб привітати Єлисавету, і поділитися з нею своєю радістю і своєю турботою), відчув усім серцем, що прийшов до нього власне Той, Кого він, Іоан, сповіщає. Прийшов Спаситель, Якого з напруженням чекало тоді все людство, не усвідомлюючи того, Хто це має бути, але переживаючи відчуття неодмінності змін.

¹ За матеріалами книги: Дорошенко, С. І. Наукові простори: Вибрані праці / С. І. Дорошенко.— Х., 2009.— С. 452–453.

«Мені треба хреститися в Тебе, а Ти приходиш до мене?» — так, скромно схиляючись перед Ісусом, намагається уникнути цієї честі Іоан Хреститель. І чує у відповідь: «Лиши це тепер, так бо личить нам здійснити всяку правду». Слова ці для нас із вами надзвичайно цінні. Ісус іде учити Сам Своїх учнів, Ісус іде наставляти людей, Сам приймаючи знак покаяння.

Як часто у нашому житті ми робимо навпаки! Ми волиємо навчати інших, критикувати їхні помилки, вказувати на вади всім довкола. Але як рідко ми самі даємо приклад виконання приписів, порушення яких так обурює нас, чи дотримання закону, до якого закликаємо інших! Усі проблеми держави починаються з того, що представники державної еліти, покликані пильнувати закон, виявляються неспроможними самі дати взірець у його виконанні. А Христос знов і знов дає нам приклад того, як належить, навчаючи інших, першим засвідчувати покірну вірність Законіві.

Він починає свій шлях із хрещення — того таїнства, через яке всі ми з вами прийшли до церкви. Таїнство, яке змиває вчинені попередньо гріхи, стає символом єднання із Богом. І тепер, приймаючи хрещення, ми ніби всі заходимо разом з Ісусом до Йордану, а виходимо з нього духовно очищеними. Вода, яка зливається на голову при хрещенні, є тільки зовнішнім знаком таїнства. Разом із тим ми з вами самі або від нашого імені хрещені батьки склали при хрещенні обіти перед Богом. Ми зрікалися диявола й обіцяли служити Богові, обіцяли йти із Христом і надалі, пронести обмите йорданською водою чисте сумління через усе життя. Чи змогли ми дотриматися свого слова? На жаль, не завжди. І в своєму милосерді Господь дає нам шанс повернутися до Йордану, знов духовно пережити дотик його очищувальних вод. Тепер уже — у таїнстві покаяння.

Кожне покаяння для нас може стати новим хрещенням — уже без очищувальної святої води, воно водою наших сліз, силою наших переживань і благодатною присутністю хрещеного в Йордані Господа може зняти з нас тягар, який ми набули протягом життя, — тягар гріхів. Але,

виходячи з цієї очищувальної купелі, маємо пам'ятати: ми знімаємо наші провини для того, щоб, одержавши уроки з нашого життя, далі не втрачати присутності Христа, бути разом із Ним, із Ним у серці простувати через наше життя. Так, щоб слова: «Так бо личить нам здійснити всяку правду» — з радістю відгукувались у нашому серці після подолання кожного життєвого іспиту.

Сьогодні день, який називається Богоявленням. Не тільки тому, що в цей день Спаситель являє Себе світові: виходить на прилюдне служіння, хрестячись у Йордані. У цей день, у цю мить хрещення над Йорданом являється Сама Пресвята Трійця. Голос Бога Отця засвідчує, що Ісус є Єдинородним Сином, сам Дух Святий, невидимий за своєю природою, набуває вигляду голуба, щоб продемонструвати, як сходить Він на охрещеного Спасителя. Це містичне єднання Пресвятої Трійці являється світові після того, як Христос дає взірець покори, дає взірець очищення від провин.

Саме так радітиме Пресвята Трійця нашому з вами наверненню. Так радіє Господь, коли ми відходимо не тільки від купелі хрещення, але й від сповідальниці, щиро очистившись від наших провин. Так радіє Трійця, коли ми на самоті із Богом обіцяємо в нашому серці припинити чинити гріхи й стаємо на шлях навернення. Хай же цей день Богоявлення осяє і нам із вами шлях у житті, допоможе, переживши радість, що сталася над Йорданом, прийняти її за реальність нашого життєвого поступу. І хай сяйво Пресвятої Трійці і грім радісних слів, що пролунали над Йорданом із неба, стануть тим, що наповнює і наше життя, формує нашу рішучість простувати разом із Христом через усі життєві випробування, на кожному кроці пам'ятаючи: «Так бо личить нам здійснити всяку правду»,— як Христос чинив. Амінь.

(Архієпископ Ігор (Ісіченко); kyrios.org.ua)

3. Уважно прочитайте пропонований уривок із обвинувальної промови прокурора. На прикладі цього тексту визначте характерні ознаки й особливості судового красномовства.

*Характеристика особи підсудного Виноградова,
дана прокурором у суді*

Життєвий шлях Виноградова підтверджує правильність вислову: «У біду падають, як у провалля, зненацька, але до злочину ідуть сходинками». Ці фатальні для Виноградова сходинки відомі: зловживання горілкою, крадіжки, хуліганство і, нарешті, згвалтування й убивство.

Проходячи службу в армії, Виноградов, грубо нехтуючи військовою дисципліною, пиячив, здійснював крадіжки з єдиною метою: мати гроші для купівлі горілки. Військовий трибунал засудив Виноградова до одного року позбавлення волі, замінивши покарання направленням до дисциплінарного батальйону.

Демобілізувавшись із армії і повернувшись у Коврів, Виноградов невдовзі вдався до хуліганства. Проти нього було порушено кримінальну справу, але слідчий органів внутрішніх справ прийняв рішення про припинення справи із застосуванням до Виноградова заходів громадського впливу. Адміністрація цеху, в якому працював Виноградов, отримала постанову для обговорення факту хуліганства в товариському суді. Із приводу неправильного припинення справи про хуліганство Виноградова слідчий прокуратури, який проводив розслідування нинішньої справи, вніс у відповідні інстанції подання.

Як відповів Виноградов на виявлену до нього поблажливість у зв'язку зі справою про хуліганство?

Ви чули, товариші судді, показання свідка Кир'янової, яка дала різко негативну характеристику Виноградову. Вона розповіла, що Виноградов — прогульник і пияк. Був випадок, коли він не виходив на роботу впродовж трьох днів, нерідко з'являвся на роботі в нетверезому стані, співав нецензурні пісні, а коли робітники стали соромити його, нагрубив їм, а Куп'яновій заявив прямо: «Ти своєю смертю не помреш, не сунь свого носа не в свою справу». Виноградов не заперечує цих фактів, але стверджує, що в розмові з робітниками, і зокрема з Кир'яною, він «пожартував».

(Із підручника)

4. Уважно прочитайте пропоновану промову. На прикладі цієї проповіді визначте характерні ознаки й особливості духовного красномовства.

Проповідь на сиропусну неділю

Отець Теодозій Янків, згадує про час свого перебування в Єрусалимі: «Навпроти монастиря, через вулицю, мешкали євреї-хасиди, дуже віруюча секта. Треба було господареві полагодити опалення, але була субота, і він сам не міг того зробити. Тоді він прийшов до монастиря, щоб просити, аби хтось прийшов і зробив цю роботу. Але, щоб закликати сестер, треба було задзвонити в дзвінок, а цього він теж не міг зробити. Отже, бідний, півтори години стояв під ворітьми, поки хтось випадково не вийшов, і йому, врешті, трапилася нагода просити допомоги».

«У пустелі на березі Мертвого моря, добре знаній більшості із нас завдяки знаменитій археологічній знахідці 1947 року — Кумранським печерам, приблизно до 70-х років I століття мешкала жидівська релігійна спільнота — ессеї. Життя їх вирізнялося винятково строгим дотриманням не тільки численних приписів Мойсея, але й надзвичайним умертвленням. Святкування ж суботи було настільки дріб'язковим, що інколи доходило до цілковитого абсурду. У той день кумранські “святі” не ходили навіть до вбиральні, не будучи цілковито впевненими, що таким чином не порушують закону шабату. І з огляду на релігійні сумніви вважали за краще терпіти» (В. Мессорі).

Нам тепер навіть важко уявити ту незвичайну дріб'язковість у житті окремих єврейських спільнот, але їм, що несли і несуть у своїх серцях пам'ять про довголітню Господню опіку над їхнім народом, здавалося неможливим образити Бога якимось гріхом. Напевно, через це в більшості своїй вони не змогли прийняти Добру Новину, прийняти нове для них вчення, що «суботу установлено для людини, а не людину для суботи» (Мр. 2: 27). Для більшості юдеїв це було межею відступництва від Бога. Вони умертвляли себе, обмежували в багатьох речах, демонструючи досконалу ревність, а тут їм відкрито заявляють, що їхній піст — лицемірство, фальш. Тому, не в силі

перемогти власне самолюбство, відкидаючи можливість неправильного вибору життєвого шляху, велика кількість юдеїв, хоч і пішла на поклик Іоана Хрестителя, але відгукнулася на голос «вопіюючого в пустелі», тому що побоялася бути «зрубною і кинутою у вогонь вічний». Піти ж на поклик Того, Кого вважали «приятелем митарів і грішників», було для них рівносильне безумству. І хоча були такі, що сумнівалися в правильності свого життя, але на більше, як прийти вночі і стати Його таємним учнем, наважувалося небагато. Та Господь приймав їх, приймав, незважаючи на своє заперення, що кожний, хто визнає Його перед людьми, того і Він визнає перед Отцем своїм Небесним, а хто зречеться Його перед людьми, того і Він зречеться перед своїм Отцем Небесним.

Виникає цілком справедливе запитання. Позаминулої неділі ми слухали про осудження фарисея, незважаючи на всю його праведність: піст, десятину, молитву, милосердя. Сьогодні Господь знову осуджує тих, хто умертвляє себе постом, як же тоді бути нам? Невже треба відкинути всі релігійні практики, відвідування богослужінь, пости, пожертви, може воно не потрібно, чи навіть шкідливо і тільки закриває нам дорогу до спасіння. Ось митар жив на власний розсуд, а після прийшов, покаювся і пішов до дому оправданий. Можливо, нам так варто жити?

Але ні, Син Божий не прийшов у цей світ, щоби змінити заповіді Господні, дані людству через Мойсея. Він сам сказав: «Не думайте, що я прийшов усунути закон чи пророків: я прийшов їх не усунути, а доповнити» (Мт. 5: 17). І те доповнення якраз і полягало в тому, щоб змінити суть справжнього посту, щоб той піст насамперед був для Бога, а не для хизування перед людьми.

І в цей день, у Сиропусну неділю, неділю Прощення, ми з вами стоїмо на порозі Великого Посту, що має на меті приготувати нас до зустрічі з величним святом Воскресіння Христового. Ми можемо назвати цей піст переходом, мостом, що з'єднує два світи, два життя, розділені смертю і воскресінням. І саме залежно від того, яким буде наш «піст», таким буде і наше життя після воскресіння. І немає потреби вишукувати якогось нового рецепту, засобу

спасіння подібно книжнику, що прийшов до Ісуса і спитав: «Учителю, що мені робити, щоб вічне життя досягнути?» А Ісус мовив до нього: «У законі що написано? Як там читаєш?» Озвався той і каже: «Люби Господа, Бога твого, всім серцем твоїм, усією душею твоєю і всією силою твоєю, і всією думкою твоєю, і ближнього твого, як себе самого». «Ти добре відповів, — сказав (Ісус), — роби це й будеш жити» (Лк. 10: 25–28).

Так само і на наше питання: «Господи, як нам перебути цей піст, щоб життя вічне досягнути?», — ще вісім століть до Різдва Христового відповів Творець через пророка Ісаю: «Ось який піст я люблю: кайдани несправедливості розбити, пута кормиги розв'язати, пригноблених на волю відпустити, кожне ярмо зламати, з голодним своїм хлібом поділитися, увести до хати бідних, безпритульних, побачивши голого, вдягнути його, від брата твого не ховатися» (Іс. 58: 6–7). Та й як інакше, хіба допоможе нам висушене постом тіло, якщо душа наповнюється гордістю, зарозумілістю, брехнею, лицемірством. Тож робімо так, як каже Господь, і будемо жити.

І не знаходжу кращих слів, щоб закінчити сьогоднішню науку, як слів прекрасної молитви, Святого Єфрема: «Господи і Владико життя мого, духа лінивства, недбалості, владолюбства й пустослів'я віджени від мене.

Дух же добротності і смиренномудрості, терпіння й любові даруй мені, недостойному слугі Твоєму.

Так, Господи, Царю, дай мені бачити гріхи мої і не осуджувати брата мого, бо Ти благословенний на віки віків. Амінь».

(о. Василь Ткачук; www.propovid.org.ua)

5. Дотримуючись усіх правил створення промови, складіть промову суспільного значення на тему: «Роль громадянина у відродженні і зміцненні української державності»; «Збереження національного в епоху глобалізації».

Підготуйтеся до її виголошення перед класом.

Продумайте систему аргументації для доведення своєї позиції, оскільки у слухачів можуть виникнути заперечення щодо змісту почутого.

6. Дотримуючись усіх правил створення промови, складіть промову на пошану улюбленого письменника (поета).

7. Уважно прочитайте пропоновану статтю. Напишіть тези прочитаного. На основі цього матеріалу підготуйте доповідь на тему «Внесок Григорія Сковороди у розвиток української риторики».

*Риторичність як ознака
творчого доробку Г. С. Сковороди*

Педагогічні ідеї та практична учительська діяльність славетного просвітителя, філософа і письменника Г. Сковороди давно вже привернули і продовжують привертати до себе пильну увагу вітчизняних і закордонних дослідників. Розглянуто світоглядні основи його педагогіки (І. А. Табачников), деякі питання теорії навчання, відбиті у спадщині просвітителя (І. В. Пуха), традиції етнопедagogіки в його творчості (Ф. І. Науменко, Є. І. Приступа), проблеми естетичного, етичного виховання (Г. П. Гребенна, І. В. Тваньо), погляди Г. Сковороди на особистість учителя (В. В. Струбецький) та ін. При цьому науковці побіжно торкаються питань риторичної майстерності Г. Сковороди, однак окремо цей бік його просвітительської діяльності не досліджувався. Незважаючи на те що від другої половини XVIII ст.— часу активної роботи цього видатного діяча української культури — минуло більше двох століть, питання характеру й організації його «учительних» текстів залишаються актуальними й сьогодні, бо за ними — традиція, що бере свій початок від античної культури. Безумовно, сучасний риторичний текст відрізняється від сквородинівського, бо відбиває механізм нинішньої мовленнєвої комунікації, проте і неориторика ХХІ ст. базується на класичних ознаках красномовства, встановлюючи правила і норми формування тексту з урахуванням зв'язку між думкою і засобами мовного вираження. У цьому сенсі і приваблює дослідника педагогічна риторика Г. Сковороди. Тільки творчо використовуючи набутий поколіннями досвід, виробляючи і шліфуючи власний, можна подолати дефіцит ораторської, полемічної майстерності, оволодіти словом як важливим професійним засобом в усіх сферах комунікації.

Педагогічна риторика, як відомо, такий вид красномовства, що має філософсько-дидактичне спрямування, його мета — формування особистості вчителя-оратора, який володіє мистецтвом переконуючого мовлення і може навчити цього мистецтва своїх учнів, студентів.

Педагогічна риторика античності, яка лягла в основу риторики Г. Сковороди, мала ідею істини як плоду навчання, а вчителя визначала як Учителя істини, якого мають наслідувати учні в життєвих ситуаціях. З огляду на те, що письменник-педагог вималював у своїх філософських і поетичних творах етичний ідеал вільної, незалежної людини з високою гідністю, яка володіє скарбом «спокою нерушеного», «здоров'я міцного», «серцем незламним», «зрівноваженим духом», «мудрою розсудливістю», «веселістю ясною», дружбою, що «міцніша за все інше», займається «спорідненою працею» на благо суспільства, слід уважати всю його творчу спадщину риторичною, оскільки мета всіх його текстів — переконати через мовний вплив на аудиторію в істинності окресленого ідеалу людини. Привертають увагу форми, якими послуговувався Г. Сковорода для «учительної» мети.

Одне з основних місць серед них посідають діалоги. Л. В. Ушкалов, знаний в Україні та за її межами дослідник давньої літератури загалом і творчості Г. Сковороди зокрема, відзначає поширеність в Україні в XVII–XVIII ст. діалогічної форми існування філософських ідей. «Щоправда, — пише науковець, — з огляду на те, що “форма діалогу не є шкільною формою”, тогочасна українська академічна філософія значно інтенсивніше послуговувалася характерно аристотелівським систематизаторським трактатом, залишаючи за діалогом функції переважно пропедевтики й полеміки».

Діалогам була відведена роль підготовчого етапу до богословських диспутів, які в XVII–XVIII ст. в Україні були звичним явищем. Слід зазначити, що Г. Сковорода критично ставився до диспутів, які практикувалися в Київській академії, колегіумах (Переяславському, Харківському) наприкінці тижня, місяця та після закінчення основних розділів того чи іншого курсу. Схоластичний характер

диспутів викликав у студентів та учнів відразу, бажання ухилитися від них. Негативно оцінюючи цю форму спілкування між учителем і учнем, Г. Сковорода з іронією писав у вірші-пісні «Всякому городу нрав и права», що «с диспут студенту трещит голова». Л. В. Ушкалов за цими рядками вбачає більше, ніж студента, а саме уособлення недоліків тогочасної освіти. «Студент», на його думку, потрапляє до названого ряду як ікона людини, що прагне віднайти щастя у «многознанії», себто «мучиться... нездоровим бажанням вивчити безглузді речі».

Повертаючись до діалогу, зазначимо, що в основі цього жанру творчості Сковороди лежить катехізис — «сократівський» діалог доби середньовіччя, суть якого полягає у викладі філософських положень у запитально-відповідній формі. Причому питання схожі на загадку, бо ритор наперед знає відповідь. Така заданість ідей робить діалоги суто дидактичним мистецтвом слова, наприклад: «*Афанасій*. Скажи мені, Григорію, чому греки назвали блаженство розсудливістю, а блаженого розсудливим? *Григорій*. Ти ж мені скажи, чому євреї назвали його ж світлом? Воно не сонце. “А для вас, хто Ймення Могого боїться, зійде сонце Правди...” (Малахія). *Афанасій*. Чи не тому, що розумне око, як світло й ліхтар у пільмі, веде нас, коли блаженства шукаємо? А всякий сумнів і невігластво є пільма».

Діалоги («разговори») Сковороди мають ту особливість, що, належачи до середнього стилю за тристильовою системою мови М. Ломоносова, відзначаються характерними живими рисами дійових осіб. Освіченою, авторитетною для співрозмовників людиною виступає в діалогах Друг. Філософські універсалії Друг намагається зінтерпретувати в контексті уявлень, звичних для простих людей. Приміром, його розповідь про дві природи в людині засновується на аналогії з пшеничним зерням. Ця аналогія, традиційна для євангельського тексту, «набуває ознак міметичності, позаяк вона є ситуативно (розмова відбувається на межі пшеничного лану) та психологічно (Друг розмовляє з хліборобами) вмотивована». Інші дійові особи належать до різних верств суспільства (поселяни, козаки), однак серед них немає представників вищих класів, що свідчить про

демократизм просвітництва Сковороди, про його налаштованість на поширення освіти серед усіх верств населення.

У діалогах Г. С. Сковороди, з одного боку, трапляються епізоди інтермедійного характеру, вкраплення «низького» стилю, чим автор намагається ще більше наблизити тему повчання до народу, зробити її ситуативно зрозумілою, з іншого — ці твори насичені поетичними образами, які є носіями філософських ідей просвітителя. «Мова Сковороди є мова образів і символів. Навіть ті слова, які вже набули науково-філософського значення в сучасній йому філософії або ще в античності, він повертає до їх первісного образного значення. Мова Сковороди повертається до материнського лона символіки. Тут на допомогу йому приходять і символіка народної поезії, і символіка античного новоплатонізму, і символіка християнська, як отців Церкви, так і української полемічної та проповідної літератури XVI–XVIII віків». Архетипні образи печери, сонця, зерна структурують численні його тексти, про них він говорить як про причину та умову осягнення природи речей. Л. В. Ушкалов, проаналізувавши зв'язок «дружеских розговорів» з античною традицією діалогів Сократа і Платона та з бароковою літературою, робить висновок: діалоги Сковороди засвідчують, що «християнізований сократизм є, либонь, найпосутнішим виміром “учительності” його філософської прози, так само як і псалми “Всякому городу нрав і права”».

Названий твір (пісня чи псалма) є, власне, бесіда-втішання з самим собою, що відзначає і Л. В. Ушкалов, проводячи аналогію з сатирою на зразок Горация.

Окремо слід назвати діалоги «Брань» та «Преніє», що становлять самостійні жанрові моделі, поширені в добу середньовіччя і пізніше, в яких відбита християнська традиція трьох «браней» архистратига Михайла із Сатаною. В основу цих творів покладена внутрішня суперечка автора з уявним співрозмовником, де останній втілює поширені, однак далекі від істини погляди, звідси постійна полеміка з недосконалим світом. Цей жанр не оригінальний для Сковороди, він бере свій початок від Євангелія, на що вказували дослідники. Діалоги «Пря беса со Варсавою»

і «Брань архистратига Михаила со Сатаною» є формами наслідування внутрішнього світу людини, це, власне, репрезентація духовних борінь автора, розмова його з самим собою, реалізація сквородинівської ідеї «Пізнай себе».

Як учитель Г. С. Сковорода високо підносив словесні методи навчання: розповіді, розмови, співбесіди. «Всяк бесідник,— говорив він,— есть сеятель», а «разговор есть сообщение мыслей и будто взаимное сердце лобызание». Бесіда «орошує», вона, як магнітна стрілка, спрямовує людину, збагачує її розум і серце. «Хіба не дурень той, хто уникає людей так, що зовсім ні з ким ніколи не говорить? Божевільна така людина...» — писав Сковорода.

Сам Г. Сковорода був чудовим майстром бесід на різноманітні, зокрема морально-дидактичні, теми. У викладанні в Переяславському та Харківському колегіумах, у бесідах із селянами, в листах до учнів і друзів просвітитель показав зразки логічного, вдумливого й дієвого переконання.

До своїх вихованців учитель Сковорода звертався, сповнений глибокої поваги і любові до людини, непохитної віри в неї. «Он говаривал с сильным убеждением истины», пристрасно закликаючи: «Посмотри на человека и узнай его! Кому подобен истинный человек, господь сый во плоти? Подобен доброму и полному колосу пшеничному. Разсуди же: не стебель с ветвами есть колос, не солома его, не плева, не наружная кожаца, одевающая зерно, и не тело зерна, но колос есть самая сила, образующая стебель, солому, тело зерна и проч., в которой силе всё оное заключается невидимо... От колоса поступи к человеку... Подними же от земные плоти мысли твои и уразумей человека в себе. Сила растительная зерна глава тела всего есть... познай в себе силу разумную... слово вечное... О семя благословенное, человек истинный! Вся видимость есть подножие его. Сам он в себе носит царство, онебеся всякого просвещаемого им и восполня своим всеисполнением...»

Привертають увагу високою силою риторичного мистецтва й інші «учительні» твори Г. Сковороди. У 1766 р. він написав літературно-педагогічний твір «Начальная дверь ко христіанському добронравію», який є викладом вступної

лекції до курсу, що читав Сковорода у Харківському колеґіумі. Цінуючи лекційну форму навчання, просвітитель підходив до неї творчо. Це не був виклад схоластичних положень тогочасної філософії і теології. За будовою лекція нагадує живе спілкування з удаваним, узагальненим співбесідником-учнем. Ця схожість досягається за рахунок густо нанизаних риторичних запитань, на які автор тут же дає відповіді: «Що ж для тебе потрібне? Те, що найлегше. А що найлегше? О, друже мій, усе трудне, і важке, і гірке, і лихе, і брехливе. Але що ж легке? Те, друже мій, що потрібне. А що потрібно? Потрібне тільки одне. Одне тільки тобі потрібне, одне тільки й благає, і легке, а все інше труд та хвороба. Що ж таке єдине? Бог».

Нагадує ця лекція дидактичну бесіду. За допомогою вживання у 5-й главі «Про десятислів'я» імперативних форм автор продовжує стилістичну канву 10 заповідей Христових, побудованих на наказовості: призывай, пам'ятай, шануй, не вбивай, не чини, не кради, не свідкуй, не жадай.

Роз'яснюючи заповіді, він уточнює і розширює поняття, співвідносні із суттю заповіді, порівняйте: «Не робитимеш собі ваяного кумира? Як на поганому камінні, ще більше не велю тобі будуватися на видимостях. Будь-яка видимість є плоть, а всяка плоть є пісок, хоч би вона в піднебесній народилася, все те ідол, що видиме».

У цій лекції Г. Сковорода вживає й інші риторичні засоби, щоб досягти навчальної мети: порівняння («Ця-бо блаженна натура чи дух утримує у русі весь світ, начебто машиністова вправність годинникову машину на башті»), метафори («І цей корабель поведе й наша десятиглава бєсіда»), нанизування семантично близьких слів («Все живе є трухлятина, суміш, сволота, січ, лом, круш, скажене, дурниця, збитки, і плоть, і плітки»), образність, побудована на протиставленні ознак («Закон божий — це райське дерево, а переказ — тїнь. Закон божий — це Боже в людїнє серце, а переказ — є смоківничий листок»).

Привертає увагу і синтаксис цього навчального твору. На відміну від філософських трактатів, писаних пишним високим стилем, що передбачає розгорнуті синтаксичні

конструкції, ця лекція, маючи чітку дидактичну спрямованість, написана короткими реченнями, що підкреслюють логічність і лаконічність викладу думки.

Ідеї, викладені в цьому творі, не втратили своєї цінності й у наші дні: «Прекрасна і велична любов до чесноти. Бо не можна не поважати того, в кому вбачаєш оселю чесноти, адже де любов до чесноти, там повинна бути гідність».

Упродовж усього свідомого життя Г. Сковорода був невтомним трудівником на ниві освіти, педагогом — водночас і учнем, і вчителем. Він учив народ, де тільки можна було: в школі, по хатах, на цвинтарі, на роздоріжжі, на шляху, на базарі. Таємнича сила впливу Г. Сковороди на учнів і оточення виявлялася в повній відповідності між тим, чого він навчав, і його особистим життям. За словами його життєписця І. М. Снегірьова, він жив більше для інших, ніж для себе, говорив чисту правду людям і вмер, не жаліючи, що був все життя учителем-мандрівником, а щонайбільше — учнем.

Коштовним подарунком Г. Сковороди майбутнім поколінням є його праці, риторично довершені, що слугують і сьогодні зразком дидактично налаштованої літератури.

(О. Олексенко; Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки: Збірник наукових праць.— Львів, 2007.— С. 90–95.)

Учні готують повідомлення на урок-конференцію.

Орієнтовні теми уроків:

- «Українська риторика: від часів зародження до сьогодення»;
- «Риторика в Україні II половини XIX — початку XX століття: славетні імена (П. Куліш, М. Костомаров, М. Драгоманов, І. Франко, Б. Грінченко та ін.)».

На уроці учні по черзі виголошують підготовлені промови, а всі інші занотовують ключові моменти кожної доповіді, щоб у підсумку заняття зробити загальний висновок про тему, мету і зміст уроку.

СИСТЕМА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стилістика та її підрозділи¹

Стилістика як особлива галузь і система знань про мову має такі основні підрозділи:

- загальна теорія і практика функціонування мови;
- учення про стилі, жанри і форми мови;
- учення про функції всіх одиниць мови;
- учення про емоційно-експресивні засоби мови, їх стилістичні функції;
- учення про такі комунікативно-стилістичні якості мовлення, як нормативність, точність, логічність, образність.

Існує кілька класифікацій підрозділів стилістики. Наприклад, російський мовознавець В. В. Виноградов розрізняє «три кола досліджень» у стилістиці:

1) стилістику мови як «систему систем», або структурну стилістику; вона вивчає функціональні стилі мови; це практична стилістика;

2) стилістику мовлення: досліджує семантичні, експресивно-стилістичні особливості мовлення в його усній і писемній формах; це функціональна стилістика;

3) стилістику художньої літератури: вивчає специфічні особливості стилю певного літературного напрямку, індивідуальний стиль письменника чи окремого його твору.

Мовлення як предмет вивчення стилістики і культури мовлення

Мовлення — це суб'єктивний вияв мови. Скільки мовців — стільки й індивідуальних, певною мірою неповторних мовлень. В індивідуальному мовленні всіх, хто належить до певної мов-

¹ Дудик, П. С. Стилістика української мови: Навчальний посібник / П. С. Дудик.— К., 2005.— С. 23–26.

ної спільноти, колективно усвідомлюване і вживане (лексика, граматики, фонетика та ін.) по-особливому переважає над індивідуальним — усією сукупністю своєрідних словесних та інтонаційних засобів і навичок, якими характеризується мовлення окремої особи¹.

У зв'язку з цим з'являється необхідність вивчення мовлення як способу реалізації мови. Мовлення виступає предметом вивчення стилістики мовлення і культури мовлення.

Стилістика сучасного українського літературного мовлення становить теорію і практику найраціональнішого — усного і писемного — вживання мовних одиниць із тими функціями, які закріпилися за ними у системі літературної мови².

Стилістика мовлення — найбільш типове, зразкове, нормативне й комунікативно доречне використання мовцем стилістичного матеріалу мови у межах усіх її стилів і жанрів.

Стиль мовлення — функціонально-стилістичне використання тих мовних одиниць, із яких сформувався кожен стиль мови³.

Із поняттям «стилістика мовлення» невід'ємно пов'язане поняття «культура мовлення». П. С. Дудик у своїй праці «Стилістика української мови» називає ці поняття синонімічними. Проте тут же наводить таке визначення: культура мовлення — це високий рівень надбань стилістики мовлення. А з цього можна зробити висновок, що культура мовлення — поняття загальне, а стилістика мовлення — конкретне, що входить до складу цього загального. Без стилістики мовлення неможлива культура мовлення. А культура мовлення, за П. С. Дудиком, — це найраціональніше, стилістично вмотивоване користування всіма мовними одиницями⁴.

Якісні ознаки культури мовлення

1. *Правильність мовлення* полягає у дотриманні закріплених у літературній мові норм.

¹ Дудик, П. С. Стилістика української мови: Навчальний посібник / П. С. Дудик. — К., 2005. — С. 28.

² Там само. — С. 30.

³ Там само. — С. 57.

⁴ Там само. — С. 31.

2. *Чистота мовлення* визначається вживанням правильно наголошеної і правильно побудованої унормованої лексики.

3. *Точність мовлення* — відповідність змісту ужитих мовцем слів прийнятому у літературній мові їх лексичному значенню.

4. *Логічність мовлення* залежить від чіткої семантичної організації висловлень і послідовності викладу.

5. *Дохідливість мовлення* виражається зрозумілим і ясним висловленням думки.

6. *Комунікативна доцільність* полягає у досягненні оптимального контакту і взаєморозуміння між мовцями.

Стилістична норма в мові і в мовленні

На думку П. С. Дудика, *стилістична норма* — це усталена й суспільно усвідомлювана функція мовної одиниці.

Стилістична норма — поняття не ізольоване, відокремлене, як, наприклад, орфоепічна норма, оскільки сама стилістика об'єднує в собі одиниці усіх мовних рівнів, тому стилістична норма буде стосуватися вживання усіх мовних одиниць у відповідному функціональному стилі.

Стилістичні норми

1. Правильний підбір лексичних засобів відповідно до призначення і завдань обраного функціонального стилю.
2. Доречне і виправдане вживання засобів фразеології.
3. Обґрунтоване використання засобів словотвору.
4. Правильне й аргументоване вживання морфологічних засобів.
5. Використання засобів синтаксису залежно від їх стилістичних можливостей.

Порушення стилістичних норм

1. Невідповідність мовних засобів і прийомів обраному стилю, змісту і формі висловлювання.
2. Невиправдане поєднання елементів різних стилів.
3. Недоречне використання мовних засобів одного функціонального стилю у тексті іншого.

4. Невдале використання засобів організації тексту.

5. Одноманітність початків речень і абзаців.

Стилістичне мовлення — це мовлення унормоване, оскільки не можна називати мовлення стилістичним чи культурним, якщо мовець допускає відхилення від загальноприйнятих мовних норм або порушує їх.

Модель тексту¹

Будь-який текст будується за певною структурою. Зазвичай ця структура тричленна: вступна, основна та заключна частини. *Модель тексту* — це певна послідовність конструктивних блоків, до яких належать: вступний (інтродуктивний), основний (тематичний) і завершальний (інферативний), об'єднані відповідними відношеннями.

Деякі види конструктивних блоків входять в інваріантну модель як наукового, так і публіцистичного текстів: інтродуктивний, тематичний, інферативний конструктивні блоки. Модель композиційно-змістової структури текстів наукового стилю побудована так, щоб відповідати основним вимогам цього стилю і забезпечувати послідовність, системність і логічність викладу. Тут розташовуються в лінійній послідовності тематичний, інформативний і полемічний конструктивні блоки. Структура художнього тексту дещо складніша, але в ній традиційно виділяють такі конструктивні блоки, як експозиція, фабульні блоки (зав'язка, кульмінація), розв'язка. Однак у художньому тексті впливову функцію виконує не завершальний блок, а весь текст загалом, хоча можлива побудова художнього тексту і за такою схемою: завершальний блок такого жанру як байка традиційно містить мораль і може стояти на початку.

Принципи побудови текстових моделей загалом залежать від типу тексту. Всю сукупність текстів можна поділити на дві групи:

1. Тексти, побудовані за моделями жорсткого клішованого типу, де регламентується не лише характер самих компонентів схеми, їх послідовність, а й характер заповнення компонентів

¹ Кочан, І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навчальний посібник / І. М. Кочан. — К., 2008. — С. 56–57.

моделі. До цієї групи відносять *тексти офіційно-ділового стилю* і деякі тексти науково-технічної прози, що мають інформативний або юридичний характер.

2. Тексти, побудовані за моделями гнучкого типу, що мають узуальний або вільний характер. [Узуальний — такий, що відповідає загальноприйнятій нормі, правилу.]

На основі узуальних моделей, які достатньо строго регламентують характер компонентів схеми і частково її послідовність, творяться *тексти наукової прози* (статті, дисертації, монографії) та деякі жанри *газетної прози* (інформаційні повідомлення, коментарі, репортажі). За вільними моделями, які мають не регламентований, а орієнтаційний характер, створюються *художні тексти та інформаційні нариси*.

Інтродуктивний блок¹

Інтродуктивний (вступний) блок у текстах різних стилів називається по-різному: вступ, передмова, переднє слово, від автора, пролог, зачин, прелюдія, преамбула. Ці частини факультативні. Вони до певної міри незалежні від цілого тексту, але водночас тісно пов'язані з ним. Цей блок не може існувати окремо від тексту.

Інформативний блок²

Інформативний (основний, тематичний) блок містить суть інформації і в текстах різних стилів виявляє свої особливості.

В інформативному блоці тексту відбувається розгортання основного змісту. Так, у *науковому тексті* цей блок зорієнтований на певне комунікативне завдання: інформувати читача про нові методи, прийоми роботи, способи виконання робіт, нові технічні пристрої, а також активізувати вже відому інформацію. Ця частина може бути розділена на кілька змістових розділів (параграфів), у кожному з яких висвітлюється окреме питання. Сукупність розглянутих питань дає можливість зробити певні узагальнення, висновки.

¹ Кочан, І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навчальний посібник / І. М. Кочан.— К., 2008.— С. 66.

² Там само.— С. 68.

Основна частина *офіційно-ділових текстів* містить виклад головної теми (проблеми, прохання, застереження, зобов'язання, розрахунків).

У *публіцистичних* текстах у цьому конструктивному блоці подається головна інформація, у *художніх* — розгортається ланцюг подій.

Завершальний блок¹

Завершальний (інферативний) блок також має свої особливості, і може, залежно від стилю тексту, виступати у вигляді післямови, післяслова, епілогу, висновків.

У післямові автор художнього твору подає інформацію про історію створення поданого тексту, свої міркування з приводу написаного та ін. Якщо післямову пише критик, то в ній, так само як і в передмові, будуть подані відомості про автора твору, його творчість чи критичний коментар до поданого твору.

В *офіційно-діловому* стилі функцію завершального блоку виконують засвідчення документів відповідними уповноваженими особами, підпис адресанта чи дата укладання документа.

У текстах *наукового* стилю завершальний блок — це висновок, де подається узагальнення викладеного в тематичному блоці.

Офіційно-діловий стиль

Підстили: дипломатичний (міжнародні угоди — конвенції, повідомлення — комюніке, ноти, протоколи), законодавчий (закони, укази, постанови, статuti), адміністративно-управлінський (накази, інструкції, розпорядження, довідки, заяви, звіти).

Сфера використання: офіційне спілкування в державно-політичному, громадському, економічному житті; законодавство; адміністративно-господарська діяльність.

Функціональне призначення: регулювання ділових відносин мовців у державно-правовій та суспільно-виробничій сферах; обслуговування громадських потреб людей у типових ситуаціях.

¹ Кочан, І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навчальний посібник / І. М. Кочан. — К., 2008. — С. 69.

Основні ознаки: регулювально-наказовий характер; документальність; стабільність; стислість; чіткість; висока стандартизація висловів; сувора регламентація тексту.

Мовні засоби: загальноповивана лексика нейтрального значення; суспільно-політична термінологія; адміністративно-канцелярська термінологія; обов'язкові стандартні мовні звороти; відсутність емоційно-експресивної лексики; відсутність мовної індивідуальності автора; переважання простих неускладнених та двокомпонентних складних речень; регламентоване розміщення і побудова тексту.

Укладання ділових паперів

Автобіографія

Автобіографія — це документ, в якому особа, що його складає, у хронологічному порядку подає стислий опис свого життя та діяльності.

Це документ із низьким рівнем стандартизації. За технікою відтворення автобіографія — рукописний документ, укладається в одному примірнику. Форма викладу — від першої особи, тому текст починається займенником І особи однини. Далі за текстом граматичне значення І особи передається за допомогою особових закінчень дієслів (*2011 року вступила до..., 2010 року переїхав до Києва*). Факти подаються у хронологічній послідовності, стисло і чітко. Опис кожного етапу життя має починатися з абзацу.

Структура тексту автобіографії

1. Повністю прізвище, ім'я та по батькові, повна дата народження, місце народження (для невеликих населених пунктів: назва області, назва району, назва населеного пункту; для міст, що не є територією України, — назва країни).

2. Навчання у школі: роки навчання, повна назва навчального закладу.

3. Навчання після школи: роки навчання, повна назва навчального закладу, назва факультету (відділення), назва спеціальності, набута кваліфікація.

4. Робота: роки роботи, повна назва підприємства (організації, установи), назва структурного підрозділу, назва посади.

5. Склад сім'ї: повністю прізвище, ім'я та по батькові особи, рік народження, фах, місце роботи (навчання) (для неодружених — мати (у дужках вказується дівоче прізвище), батько, брати чи сестри (які не мають своєї сім'ї); для одружених — чоловік (дружина), діти). Відомості про кожного члена родини пишуться з нового рядка.

Формуляр-зразок

Назва виду документа	
Текст	
Дата укладання	Особистий підпис

Зразок

Автобіографія

Я, Гаршин Олександр Семенович, народився 1 вересня 1975 року у м. Люботин Харківської області.

У 1982 році пішов до першого класу середньої загальноосвітньої школи I–III ступенів міста Люботин, яку закінчив у 1992 році.

Із 1992 по 1997 рік навчався у Харківському державному педагогічному інституті ім. Г. С. Сковороди, факультет української мови та літератури, спеціальність «Українська мова та література», кваліфікація «учитель української мови та літератури».

Із вересня 1997 року працюю у загальноосвітній школі I–III ступенів № 3 міста Харкова учителем української мови та літератури.

Склад сім'ї:

Дружина: Гаршина Галина Миколаївна, 1977 року народження, лікар, працює в Харківській державній обласній лікарні, хірург.

Донька: Гаршина Ольга Олександрівна, 2000 року народження, учениця 4-го класу середньої загальноосвітньої школи I–III ступенів № 3 м. Харкова.

15.10.2010 р.

Особистий підпис

Заява

Заява — це документ, що містить прохання або пропозицію особи або кількох осіб, адресований адміністрації певної установи, підприємства чи організації або посадовій особі.

Розрізняють заяви:

- 1) від організацій і установ (зазвичай оформлюються на бланках, їх облік ведеться окремо);
- 2) особисті (оформлюються особою власноручно на чистому аркуші паперу).

Залежно від змісту, особисті заяви можуть бути такі: про відвідування додаткових занять; про переведення на іншу посаду; про звільнення; про зміну прізвища; про надання відпустки за свій рахунок; про дострокове складання сесії тощо.

Структура тексту заяви

1. Прохання або пропозиція.
2. Додаток (буває не завжди).

Формуляр-зразок

Відомості про адресата	
Відомості про адресанта	
Назва виду документа	
Текст	
Дата укладання	Особистий підпис

Грамотичне наповнення реквізитів заяви

1. Відомості про адресата подаються у формі давального відмінка: зазначається назва посади керівника, на ім'я якого подається заява, його прізвище та ініціали (іменники II відміни чоловічого роду в давальному відмінку мають паралельні закінчення *-у (-ю)* та *-ові (-еві, -єві)*, їх слід чергувати з метою уникнення граматичної одноманітності).

2. Відомості про адресанта подаються у формі родового відмінка без прийменника *від* (прийменник пишеться в разі, коли прізвища адресата й адресанта заяви є співзвучні чи однакові і їх необхідно розмежувати), крапки після останнього слова немає. Для зовнішньої заяви: повністю зазначається прізвище,

ім'я та по батьковій особі, яка подає заяву, її повна домашня адреса, за необхідності — паспортні дані; для внутрішньої заяви: зазначається назва посади, структурного підрозділу особи, яка подає заяву, її прізвище та ініціали.

3. Назва документа пишеться з великої літери посередині, крапка не ставиться.

4. Текст починається з абзацу та з великої літери, пишеться від першої особи однини (якщо заява подається від групи осіб — від першої особи множини). При цьому займенник «я» не вживається: на особу вказує відповідна форма дієслова. При оформленні додатка використовується таке формулювання: *до заяви додаю* (далі перелік документів із зазначенням їх назв у формі знахідного відмінка (додаю кого? що?)), *до заяви додається* чи *додаток* (далі перелік документів із зазначенням їх назв у формі називного відмінка (додається що?)).

5. Дата укладання може бути записана двома способами: цифровий (12.10.2011) або цифрово-буквений (25 вересня 2011 року).

Зразок зовнішньої заяви

Ректорові ХНУ
ім. В. Н. Каразіна
Горболісу О. Л.
Олексенко Тетяни Василівни,
яка проживає за адресою:
м. Суми, вул. Соборна,
буд. 17, кв. 24

Заява

Прошу дозволити мені складати вступні іспити для вступу на філологічний факультет, спеціальність «Українська мова та література».

Додаток:

1. Атестат про середню освіту.
2. Автобіографія.
3. Копія довідки про присвоєння індивідуального податкового номера.
4. Чотири фотокартки розміром 3 × 4.
5. Довідка про проходження медичного огляду.

28 червня 2011 р.

Особистий підпис

Зразок внутрішньої заяви

Декану філологічного
факультету
Голобородько А. І.
студента II курсу групи У23
Симонюка С. О.

Заява

Прошу надати мені навчальну відпустку з 20 січня 2011 року до 22 січня 2011 року у зв'язку з сімейними обставинами.

19.01.2011 р.

Особистий підпис

Доручення

Доручення — це документ (письмове повноваження), за яким організація, офіційна чи приватна особа надає право (повноваження) іншій особі на законних підставах виконувати певні юридичні дії чи представницькі функції або отримувати матеріальні цінності від її імені.

Офіційне доручення укладається на спеціальному бланку уповноваженою на те особою.

В особистому дорученні обов'язково має бути засвідчення підпису довірителя, який має бути засвідчений керівником установи чи організації, де він працює чи навчається, або нотаріусом — без цього доручення не матиме юридичної сили.

Доручення видається на строк не більше трьох років. Якщо термін дії доручення не вказаний, воно зберігає юридичну силу впродовж одного року з дня його підписання. Недатоване доручення не має юридичної сили.

Структура тексту особистого доручення

1. Повністю прізвище, ім'я, по батькові довірителя (паспортні відомості).
2. Повністю прізвище, ім'я, по батькові особи, якій доручають виконувати дії (паспортні відомості).
3. Предмет доручення (зміст дій, обов'язків, прав, які має повноваження виконувати довірена особа).
4. Термін дії доручення.

Формуляр-зразок особистого доручення

Назва виду документа		
Текст		
Дата укладання	Підпис довірителя	
Засвідчення підпису довірителя:		
Назва посади особи, яка засвідчує	Підпис	Розшифрування підпису
Дата засвідчення		
Печатка		

Зразок особистого доручення

Доручення

Я, Гладух Світлана Василівна (паспорт: МК № 674211, виданий Ковпаківським РВ ТМУ УМВС України у Тернопільській області 21 квітня 1999 року), доручаю Тимофійчик Олександрі Анатоліївні (паспорт: серія МА № 423732, виданий Святошинським РВ КМУ УМВС України в Київській області 21 травня 2010 року) отримати належну мені заробітну плату за лютий 2010 року в сумі 3500 (три тисячі п'ятсот) гривень у касі НТУ «КШ».

Доручення дійсне до 10 квітня 2010 року.

01 березня 2010 р.

Особистий підпис Гладух С. В.

Підпис Гладух С. В. засвідчую:

Головний бухгалтер

НТУ «КШ»

Підпис

Л. А. Григоряк

01 березня 2010 р.

Печатка

Розписка

Розписка — це обліково-фінансовий документ, що підтверджує певну, вже виконану дію, — передачу та отримання грошей, документів або матеріальних цінностей між особою та установою чи приватними особами.

Розписка пишеться від руки і тільки в одному примірнику. Ніякі виправлення не допускаються.

Якщо розписка видається на велику суму або предмет великої цінності, у документ вносяться: домашня адреса та відомості документа особи, яка отримує матеріальні цінності. Така розписка вимагає нотаріального засвідчення.

Дати у розписках оформлюються таким чином: 01 січня 2010 року.

Грошові суми та інші кількісні позначення пишуться цифрами та словами, які не відокремлюються і не переносяться на наступний рядок.

Структура тексту розписки

1. Повністю прізвище, ім'я, по батькові (посада, назва установи) особи, яка складає розписку.

2. Повністю прізвище, ім'я, по батькові того, кому дається розписка.

3. Опис матеріальних цінностей (їх найменування, кількість і вартість, точна сума коштів — цифрами і словами).

4. Якщо розписка службового характеру, указується документ, на підставі якого виконана описувана в розписці дія.

5. Якщо розписка приватного характеру, необхідно зазначити термін повернення отриманих цінностей.

Формуляр-зразок

Назва виду документа	
Текст	
Дата укладання	Підпис особи, яка укладала розписку

Розписка

Я, старший викладач кафедри української мови Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна Бабич Іван Сергійович, отримав від завідувача бібліотеки Гнатченка Пилипа Григоровича у тимчасове користування на кафедру підручник Абрамович С. Д., Чикарьова М. Ю. Мовленнєва комунікація.— К.: Центр навчальної літератури, 2004.— 472 с. у кількості 20 (двадцять) примірників.

Підстава: наказ ректора університету № 243 від 07 грудня 2010 року.

10 грудня 2010 р.

Підпис Бабича І. С.

Службовий лист

Службовий (офіційний) лист — це довідково-інформаційний документ, за допомогою якого відбувається спілкування між установами або організаціями і приватними особами.

Існують такі різновиди офіційної кореспонденції:

- офіційне листування між державними установами різних країн, іноземними представництвами та їх посадовими особами;
- ділові (комерційні) листи, що мають офіційний характер і широко використовуються для встановлення ділових контактів між фірмами, організаціями.

Правила укладання листів

1. У тексті листа має висвітлюватися лише одне питання: це спрощує його реєстрацію та контроль за проходженням.
2. Текст листа має бути лаконічним, чітким, зрозумілим, не містити нічого зайвого для уникнення ускладнень щодо сприймання основної інформації.
3. При звертанні використовувати форму кличного відмінка.
4. При звертанні використовувати формули ввічливості: *шановний, високоповажний, вельмишановний*.
5. У звертаннях використовувати традиційно українські форми *пане, пані, панове, добродію*.
6. Усі форми займенника *Ви* писати з великої літери.

7. Використання у тексті займенників *Вам, Вас, Вами* змінить спрямування й тональність висловлення, пом'якшить категоричність.

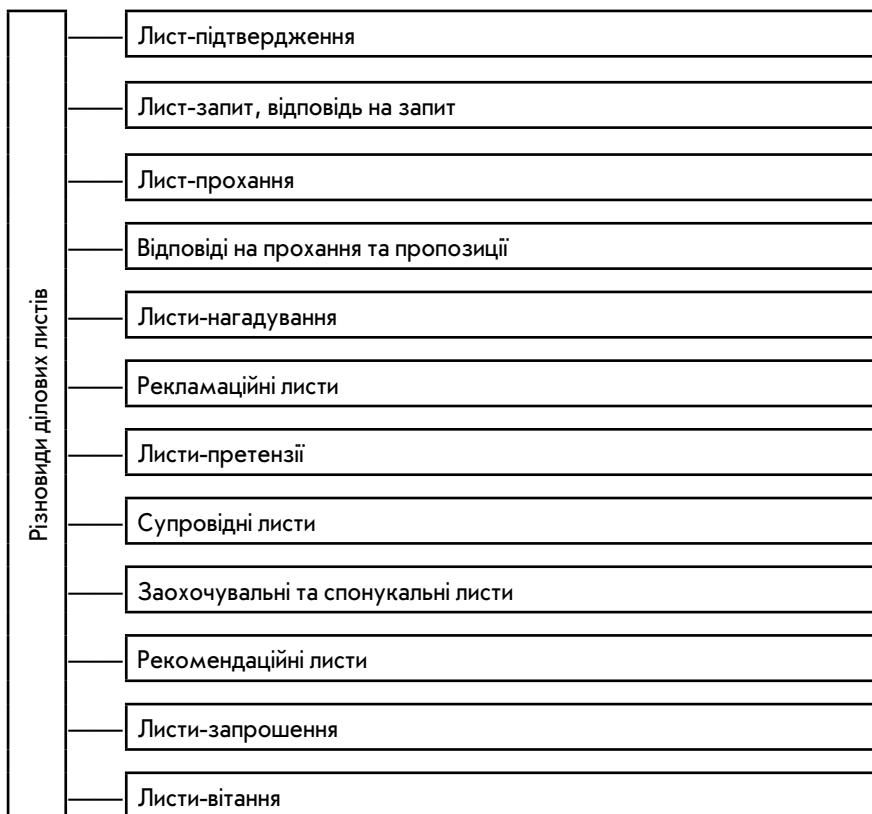
8. Не вдаватися до категоричних форм, для зняття категоричності слід замінити особові форми дієслів безособовими: *справу буде розглянуто, Вами не виконано розпорядження*.

9. Слід уникати багатозначності і не обтяжувати лист іншомовними словами, якщо є українські відповідники.

10. Завершальні речення можуть виражати: повторну подяку, висловлення сподівання або надію, запевнення у співробітництві, прохання дати відповідь, вибачення за турботу та ін.

11. Заклучна фраза — формула ввічливості типу *З повагою, З найкращими побажаннями, Щиро вдячний Вам, Бажаємо успіхів*.

Різновиди ділових листів

Структура тексту службового листа

Побудова і наповнення тексту службового листа залежить від його різновиду.

Так, текст листа-прохання матиме таку будову:

1. Звертання.
2. Опис події, факту, що стали предметом написання ділового листа.
3. Висловлення прохання.
4. Обґрунтування прохання.

Формуляр-зразок

Назва відомства		
Назва організації		
Адреса, номер телефону відправника		
Номер і дата листа	Відомості про адресата	
Текст		
Назва посади керівної особи	Підпис	Розшифрування підпису

Зразок листа-прохання

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
ім. Г. С. Сковороди

61002, м. Харків, вул. Артема, 29, тел. (057) 760–64–28

№ 07-3/43 від 16.09.2009 р.

Директору НВК № 24
Гордієнко А. В.

Шановна Антоніно Володимирівно!

Просимо Вас прийняти студентів четвертого курсу природничого факультету Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди — 3 особи — для проходження навчальної практики на базі Вашого навчально-виховного комплексу.

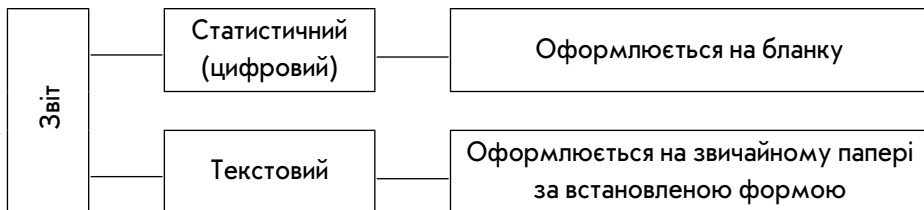
Ректор

(Підпис)

Д. Г. Дерев'янку

Звіт

Звіт — це документ, в якому подається інформація про виконання певної роботи.

Структура тексту звіту

1. Вступ (вказується завдання, яке було поставлено перед установою за звітний період).
2. Головна частина (опис та аналіз виконаної роботи).
3. Висновки (пропозиції, критичні зауваження, перспективи на майбутнє).

Формуляр-зразок

Назва виду документа		
Заголовок		
Текст		
Дата укладання		
Назва посади підзвітної особи	Підпис	Розшифрування підпису

Зразок

Звіт

про роботу лінгвістичного гуртка «Свічадо»
за I квартал 2011 року

За період із 01.01.2011 до 31.03.2011 року члени лінгвістичного гуртка «Свічадо» провели такі заходи:

- 12 січня 2011 р.— літературно-музичний вечір «Дві долі» на вшанування пам'яті Василя Симоненка і Василя Стуса;
- 1–7 лютого 2011 р.— дні молодієї поезії «Паросток»;
- 10 березня 2011 р.— «В сім'ї вольній, новій» на вшанування пам'яті Тараса Шевченка.

Гурток працює відповідно до визначеного плану.

05.04.2011 р.

Керівник лінгвістичного
гуртка «Свічадо»

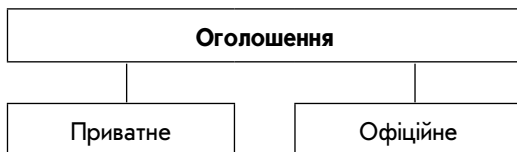
Підпис

А. П. Нестайко

Оголошення

Оголошення — це документ, який повідомляє про подію, що має відбутися, або про потребу у певних послугах чи про можливість надання певних послуг.

Оголошення за формою можуть бути рукописними, друкованими або ілюстрованими. Афіші, рекламні листівки теж можна віднести до оголошень. Текст такого документа може бути лаконічним або поширеним із різними додатковими поясненнями та вказівками. За стилем викладу — простим або незвичним чи оригінальним.

Структура тексту оголошення

1. Дата проведення заходу.
2. Час проведення заходу.
3. Місце проведення заходу.
4. Назва заходу.
5. Координати організаторів.

Формуляр-зразок

Назва виду документа
Текст
Підпис

Зразок

Оголошення

Шановні читачі!

Повідомляємо вам, що у центральному залі нашої бібліотеки з 02.09.2011 до 02.10.2011 буде діяти виставка, присвячена творчим здобуткам сучасних поетів і письменників.

Адміністрація

Мовний етикет телефонної розмови

Уміння ділових людей вести телефонні розмови впливає на їхній особистий авторитет і на реноме фірми чи організації, яку вони представляють.

Регламент проведення телефонної розмови:

- документація: крім плану, учасник телефонної розмови має знати, які документи будуть йому потрібні для розмови (картотека клієнтів, огляди, проспекти, звіти, акти, кореспонденція);
- запис розмови: за необхідності слід усе підготувати для запису інформації;
- поведінка під час розмови: знявши трубку, слід відрекомендуватися; говорити у трубку, слова вимовляти чітко; дізнатися, чи є у співрозмовника час на розмову (якщо ні — запитати, коли можна зателефонувати); налаштуватися на позитив, слухати співрозмовника, не перебиваючи; уникати монотонності (періодично змінювати теми й інтонації розмови) і слів та зворотів, що не відповідають нормам літературної мови.

У своїй книзі «О деловой этике и этикете» В. І. Бенедиктова¹ подає перелік того, що слід і що не слід робити, якщо в офісі задзвенів телефон.

Не слід робити

1. Довго не піднімати трубку.
2. Говорити «привіт», «так», коли починаєте розмову.
3. Запитувати: «Чи можу я Вам допомогти?»
4. Вести дві бесіди одночасно.
5. Залишати телефон без нагляду хоча б ненадовго.
6. Використовувати для записів шматки паперу й аркуші календаря.
7. Передавати трубку багато разів.
8. Говорити: «Усі обідають», «Нікого немає», «Будь ласка, передзвоніть».

¹ Бенедиктова В. И. О деловой этике и этикете.— М.: Фонд «Правовая культура», 1994.

Слід зробити

1. Підняти трубку до четвертого дзвінка телефону.
2. Сказати «Доброго ранку (дня)», «Говоріть», представитися і назвати свій відділ.
3. Запитати: «Чим я можу Вам допомогти?»
4. Концентруватися на розмові й уважно слухати.
5. Запропонувати передзвонити, якщо для з'ясування деталей потрібен час.
6. Використовувати бланки для запису телефонних розмов.
7. Записати номер того, хто зателефонував, і передзвонити йому.
8. Записати інформацію й пообіцяти клієнту передзвонити йому.

Загальноприйняті правила ведення телефонних розмов

1. Першим завжди представляється той, хто телефонує.
2. Представляються, дізнаються, хто Вас слухає, лаконічно викладають причину звернення.
3. Якщо на місці немає того абонента, з яким Ви хотіли поговорити, то представлятися не обов'язково. Достатньо буде привітатися і попросити покликати до телефону потрібну Вам людину. Якщо її немає — дізнатися, коли вона буде на місці, або попросити щось передати їй і покласти трубку.
4. Продумують заздалегідь зміст дзвінка, готують потрібні цифри, адреси, прізвища.
5. Якщо розмова перервалася, то передзвонити повинен той, із чиєї ініціативи відбувалася розмова.
6. Слід говорити максимально стисло і по суті.
7. Не можна говорити надто голосно в трубку, водночас уникаючи дуже тихого мовлення.
8. Не варто запитувати, з ким Ви говорите, можна лише уточнити, чи правильно Ви набрали номер і чи туди додзвонилися, куди хотіли.
9. Якщо Ви помилилися номером, то при наступному його наборі одразу слід уточнити, чи той це номер, що Вам потрібен.
10. Якщо Ви комусь телефонуєте, і на Ваш дзвінок не відповідають, не кладіть трубку, доки не почуєте 4–6 довгих

гудків,— вашому співбесіднику потрібен певний час для того, щоб підійти до телефону, проте не слід довго тримати трубку, якщо Вам ніхто не відповідає.

11. Кілька разів подумайте, перш ніж телефонувати надто рано вранці або дуже пізно увечері. Як правило, не слід дзвонити до 8 ранку і після 11 вечора.

12. Не можна телефонувати за номером домашнього телефону Вашого партнера, якщо він особисто Вам його не повідомляв і не сказав, що можна подзвонити йому додому. Слід уникати ділових дзвінків за домашніми номерами у вихідні і святкові дні.

13. Не можна доручати співробітнику чи секретарю телефонувати людині, яка цікавить саме Вас.

14. Якщо до телефону просять Вашого колегу, то не можна з'ясовувати, хто його запитусь.

15. Якщо Ви дуже зайняті, то телефон краще вимикати або попросити секретаря відповідати на телефонні дзвінки.

16. Завершує розмову той, хто зателефонував.

17. Відповідайте ввічливо тому, хто подзвонив помилково.

Правила поведінки в мережі Інтернет¹

Правила поведінки в Інтернеті з'явилися не так давно, оскільки сама мережа Інтернет ще достатньо молода. Але цю мережу населяють люди, які спілкуються між собою, користуються розміщеною в Мережі інформацією, а отже, мають ставитися один до одного не менш шанобливо, ніж у звичайному житті.

У наш час в Інтернеті розвивається рух, що вимагає обов'язкового дотримання правил користування Мережею. Ідеєю загального утвердження правил поведінки в Мережі керується значна частина інтернет-провайдерів, які намагаються донести основні положення мережевого етикету до своїх користувачів. Ці правила по-іншому називаються *мережевим етикетом*.

Основні правила поведінки в Інтернеті

1. Незважаючи на те що Вас не бачать і не знають, не забувайте, що *Ви* спілкуєтеся з реальними людьми, вони не гір-

¹ <http://ritorika.ipby.ru/index.html>

ші за Вас і не кращі, вони такі самі, як і ви, тому ставтеся до них так, як хотіли б щоб ставилися до Вас. А для цього намагайтеся не забирати час користувачів мережі, не пишть довгих повідомлень, не надсилайте спам (непотріб), не використовуйте ненормативну лексику і не вважайте себе за найрозумнішого.

2. Бережіть свій час. У мережі дуже багато інформації, прочитати все просто неможливо. Тому обмежтеся тим колом питань, які для Вас важливі зараз.

3. Закони реального світу поширюються і на Мережу, тому найбільш логічно порівнювати свою поведінку в Інтернеті зі своєю щоденною поведінкою. Нормою мережевого етикету є поблажливість до деяких невмілих дій новачків. Якщо Ви знаєте правила етикету, то Ви не маєте вчити всіх поводитися відповідно до цих правил. Проте за необхідності можна ввічливо і тактовно натякнути, що людина припустилася помилки.

4. Слідкуйте за грамотністю. Ваші повідомлення мають відповідати чинним нормам сучасної української літературної мови, оскільки Ваші помилки не сприятимуть виробленню гарного враження у Вашого адресата.

5. При написанні тексту не використовуйте більше трьох розділових знаків. Надмірна кількість розділових знаків ускладнює сприйняття тексту адресатом.

6. Не сперечайтесь зі співрозмовником у Мережі, не сваріться і тим більше не погрожуйте. Слід пам'ятати, що Ваші слова у кіберпросторі фіксуються. Можливо, вони будуть збережені і можуть бути використані проти Вас. Ваші слова можуть бути збережені Вашим співрозмовником і надіслані третій особі. У Мережі читати чужі листи значно простіше. Тому будьте обережні при написанні листа.

7. Висловлюйтеся чітко, використовуючи слова. Ваші міміка, жести, емоції в Мережі недоречні, оскільки співрозмовник їх не бачить.

8. Під час спілкування в Мережі дуже легко неправильно зрозуміти слова опонента і неправильно зреагувати. У цій ситуації слід згадати перше правило: ставтеся до інших так, як хотіли б, щоб вони ставилися до Вас.

9. Не надсилайте надмірну кількість повідомлень із неважливою для інших інформацією: бережіть свій час і час тих людей, які змушені будуть їх читати.

10. Не копіюйте чужу інформацію і не видавайте її за свою. Якщо Вам необхідно використати матеріали певного сайту, не забудьте подати посилання.

*Схема лінгвістичного аналізу тексту
офіційно-ділового стилю*

1. Визначити належність тексту до відповідного стилю.
2. Визначити підстиль названого стилю і жанр тексту.
3. Указати сферу використання аналізованого тексту і його функціональне призначення.
4. Схарактеризувати мовні особливості аналізованого тексту на всіх мовних рівнях (лексичні, фразеологічні, морфологічні і синтаксичні особливості).

Художній стиль

Підстилі: епічний (епопея, роман, повість, оповідання), ліричний (поезія, пісня, балада), драматичний (драма, комедія, трагедія, трагікомедія, водевіль), комбінований (ліро-епічний твір, драма-феєрія, усмішка).

Сфера використання: індивідуальна творча діяльність, колективна творча діяльність, література, різні види мистецтва, культура, освіта.

Функціональне призначення: вплив засобами художнього слова через систему образів на розум, почуття і волю читачів; формування ідейних переконань, ідейних якостей, естетичного смаку.

Основні ознаки: образність, поетичність, естетика мовлення, експресія, зображуваність, суб'єктивність сприйняття світу, розгорнуті синтаксичні конструкції.

Мовні засоби: активне вживання різноманітної лексики, відмінної за походженням, функціонуванням і стилістичним забарвленням; емоційно-експресивна лексика; різні види синонімів, антонімів, омонімів, фразеологізмів; повна свобода синтаксичного конструювання; використання тропів і стилістичних фігур.

Схема лінгвістичного аналізу художнього тексту

1. Визначити належність тексту до відповідного стилю.
2. Визначити підстиль названого стилю і жанр тексту.
3. Указати сферу використання аналізованого тексту і його функціональне призначення.
4. Схарактеризувати мовні особливості аналізованого тексту на всіх мовних рівнях:
  - а) фонографічний рівень:
    - алітерація й асонанс;
    - анафора й епіфора;
    - ритм;
    - вигуки;
    - звуконаслідування;
    - графон;
    - графічні засоби;
  - б) морфемно-словотвірний рівень:
    - стилістичні функції суфіксів (пестливості, зменшувачності, згрубіло-збільшувачності тощо);
    - стилістичні функції префіксів;
    - повтор морфем;
    - тавтологія;
  - в) лексичний і фразеологічний рівні:
    - стилістично нейтральна лексика;
    - омонімія, паронімія, синонімія, антонімія;
    - марковані слова;
    - емоційні слова;
    - неологізми;
    - діалектизми;
    - жаргонізми;
    - просторічна і лайлива лексика;
    - повтори лексем як вияв експресії;
    - епітети;
    - порівняння;
    - метафори;
    - фразеологізми у художньому творі;
  - г) морфологічний аналіз:
    - іменники у художньому тексті;
    - прикметники у художньому тексті;

- числівники у художньому творі;
- займенники у художньому тексті;
- дієслова у художньому мовленні;
- повтор частин мови у тексті;

д) синтаксичний рівень:

- синтаксичні зачини;
- прості речення у художньому тексті;
- складні речення у художньому тексті;
- синтаксичні стилістичні фігури (період, еліпс, інверсія, паралелізм, риторичні фігури, ритм).

Публіцистичний стиль

Підстилі: власне публіцистичний (газети, журнали, телебачення, радіо); художньо-публіцистичний (памфлети, фейлетони, нариси); науково-публіцистичний (науково-критичні статті, огляди).

Сфера використання: громадсько-політична діяльність; суспільно-культурна діяльність; виробнича діяльність; навчання.

Функціональне призначення: вирішення суспільно-політичних питань; активний вплив на читачів, переконання їх у справедливості певної ідеї; спонукання до творчої діяльності; пропагування прогресивних ідей, учень, знань, здорового способу життя.

Основні ознаки: спрямованість на новизну; динамічність; актуалізація сучасності; інформативність; поєднання логізації та образності; документально-фактологічна точність; декларативність; переконливість; доступність.

Мовні засоби: поєднання елементів наукового, офіційно-ділового та художнього стилів.

Схема лінгвістичного аналізу тексту публіцистичного стилю

1. Визначити належність тексту до відповідного стилю.
2. Визначити підстиль названого стилю і жанр тексту.
3. Указати сферу використання аналізованого тексту і його функціональне призначення.

4. Схарактеризувати мовні особливості аналізованого тексту на всіх мовних рівнях (лексичні, фразеологічні, морфологічні і синтаксичні (особливість заголовка, фігури накопичення, фігури уникнення, фігури переміщення) особливості).

Конфесійний стиль

Жанри текстів: Євангеліє, молитва, проповідь, духовна бесіда, видіння, літургія.

Сфера поширення: церкви, монастирі, скити, теологічні навчальні заклади, молитовні будинки, релігійні громади.

Функціональне призначення: зберігати і продовжувати культові ритуали, об'єднувати віруючих одним почуттям віри в Бога.

Основні ознаки: урочистість, піднесеність, благозвуччя, символізм, стандартність і стійкість стильової норми.

Мовні засоби: маркована лексика (стилістами Ісус, Великдень, причастя, провидіння тощо); загальноновживані вирази, що набули сакрального значення (*випити чашу до дна, хліб і вино*), старослов'янізми, переважання розповідних стандартно стійких синтаксично повних простих і складних речень різної будови.

Схема лінгвістичного аналізу тексту конфесійного стилю

1. Визначити належність тексту до відповідного стилю.
2. Визначити жанр аналізованого тексту.
3. Указати сферу використання аналізованого тексту і його функціональне призначення.
4. Схарактеризувати мовні особливості аналізованого тексту на всіх мовних рівнях (лексичні, фразеологічні, морфологічні і синтаксичні особливості).

Епістолярний стиль

Різновиди: родинно-побутове, інтимно-товариське та приватно-ділове листування, щоденники, мемуари, записники, нотатки, календарі.

Сфера використання: побут, інтимне життя, дружні взаємини.

Функціональне призначення: обслуговувати дистантне спілкування людей (тільки писемна форма — листи) .

Основні ознаки: спрямованість на новизну; динамічність; актуалізація сучасності; інформативність; переконливість; доступність.

Мовні засоби: звертання до адресата, повторення назв адресата, подеколи з набуттям позитивної чи негативної суб'єктивної оцінки, синтаксис листів залежить від індивідуальності його автора.

Схема лінгвістичного аналізу тексту епістолярного стилю

1. Визначити належність тексту до відповідного стилю.
2. Визначити різновид названого стилю.
3. Указати сферу використання аналізованого тексту і його функціональне призначення.
4. Схарактеризувати мовні особливості аналізованого тексту на всіх мовних рівнях (лексичні, фразеологічні, морфологічні і синтаксичні особливості).

———— Стилістичні засоби синтаксису ————

До стилістичних засобів синтаксису належать полісиндетон, асиндетон, використання однорідних членів речення, вживання синтаксичних синонімів і стилістичні фігури синтаксису: період, еліпс, інверсія, паралелізм, риторичні фігури (питання, звертання).

Полісиндетон і асиндетон

Полісиндетон — повтори сполучника. Засіб, який пом'якшує перехід від однієї частини речення до іншої і сприяє створенню не лише нових смислів, а й загального стилістичного тону вислову¹.

¹ Кочан, І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навчальний посібник / І. М. Кочан.— К.: Знання, 2008.— С. 298.

Таку стилістичну фігуру митці художнього слова використовують часто. Наприклад, у поемі «Смерть Шевченка» Іван Драч використав заперечний сполучник *а* для передачі одночасності подій:

Завірюха стугоніла, вила,
А мороз гострив свій білий ніж,
А земля, од ляку задубіла,
На вітрах крутилася скоріш.

Щулились дороги, мерзли хмари,
В сіру безвість зносило міста,
А дуби стругалися на мари,
На труну, на віко, на хреста.

А у поемі Василя Стуса «Трени М. Г. Чернишевського» повторюваний сполучник *і* створює враження нескінченності:

Зрадлива, зраджена Вітчизна в серці дзвонить
і там росте. Наш пригнітивши дух.
Ви, нею марячи, зазнайте скрух *і* скрух —
і най вас Бог, *і* най вас Бог боронить.

Протилежний полісиндетону *асиндетон* — відсутність сполучникового зв'язку між частинами складної конструкції.

Безсполучникові речення виступають як стилістичний засіб і в поетичних, і в прозових творах для зображення одночасності чи послідовності подій чи встановлення причиново-наслідкових зв'язків, для створення пейзажного малюнка і для розкриття внутрішніх переживань ліричного героя. Приклади використання таких конструкцій спостерігаються у багатьох поетичних і художніх творах, зокрема:

— поезії Олександра Олеся:

*Ми не кинем боротись за волю:
Наші браття упали в борні,
Їхня кров ще гаряча на ранах,
Їхні рани горять ще в огні;*

— прозі Євгена Гуцала: *Географ Павло Власович урочисто вручив арифметр, учитель української мови та літератури Дудник — видання «Кобзаря» з ілюстраціями народного*

художника СРСР В. І. Касіяна, вчителька молодших класів Діна Яківна — флакон французьких духів, випадково куплених у місті;

— прозі Миколи Вінграновського: *Мрячився дощ, при горі-долині миготіло село, гуркотів у небі високий літак.*

Стилістичне використання однорідних членів речення

Однорідність притаманна всім стилям мови. Однак у літературно-художньому стилі вона часто набуває особливого звучання, сприймається метафорично — як засіб художнього вислову¹.

Нагромадження в реченні однорідних членів не тільки виконує логіко-семантичні завдання, а й увиразнює текст, сприяє підвищенню його комунікативності:

- ампліфікування компонентів дієслівної однорідності створює ефект наростання енергії, сили, підвищення потужності дії когось чи чогось;
- нагромадження елементів прикметникової однорідності є способом урізноманітнення опису, характеристики чогось чи когось, засобом посилення (змістового й експресивного) цієї характеристики;
- іменникова однорідність посилює враження предметної різноманітності та складності².

Як приклад стилістичного використання дієслівної та іменникової однорідності наведемо уривок із повісті Миколи Вінграновського «Сіроманець»:

Свистіла уві сні синиця, хропли миші у норах, і здалеку запахло кіньми. Сіроманець здув прилиплий до носа листок, встав і пішов на кінський той запах.

За лісом при горі-долині миготіло село. Від села охляп на коні їхав Василь Чепіжний. Кінь крутився під ним, харанпудився, але Василь бив його прикладом рушниці по заду, і кінь його віз далі.

¹ Дудик, П. С. Стилістика української мови / П. С. Дудик.— К., 2005.— С. 252–253.

² Коваль, А. П. Практична стилістика української мови / А. П. Коваль.— К.: Вища школа, 1978.— С. 260–261.

Сіроманець похлептав з калюжі води, лугом відбіг від лісу і від дороги, заліз за копицею сіна, нанюхав у снін кількатеро мишей, підснідав ними і знову виструнчив носа у спину Василя Чепіжного та його коня.

Чепіжний наставив вуха на лісову невідомість, сплигнув з коня, перекинув рушницю з руки в руку, повів коня стежкою, вивів його на галявину, прив'язав до сосни, а сам відійшов і заліз у ямі.

<...> Щось хряснуло в соснах! Василь зняв картуза і задихав у нього. Кінь затрусився, застриг вухами і ліг на землю.

— Не лягай! Не лягай на землю! — зашепотів коневі Василь Чепіжний.— Встань! Встань і пахни!

Кінь не вставав, дрібно тремтів, падали краплі на нього, і від кожної краплі він здригався, як від пострілу.

<...> Свиснула синиця. Її порожній осінній свист не сподобався Чепіжному. Посіявся дощ. Чепіжний одягнув картуза і ліг щочкою на курки. Так вони і лежали: кінь, Чепіжний, а поза ними вовк.

Вовк зівся на лапи.

Не встиг Чепіжний ойкнути, як вибита з його рук рушниця полетіла в куці, і Сіроманець задихав йому в покралену дощем горлянку.

Скочив на ноги кінь, хилитнув сосною, заіржав, відірвався, повалив один куц, другий — Сіроманець побіг було за ним, проскочив галявину, але повернувся до Чепіжного. Чепіжний світив сірник по сірникові, задкував лісом від Сіроманця, відмахувався патронташем, ускочив в болото, у воду, в мочарі — Сіроманець спокійно ішов за ним.

У вірші Миколи Вороного «До моря» спостерігаємо вживання різних видів однорідності, як-от:

*Чолом тобі, синє, широкее море!
Незглибна безодне, безмежний просторе,
Могутня сила — чолом!
Дивлюсь я на тебе і не надивлюся,
Думками скоряюсь, душею молюся,
Співаю величний псалом.*

*Міцне, необорне!.. Ні грому, ні хмари
Не страшно тобі, не боїшся ти кару —*

*Само собі вищий закон.
Звабливе, розкішне!.. В тобі й раювання,
І мрія солодка, і втіха кохання,
І любий та лагідний сон.*

*Прийшов я до тебе змарнілий та бідний,
Проте не чужий, але близький та рідний,
Тобі-бо віддавна я свій.
І ось я з тобою душею зливаюсь,
В просторі блакитнім на хвилях гоюдаюсь,
Втопаю в безодні твої!..*

*Як ти — неосяжне, хитке, таємниче,
Як ти — чарівливе, як ти — бунтівниче,
Така ж і душа у співця;
Тому і до тебе вона так прихильна,
Що пут і кайданів не зносить — і вільна
Бурхає, як ти без кінця.*

Стилістичне використання синтаксичних синонімів

Стилістичний синтаксис вивчає можливості найбільш доцільного використання синонімічних варіантів залежно від змісту тексту, від його функціонально-стилістичного призначення, а також із урахуванням завдань тексту та його загальноестетичного спрямування¹.

До синтаксичних синонімів належать:

а) двоскладне речення — односкладне безособове речення: *Сніг засипав усі стежки.*— *Снігом засипало усі стежки;* *Робота виконана вчасно.*— *Роботу виконано вчасно;*

б) просте речення, ускладнене дієприслівниковим зворотом,— просте речення, ускладнене однорідними присудками: *Захворівши, Сергій залишився вдома.*— *Сергій захворів і залишився вдома;*

в) складнопідрядне речення з неоднорідною підрядністю — просте речення, ускладнене дієприслівниковим зворотом: *Го-*

¹ Коваль, А. П. Практична стилістика української мови / А. П. Коваль.— К., 1978.— С. 201.

воячи про Андрія, Марина навіть не здогадувалася, що він увійшов до кімнати.— Коли Марина говорила про Андрія, вона навіть не здогадувалася, що він увійшов до кімнати;

г) складнопідрядне речення з підрядним означальним — просте речення, ускладнене дієприкметниковим зворотом: *Спить верба, яку заколихав вітер.— Спить верба, заколихана вітром;*

д) складне безсполучникове речення з відношенням обґрунтування (різнотипні частини) — складнопідрядне речення з підрядним причини: *В такі ночі довго хвилюється серце косяра: йому згадується літо (М. Стельмах).— В такі ночі довго хвилюється серце косяра, бо йому згадується літо;*

е) складносурядне єднальне речення — складнопідрядне речення з підрядним наслідку — безсполучникове складне речення з різнотипними частинами: *Почався дощ, і ми не пішли на прогулянку.— Почався дощ, тому ми не пішли на прогулянку.— Почався дощ: ми не пішли на прогулянку;*

є) складносурядне речення семантики протиставлення — складнопідрядне речення з підрядним причини: *Ти вчися добре, а то я всиплю тобі березової каші.— Ти вчися добре, бо я всиплю тобі березової каші;*

ж) складнопідрядне речення з підрядним умови — безсполучникове речення з різнотипними частинами: *Буде з нього людина, як вчитиметься добре.— Вчитиметься добре — буде з нього людина;*

з) пряма мова — непряма мова: *Марія, дивлячись на Сашка, просила його: «Ти зайди до нас сьогодні, будь ласка».— Марія, дивлячись на Сашка, просила його, щоб він зайшов до них сьогодні.*

Такі взаємозамінні варіанти можуть бути використані у текстах будь-яких стилів.

Стилістичні фігури синтаксису

Період — це один із стилістичних засобів вираження змісту й форми висловлювання¹.

І. М. Кочан наголошує на тому, що період — це особливий різновид простого чи складного речення, чітко поділений

¹ Галас, А. М. Про стилістичне значення періоду / А. М. Галас // Культура слова.— 1990.— Вип. 38.— С. 37–41.

на дві частини, з ритмічно наростаючо-складною інтонацією, злам якої позначається виразною паузою.

Відповідно до типів зв'язного мовлення І. М. Кочан виділяє періоди-описи, періоди-розповіді, періоди-роздуми. Типовими, на думку дослідниці, є періоди-описи. Вважається, що універсальною стилістичною функцією періоду є створення піднесеності, урочистості, емоційності¹.

Так, Михайло Стельмах починає свій твір «Гуси-лебеді летять» періодом-описом, який відтворює пейзаж: *Як тільки весна десь у житечку-пшениці розминеться із літом, у нас досягають суніці, досягають уночі, при зорях, і тому стають схожими на росу, що випала з зірок.*

А Євген Гуцало у творі «Хто ти» використовує період-опис як елемент портретного зображення: *Вмить кучматі русяві пасма розпались, і з їхніх свавільних хвиль постало миловидне й блискуче, наче обкатана морська галька, обличчя дівчинки, її пишні губки скидалися на дві пелюстки ранкової ружі, що переблискує росою, карі вічка мерехтіли, як равлики.*

Еліпс — це явище мови, яке пов'язує з економією мовних засобів².

Пропущеними можуть бути окремі слова, словосполучення, а подеколи і головна чи підрядна частина складнопідрядного речення.

Еліптичні утворення у творах художнього і публіцистичного стилів (художньо-публіцистичного підстилю) створюють особливий колорит живого мовлення, оскільки належать до ознак розмовного мовлення.

Часто еліпси використовуються в діалогах, як-от:

— *Чому ти хотіла звільнити полоненого герцога Орлеанського?*

— *Бо він любий Богу* (Н. Байдаченко);

— *Зачем тебе это нужно?*

— *Бо я вас ненавижду,* — сказала вона (В. Шкляр).

Найбільш часто еліптичні конструкції можна спостерігати у драматичних творах, як-от у творі Олексія Коломійця «Дикий Ангел»:

¹ Кочан, І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навчальний посібник / І. М. Кочан. — К.: Знання, 2008. — С. 300.

² Дзюбишина, Н. Я. Про еліпс / Н. Я. Дзюбишина // Культура слова. — 1983. — Вип. 24. — С. 25–31.

Таня. Ви, тату, як пішли на пенсію, то ще поскупішали.

Платон. **Поскупішаєш.** Бач, поганенько ми цей місяць потрудилися. Не підеш, Павлику, на завод... Запишешся у ті бригади, що на Північ їдуть.

Уляна. **На Північ?**

Платон. Північ теж земля, і наша земля.

Уляна. Ти б свою дитину і в пекло послав, аби більше грошей. Не даєш відпочити.

Платон. **Після яких трудів?** Десять місяців з портфельчиком бігав... Натомився! Нещодавно по телевізору бачив — вручали школярам ключі від Артеку. Серед тих дітей були такі здоровані, що їм би каміння бити, а їх в Артек! Тепер їм ключі від Артеку, а там від Сочі, а потім без ключів труситимуть батьківські кишені... **І кишені, й душі.** Подавай їм життя розвеселе!.. (Пауза). Досить розмов. Обідати! Наливай, Федоре, пива.

Ліда. **Може, вина?**

Платон. Хай стоїть — не пропаде. А ти чого, Павлику, задумався? Пообідай, а потім думай, коли є про що.

І. М. Кочан, крім еліпсу, виділяє обрив — недоказані урвані речення, які засвідчують у мові глибоку внутрішню схвилюваність того, хто говорить. Як приклад обриву можна навести уривок із п'єси Івана Кочерги «Свіччине весілля»:

Свічка

Меласю! Рідна!

Меланка

Любий! Ти живий?..

О любий мій!.. Яка ж... тепер... я рада...

Свічка

Голубонько! Голубонько моя!

Меланка

Тебе з тюрми... хотіла врятувати...

Пішла до них... він обіцяв мені...

Дивись... наказ... як свічку донесу...

Я донесла... А тут мене схопив...

Той каштелян...

Свічка

Яка ж пекельна мука!

Утішся. Вбив я кривдника твого.

Меланка

Ні, ні. Не бійся... він мене... не скривдив.

Боролась я...

Свічка

Дитиночко моя!

Меланка

Твоя навек... Коханий... любий... мій...

Всю ніч тебе... шукала... а тепер...

З тобою знов... на нашому... весіллі...

Свою Меласю... поцілуй... прощай...

І свічку цю... що я тобі...

(Вмирає.)

Свічка

Меласю! Рідна! Зіронько моя!

Не покидай! Не покидай мене!

Не дише, вмерла... О, яка ж це мука!

(Ридає, схилившись на її ноги.)

Навіщо ж я?.. Навіщо ж я живий?..

(Підводиться, бере в руки її голову. Тихо,

з глибоким сумом, ніжно.)

Заснула ти... А на устах твоїх

Така усмішка жалісна... і тиха...

І слізенька застигла на очах...

(Цілує її.)

Інверсія — непрямий порядок слів у реченні. Цей стилістичний засіб майстри художнього слова використовують у творах, що належать до різних видів і жанрів літератури.

У поетичних творах інверсія підкреслює ритмомелодійний малюнок:

Потяглися журавлі

вдалеч плавко.

Доганяв їх листопад за селом.

А один, як сирота,

гірко плакав

З перебитим у лікті крилом.

А ішов собі хлоп'як через луки.

Запримітив сірому здаля,

Він узяв, як дитину, на руки
І додому приніс журавля.

Поселив за комодом в куточку.
(Звідти смішно стирчав йому ніс.)
Мати вишила журавку сорочку.
Батько кеди з крамниці приніс.

<...>

(Б. Олійник)

У драматичному творі непрямий порядок слів у реченні сприяє правдивому відтворенню мовлення персонажів, а в прозових творах розставляє логічні наголоси¹.

Паралелізм — стилістична фігура, в основі якої лежить паралельне зображення двох чи кількох явищ із різних сфер життя; аналогія, уподібнення, спільність характерних рис або чину².

Розрізняють такі види паралелізму:

— **тематично-синтаксичний двочленний**: характерний для народних пісень; зіставляються явища, близькі за своїм змістом:

Гуде вітер вельми в полі!
Реве, ліс ламає;
Плаче козак молоденький,
Долю проклинає.
Гуде вітер вельми в полі!
Реве, ліс ламає;
Козак нудить, сердешний,
Що робить, не знає (В. Забіла);

— **композиційний**: паралельний розвиток кількох сюжетних ліній (наприклад, у романі О. Гончара «Собор»: Єлька — Баглай молодший; Вірунька — Баглай старший, Володька-висуванець — Ізот Лобода та ін.);

— **строфічний**: прикладом такого паралелізму можуть бути рядки Максима Рильського, де в обох строфах підкреслюється незворотність того, що відбулося:

¹ Кочан, І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навчальний посібник / І. М. Кочан. — К.: Знання, 2008. — С. 305–306.

² Літературознавчий словник-довідник. — К.: ВЦ «Академія», 1997. — С. 534.

На білу гречку впали роси,
Веселі бджоли одгули,
Замовкло поле стоголосе
В обіймах золотої мли.

Дорога в'ється між полями...
Ти не прийдеши, не прилетиши
І тільки дальніми піснями
В моєму серці продзвениши;

— **звуковий (панторима):** суголосся, що охоплює не лише окремі слова чи їх закінчення, а якомога повніше віршові рядки:

У синьому небі я висіяв ліс,
У синьому небі, любов моя люба,
Я висіяв ліс із дубів і беріз,
У синьому небі з берези і дуба.

У синьому морі я висіяв сні,
У синьому морі на синьому глеї
Я висіяв сні із твоєї весни,
У синьому морі з весни із твоєї.

Той ліс зашумить, і ті сні ізійдуть,
І являть тебе вони в небі і в морі,
У синьому небі, у синьому морі...
Тебе вони являть і так і замруть.

(М. Вінграновський);

— **ритмічний:** ґрунтується на чергуванні строфи і антистрофи:

Осінь

На культурах усього світу майові губки поросли.
Осінь. По містах вже о четвертій — електричні ліхтарі. А в селі ступнів щось у десять (тінь од чабана) додому отару женуть. Вони казали: можна ж купити старого кармазину, сяк-так заслати смітник і посадовити культуру (тільки голову піддержувати треба!) — ачей ізнов до нас промовить. А листя падало. І голова на в'язах не держалась. Тоді —

вкинулись в еkleктику. Взяли трохи цегли і стільки ж музики.
Думали — перемежениться... А листя падало. І голова на в'язах
не держалась.

На культурах усього світу майові губки поросли.

Антистрофа

Дорослі й семилітні: «Ой, яблочко, да куда котишся».

Так. Народ у толоку, а поети в борозну.

Годі ж кривитись на фабричну: предтеча завше менш
талановитий за месії.

Терор

Ізнову беремо Євангеліс, філософів, поетів. Людина, що
казала: убивати гріх! — на ранок з простреленою головою.

Й собаки за

тіло на смітнику гризуться.

Лежи, не прокидайся, моя мати!

Велика ідея потребує жертв. Але хіба то є жертва, коли
звір звіра їсть?

— не прокидайся, мати...

Жорстокий естетизме! — й коли ти перестанеш любити
з перерізаного горла? —

Звір звіра їсть.

Антистрофа

Аероплани й усе довершенство техніки — до чого це,
коли люди одне другому в вічі не дивляться?

Не хватайте озлоблених у тюрми: вони самі собі тюрма.

Університет, музеї й бібліотеки не дадуть того, що можуть
дати карі,

сірі,

блакитні...

(П. Тичина).

Риторичне звертання — поетична фігура, якою письменник привертає увагу читачів до якогось явища, висловлює ставлення до нього, як-от у Олександра Олеся:

О слово рідне! Орле скутий!

Чужинцям кинуте на сміх!

*Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.*

*О слово рідне! Шум дерев!
Музика зір блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев...*

*О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! Вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним.*

Риторичне запитання — таке запитання, яке ставиться не для того, щоб на нього отримати відповідь, а щоб привернути увагу читачів до певного явища, щоб самим запитанням висловити ствердну думку. Наприклад, як у фінальній частині поеми Миколи Вороного «Євшан-зілля»:

*Україно! Мамо любя!
Чи не те ж з тобою сталося?
Чи синів твоїх багато
На степах твоїх зосталося?*

*Чи вони ж не відцурались,
Не забули тебе, неньку,
Чи сховали жаль до тебе
І кохання у серденьку?*

*Марна річ! Були і в тебе
Кобзарі — гудці народні,
Що співали-віщували
Заповіти благородні,*

*А проте тієї сили,
Духу, що зрива на ноги,
В нас нема, і манівцями
Ми блукаєм без дороги!..*

*Де ж того євшану взяти,
Того зілля-привороту,*

*Що на певний шлях направить,—
Шлях у край свій повороту?!*

Риторичне заперечення особливо підкреслює художній задум поета, як-от у Івана Франка:

*Не покидай мене, пекучий болю,
Не покидай, важкая думо-муко
Над людським горем, людською журбою!
Рви серце в мні, бліда журу-марюко,
Не дай заснуть в постелі безучастя —
Не покидай мене, гриже-гадюко,
Не дай живому в домовину кластися,
Не дай подумать ані на хвилину
Про власну радість і про власне щастя,
Докіль круг мене міліони гинуть*

<...>

або:

*Ми ступаєм до бою нового
Не за царство тиранів, царів,
Не за церков, попів, ані бога,
Ні за панство неситих панів.*

*Наша ціль — людське щастя і воля,
Розум владний без віри основ,
І братерство велике, всесвітнє,
Вільна праця і вільна любов!*

Риторичне ствердження особливо підкреслює незаперечність певного факту. Прикладом такої стилістичної фігури може бути фрагмент поезії Надії Черкес:

*Так, я знаю, що ти мене любиш
І що тужиш за мною луною,
Та моїм ти ніколи не будеш
І сльози не розбавиш водою.*

*Так, я знаю, що вмію найкраще
Твою душу збагнути й зігріти,*

*Але наше кохання пропаще
Не знайде в собі сили злетіти.*

<...>

*Так, я знаю: мене ти кохаєш
Ніжно й трепетно, стрімко й жагуче,
Але знову одну залишаєш
У пустелі нестерпній, болючій.*

Вправи і завдання до розділу

---

1. Визначте стилістичну належність запропонованого тексту. Відповідь обґрунтуйте.

а) Предмет дослідження становлять безсполучникові складні речення з компонентом обґрунтування в сучасній українській мові з їх своєрідними структурними ознаками, лексико-граматичним наповненням і стилістичними функціями.

Будучи поширеними в сучасній українській мові як багатопланові щодо властивих їм значеннєвих відношень складні структури, розглядувані конструкції до сьогодні не піддавалися монографічному вивченню. До того ж у прийнятій у підручниках і посібниках з української і російської мов системі безсполучникових складних речень вони не визнані як окремий вид, а кваліфікуються як один із варіантів причиново-наслідкових безсполучникових структур: із прямим і оберненим відношенням вираження причини і наслідку. Розглядувані нами безсполучникові складні речення в існуючих класифікаціях уважаються такими, в яких наслідковий компонент передує причиновому. Між тим таке потрактування цього виду речень суперечить і логіці їх побудови, і семантичному наповненню предикативних частин таких висловлювань. По-перше, за логікою речей наслідок не викликає причину. По-друге, так званий «причиновий» компонент поспіль не передає причинової семантики, що ставить під сумнів правомірність називати такі безсполучникові конструкції причиново-наслідковими

з оберненим відношенням причини і наслідку. Таке розуміння цього виду безсполучникових складних речень актуалізує їх вивчення: виникає потреба не тільки віднайти адекватну назву цьому виду безсполучникових складних речень, але й довести особливості їх структури, лексикограматичного оформлення, стилістичного використання як окремого виду безсполучникових структур. Це й спонукало обрати темою дослідження саме названий вид безсполучникових складних речень. Звернення до його аналізу зумовлено також наявністю різних поглядів на статус безсполучникових складних речень взагалі, що стимулює подальше теоретичне осмислення кожного з їх видів як самостійних із граматичної і самодостатніх із функціональної точки зору, незалежних від сполучникових речень видів складних структур. Перелічене визначає актуальність обраної теми (О. Тележкіна);

б) Професійний стрес

Американські психологи склали рейтинг найбільш «депресивних» професій. Список очолили няні, доглядальниці і соціальні працівники. Російські психологи доповнили список несподівано — журналістами і менеджерами. В Україні зараз за «депресивний» вважається статус безробітного, але, втративши роботу, більшість наших співвітчизників знаходять себе в абсолютно новій сфері. Йде «кризовий перерозподіл» за професійною ознакою.

Криза — час змін. Хто на заклик серця, хто на заклик гаманця: офіціанти стають художниками, художники — фермерами, вчителі — підприємцями, а бізнесмени, усвідомивши метушню і тлінність цього світу, йдуть волонтерами в хоспіс або дитячий будинок. Проте, міняючи кардинально сферу діяльності, ми міняємося самі. Кожна професія приховує свої підводні камені, свої професійні психологічні витрати. І буває мало влаштуватися на роботу за новим профілем — важливо пристосуватися, навчитися жити «у новій шкірі», не втрачаючи працездатність внаслідок «професійних» депресій і нервових зривів. Думаєте, це перебільшення?

Статистика Всесвітньої організації охорони здоров'я твердить, що працездатність через депресію втрачають до 200 млн фахівців на рік. А якщо врахувати і ті випадки, що не потрапляють у поле зору офіційної медицини, цифру ВООЗ доведеться помножити на п'ять. Щоб переконатися в цьому, досить зазирнути в аптеки: більше половини всіх фармакологічних засобів, що випускаються в світі,— антидепресанти і психотропні препарати.

<...>

Найчастіше «професійні депресії» трапляються, коли людина займається не своєю справою. Багато що залежить і від самої людини. Якщо є якась особова проблема — чим би наш герой не займався, він буде схильний до депресії. Другий нюанс — не можна скидати з рахунків мікросоціальне оточення: дружина, діти, батьки. Робота впливає на сім'ю, сім'я, у свою чергу,— на роботу. Якщо дружина вважає професію чоловіка за нецікаву або неprestижну, це цілком може спровокувати «професійну депресію» чоловіка.

Але навіть найулюбленіша, творча і високооплачувана робота може призвести до хвороби, якщо професіонал не уміє розслаблятися. Вихідні не рятують, і навіть відпустки буває мало для «трудоголіка». Відпочинком у цьому випадку може бути тільки повне перемикання на іншу діяльність. Для людини будь-якої професії життєво важливо мати хобі і давати собі певне фізичне навантаження. Коли ми займаємося спортом, організм виробляє гормони радості — ендорфіни. А це краща профілактика депресії (С. Тарасевич);

в) Символ віри

Вірую в Єдиного Бога Отця. Вседержителя, Творця неба і землі, всього видимого і невидимого. І в Єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, Єдинородного, що від Отця народився перше всіх віків, Світло від Світла, Бога Істинного від Бога Істинного, рожденного, несотворенного, Єдиносущного з Отцем, що через Нього все сталося. Він для нас, людей, і для нашого спасіння зійшов з небес, і тіло прийняв від Духа Святого і Марії Диви, і став чоловіком. І розп'ятий був за нас при Понтії Пілаті, і страждав, і був

похований. І воскрес на третій день, як було написано. І вознісся на небо і сидить праворуч Отця. І знову прийде у славі судити живих і мертвих, і Царству Його не буде кінця. І в Духа Святого, Господа Животворчого, що від Отця походить, що Йому з Отцем і Сином однакове поклоніння і однакова слава, що говорив через пророків. В Єдину, Святу, Соборну і Апостольську Церкву. Визнаю одно хрещення і життя будучого віку. Амінь;

г) **Із таборового зошита Василя Стуса**

Запис 7

Спроба щоденника в цих умовах — спроба відчайдушна: таких умов, як тут, люди не пам'ятають ні з Мордовії, ні на чорних зонах, ні з Сосновки. Одне слово, режим, запропонований у Кучино, сягає поліцейського апогею. Будь-яка апеляція до верховної влади залишається без відповіді, або — найчастіше — загрожує карою. Буквально за півроку в мене тричі забирали побачення, чи не через місяць т. зв. «ларьок», підряд три тижні відсидів у ізоляторі. Здається, ніде не було такого, щоб за голодівку забирали побачення, бо голодівка — то порушення режиму. Мене двічі карали за голодівку — 13 січня 1982 року і в річницю загибелі Ю. Кукка, посправника Марта Ніклуса. Ніде не доходило до того, щоб наглядач бив в'язня, як то сталося з Ніклусом. Март сидів у ШЗО і писав скарги. П'яний наглядач Кукушкін відкрив камеру, ударив його кулаком в обличчя, а потім почав копати чобітьми. Ніклус зчинив гвалт. Ми всі почали дзвонити і голосно обурюватися, і це спинило п'яного хама, що трохи перелякався. Але адміністрація взяла його під свій захист, а на вимогу покарати Кукушкіна стала карати Ніклуса: буцімто за наклеп на старанного наглядача <...>;

д) <...>

Мамина покійна мама...

Звали її Килина. Була вона невеличка, висохла й тонка, наче горстка конопель, витіпана на терниці. На темному її обличчі життя зоставило зморшкувате своє письмо, в очах випалило живий дух, і вони були схожі на дві бездонні

криниці. На руках щоденна робота повирубувала борозни, репані розсипища мозолів. Варила вона дуже смачний борщ, який уміла так затовкувати салом та засмачувати сметаною, що від нього не можна було одірватись. Килина завжди стежила, щоб їли спокійно, не поспішали, щоб під ложку підставляли кусень хліба, щоб із миски не вигрібали гущу, не виловлювали м'яса, щоб за столом не теревенили, не крутились, не штовхалися, а їли вдумливо, розумно й гідно.

Дід Ілько також був сухенький, також тоненький, як дубова жердка, на яку одягли полотняну сорочку навипуск та підперезали поясом. Був у діда рудуватий віхтик борода, були кощаві кулаки, був тютюн, який він розвішував сушитись попід хатою, було повно сухого задушливого сіна в шопі, була коза, а може й дві, було кілька курей та півнів — і, здається, більше нічого не було.

Ні, був у них город. Бабина та дідова хата стояла над шляхом, біля самісінького лісу, — зовсім нікудишня хата, по вікна загрузла в землю, підперта стовпами, щоб не розлізлись чи не повтікали на всі боки її стіни, з одного боку до неї прилягло одне крило городу, а з другого — друге. На кожному крилі росло по великій груші, старій, дрімучій, груші щовесни цвіли по-молодечому густо й пахучо, а під осінь і восени обсипали додолу такий грушкопад цукристих дичок, що й не визбираєш їх усі й не пересушиш. Тільки перелетить вітер, тільки одшумить дощ, як дід бере коша або мішок і йде лазити попід грушами, визбирувати й вишукувати падалішне добро поміж травою, в картоплі, на межі, лазить довго, а потім повертається до хати, перепахлий чорноземом, мокрою травою, шорстким листям соняшників... (Є. Гуцало. Уривок із твору «Запах кропу»).

2. Виконайте лінгвістичний аналіз наведеного тексту художнього стилю.

- а) Як пощастило дівчині в сімнадцять,
в сімнадцять гарних, неповторних літ!
Ти не дивись, що дівчинка сумна ця.
Вона ридає, але все як слід.

Вона росте ще, завтра буде вишенька.
Але печаль приходить завчасу.
Це ще не сльози — це квітуча вишенька,
що на світанку струшує росу.

Вона в житті зіткнулась з неприємністю:
хлопчина їй не відповів взаємністю.
І то чому: бо любить іншу дівчину,
а вірність має душу неподільчиву.

Ти не дивись, що дівчинка сумна ця.
Як пощастило дівчинці в сімнадцять!

(Л. Костенко)

б) Збирались ми на косовицю завжди довго. Вже було сонце заїде, а ми ще збираємось.

Що клопоту, а лайки, мати лає когось, потім, побачивши мене, як заголосить:

— Уже на возі, ой!.. Малого хоч би не брали! Комарі з'їдять!

— Не з'їдять, цілий буде,— сердиться батько.

— Так утопиться в Десні, от щоб я пропала, втопиться!

— Не втоплюся, мамо!

— Невіглас! Упадеш там з кручі в прірву, ой лихо мені!

— Ну, мамо, чого б я падав з кручі... годі...— я трохи не плачу.

— Так косою заріжешся. Кажі, будеш плигати поміж косами?

— Не буду! Ой їй же ти богу — не буду!

— Брешеш! Сашечко, останься дома,— благає мене мати.— Там так страшно в кущах!

— Не страшно, мамо.

— Там же ями в озерах!

— Я не полізу в яму.

— Та гадюки там у лісі, ой!

— Ну, мамо, годі... ат!

— Не їдь-бо, синочку. Не пускайте його!..

На моє щастя, на материні прохання ніхто не звертає уваги. Батько востаннє оглядає воза.

— Чи все взяли, що треба?

Все взяли: картоплю, цибулю, огірки, хліб, казан, велику дерев'яну миску, волок, рядно, косарський прилад, граблі,— все вже на возі.

І ось відчиняються ворота, мати хреститься і щось проказує, коні рушають — ми їдемо... (О. Довженко. Уривок із повісті «Зачарована Десна»);

в)

М а в к а

Ні, милий,
ти душу дав мені, як гострий ніж
дає вербовій тихій гілці голос.

Л у к а ш

Я душу дав тобі? А тіло збавив!
Бо що ж тепера з тебе? Тінь! Мара!
(З невимовною тугою дивиться на неї.)

М а в к а

О, не журися за тіло!
Ясним вогнем засвітилось воно,
чистим, палючим, як добре вино,
вільними іскрами вгору злетіло.
Легкий, пухкий попілець
ляже, вернувшись, в рідну землю,
вкупі з водою там зростить вербицю,—
стане початком тоді мій кінець.
Будуть приходити люди,
вбогі й багаті, веселі й сумні,
радощі й тугу нестимуть мені,
їм промовляти душа моя буде.
Я обізвуся до них
шелестом тихим вербової гілки,
голосом ніжним тонкої сопілки,
смутними росами з вітів моїх.

Я їм тоді проспівав
все, що колись ти для мене співав,
ще як напровесні тут вигравав,
мрії збираючи в гаю.
Грай же, коханий, благаю!

Лукаш починає грати. Спочатку гра його [мелодії № 15 і 16] сумна, як зимовий вітер, як жаль про щось загублене і незабутнє, але хутко переможний спів кохання [мелодія № 10, тільки звучить голосніше, жагливіше, ніж у першій дії] покриває тугу. Як міниться музика, так міниться зима навколо: береза шелестить кучерявим листом, весняні гуки озиваються в завітлім гаю, тьмянний зимовий день змінюється в ясну, місячну весняну ніч. Мавка спалахує раптом давньою красою у зорянім вінці. Лукаш кидається до неї з покликом щастя.

Вітер збиває білий цвіт з дерев. Цвіт лине, лине і закриває закохану пару, далі переходить у густу сніговицю. Коли вона трохи ущухла, видко знов зимовий краєвид, з важким навісом снігу на вітах дерев. Лукаш сидить сам, прихилившись до берези, з сопілкою в руках, очі йому заплющені, на устах застиг щасливий усміх. Він сидить без руху. Сніг шапкою наліг йому на голову, запорошив усю постать і падає, падає без кінця... (*Леся Українка. Уривок із драми-феєрії «Лісова пісня»*).

3. Виконайте лінгвістичний аналіз тексту публіцистичного стилю.

а) Наталія Сопіт: «Долі українок — це захопливі сюжети»

Не одразу повіриш, що ця тендітна юна актриса, випускниця НУТКТ ім. І. Карпенка-Карого, фактично дала поштовх мистецькому проекту «Гра долі». Але саме на ній тримається нитка сюжету фільмів, саме вона — у кадрі, не просто в ролі ведучої, а перевтілюється у героїв стрічок, вони розмовляють її вустами, вона веде глядача стежками їхніх доль.

Ми розмовляли після прем'єри за кілька кроків від будинку, де мешкав Коцюбинський, у його прекрасному саду, який у середині вересня, в ювілейні дні письменника, палахкотить так, як сто років тому.

— Наталіє, як починався проект?

— Коли закінчували університет, нам дали завдання: написати сценарій і зняти за ним сюжет. А зняти сюжет нема з ким. І ось зустріла знайомого режисера Олега Турянського, учня Василя Вітра. Ми з Олегом удвох підготували дипломну роботу, обоє захистилися нею. Василь Петрович побачив наш фільм. Нас познайомили. І в нього з'явилася ідея розпочати цикл документальних фільмів про видатних українців. Півроку ми готували проект. Я написала сценарій про Шевченка і княжну Репніну, і це стало першим фільмом циклу «Гра долі».

— Тобто щаслива випадковість — ось така «гра долі». Поговорімо про «підводний риф» проекту. Оскільки в ньому показують особисте життя персонажів, є небезпека «заїхати» в дешеву вульгарність, якщо хочете — «полуничку». Як уникнути цього?

— Матеріал ретельно підбираємо. Особливо цінні для нас листи героїв, їхнього оточення. Багато наших персонажів жили понад сто років тому, тоді були інші звичаї і звички. Усе було більш рафіноване, люди поводитися пристойніше. Але герої фільмів — живі люди. І кожен глядач має право зробити власні висновки, дофантазувати. Ми умисно не даємо оцінок, суджень, не засуджуємо, не хвалимо героя фільму.

*(Уривок з інтерв'ю Петра Антоненка
із Наталією Сопіт. «Слово Просвіти».—
2009.— 17–28 вересня.— № 37.— С. 15)*

б) Наші світлі перспективи

Бути нашому Кіровограду столицею, бути! І не лише степового скіфського краю, а й держави усієї — від Сяну до Дону. Такий-от подарунок готує нам доля до ювілею міста. Звідки така впевненість? Можливо, хтось десь щось сказав, дав інтерв'ю? Ні, хіба ж про сюрпризи заздалегідь повідомляють?! А те, що перенесення метрополії в центр України відбудеться, — гарантую. Упевненість у майбутній зміні статусу до того невеликого обласного центру існує тому, що наявні прямі й опосередковані докази цих змін.

Перший із них — активізація машин із сиренами. Раніше тривожні звуки хвилювали нас лише зрідка. Зараз же через центр міста щодня пролітають то одна, то кілька легковичок із правоохоронцями, супроводжуючи свій лет оглушливим виттям. Хіба ж це не підготовка до ескортування державців високого рангу та їхніх закордонних колег?

Іншою ознакою столичності є все більш очевидна розкутість та незакомплексованість наших мешканців. Облити фарбою батька Кірова? Будь ласка. Потрошити світлову рекламу? Нараз. Засмітити вулиці стильними папірцями з пропозиціями щось купити, кудись зайти, покурити-подзвонити? Та скільки завгодно разів. Хоча людей можна зрозуміти: навіщо їм той непотріб, що його тицяє в руки покоління кока-коли? Але для чого тоді бетонні вироби для сміття?

А що ви скажете про гідний наслідування крок стосовно історичних пам'яток та місць відпочинку? Я кажу про скверик зі скіфськими бабами біля краєзнавчого музею. Немає вже того скверика, і баб не видно: постав на тому місці високий паркан із щільно підігнаних дощок — не дізнатись, що за ним коїться. Подейкують, що саме на цьому місці (й ніде інде) потрібно збудувати архіважливий в епоху постіндустріального виробництва й глобалізації ще один бізнес-центр. Ви скажете: беруть приклад із Києва. Там ледь Софію не зруйнували, копаючи котлован під сауну, перекопали центральний майдан із безцінними старожитностями під ним, реалізуючи химерні архітектурні (чи бізнесові?) задуми. Так. Тут ми не перші. Але ж це означає, що, запозичуючи столичний досвід, ми готуємося перебрати в міста-патріарха скіпетр державності, перелити старе вино в нові міхи!

Усе це разом дає підстави з оптимізмом очікувати завтрашнього дня й готуватися вже зараз до переїзду в рідну хату столичних установ, крутецьких авто, полку президентської охорони, Маріїнського палацу та київського «Динамо», що стане фан-клубом рідної «Зірки».

Отоді-то ми почнемо жити — не згірш від людей!

(Ю. Лісниченко. *vechirka.com.ua*);

в) А ось спогад Григорія Левіна, який теж навчався разом із Кульчицьким: «На першому курсі філологічного факультету Харківського університету поява Кульчицького була відразу помічена. Він звертав на себе увагу уже своєю зовнішністю — високий, трохи сутулий, але міцно і до ладу збудований, широкої кості, з величезною копицею волосся, з крупними рисами обличчя, великими очима, які гостро і далеко бачать, скульптурним ліпленням чола, вилиць, підборіддя. Він і тоді нагадував мені ранні портрети Маяковського, особливо відомий фотопортрет — у блузі, з цигаркою в руках, з очима різко і прямо спрямованими на вас. Запам'ятовувався і сильний, дещо грубуватий тембр голосу Кульчицького, який немовби наливався металом, коли він читав свої вірші. А читав він їх чудово, з надзвичайною енергією і темпераментом, чітко виділяючи усі ритмічні повороти у вірші і ніби ліплячи свої метафори, підсилюючи голосом предметне відчуття слова».

Власне, поет — це той, для кого Слово є Богом, хай і не зовсім у біблійному канонічному сенсі. Поет обожає Слово, бо знає, що воно того варте: воно створює реальність, у якій і якою можна жити.

Кульчицький, особливо у часи напівголодного студентського життя у Москві часто був байдужим до того, що їв, однак як дегустатор поезії він був не просто розбірливим споживачем, а гурманом: і смак, і запах, і колір, і форма були для нього надто важливими. У поетичному «Общепиті» він не харчувався.

Але поет — це не тільки раб і лицар Слова, його володар і підлеглий (одночасно!). Поет — людина, яка сприймає все як живе (тому-то й слово повинно бути живим, що воно — часточка живого космосу) [Усі виділення автора матеріалу] (*Уривок із науково-критичного огляду Михайла Красикова. Березіль. — 2009. — № 11–12. — С. 159–160.*)

4. Виконайте лінгвістичний аналіз тексту конфесійного стилю.

а) Фрагмент Євангелія від Луки I

1 Через те, що багато-хто брались складати оповість про справи, які стались між нами,

- 2 як нам ті розповіли, хто спочатку були самовидцями
й слугами Слова,
- 3 тому й я, все від першої хвили докладно розвідавши, за-
бажав описати за порядком для тебе, високодостойний
Теофіле,
- 4 щоб пізнав ти істоту науки, якої навчився.
- 5 За днів царя юдейського Ірода був один священник, на
ім'я Захарій, із денної черги Авія, та дружина його із
дочок Ааронових, а ім'я їй Єлисавета.
- 6 І обоє вони були праведні перед Богом, бездоганно спо-
вняючи заповіді й постанови Господні.
- 7 А дитини не мали вони, бо Єлисавета неплодна була, та
й віку старого обоє були.
- 8 І ось раз, як у порядку своєї черги він служив перед
Богом,
- 9 за звичаєм священства, жеребком йому випало до Гос-
поднього храму ввійти й покадити.
- 10 Під час же кадіння вся безліч народу молилась зна-
двору.
- 11 І з'явивсь йому Ангол Господній, ставши праворуч ка-
дильного жертівника.
- 12 І стривоживсь Захарій, побачивши, і острах на нього
напав.
- 13 А Ангол до нього промовив: Не бійся, Захаріє, бо почута
молитва твоя, і дружина твоя Єлисавета сина породить
тобі, ти ж даси йому ймення Іван.
- 14 І він буде на радість та втіху тобі, і з його народження
багато-хто втішаться.
- 15 Бо він буде великий у Господа, ні вина, ні п'яного на-
пою не питиме, і наповниться Духом Святим ще з утро-
би своєї матері.
- 16 І багато синів Ізраїля він наверне до їхнього Господа
Бога <...>;

б) Молитва до Ангола Охоронителя

Святий Ангеле Христовий, до тебе припадаючи, молюся,
охоронителю мій святий, даний мені від святого хрещення
на збереження душі й тіла мого грішного! Я своїм лінив-
ством і своїми лихими вчинками прогнівив твою пречисту

світлість і відігнав тебе від себе всіма безсоромними вчинками: брехнею, наклепами, заздрістю, осудом, погордою, непокірністю, людиноненависництвом, злопам'ятством, грошлюбством, перелюбством, лютістю, скупістю, об'їданням і пияцтвом без стримку, багатослів'ям, лихими й лукавими думками, гордими звичками й блудним збуренням, бо ж маю схильність до всякого тілесного вдоволення. О, люте моє свавілля, що його й худоба безсловесна не творить! Як же ти можеш поглянути на мене або приступити до мене, як до пса смердючого? Якими очима, Ангеле Христовий, споглянеш на мене, обпуданого огидними вчинками? Як же зможу просити відпущення гірких, злих і лукавих моїх вчинків, що їх заподіюю в усі дні й ночі, та й повсякчас? Але молюся, припадаючи до тебе, охоронителю мій святий: змилосердься наді мною, грішним і недостойним рабом твоїм (ім'я), будь мені помічником і заступником від злого мого супротивника святими твоїми молитвами; і вчини мене причасником Царства Божого з усіма святими, завжди, нині, і повсякчас, і на віки вічні. Амінь! (*Тропар, глава 16*);

в) Проповідь на Хрестопоклонну неділю

Дорогі брати і сестри!

Ось і наближаємося ми до середини Великого посту. Уже пережито три перші й багато в чому найважчі тижні цього духовного подвигу. І складність їх полягала не в тому, що нам важко було звикнути до зміни в харчуванні, важко було накласти на себе обмеження. Дуже часто якраз це для людини складає, може, якщо не радість, то невеликий труд. І кожен із нас, звикнувши проходити подвиг посту, знає, якою нагородою для себе, для свого тіла поступово виявляються обмеження, що дають свободу від постійної залежності від смачної їжі, від довколишніх вигод. Відмовившись від них, ми здобуємо тільки свободу. І людина, входячи в інтенсивне духовне життя, починає це відчувати.

Але є набагато більша проблема. Адже кожен із нас, хто починає подвиг посту, сподівається від нього якихось конкретних плодів для себе: подолання власних недуг, зці-

лення, позбавлення якихось життєвих проблем. Та ось минає один день, другий, третій, минає тиждень-два, минає вже третій тиждень, і з'ясовується, що наші плоди поки що лишаються дуже скромними. Саме через це розчарування, гіркота невинуватих очікувань миттєвої плати нам за все, що ми зробимо для Бога, — оце і є найважчим.

Піст виявляє дуже прикметні вади людської свідомості. Адже ми часто розглядаємо свої стосунки з Богом, ніби якийсь різновид ринкових стосунків. Ми даємо щось Богові — свою молитву, свою жертву для ближнього, свої відвідини церкви, даємо Йому піст, — і за це сподіваємося щось одержати. Та здається, нічого Бог нам не дає. Ось у цей час, раптом посередині Великого посту, ще задовго до Страсного тижня Церква ставить перед нами образ Чесного Хреста Господнього. Не тільки для того, щоб ми пригадали мету посту, до якої ми готуємося, — співпереживання хресної дороги, страждання й смерті Спасителя світу на Голгофі. Сьогоднішнє євангельське читання найбезпосередніше дає нам нагоду пережити хрест, який несе Господь на Голгофу, як наш власний хрест, дає відчутти життєвий тягар кожного з нас.

Слухаючи Євангеліє, міркуючи над головною думкою Хрестопоклонного тижня, можна пригадати низку різних невгод, слабкостей, можна пригадати різні дрібні й помітніші деталі, які виявляють наш життєвий тягар. Ми шукаємо своє несення хреста в цих тягарях, замислюємося над ними. І дуже важливо, щоб у цей час ми не шукали: а за що це нам? Як дуже часто буває з нами, коли трапиться нещастя, ми шукаємо теж у параметрах звичних для нас ринкових стосунків: за яку ж саме провину Господь нас карає? Якщо ми не знаходимо в себе досить вагомої провини, то шукаємо в наших ближніх, у наших предків, вигадуючи собі образи родового гріха, родового прокляття, про яке так люблять сьогодні говорити в різних езотеричних колах.

Та давайте поміркуємо ще ось над чим: адже дуже часто в лікарнях, коли в людини беруть якісь аналізи або просто проводять її обстеження, їй дають більше чи менше навантаження, щоб перевірити: як же її організм поводить

за таких навантажень, щоб мати уявлення про цю людину. Часом Господь дає нам пережити саме такі екстремальні умови в нашому житті, щоб випробувати нас і щоб ми самі зуміли себе випробувати. Період Хрестопоклонного тижня — це час, коли ми насамперед замислюємося не над тим, які тягарі ми несемо, а шукаємо серед них найважчий тягар, який насправді і є найбільш реальною проблемою в нашому житті,— тягар гріха. Мистецтво побачити гріх, знайти його в собі, виявити, для того щоб згодом звільнитися від нього,— це є великий Божий дар кожному з нас. І нам Хрестопоклонний тиждень допомагає відкрити присутність у Церкві як шлях до пізнання власного єства.

Виправдовуватись ми можемо легко — ми можемо шукати замість відповідальності на звинувачення докази своїх чеснот, можемо заперечувати свої провини. Але Господь хоче допомогти нам знайти не те, що лежить для нас на поверхні, а заглибитися в свою душу. Скільки лікарських помилок виникало від неправильно зробленого або несвоечасного діагнозу! Це стосується нас усіх як духовних особистостей. Найважливіше для того, щоб зцілитися від духовної хвороби, щоб прийти чесним до зустрічі з Суддею в найвідповідальнішу мить нашого життя, яка настане після смерті: зуміти поставити собі правильний діагноз, зуміти знайти свої провини — знайти, щоб подолати їх.

Саме тому цей тягар хреста, який слідом за Господом нашим Ісусом Христом ми відчуваємо на своїх раменах, і є для нас допомогою в пізнанні власної слабкості, у пізнанні власних провин із метою звільнитися від них і знайти шлях до подолання гріха. Це і є метою, конкретною, індивідуальною метою посту, який проходимо ми з вами,— зуміти знайти в собі сили здолати гріх, виявивши його в собі, стати з ним на двобій і відчутти свою силу. А силу можна відчутти тільки тоді, коли добре знаєш свого супротивника і відчуваєш себе вільним від нього, не пов'язаним із ним, не узалежненим від нього, тобто не узалежненим від гріха.

Це відчуття свободи, незалежності й сили допомагає нам витримати тягар хреста, під яким ми часом схилиємося і який відкриває нам Церква сьогодні. У цьому ми зна-

ходимо мету, яка допомагає легко й окрилено долати дорогу Великого посту, дорогу до перемоги — перемоги над гріхом, без чого наше майбутнє у вічності може стати під загрозу.

Хай же слова, які ми повторюємо сьогодні, не тільки нагадують нам про поклоніння Господньому хресту, але й про радість воскресіння, якого б не було без хреста, про радість нашого майбутнього воскресіння, яке, ніби ключем від Царства Небесного, відкривається знаряддям мук і скорбот, що його ми відчуваємо на своєму плечі, аби відчути силу нести його разом із Христом через життя. «Хресту Твоєму поклоняємось, Владико, і святее воскресіння Твоє славимо!» Амінь! (Архиепископ Ігор (Ісіченко); www.kyrios.org.ua)

5. Виконайте лінгвістичний аналіз тексту епістолярного стилю.

а) Лист Климентини Попович до Івана Франка
Вповажний Добродію!

Простіть ласкаво, що я отсе осмілююся турбувати Вас, та що ж діяти мені, коли від нікого іншого, а тільки хіба від Вас одного я могу довідатися, де тепер пробуває Катерина Миколаївна. Я маю до неї хоч і не дуже-то велике, а все ж таки досить пильне діло.

Зробіть же ж мені велику ласку і пришліть мені, хоч би на карті кореспонденційній, її докладну адресу.

При тій спосібності кланяюсь і здоровлю Вас.

[22.VIII.1985]

Климентія Попович

б) Лист Василя Стуса до сина Дмитра
Лютий 1975

Дорогий мій сину!

Твій лист, як і мамин, мене дуже засмутив — усе через те, що хвора бабуся. Звичайно, Ти допомагаєш мамі й деді — доглядати за бабусею, чи не так?

А пишеш Ти не так, як міг би, аби постарався. Бачиш, сину, із цих дрібниць починається людина. Ти хотів би мати книгу про героїв-піонерів. Я Тобі не можу напевне її

обіцяти, що дістану. В кожному разі постараюся зробити Тобі таку радість.

А хочеш, я Тобі розкажу про те, як стати героєм? Втім, це не обов'язково — бути героєм. Але обов'язково — бути доброю людиною, тобто такою, що намагається більше віддати іншим, аніж брати. Герої виникають тоді, коли не всі люди є добрі. Тоді потрібно, аби були герої. Ти знаєш, що більшість із них гине, бо сили, що стоять проти них, занадто великі, аби їх збороти. Малюєш Ти, сину, зовсім зле. Я так само зле малював, як Ти, і дуже за тим шкодую.

в) Із щоденникових записів Олександра Довженка
26/X/1943

Сьогодні я знову в Москві. Привіз з Києва стареньку свою матір. Сьогодні ж узнав од Большакова і тяжку новину: моя повість «Україна в огні» не вподобалася Сталіну, і він її заборонив для друку і для постановки.

Що його робити, ще не знаю. Тяжко на душі і тоскне. І не тому тяжко, що пропало марно більше року роботи, і не тому, що возрадуються вразі і дрібні чиновники перелякаються мене і стануть зневажати. Мені важко од свідомості, що «Україна в огні» — це правда. Прикрита і замкнена моя правда про народ і його лихо.

Значить, нікому, отже, вона не потрібна і ніщо, видно, не потрібно, крім панегірика.

28/X/1943

Умираючи в Києві од голоду, од голодної водянки, нещасний мій батько не вірив у нашу перемогу і в наше повернення. Він вважав, дивлячись на колосальну німецьку силу, що Україна загинула навіки разом з українським народом. Він не мав надії зустрітися уже з своїми дітьми, що поневолі кинули його на поталу. Він думав, що ми житимем усе своє життя десь по чужих країнах. Так в тяжкій безнадійності і помер у великих муках...

Життя батькове було нещасливе. Він помер вісімдесяти років. Він був неграмотний, красивий, подібний зовнішньо на професора чи академіка, розумний і благородний чоловік. Родись і вирости він не в наших умовах, з нього вийшов би великий чоловік.

Прожив він усе своє життя невдоволений, не здійснений ні в чому, хоч і готовий народженням своїм до всього найвищого і тонкого, що є в житті людства.

Шість день лежав він непохованим, поки мати не зробила йому гроб, продавши рештки своєї одежі, і не одвезла його, стара, самотня, кинута всіма, на кладовище.

Мати каже, що він у гробу був як живий і красивий. У нього і в гробі було чорне хвилясте волосся і біла, мов сніг, борода.

Його вигнали з моєї і сестриної квартири німці і навіть сильно побили, так сильно, що він довгий час ходив увесь синій од побоїв. Його було пограбовано, обкрадено і вигнано на вулицю. Батькове життя — це цілий роман, повний історичного смутку і жалю.

5/XI/1943

Розпочну я краще писати новий сценарій про народ. І не буду я його писати ні про дважди героїв, ні про трижди зрадників, ні про вождів, що самою присутністю своєю вже прикрашають твір і збуджують надії постановщиків на безапеляційні путеводні сентенції, а напишу я сценарій про людей простих, звичайних, отих самих, що зветься у нас широкими масами, що понесли найтяжчі втрати на війні, не маючи ні чинів, ні орденів. Напишу, як їм жити і що робити і як і що думати, щоб краще жилося по війні по закону божесьькому і людському. Дія починається поверненням на руїну родини.

6/XI/1943

Україна поруйнована, як ні одна країна в світі. Поруйновані й пограбовані всі міста. У нас нема ні шкіл, ні інститутів, ні музеїв, ні бібліотек. Загинули наші історичні архіви, загинуло малярство, скульптура, архітектура. Поруйновані всі мости, шляхи, розорила війна народне господарство, понищила людей, побила, повішала, розігнала в неволю. У нас нема майже вчених, обмаль митців...

11/XII/1943

Сьогодні записав од матері десять чудесних колядок і п'ять нових старих пісень.

Так було приємно записувати. Просто сльози наверталися од радості чи зворушення.

Колядки мати наспівувала. У неї лишився чудесний слух. Вона потонула у спогади дитинства і проспівала мені п'ять пісень улюблених свого батька, а мого діда, ткача Ярмоли, що дуже любив співати було за своїм верстатом. «Ото було тче і так співає, тільки човник бігає. А часом співає-співає та й заплаче, їй-богу, правда».

Мати розповіла мені, як позаминулої зими, вигнані німцями, зимували вони з батьком десь на Бессарабському ринку в темній холодній кімнатці в якійсь підозрілій квартирі базарників-пияків.

У ніч різдвяну батько, згадавши, очевидно, молодість свою, дитинство усе своє, одним словом, життя, попросив матір заспівати йому колядок. Мати почала співати. Згадав батько, слухаючи старечий голос матері, молоді свої літа, різдво дома, кутю, пісні, гостей, колядки — увесь згинувший у небуття наївний і прекрасний свій світ, почав тихо плакати.

Раптом одчинилися двері. Сусіди п'яненські, почувши материн спів, прийшли запросити старих на колядки до себе.

— Ні, не підемо.

Так ми й не пішли.

21/XI/1943

Починаю негайно й уперто правити «Україну в огні». Зараз мені починає здаватися, що я зробив велику помилку, що погодився з... редакцією «Знамени» друкуватися.

По суті кажучи, ця... редакція вирвала у мене сценарій, бодай їй добра не було.

Безумовно, був правий Щербаков, радивши мені не поспішати з друком і працювати над повістю далі. Так мені й треба. Не міг одмовити двом редакційним маніячкам, тепер буду довго каятись.

6. Виконайте лінгвістичний аналіз тексту офіційно-ділового стилю.

а) Уривок із Комюніке конференції міністрів вищої освіти Європи (Берлін, 19 вересня 2003 року)

Внесок ЄС від Праги до Берліна

Комісія активно сприяє реалізації Болонського процесу, співпрацюючи із сектором вищої освіти та за підтримки 30 єв-

ропейських країн-учасниць комітету за програмою «Socrates-Erasmus». Комісія підтримує основні болонські реформи, конференції, семінари та доповіді (доповідь Напрям III, офіційний доповідач — професор Згага). Вона також прийняла рішення про фінансування пілотних проектів у деяких сферах із метою апробації окремих інноваційних болонських концепцій на практиці. Деякі дії комісії, які стосуються Болонського процесу, коротко наведено нижче.

Кредитна система для освіти впродовж усього життя. Основна мета цієї діяльності — трансформація існуючої системи ECTS у таку, яка б допомогла громадянам накопичувати кредити, одержані в процесі формальної, неформальної та інформальної освіти. Дослідні проекти вже реалізовано у 2002–2003 роках. Реалізацію нової загальної схеми кредитних систем для освіти впродовж усього життя (ECTS Plus) заплановано на 2004–2005 роки. До цього залучатимуться ті, хто навчається, роботодавці, університети, навчальні заклади професійної освіти та інші провайдери освіти впродовж усього життя. Для підготовки комісія ініціюватиме спеціальну кампанію з метою сприяння спільному використанню ECTS у всій Європі. Знак ECTS (ECTS Label) надаватимуть університетам, які використовують ECTS на обох ступенях вищої освіти.

Європейська співпраця з питань гарантії якості. У цьому розділі комісія підтримує два типи діяльності: діяльність, спрямовану на розвиток внутрішньої культури якості в університетах, та діяльність, яка поліпшує зовнішню оцінку якості.

Внутрішню оцінку якості здійснюють за пілотною схемою, апробованою Європейською асоціацією університетів. Шість груп, до яких увійшли університети та інші вищі навчальні заклади, впродовж року проводили дослідження з проблем: «менеджмент досліджень», «навчання та викладання», «реалізація Болонських реформ». Така пілотна схема допомогла навчальнимкладам впровадити механізми внутрішньої оцінки якості, підвищити рівень діяльності та краще підготуватися до зовнішньої оцінки. Набутий досвід показав, що є потреба в університетському лідерстві та автономії в розвитку культури якості. Комісія має намір продовжити експеримент із другою групою університетів для поширення цього досвіду на ряд вищих навчальних закладів Європи.

Зовнішню оцінку якості підтримує Європейська мережа з оцінки якості у вищій освіті (ENQA). Як експеримент ENQA здійснила зовнішню оцінку 14 підрозділів за загальними критеріями у трьох предметних галузях: історія, фізика та ветеринарія.

Міжнаціональний європейський оціночний проект (TEEP 2002) показав, що існує можливість оцінювати навчальні програми за межами своєї країни за загальними критеріями в тих випадках, коли залучені до цього навчальні заклади беруть ці критерії за стартові для оцінення.

Після закінчення Берлінської конференції комісія надасть доповідь Європейському Парламенту та Раді Міністрів для реалізації рекомендацій Ради, підготовлених у вересні 1998 року, що стосуються європейського співробітництва щодо оцінки якості вищої освіти. Доповідь комісії міститиме рекомендації щодо питання, як зробити європейську систему оцінки якості більш порівнянною.

Спільні ступені. Точно визначені європейські ступені сприятимуть якості та прозорості європейської вищої освіти.

Комісія підтримує пілотний проект, який реалізує Асоціація європейських університетів у 2002–2003 навчальному році, у частині спільних ступенів магістрів. Пілотний проект показав, як на практиці функціонують спільні ступені магістрів, як відбувається інтеграція навчальних програм університетів, як університети реалізують мобільність і як нині здійснюється визнання дипломів.

Результати проекту буде використано для реалізації міжнародної програми «Erasmus-Mundus». Комісія схвалює прийняті міністрами зобов'язання на національному рівні долати формальні перепони до створення та визнання спільних ступенів.

Докторський рівень. Комісія схвалює поширення болонських реформ (прозорість, кредити, оцінка якості, визнання) на докторський рівень. 18 липня 2003 року вона направила комюніке «Дослідники в Європейському просторі дослідницької діяльності: одна професія, множинність кар'єр», яке пропонує орієнтувати докторські програми на ширші потреби ринку праці та впроваджувати їх як невід'ємну частину під-

готовки докторів. Сьогодні потрібно по-новому інтерпретувати поняття «європейський ступінь доктора» і визнання цього ступеня в Європі з метою просування кар'єри в галузі досліджень та розвитку R&D. Держави, які підписали Болонську декларацію, мають адаптувати своє законодавство з тим, щоб спільний ступінь доктора міг реалізуватися, а перепон у його визнанні можна було уникнути. Як конкретний крок у 2003–2004 роках комісія проводитиме пілотний проект щодо вивчення статусу кандидата в доктори, функціонування докторських програм в Європі, шляхів їх удосконалення й об'єднання ресурсів міжнародної діяльності та програм для того, щоб прийти до узгодженого поняття «європейський доктор».

Порівнянність освітніх структур в Європі. Ще одним важливим напрямом діяльності, який підтримала Комісія і який пов'язаний із Болонським процесом, є проект «Порівнянність освітніх структур в Європі». Проект підтримують університети Deusto (Іспанія) і Groningen (Нідерланди). У ньому взяли участь 135 університетів, які спрямовують свої сили на декілька напрямів Болонського процесу, особливо на прийняття двоступеневої системи ступенів з їх прозорістю та порівнянністю. Якщо детальніше, проект зорієнтовано на ідентифікацію загальних і предметних специфічних компетенцій обох ступенів вищої освіти в дев'яти предметних галузях (бізнес-освіта, освітні науки, геологія, історія, математика, хімія, фізика, дослідження європейського виміру в освіті та середня медична освіта) та розроблення методології для аналізу загальних рис і відмінностей.

Компетенції охоплюють теоретичні знання того, хто навчається, та його спроможність до практичної діяльності на ринку праці. Це — найзагальніша мова для опису результатів освіти, яка не претендує на втручання в освітні процеси університету та методи навчання. Угода щодо ключових компетенцій сприятиме порівнянню та підтвердженню ступенів у разі дотримання автономії університету, його здатності до інновацій та експериментів. Ідентифікатор компетенцій сприятиме університетам щодо розроблення навчальних програм і використовуватиметься для зовнішньої та внутрішньої оцінки якості (www.mon.gov.ua);

б) Уривок із Комюніке конференції міністрів вищої освіти Європи (Берлін, 19 вересня 2003 року)

Конкретні кроки до Берлінської конференції

Міністри вищої освіти Європи поділяють загальні цілі зі створення загальноєвропейського простору вищої освіти до 2010 року. Для реалізації цих цілей слід провести ряд реформ як на законодавчому рівні, так і в щоденній практичній діяльності вищих навчальних закладів. Це стосується не тільки оцінки досягнутих результатів. Міністри мають визначити пріоритети та домовитись про цілі, яких треба досягти з ключових питань Болонського процесу до 2005 року, що дозволить реалізувати реформи в повному обсязі у 2010 році. Комісія схвалила такі пріоритетні галузі: оцінка якості, двоступенева система вищої освіти, визнання ступенів і періодів навчання.

Що ж стосується оцінки якості, то до 2005 року країни, які підписали декларацію, мають запровадити системи її оцінки. На загальноєвропейському рівні потрібний узгоджений комплект стандартів, процедур та настанов для зовнішньої оцінки, яку здійснюватимуть органи з оцінки якості і/або органи з акредитації. Ці органи слід контролювати або піддавати експертній оцінці для підтвердження їх незалежності та забезпечення довіри до них. Європейська мережа з оцінки якості у вищій освіті має розробити таку угоду, враховуючи досвід вищої освіти Європи.

Усі країни мають впровадити двоступеневу систему освіти до 2005 року. Після 6 років з моменту підписання Болонської декларації слід створити потрібні законодавчі та практичні умови, а студенти повинні мати можливість зарахування на будь-які програми нового типу на свій вибір. Нові ступені мають відповідати національним структурам кваліфікацій, дозволяючи громадянам у певних межах «переміщуватися» між різними типами формальної, неформальної та інформальної освіти. Національна структура кваліфікацій поєднуватиметься з європейською структурою кваліфікацій, що ґрунтується на загальному розумінні результатів навчання та компетенцій, набутих випускниками.

Європейська структура кваліфікацій, доповнена порівнянною системою гарантії якості (яку буде затверджено міністрами до 2005 року), має створити відповідний сприятливий клімат для процесу визнання дипломів та періодів навчання. Ратифікація та практичне застосування Лісабонської конвенції щодо визнання позитивно впливатиме на визнання дипломів. До 2005 року усі випускники вищих навчальних закладів мають безкоштовно одержати додаток до диплома (найпоширенішою європейською мовою). Для реалізації цієї мети комісія розробила зразок додатка до диплома в університетах.

Комісія схвалює пропозиції щодо надання студентам доступних позик та грантів для навчання на короткотермінових курсах або для повного циклу навчання в інших європейських країнах.

Заключна частина

Формування загальноєвропейського простору вищої освіти потребує значних зусиль із боку держав, які підписали Болонську декларацію, університетів та інших вищих навчальних закладів. Взято зобов'язання на національному, регіональному та інституціональному рівнях для досягнення зазначених цілей.

Європейська комісія запровадила ряд ініціатив та підтримує інші.

Сьогодні міністри вищої освіти роблять певні кроки до формування загальноєвропейського простору вищої освіти як частини становлення «Європи знань» (www.mon.gov.ua).

7. Уважно переглянувши теоретичний матеріал і наведені зразки, складіть:

- а) автобіографію;
- б) заяву про вступ до університету;
- в) доручення на отримання поштового переказу;
- г) розписку про отримання книг у методичному кабінеті;
- д) звіт про роботу в літньому таборі;
- е) протокол засідання лінгвістичного гуртка;
- є) лист-прохання про можливість проведення екскурсії в етнографічному музеї;
- ж) оголошення про літературно-музичний вечір «Молода муза».

8. Ураховуючи всі особливості й ознаки епістолярного стилю, напишіть:
- лист до редакції газети «Україна молода» («Українське слово», «Літературна Україна» та ін.);
  - лист до друга;
  - зразок запису в особистому щоденнику.
9. Ураховуючи всі особливості й ознаки публіцистичного стилю, напишіть:
- статтю в газету на тему «Взаємозбагачення мов як результат взаємодії національних культур»;
  - нарис про творчість вашого улюбленого письменника (поета);
  - критичний огляд творчості одного із письменників-земляків;
  - текст виступу на радіо на тему «Українська мова як засіб міжкультурної комунікації».
10. Ураховуючи всі особливості й ознаки художнього стилю, напишіть:
- лінгвістичну казку на тему:
    - «Вживання апострофа»;
    - «Літери “и” та “і” у словах іншомовного походження»;
  - усмішку (на прикладі творів Остапа Вишні) на тему:
    - «Говорити чи балакати»;
    - «Говори, отвічай, отвітствуй».
11. Перекладіть пропонувані тексти українською мовою.
- Обобщающее слово при однородных членах предложения
 Встретились однажды однородные члены предложения: Ромашка, Роза, Пион. И задумались они над тем, что их объединяет. Роза говорит:
    - У нас нет ничего общего, я прекрасная Роза, королева цветов.
    - Да вы лучше посмотрите на меня, разве кто-то может быть красивее меня, гордого Пиона? — воскликнул Пион.
 Ромашка скромно промолчала. Уж она-то знала, что и Роза, и Пион, и она, Ромашка, одинаковы, и каждый

по-своему красив, потому что все они являются цветами. И позвала Ромашка на помощь обобщающее слово Цветы.

Слово Цветы быстро разрешило спор однородных членов предложения. Оно скомандовало:

— А ну-ка, однородные члены, становитесь за мной!

И тут пришли на помощь знаки препинания. Двоеточие быстро нашло свое место. А Тире попросило:

— Возьмите и меня в свое предложение!

Слово Цветы согласилось:

— С удовольствием, но мне придется поменять свое место.

После этих слов Цветы взяло Тире за руку, и они вместе пошли в конец предложения (<http://ritorika.ipby.ru/index.html>);

б) Сказка «Гусеница»

Жила-была Гусеница. Она жила на капусте и кушала капустные листья. И казалось ей, что она самая красивая на свете. И вот однажды Гусеница вышла прогуляться и встретила Паука. Решив пококетничать, Гусеница спросила:

— Уважаемый Паук, как вы думаете, кто самый красивый в мире?

— Бабочка,— ответил Паук,— а ты некрасивая — зеленая и длинная.

Гусеница обиделась и поползла дальше. Через некоторое время встретила она Жука.

— Уважаемый Жук, а кто у нас самый красивый? — спросила Гусеница.

— Разумеется, Бабочка,— ответил Жук,— а ты некрасивая.

Расплакалась Гусеница, и уползла под капустный лист. «Вот бы мне стать похожей на Бабочку»,— думала она. Сделала она себе кокон и решила никогда не выходить из него. Долго спала Гусеница, но вот одним солнечным утром надоело ей сидеть в своем коконе и вышла она на белый свет. Тут произошло чудо. В капельке росы увидела она белую прекрасную Бабочку, о которой говорили Паук и Жук. Мечта Гусеницы исполнилась (<http://ritorika.ipby.ru/index.html>);

в) **Живая газета «Реклама любимого урока»**

Заголовки:

Сенсация!

Риторика поглощает детские умы!

Незаконное вторжение риторики в учебный процесс!

Редактор:

Впервые в учебной практике учителя СШ № 28 подали в суд иск о незаконном овладении свободным временем школьников Риторикой — наукой о красноречии. Учителя обвиняют Риторику в том, что она заинтересовала учеников и заставляет их изучать свои законы в ущерб другим предметам.

Судебное заседание

Судья. Слушается дело о незаконном овладении свободным временем восьмиклассников СШ № 28.

Госпожа Риторика обвиняется в том, что она самым коварным образом вторглась в учебный процесс средней школы № 28 и заставляет учеников изучать свои законы и следовать им. Слово предоставляется обвиняемой.

Риторика. Я — великая наука, мне очень много лет, еще древние греки и римляне поклонялись мне. Мои законы почитали многие народы сотни лет. Я хочу научить школьников думать, помочь сформировать свой вкус, чтобы они заняли достойное место в общественной жизни.

Судья. Слово предоставляется обвинению.

Обвинитель. Урок обвиняемой — лишний, он отнимает у детей время, которое они могли бы потратить на игры, а им приходится идти в школу и разговаривать на какие-то никому не нужные темы.

Судья. Ваша позиция понятна, что на это скажет адвокат?

Адвокат. Урок Риторики — это время, когда дети могут пообщаться, научиться правильно вести себя в коллективе, отстаивать свою точку зрения, самостоятельно принимать решения. А это гораздо важнее, чем игры. Поэтому это время нельзя считать напрасно потраченным.

Судья. Слово предоставляется обвинению.

Обвинитель. Ученики слишком часто принимают неправильные решения и потом отстаивают их. У нас есть свидетель.

Судья. Прошу свидетеля пройти в зал суда.

Свидетель обвинения. Я — учитель истории СШ № 28. Вчера ученик 8 класса Петров самостоятельно принял решение не ходить по понедельникам в школу и достаточно убедительно отстаивал свою точку зрения. Он доказывал, что понедельник — день тяжелый, а желая учиться у него наполовину меньше, чем в другие дни недели, в этот день он получает самые плохие отметки. Чтобы избежать этого, он решил по понедельникам в школу не ходить. А ведь Петров посещает уроки Риторики.

Судья. Слово предоставляется адвокату.

Адвокат. Задача Риторики — сделать принципы жизни более нравственными. Человек, следующий законам Риторики, не будет заботиться только о своих интересах и удовольствиях, а будет стремиться быть полезным другим. Риторика как раз и учит принимать правильные решения. В данном случае Петров просто оказался лентяем.

Судья. Прошу свидетеля защиты пройти в зал суда.

Выступает свидетель в защиту Риторики.

Свидетель защиты. Я — ученица 8 класса СШ № 28. Ученики нашего класса, посещающие уроки Риторики, умеют красиво и правильно говорить, ясно выражать свои мысли, они обдумывают и обсуждают свои поступки, отвечают за них, оценивают последствия принимаемых ими решений. Все эти ученики учатся лучше других.

Судья. Ваша позиция ясна, что скажет обвинитель?

Обвинитель. Иногда ученики, умеющие красиво, правильно и ясно говорить, получают «двойки». У нас есть свидетель.

Судья. Свидетель обвинения, вам слово.

Свидетель обвинения. В пятницу, 23 января, ученик 8 класса Сидоров получил «двойку» по истории, несмотря на то что он прекрасно изъясняется и может доказать свою точку зрения. Но он молчал.

Судья. Слово предоставляется адвокату.

Адвокат. Кроме умения правильно и доказательно говорить, надо еще знать, о чем говорить. Каждая речь должна иметь свою цель и содержание. Сидоров просто не выучил предмет. У нас на этот счет есть свой свидетель.

Судья. Свидетель защиты, что вы можете сказать по этому поводу?

Свидетель защиты. На этом же уроке истории ученик Иванов получил «тройку», хотя он выучил домашнее задание. Но его речь была нелогична, бессвязна, и учитель почти ничего не понял из рассказа Иванова. Значит, умение ясно выражать свои мысли очень важно.

Судья. Слово предоставляется адвокату.

Адвокат. Мы живем в обществе, поэтому и решения принимаем путем совещания. Совещаемся мы обо всем, высказываем разные мнения, убеждаем друг друга с помощью доводов.

Обвинитель. Вот так и происходят споры, ссоры, а иногда и драки!

Судья. Попрошу соблюдать порядок в зале суда!

Адвокат. Никаких споров быть не должно! Риторика учит нас убеждать, то есть обосновывать свое мнение таким образом, чтобы те, кто участвует в их обсуждении, согласились с доводами и присоединились к ним. К тому же Риторика помогает детям увидеть мир во всей его полноте, логически его осмыслить, понять и оценить себя, свои способности и возможности и проявить их в собственной речи.

Судья. Слово дается присяжным заседателям.

Первый присяжный заседатель. Заслушав доводы защиты и обвинения, я пришел к выводу, что наука Риторика учит школьников умению красиво и правильно говорить, формировать свое мнение, ясно и логично выразить свою точку зрения и убедительно доказывать ее. А это — умение общаться. Несомненно, школьники должны изучать Риторику.

Второй присяжный заседатель. Умение общаться отличает умного, воспитанного, культурного человека. Именно такие люди являются достойными гражданами нашей страны, и от них зависит ее будущее, ее процветание.

Судья. Суд удаляется для вынесения приговора. (*Суд уходит.*)

Судья. Мы заслушали дело Риторика, которая обвинялась в незаконном овладении свободным временем восьмиклассников СШ № 28.

Приговор. Наука Риторика признана необхідною в об-
разованні і вихованні школярів. Отныне і навісгда
в СШ № 28 утверждаються Уроки Риторики.

Риторика. Я обещаю і дальше слідувати своїм прин-
ципам і виховувати культурних, грамотних людей —
достойних громадян нашої країни ([http://rhetorika.ipby.ru/
index.html](http://rhetorika.ipby.ru/index.html)).

12. Уважно прочитайте наведений текст. Визначте, які сти-
лістичні засоби синтаксису використав автор. З'ясуйте їхні
стилістичні функції.

а) Твої листи завжди пахнуть зов'язаними трояндами,
ти, мій бідний, зів'язаний квіте! Легкі, тонкі пахощі, мов
спогад про якусь любов, минулу мрію. І ніщо так не вра-
жає тепер мого серця, як сії пахощі, тонко, легко, але
невідмінно, невідборонно нагадують вони мені про те,
що моє серце віщує і чому я вірити не хочу, не можу.
Мій друже, любий мій друже, створений для мене, як
можна, щоб я жила сама, тепер, коли я знаю інше жит-
тя? О, я знала ще інше життя, повне якогось різко-
го, пройнятого жалем і тугою щастя, що палило мене,
і мучило, і заставляло заламувати руки і битись, битись
об землю, в дикому бажанні згинуть, зникнути з цього
світу, де щастя і горе так божевільно сплелись... А потім
і щастя, і горе обірвались так раптом, як дитяче ридання,
і я побачила тебе. Я бачила тебе і раніше, але не так про-
зоро, а тепер я пішла до тебе всею душею, як сплакана
дитина іде в обійми того, хто її жалує. Се нічого, що ти
не обіймав мене ніколи, се нічого, що між нами не було
і спогаду про поцілунки, о, я піду до тебе з найщільніших
обіймів, від найсолодших поцілунків! Тільки з тобою я не
сама, тільки з тобою я не на чужині. Тільки ти вмієш ря-
тувати мене від самої себе. Все, що мене томить, все, що
мене мучить, я знаю, ти здіймеш своєю тонкою тремтя-
чою рукою,— вона тремтить, як струна,— все, що тьма-
рить мені душу, ти проженеш променем твоїх блискучих
очей,— ох, у тривких до життя людей таких очей не бу-
ває! Се очі з іншої країни...

Мій друже, мій друже, нащо твої листи так пахнуть,
як зів'ялі троянди?

Мій друже, мій друже, чому ж я не можу, коли так,
облити рук твоїх, рук твоїх, що, мов струни, тремтять,
своїми гарячими слізьми?

Мій друже, мій друже, невже я одинока згину? О ві-
зьми мене з собою, і нехай над нами в'януть білі троянди!

Візьми мене з собою.

Ти, може, маєш яку іншу мрію, де мене немає? О доро-
гий мій! Я створю тобі світ, новий світ нової мрії. Я ж для
тебе почала нову мрію життя, я для тебе вмерла і воскрес-
ла. Візьми мене з собою. Я так боюся жити! Ціною нових
молодоців і то я не хочу життя. Візьми, візьми мене з со-
бою, ми підемо тихо посеред цілого лісу мрій і згубимось
обоє помалу вдалині. А на тім місці, де ми були в жит-
ті, нехай троянди в'януть, в'януть і пахнуть, як твої любі
листи, мій друже...

Крізь темряву у простір я простягаю руки до тебе: ві-
зьми, візьми мене з собою, се буде мій рятунок. О, рятуй
мене, любий!

І нехай в'януть білі й рожеві, червоні й блакитні тро-
янди (*Леся Українка*);

б) Тепер він знову з нею. Цвіте душа! — так могла б
назвати те почуття, що має в собі до нього. Ось він тут.
Нечутно можна підкрастися до нього з-за спини і обійня-
ти, вщипнути за вухо, скубнути за чуб... Проте ні, цього
не можна, зараз він весь у роботі, в напрузі — штурмує се-
редні віки. Можна тільки паперову кульку скрутити й ки-
нути в його бік, як це вона, пустуючи, робила на лекціях,
і кулька впаде перед ним на столі, і він, розгорнувши її
й хмураючи брови, прочитає: <Je vous aime (Я вас люблю...)>

Штурмує, штурмує. Про королів та пап, про рицарські
походи та звичаї, а того й не знає, що сам їй здається най-
кращим за всіх рицарів на світі. Як любить вона його за
той нахмурений лоб, за оту впертість, нездоланність, суво-
рість до себе.

Спартанська вдача! Нелегко даються йому науки, зна-
чно важче, ніж їй, але з гордості, з честолюбства він не

хоче знати шпаргалок, не хоче покладатись на випадок, хоче прийти на екзамен з твердою певністю в собі, в своїй силі, в тому, що ніхто й нічим його не зіб'є.

Саме життя виробило в ньому цей характер — різкий, упертий, готовий до будь-яких труднощів. Без батька ріс. На нелегкому хлібі. Щоб дотягти до стипендії, ходив ночами на товарну станцію розвантажувати вагони. Влітку під час канікул він теж працює.

Минулого літа в риболовецькій артілі десь у дніпровських плавнях важкі неводи тягав. Вернувся, і Дніпром від нього війнуло, куреннями, димом багать вечірніх.

Смаглюватість оця з нього ніколи не сходить. Навіть і серед зими вертався із своїх запорозьких канікул за-смаглий, мовби з-під тропічного сонця, і хоч не бачились лише два тижні, при погляді на Таню радісний голод розлуки світився в його очах.

— З Січі Богдан вернувся! — жартували друзі. — З коша!

Увесь факультет знає, що вони — ще з першого курсу — закохана пара, що Таня Криворучко його, Богдана Коловського, наречена.

Складуть ось останні екзамени — і відкриється перед ними літо, вільне, смагляве.

Якби тільки швидше, якби й зараз оце можна було кинути конспекти, податись удвох за місто, у поле за Лісопарком, де трамвай влітає просто в жита!

Весна промайнула для них якимось непомітно, тільки й бачили з оцього вікна, як сивіли дощі високі по обрїях, тільки й чули їх, як шелестіли за вікном по листю дерев, із тихим дзвоном краписто падали на дахи, на розігріте каміння будинків.

Потім знов було сонце — і димились асфальти, і парували дерева своєю мокрою блискучою зеленню, і з вікон студентських аудиторій видно було, як десь одразу ж за Південним вокзалом, за блискучими після дощу дахами будинків райдуга воду бере.

Туди — до райдуг, до просторів замських — тягнуло студентську душу...

Зате літо сьогорічне буде в них незвичайне: вперше проведуть його разом, поїдуть на археологічні розкопки.

Багато їхніх студентів роз'їдуться цього літа на розкопки хто в Крим, хто до Кам'яної могили на річці Молочній, де нібито виявлено доісторичні малюнки у печерах первісної людини, а їм, Тані й Богданові, старий професор, знавець Ольвії, запропонував Ольвію, запропонував якраз те, чого їм самим найбільше бажалось. Стародавня Ольвія, що по-нашому значить «щаслива», давно їх цікавить обох, давно їм хочеться досліджувати, розкопувати її, занесену пісками, щоб дізнатись, чому вона загинула, чому люди покинули її.

Півтори тисячі років тому місто вирувало життям, до нього від сонячних берегів Еллади прибували кораблі, шумів ринок велелюдний, на стадіонах відбувались спортивні змагання, і на честь переможців місто карбувало декрети на мармурових плитах: «Пурфей, син Пурфея, будши архонтом, переміг списом і диском...» Архонт — це як голова міськради, і Таня навіть усміхнулась, уявивши, як біжить по стадіону голова міськради в трусах, виборюючи своєму місту першість.

— «Пурфей, син Пурфея...» — імітуючи голос професора, починає урочисто декламувати вона зі свого кутка, але Богдан не піддається на її пустощі, не обертається, вона тільки чує від нього:

— Не заважай!

І навіть це їй подобається, коли він отак прикрикує на неї, отой її легкоатлет факультетський, що теж міг би перемагати «списом і диском». Не читається Тані.

Все малюється їй степове літо, ольвійське небо широке, під яким вони будуть із Богданом разом, удвох. Казкова Ольвія, місячні ночі, тихі лимани — все там буде для них, для них...

Несподіваний грукіт стрясонув двері.

Богдан підвівся здивовано:

— Хто?

І, ще не почувши відповіді, кинувся до забарикадованих дверей.

Запам'ятайте цю мить! Назавжди запам'ятайте цю останню свою студентську аудиторію на третьому поверсі

істфаку, де, вдершись крізь забарикадовані двері, застало вас страшно, приголомшливе слово:

— Війна!

Новий Хасан?

Халхин-Гол?

Ні, це, видно, було щось страшніше.

У дверях аудиторії стоїть незграбний, широкоплечий Степура, їхній друг і однокурсник. Ніколи Таня не бачила його таким. Губи бліді, надривно дихає, щось хоче сказати й не може — наче вдавився.

Богдана це лютить.

— Говори ж!

Степура важко видавлює з себе товстими, ніби обвареними губами:

— Бомбили вночі Київ... Севастополь... і ще якісь міста...

— Ти звідки знаєш?

— Все місто вже знає, тільки ви оце тут як на острові. Я теж сидів читав, потім вийшов за цигарками, а там уже все місто бурунить. Гучномовці розриваються, людей тисячі на майданах... Так-то, брат Таню,— Степура з гіркотою глянув на дівчину.— Бомби летять... ось яка історія. А ми все співали «если завтра война». Це завтра вже стало сьогодні (О. Гончар);

в) Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила,
Стільки безрадісних днів, стільки безсонних ночей.
А тепера я в тебе остатню надію вложила.
О, не згасни ти, світло безсонних очей!

Мріє, не зрадь! Ти ж так довго лила свої чари
в серце жадібне моє, сповнилось серце ущерть,
вже ж тепера мене не одіб'ють від тебе примари,
не зляка ні страждання, ні горе, ні смерть.

Я вже давно інших мрій відреклася для тебе.
Се ж я зрікаюсь не мрій, я вже зрікаюсь життя.
Вдарив час, я душею повсталала сама проти себе,
і тепер вже немає мені вороття.

Тільки — життя за життя! Мріє, станься живою!
Слово, коли ти живе, статися тілом пора.
Хто моря переплив і спалив кораблі за собою,
той не вмере, не здобувши нового добра.

Мріє, колись ти літала орлом надо мною,—
дай мені крила свої, хочу їх мати сама,
хочу дихать вогнем, хочу жити твєю весною,
а як прийдеться згинуть за тебе — дарма!

(Леся Українка);

- г) Топчуть ноги радісно і струнко
Сонні трави на вузькій межі.
В день такий віддатись поцілункам!
В день такий цілим натхненням жить!
П'яним сонцем тіло налилося,
Тане й гнеться в ньому, як свіча,—
І тремтить схвильоване колосся,
Прихилившись до мого плеча.
В сотах мозку золотом прозорим
Мед думок розтоплених лежить,
А душа вклоняється просторам
І землі за світлу радість — жить!
І за те, що стільки уст палило
І тягло мене вогнем спокус,
І за те, що замінить не сила —
Ні на що — твоїх єдиних уст!

(О. Теліга);

- д) Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що здима вражі голови з плеч?

Ти, моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуть з піхви готова,
Тільки ж ти кров з мого серця пролеш,
Вражого ж серця клинком не проб'єш...

Вигострю, виточу зброю іскристу,
Скільки достане снаги мені й хисту,
Потім її почеплю при стіні
Іншим на втіху, на смуток мені.

Слово, моя ти єдина зброе,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.

Брязне клинок об залізо кайданів,
Піде луна по твердинях тиранів,
Стрінеться з брязкотом інших мечей,
З гуком нових, не тюремних речей.

Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброе моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!

(Леся Українка).

13. Випишіть із творів художньої літератури приклади різних синтаксичних засобів стилістики:

- а) еліпс;
- б) паралелізм;
- в) риторичні звертання;
- г) риторичні запитання;
- д) риторичні ствердження і заперечення;
- е) полісиндетон;
- є) асиндетон;
- ж) речення з дієслівною (прикметниковою, іменниковою) однорідністю.

Тексти для диктантів

* * *

Критерії національного здоров'я ми вбачаємо у гармонійному поєднанні природи і духовної величі народу, який живе на своїй землі, продовжуючи справу своїх попередників у колі своєї культури і мови. У прадавній українській культурі домінує жінка, яка завжди перебувала в колі найважливіших подій, творила родинне вогнище, народжувала і виховувала дітей, формувала духовний світ майбутнього покоління. Це вона схилялася над колискою свого дитяти і виспівувала йому колискові пісні. Співаючи колискову, мати переливала дитині надію на добро, на щасливе і добродієсне життя, а головне — на здоров'я. Мати звертається до своєї дитини і це створює широкий простір для імпрровізацій, основою яких є певна кількість традиційно усталених сюжетів, мотивів, емоційних акцентів, думок та почуттів. Наші предки співали не пасивно, а входили у вібраційний енергетичний контакт зі слухачем, колишучи мале дитя.

Коліскові пісні належать до поезії пестування, і головне її призначення — приспати дитину, в цьому й секрет монотонності наспіву, одноманітності їх ладу, манери виконання, характеру, виразності ритміки, звучності і багатства рим. Носії і виконавці їх — жінки, матері, бабусі, няні. Шовкові вервечки, неслухняні котики, срібні дзвіночки, мальована колісочка, пташки, що приносять кашку з молочком, віночок з рути-м'яти, хрещатого барвінку виступають символами краси дитячого оточення.

(186 слів)   (За матеріалами сайту www.ualogos.kiev.ua)

* * *

Напередодні святих апостолів Петра і Павла 1590 року помітний був із самого ранку на Перемиському шляху в Новому Самборі, довкруги церкви святого апостола Пилипа, незвичайний рух.

Ця церква стояла край високого берега, серед хат, де жили православні. Тоді не вільно було всередині міських мурів ставити православних церков. Цього дня з'їжджалися православні з усіх сторін і ставали на площі недалеко церкви. Ціла площа заставлена возами різного роду. Поміж ними роїлося багато людей у різному одязі. Одні поприїздили з жінками на возах, інші на конях або поприходили пішки. Народу і не злічиш: у полотняних свитках та в синіх шляхетських капотах, у чоботях або постолах. Жінки повбирані святково, аж мерехтіло в очах од різних кольорів,— начеб того макового цвіту натикав.

Ціла самбірська земля, від річок Верещиці, Дністра і Стрию аж до Карпатських гір, мала тут своїх заступників. Народ стояв купками і говорив усюди на одну тему: цього дня мав приїхати до Нового Самбора перемиський владика зі Спаського монастиря, куди він у той час, не почувачи себе безпечним на владичому престолі в Перемишлі, перебрався жити.

Владика заповів свій приїзд на це велике свято, щоб відвідати свою паству та підтримати у людей православного духа.

(190 слів)

(За А. Чайковським)

* * *

Десятий день Григорій пив густе повітря й не міг напиться. Там, за Карпатами, воно було ніжніше, лагідніше, але не пахло степом, не освіжало його душі.

Десятий день лежав на возі й очей не зводив з тополь, берізок та вишняків, що огорнули зелено-білим шумом ясні палати й підсліпуваті хатки. Три довгих роки в садах Токая, Відня він марив рідним вишневим цвітом, низовим вітром, небом, в якому грають веснянку жайворонки, і вечоровим дівочим щebetом. Бувало, сядуть хлопці, зітхнуть, пожуряться і заспівають тихо «Ой гай, мати, ой гай, мати...».

А він стоїть і плаче. Довкола рай, та й годі, а він летить на крилах пісні в свої Чорнухи, в Київ...

Риплять колеса, біжать неквапно коні, і за возами в'ється рожева курява. Ще не така, яка буває влітку, коли не видно світу, а мов димок із люльки.

— Парить, напевне, дощик буде,— озивається Ничипір, насовує на лоба шайку і підганяє коней, щоб наздогнати валку.— Вйо, вйо, соколики!

Схиляється, підперши рукою голову, і починає мугикати пісню. Без слів, ледь чутно. Він — ніби міх із піснями. А глос!

І не збагне Григорій, чи то Ничипір співа, чи у самого в серці зринає пісня.

(186 слів)

(Василь Шевчук)

***

Кругом Шевченкової гори йдуть гори, вкриті дубовим лісом, далеко од берега, може, на верстов сім або й більше. Ці гори видно з поштового тракту, котрий йде по верхах гір з Канева в середину повіту. Картина цього лісу, розкинутого на крутих горах, незвичайно гарна! Канів тягнеться на кілька верстов по узьких глибоких долинах, котрі вередливо в'ються між крутими горами. В глибоких западинах біліють хати, зеленіють городи, чорніють тини, котрими помережані долини й пригорки. А над хатами, зверху на горах зеленіє старий ліс, як щетина.

Далі за Каневом і гори, й долини однаково вкриті густим лісом. На синьому небі вирізуються зелені дуги, неначе поставлене зелене обіддя. Ці ряди дуг то йдуть симетрично одна за другою, одділяючись узькими долинками, то плутаються вередливо вздовж і впоперек, заступаючи одна другій дорогу, то перехрещуються, піднімаються вище і спадають вниз нижчими закругленими узгір'ями, крутими та дрібними, неначе хто накидав купами зелених їжаків. Глибокі темні долини в'ються між круглими горами на всі боки, як чудовий поетичний лабіринт. А ліс зеленіє на сонці, неначе дорога оксамитова зелена одежа, кинута на гори; неначе вона побгалась, попіддувалась знизу, позападала десь глибоко на тисячу найвередливіших, найгарніших ладів.

(186 слів)

(І. Нечуй-Левицький)

***

Невеличка Джерина пасіка була обгороджена низьким тинном і обставлена од півночі очеретом. Коло очеретяної стіни притулився курінь. Попід уликами вилися прочищені стежки, а серед пасіки стояв важкий низенький хрест, з двома дощечками, прибитими зверху на обидва кінці перехрестя. Серед

хреста було видно образ Зосими й Савватія. Під хрестом стояло корито з водою для бжіл, потрушеною стеблами соломи.

Коло пасіки росли яблуні й груші, посихлявши густе гілля в пасіку над уликами.

За пасікою зеленів маленький баштан. Довге гарбузиння вилізло на курінь і почіплялось по тину. На самому курені вгніздився здоровецький гарбуз, неначе виліз, щоб погріти своє біле черево на сонці. В одному кутку коло хвїртки тліло курево, і легенький димок вився вгору й ховався в густому гіллі старої груші.

Джера сидів на пеньку коло вогню і держав на руках маленького замурзаного онучка. Коло його сиділо дві дівчинки-онучки, а старший хлопець із батогом у руках стояв проти діда й не зводив з його очей. Джера був сивий, аж білий. Густі сиві брови низько понависали й закривали очі, а з-під їх і тепер блищали темні, як терен, очі. Довгі сиві вуса спускались вниз, а голова біліла, наче вишневий цвіт. Його вид і тепер був сміливий і гордовитий.

(194 слова)

(І. Нечуй-Левицький)

* * *

У центрі міста, за невисоким парканчиком, стоїть просторий одноповерховий будинок. В одній його половині живуть господарі, іншу — три невеликі кімнати і кухню — займає голова повітового з'їзду мирових посередників Петро Антонович Косач.

Років десять тому Петро Антонович закінчив юридичний факультет Київського університету, куди його було переведено з Петербурга за вільнодумство, одружився і зайняв цю посаду. Через кілька років їхня сім'я збільшилась: спочатку народився Михайлик, потім Леся, яку всі чомусь звать Лосею, а торік навесні — Ліля, Оленька...

Дружина, Ольга Петрівна, виявилася старанною господинею, і невдовзі їхня скромна квартира стала відома своїм затишком, гостинністю; частенько бували тут давні друзі Петра Антоновича — Старицький, Лисенко, Драгоманов. Вони приїздили поодиночі, а то й гуртом, часом навіть із сім'ями, і тоді не було кінця-краю веселошам, розповідям, спогадам.

Служба обтяжувала Петра Антоновича, вимагала частих виїздів. То в Київ викличуть до генерал-губернатора, то селяни поскаржаться на пана, і треба побувати на місці.

А скільки тих скарг! Там поміщик заборонив пасти худобу, там побив когось чи скривдив ні за що ні про що...

Воля. Всі чекали її, покладали надії. А воно як було, так і лишилося.

Нема правди, немає...

(180 слів)

(М. Олійник)

***

Та ніч була воістину літня: тепла й тиха, з безмежно високим і чистим небом над землею, з густо засіяними зорями в небі. А ще пахощі виповнювали степ і розпирали груди неземними знадами. Лише їх достатньо було б, аби усолодити себе й задовольнитися солодощами земного буття. Та люди є люди, їм всього замало. Милувалися степовим привіллям і прагнули піднебесного, упивалися пахощами і не казали: наситились. Одні — здебільшого молодші — розпалювали багаття та обзаводились паливом, інші клопоталися біля баранини, що смажилась на вогні. Незабаром вечерея, а вечерея в степу, під погожим літнім небом — не менша втіха, ніж милування знадами. Вона збирає до гурту всіх: і мовчунів, і балагурів — тих, що лише полюбляють слухати бесіду, і тих, що згуртовують бесідників своїм веселим словом.

Вогонь то пригасає, то знову розгоряється й жене пріч темінь, додає тепла, а тепло спонукає пастухів до вигадок і робить бесіду такою ж приємною, як і знади степові. Тож і не вмовкає вона ані за вечерею, ані по вечері. Супокій, тиша, властива супокою, нерідко лускають і уступають місце реготу, регіт — черговій тиші, а то й злагодженої пісні. І так до глибокої ночі.

(182 слова)

(За Д. Міщенком)

***

Філон хотів підвестися, як раптом на самому дні пічурки побачив маленьку жарину. Відкрита подихові вітру, вона на мить заясніла, а далі почала швидко зменшуватися, поступатися місцем попелясто-сірій паморозі, котра стискувала вог-

ник з усіх боків. Філон вхопив жарину лівою рукою, почав щосили дмухати на неї, а правою скуб вовну з шапки, збирав розкидане біля дверей бадилля й сіно. Поклав вуглину на підпал і дмухав легенько, боячись загасити іскру, що ледве мріла. Здавалося, вона ось-ось згасне.

Вона й справді згасла. Але за мить, коли червона крапка щезла навіки, затріщала вовна, відтак із неї вискочив маленький вогняний чортик і вхопив червоними зубами бадилину. Бадиллина спалахнула, підпалила сусідню — загорілася вся купка. Філон кидав наверх більші бадиллини, очерет, хмиз. Тепер не боявся, що не зможе подати вість: триматиме жар в ямці на могилі.

Впоравши вогонь, давши йому вдосталь харчу, знайшов у кузні сокиру й, роззувшись, поліз у лози. За якийсь час ніс на могилу чималу в'язку сушняку. Поклав його на чорнім згрищі, а сам приклав до чола руку, дивився в степ. Тільки не в козачий бік, а в кримський, татарський. Йому ще раз пригадалися Сіркові слова: «Святе місце — чати. Найсвятіше на всій Україні!»

(188 слів)

(Ю. Мушкетик)

* * *

Перун говорив правду: нині люди як ті боги. Самі все вирішують. На себе покладаються. На богів уже не зважають... Ще одна істина відкрилась Родові — владарюють не мудрі, а зухвалі.

Старий Рід зітхнув. І тільки тоді запримітив на корогві Олегових (рокольнічий лик свого сина Хорса). Той хитрець і мовчун гордовито пнув свої груди в небеса.

Ба! А ці люди самі обрали собі бога! Перевернувся світ!.. Стає незбагненним... Краще подалі від нього!

Не мав що робити тут. Піднявся до своїх небесних чертогів і розтанув ув імлі. Зрештою, Хоре також його кривий. Отже, Родове ім'я пануватиме на цій землі. Та й справа Оскольдова не загинула: полянська держава житиме! Родові можна спокійно забиратися на піч і ні про що не думати...

Над київськими кручами знову летіли білі лебеді. Летіли на ясні зорі, на тихі води. З-під хмар падали на них запущені вправною рукою мисливців соколи, ловили білих лебедниць, вбивали і каменем кидали на землю.

Та це не збивало лебедині стаї зі свого шляху, вони здіймалися вище, крила їхні лопотіли пружніше, політ ставав стрімкішим. Бо летіли на поклик життя рідної Землі, в її надійні обійми. І ніхто не міг зупинити того стрімкого лету...

(188 слів)

(Р. Іванченко)

Пам'яті Юрія Яновського

І от я знову чую твоє дихання, твій нешвидкий, приглушений голос, твої стримані, але внутрішньо гарячі слова; чую широку музику твоїх мрій і сподівань, узорну гру твоєї уяви і звучне відлуння пережитих, дбайливо збережених у твоїй пам'яті спогадів, радощів і болів, твоїх нечастих днів світлих і нерідких печальних днів. І от я знову бачу тебе таким, яким уперше побачив п'ятдесят чотири роки тому в Будинку селянина, вестибюль якого був розмашисто й щедро розмальований Федором Кричевським.

Ти прийшов сюди на запрошення, яке я, нештатний літпрацівник газети, написав тобі за дорученням мого шефа, завідувача літературного відділу газети — поета Михайля Семенка, невисокого, чорнявого, моторного, тривожного чоловіка, проводиря київських панфутуристів, непримиренного супротивника всього застарілого, віджилого, міщанського, який у своїй непримиренності часто доходив до крайностей, до зухвальства. Хто сприймав його поверхово, той міг і не зауважити, як віддано і пильно дбав Семенко, щоб підтримати молоде поповнення ще молодій літературі, як глибоко, всім внутрішнім життям своїм Семенко служив поезії, і сам її творив, і цінував, стежачи за всіма її виявами, в котрих він проникливо відчував уже перший проблиск, перший порух, першу іскринку обдарованості. Цю іскринку він помітив, прочитавши в газеті кілька російських віршів, підписаних Юрієм Яновським.

(190 слів)

(За М. Бажаном)

Тексти для переказів

Православні і католицькі школи

Упродовж другої половини XV — першої половини XVI ст. в Україні співіснували традиційна православна освіта і не-

численні школи західного типу. Слово «школа» щодо православних освітніх закладів трапляється в джерелах лише від середини XVI ст. Ймовірно, на той час вони вже засвоїли деякі загальноєвропейські організаційні форми. Також очевидно, що процес такого засвоєння почався значно раніше від першої згадки про це. Так, у першій половині XVI ст. при церкві в Сяноку вже існувала школа, в якій 1550 або 1551 р. переписувач Власій виготовив «Апостола». Можливо, у цій же школі навчався син сяноцького протопопа Михайло Васильович, відомий як переписувач Пересопницького Євангелія 1556–1561 рр. Одним із найраніших прямих писемних свідчень є і згадка про початкову школу першої половини XVI ст. у Красноставі. У грамоті 1550 р. король Сигізмунд Август при обміні королівської садиби на церковну дозволив використати колишню свою ділянку для школи, яка, зрозуміло, на той час вже існувала. 1577 р. волинський шляхтич Василь Загорівський згадував школу при церкві Іллі у Володимирі, яка теж, можливо, функціонувала вже в першій половині XVI ст.

Загалом освіта, як і в попередній період, залишалася традиційною. Рівень шкіл не перевищував початкового, тобто результатом навчання було здобуття елементарної письменності і внаслідок цього — можливості займатися самоосвітою або ж продовжувати навчання в університетах Центральної та Західної Європи.

Можна припустити, що навчання і далі тривало при багатьох церквах і в усіх великих монастирях. На користь цього свідчить значне поширення письменності в українському суспільстві. Оскільки писемна українсько-білоруська мова мала статус державної у Великому князівстві Литовському, то нею повинні були володіти не лише державні урядовці (насамперед писарі), а й решта представників суспільної верхівки. Священники, так само як і ченці та низка світських осіб, у цей час фігурували як переписувачі книжок. Володіли українсько-білоруською мовою й окремі шляхтичі, про що свідчать їхні підписи та дарчі записи в документах. Важливо наголосити, що письменність була поширеною й серед жінок-шляхтянок.

Оскільки кожен більший монастир був одночасно й осередком книгописання, то він потребував і письменних ченців — книжкових майстрів, які здобували освіту, як правило, при

тих самих монастирях. Такий осередок у першій половині XVI ст. існував, зокрема, при Михайлівському Золотоверхому монастирі в Києві, де вчився дяк Васько, про що він згадував 1563 р. Приблизно у той самий час навчався у свого батька, вчителя школи і архімандрита Зимненського монастиря на Волині, переписувач «Номоканона» 1565 р. Федір.

Монастирська освіта, однак, велася відповідно до усталених звичаїв, її організаційні форми не регламентувалися. Характер викладання повністю залежав від рівня освіти та доброї волі ченців, які навчали дітей і дорослих.

Як і раніше, початкове навчання було сферою діяльності дяків, паламарів та уставників, яких із часом стали називати також «бакалярами» або «дидаскалами». Є окремі згадки про те, що вчителі отримували за свою працю винагороду — грошима або натуральними продуктами.

(439 слів)

(Я. Ісаєвич)

Завдання до тексту

1. Складіть план наведеного тексту.
2. За складеним планом напишіть докладний переказ тексту.

Балада

Термін «балада» в сучасній науці про народну творчість вживається на означення гостродраматичної і трагічної сюжетки, в якій крізь призму особистих драм і трагедій описуються винятково напружені конфлікти чи фатальні збіги обставин — в особистій, сімейній та громадській сферах народного життя. Цей фольклорний жанр став дуже поширюватися в Україні на початку XIX ст. Уперше балади виникли й існували як пісні до танцю, але згодом відділилися від нього. Так, балада стала одним із видів народних пісень, у яких зображали героїчні або незвичайні фантастичні події переважно трагічного характеру, відтворюючи гострі конфлікти і переживання персонажів, викликані трагічними подіями. Основним внутрішнім змістом балад є ствердження вироблених тривалим життєвим досвідом людей норм і правил людського співжиття.

Тематика балад різноманітна: у них розкриваються, передусім, недопустимі з погляду народної етики аномалії в людських стосунках, вияви нечуваної жорстокості, взаємини між

батьками й дітьми, сестрами й братами, розуміння природи, поетичний світогляд нашого народу, його міфологічні уявлення. Особливий пласт балад — оспівування трагічного становища українців у турецькому полоні, їхні героїчні вчинки, прагнення до волі, самотня смерть козака як шлюб із землею.

Балади є різні: про дівчину, яка отруїла свого коханого чи загубила життя дитині; про свекруху-чаклунку; про фантастичні перетворення дівчат і жінок на тополю, траву, калину тощо. Демонологічні уявлення та віра в чари стають засобами психологічної характеристики героїв балад, творення їх часом злочинних характерів. Кожна балада — це вибух сильних емоцій, породжених певними обставинами, які призводять людину до злочину.

Ой чиє то жито, чиї ж то покоси,
 Чия то дівчина розпустила коси?
 Коси розпустила, гулять не ходила.
 Молодого хлопця навік полюбила.
 Проводжала мати сина й у солдати.
 Молоду невістку в поле жито жати.
 Жала вона, жала, жала — не дожала
 І до сходу сонця тополею стала...
 Прийшов син до хати: — Здрастуй, рідна мати!
 Де ж моя дружина, що не йде стрічати?
 — Не питайся, сину, про свою дружину,
 Бери топір в руки — рубай тополину.—
 Як ударив вперше — вона й похилилась,
 Як ударив вдруге — вона й попросилась:
 — Не рубай, коханий, бо я — твоя мила,
 На моєму листі спить твоя дитина.—
 Ой чиє ж то жито, чиї ж то покоси?
 Не спішіть, дівчата, розпускати коси.

Кому невідомі сьогодні співані по всій Україні балади про отруєного з ревнощів парубка («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці») чи про героїчного козака Байду, що й під тортурами залишається вірним рідній землі та ще й мстить турецькому султанові. Ми захоплюємось образом сміливої дівчини Бондарівни, яка, боронячи свою честь, прилюдно зневажила магната Каньовського: «білу ручку відвернула, пана в лице втяла».

І з яким хвилюванням сприймається алегорична балада про горе чайки-небоги — осиротілої матері, «в'ється, об дорогу б'ється, к сирій землі припадає, чумаків благає».

В українському баладному фонді налічується понад 300 сюжетних типів. Це надзвичайно розмаїтий епос, який є великою складовою частиною поезії українського народу, містить у собі етично-виховні, естетичні і пізнавальні цінності.

(449 слів) (За матеріалами сайту www.ualogos.kiev.ua)

Завдання до тексту

1. Складіть план пропонованого тексту.
2. За складеним планом напишіть докладний переказ тексту.

* * *

На горбочку біля Базавлука, там, де річка, падаючи в Дніпро, розлилася просторим, як море, лиманом Великі Води, за часів Запорозької Січі стояли три хати, а навколо хат, поприсідавши до землі, мов паляниці на черені, жовтіли солом'яними стріхами комори, повітки, сажі й інші будівлі хліборобсько-скотарського господарства. За межами тих будівель, далеко на гору, розстилався степ, а від хат збігали униз до лиману кучеряві садки та зелені, обсажені тополями й вербами, левади. То були зимівники трьох товаришів, старих запорожців: Балана, Лантуха та Луб'яного. Багато вже років жили вони тут під захистом недалекої Запорозької Січі, тихо та спокійно випасуючи понад лиманом на вільному степу великі косяки коней і гурти товару та засіваючи невеликі лани всякою пашницею.

Того вечора, що з нього починається моє оповідання, коли золоте сонце, схилившись уже до обрію, виграло на блакитному, блискучому просторі лиману своїм жовтогарячим промінням, на призьбі найближчої до лиману хати сидів із люлькою в зубах власник одного з зимівників сивовусий дід, запорожець Дмитро Балан. Глибокі зморшки, що вже давно склалися на чолі старого козака, за останні тижні вдвічі поглибшали, а в довгих його вусах посивіли останні волосини і вже не нагадували про те, що цей сивовусий дід був колись чорнявим, бравим січовиком. Люлька запорожця на велику йому доuku сьогодні чомусь не курилася, розпалювати ж її та колупати протичкою козаку було дуже незручно; бо в нього

була тільки одна — права рука; замість лівої ж у рукаві сорочки теліпався тільки невеликий цурпалок.

Коли старий козак позбувся своєї руки, у Запорозькій Січі ніхто не пам'ятав, бо тому вже минуло більш ніж п'ять десятків років. Сталося те ще тоді, коли Балан був зовсім молодий — за часів кошового Гордієнка.

Видужавши після того нещастя, Дмитро пішов до свого роду під Білу Церкву та там і одружився, щоб було кому біля каліки походити. Проте жив Балан на правобережній Україні недовго, бо там панували й хазяйнували поляки і гнітили український люд ще гірше, ніж перед часами Богдана Хмельницького. Він переїхав на Гетьманщину, маючи на думці спокійно дожити віку, та тільки трохи не вскочив там у пазурі кріпаччини. Тоді згадав Балан вільні степи й простори лиману Запорожжя, згадав Великий Луг несходимий, де ще гуляла козацька воля і, покинувши з розпукою в серці пригноблену Україну, перейшов з дружиною на Запорожжя і осів зимовником біля Базавлуку. Тут, біля лиману, насадив він садок, упорядкував пасіку й господарство і прожив зі своєю дружиною, не маючи дітей, більше як тридцять років, після смерті ж жінки одружився з дочкою свого сусіда Лантуха і з нею прижив Івана та Галю.

На велике горе старого козака через десять літ померла й друга його дружина, лишивши йому двох дітей-недолітків. З того часу старий запорожець віддав всю свою душу дітям і найбільше Галі, бо вона нагадувала йому свою матір, котру старий січовик любив більше за свою власну душу.

(452 слова)

(А. Кащенко)

Завдання до тексту

1. Доберіть заголовок до поданого тексту.
2. Складіть питальний план наведеного тексту.
3. За складеним планом напишіть докладний переказ тексту.

* * *

На кожному крилі городу росли кущі барвінку. Здавалось, що він і зимою зеленіє, бо коли танули сніги, то на світ пробивалось його цупке, зелене листя, не змучене холодом, не скалічене морозом. А коли повітря ставало по-материнськи м'яким та лагідним, то барвінок зацвітав, зацвітав так, наче

небо бризнуло на землю живою своєю блакиттю, зацвітав так, немов дитячі очі землі дивились на тебе довірливо. Баба гнівалась, коли зривали барвінковий цвіт. Вона взагалі ніколи не могла примиритися з тим, що квітку зривають. Хоч би яка ця квітка була — чи чорнобривці, чи ружі, чи звичайні-сінькі калачики, чи настурції, чи лісові дзвоники, чи ромен. Тим більше її гнівало, коли хтось необережно збивав на городі картопляний цвіт, коли хтось зривав цибулю із стрілкою, яка згодом могла б дати насіння, коли хтось виривав усю стеблину кропу, замість нащипати дрібного листя. Тоді баба чорнішала, погляд ставав лихий, зіниці ставали зеленими присками, вона бурчала про якесь каміння замість сердець, про чиїсь хижі пазури замість пальців. Тоді до баби ніхто не підступався, а коли вже доводилося звертатися, то говорили такими вибачливими, слейними голосами, що найтвердіший віск міг розтанути,— тільки баба ще довго не танула й не відходило її серце.

Навіть на спаса, коли, здається, з квітами просинаєшся, з квітами сідаєш за стіл, з квітами їси яблука та груші, з квітами свіжовипечений хліб вмочаєш у мед і несеш до рота,— навіть на спаса Килина не могла відцуратись од свого святого ставлення до цвіту.

І коли вона з ножом ходила попід вікнами від чорнобривців до жоржин, від руж до «козятинських», то руки тримала так, немов уже обпеклась і побоюється, щоб зовсім не попалити свої долоні.

Любила вона кожную рослину всім своїм еством, і, здається, кожна рослина відповідала їй такою ж любов'ю. На кожному клаптику землі у неї щось родило, кожен клаптик землі цвів і плодоносив. Були в неї буряки кормові, які вона згодовувала свині, були буряки червоні, які різалися в борщ, а були й цукрові, котрі можна було спекти в гарячому вугіллі й з'їсти замість делікатесу. Сіяла баба квасоллю кругленьку й невеличку, білу; сіяла також рябеньку, од якої і суп і борщ здавалися немов веселіші, проте найбільше їй подобалась довгаста велика квасоля — ряба або ж попросту біла, яку було і з стручка приємно вилущити, і в пригорщі потримати. Вирощувала Килина ранню редьку — червонобоку й веселобоку, а також і пізню — чорну, схожу на чималий буряк. Не вилазила вона

ніколи із своїх грядок, порпалася в часнику, в цибулі, в моркві, в огірках, у помідорах.

(400 слів)

(Є. Гуцало)

Завдання до тексту

1. Доберіть до поданого тексту заголовок.
2. Складіть номінативний план пропонованого тексту.
3. За складеним планом напишіть детальний переказ тексту.

* * *

Під осінь Килина, високо закасавшись, виходила з серпом на город і починала жати ту латку так, наче перед кожним колоском припадала на коліна. Перевесла скручувала не з житніх стебел (не вмiла й не хотiла розтринькувати бодай одну стеблинку), а з осоки, яку нажинала за кілька днів перед тим. Снопи зв'язувала тугі й дебели, складала їх на стерні, щоб трохи підсохли, а потім уже священнодіяла над полукипками. Коли доходило до молотьби, то дід Ілько так само починав священнодіяти. Діставав свій ціп, переглядав кожну зв'язку, кожен шматочок сириці, замiнював, що здавалось непридатним або спрацьованим. Тiк посеред двору був уже готовий, дід тiльки підчищав його, підрiвнював, — та все ж таки молотив не на землі, а на ряднах. Ціп піднімав високо, проте бив не сильно, щоб і соломі не перетовкти, й зерно щоб далеко не розприскувалось. Подовгу відпочивав у холодку і дуже сердився, коли в цей час баба забувала винести йому свіжої води.

Гiрко й густо пахли коноплі. Темніли; в негоду ж, розхвильовані, поймались приглушеним блиском; старіючи, вони світлішали, наче позбувалися своєї затятої дикості, наче сповивала їх щоденна постійна радість. Біля конопель завжди було страшнувато, наче з їхнього терпкого мороку ось-ось мали повискакувати всі ті страхіття, про які стiльки наслухався і яких так ніколи й не бачив. Дуже любила Килина вибирати коноплі, дуже любила вимочувати в ставу, а потім — бити на терниці. Сердито й голосисто гуркотів цей промисловий агрегат, змайстрований мудрими руками діда Ілька, випльовував із своєї велетенської пащі неїстівну кострицю, — і з того гуркоту, з того клацання, з костричної хурделиці народжувалось, витікало, починало світитись невеличке прядив'яне джерело,

воно ставало все сяйливішим, все чистішим, і Килина раз у раз вимахувала ним так, наче хотіла освітити своїм радісним клоччям і обійстя, й дорогу, і все село.

Саме вона й сукала щозими,— і дебелий, похмурий ку-жіль поволеньки-поволеньки, струмком тугої, аж дзвінкої нитки збігав на веретено, а воно крутилось, кружляло, фуркало, і так, здавалось, день за днем, зима за зимою, рік за роком накручувалось на те веретено бабине життя, бабині думки й сподівання... Але чи не найбільше з усього любила вона вибілювати полотно. Носила його до ставу, розстинала на прибережній лепесі, і полотна спочатку були зеленкуватими, вони ще гірко пахли коноплями. Але баба ж їх вимочувала, баба ж їх біла праником, баба ж їх випікала на сонці, і вони чистішали, вицвітаючи в спеку, вони ставали радісніші, і здавалось, із натхненною білою усмішкою лежать у траві, припрошують пройти по собі бабину мрію,— і вже бабина мрія ступає по них босими ногами, шкода тільки, що полотна короткі, що обриваються в траві...

(412 слів)

(Є. Гуцало)

Завдання до тексту

1. Доберіть до поданого тексту заголовок.
2. Складіть план тексту.
3. За складеним планом напишіть докладний переказ тексту.

***

Чогось було сьогодні йому так важко дихати. Гадав, тому виною задуха в хаті Лазаревського,— де він пробув години дві, не більше,— й тепер, уже надворі, в холодній, сірій мжичці, хапав повітря жадібно, як риба, викинута на суходіл.

Такого з ним ще не траплялося. Хворів не раз, звичайно, але щоб так давило груди... Може, тому виною лікар? «Тара-се, вам поберегтися треба, полікуватися!..» — сховав під брови очі. Цей Едуард Барі нагонить страху на будь-кого, знайде в тобі хворобу, хоч ти як дуб... Навіщо дався вислухати!.. Ну, занедужав трохи, ну, схуд, змарнів... Ось вирветься на Україну — і все мине!..

Ця мжичка, і ця Нева, з якої тягне холодом, неначе з льоху, хіба уже одному тут вкоротили віку... А він не дасться, дзуськи! Майне собі на милу рідну землю, оселиться біля Дніпра, в своїй сосновій хаті, посадить вишні, яблуні...

Примружив очі — й тихо йому пахнуло цвітом, пробіг вітрець, торкнувшись його чола. Ударила об берег хвиля... Глухо, аж ніби гнівно... Що це з його Дніпром?

А-а, то Нева. Вона весь час розбурхана, неначе прагне вирватися із кам'яного жолоба, яким її скували люди... Вирватися... Чомусь усе частіше зринало це рішуче слово в його думках...

Минув свою домівку й вийшов на спорожнілу набережну. Безмовні вічні сфінкси похмуро шулилися в густій мокві. Їм, певно, також мариться тепло та сонце, рідний далекий край...

На тому боці річки ледь-ледь проблискує ряд ліхтарів. А вікна вже не світяться.

Чи, може, їх не видно. На цьому березі, бач, ще не сплять і тут, і там... Он в Академії,— де й він живе,— ще хтось із художників при світлі свічки прагне знайти оте своє, єдине, що винесе його колись до сонця слави та визнання...

Гай-гай, і він колись... Це ж скільки вже минуло літ, як він зайшов уперше до Академії законним учнем? Аж двадцять два!.. Йому було двадцять чотири...

Господи, як час біжить, нуртує, немов Нева!..

Чого ховав від нього очі лікар?..

Дощ перейшов у мокрий сніг, а потім сипнуло враз крупою, і в ній усе втонуло.

Сфінкс,— той, що ближче,— втиснувся в свою плиту, сховав між лапи голову...

Нелегко, ой нелегко на чужині!.. Він знає. Ті десять літ солдатчини, що відтрубив за Каспієм і за Уралом, ще й досі йому здаються жахливим сном...

(Збі слово)

(Василь Шевчук)

Завдання до тексту

1. Доберіть заголовки до поданого тексту.
2. Складіть план до пропонованого тексту.
3. За складеним планом напишіть докладний переказ тексту.

***

Швидше! Швидше!

О боже мій милий, хай уже кінчаються оці нестерпні останні хвилини перед від'їздом.

Усе вже почуто безконечно — усі добрі напутні слова, поради, застереження, побоювання. Навіщо їх так багато? Та ще при людях, при знайомих і незнайомих.

Може, щоб бачили, який уважний, добрий чоловік і батько? Ні, ні, що я,— обриває ці думки Марія,— він не хизується, хіба я його не знаю? Він справді такий, та гадки не має, як це нудно і здебільшого недоречно.

Але зараз так — не тільки він. Вона вже швидко окинула своїм сірим зірким оком усіх, що їдуть, усіх, що проводжають. Чому це в останні хвилини усі з дбайливим виглядом, найстурбованішим тоном повторюють прописні істини про поведження в дорозі, а ті, що від'їздять, хочуть, нарешті, швидше опинитися в диліжансі, відчуті рух, подорож.

Але диліжанс поки що стоїть. Скільки він стоятиме?!

І вона також хоче швидше відірватися від того життя, що промайнуло за три місяці, як за мить, закрутило, піднесло, збаламутило, обдарувало багатими скарбами і потаємно образило, бучно визнало і нишком уколало. Усе, усе вона помітила і відчула, а що мовчала на все, була завжди зовні спокійна й стримана — так це зовсім не від нерозуміння обставин, а саме тому, що зрозуміла багато. Та не до кінця. Ще треба було розібратись як слід... але було ніколи... Думала — поїду, в усьому розберусь, усе вгамується. Та відчувала вже — мчить новий потік і тягне непереможно кинутись у нього. Куди він понесе? До яких берегів? Не в тім, звичайно, розумінні, що до Дрездена чи до Берліна або до якогось іншого чужоземного міста. Адже не Петербург лишає вона, а своє полохливе життя петербурзьке. А що чекає її там, за кордоном? Лікування хвороби — то лише привід, не обманюватиме ж вона сама себе.

Вона слухає чоловіка, погоджується, киває головою — знаю, знаю, ти вже казав. Ми на тебе чекатимемо, не затримуйся, будь ласка. Не турбуйся, будь ласка, не самі ж ми ідемо, все буде гаразд... Але думки її вже не з ним.

Він дивиться на її великі ясні очі, в яких раптом мигнула лукава смішинка. О, він знає, це вже вона щось помітила серед юрби, щось занотувала для себе.

А диліжанс таки стоїть.

Вмить смішинка зникає з очей, їй хочеться заспокійливо поглянути на чоловіка, але він знає: вона однаково зараз не з ним.

...Вона вже давно не з ним. І щоб довести наперекір усьому їй, усім, собі, головне собі, що він же її чоловік, що вона його Манічка, Маруся, Марієчка, на яку він дивився спочатку не тільки як на дружину, а як на недосвідчену дитину, яку треба освічувати, виховувати, морально наставляти, бо кожен чоловік, починаючи з Адама, хоче виліпити жінку по образу і подобию своєму, він знову напучує її...

(434 слова)

(О. Іваненко)

Завдання до тексту

1. Доберіть заголовки до поданого тексту.
2. Складіть план тексту.
3. За складеним планом напишіть докладний переказ тексту.

* * *

Що призвідцями всіх бунтів і повстань на Україні були запорожці, шляхта добре розуміла. Не маючи змоги за одним махом розквитатися з січовою вольницею, панство відразу ж після придушення повстання Тараса Трясила вирішило обгородити Січ від України. Особливо на цьому наполягало магнатство і шляхта Східної України, з чиїх володінь селяни цілими гуртами втікали на Запоріжжя. У 1635 році на сеймі, що зібрався у Варшаві, магнатство вимагало спорудити фортецю на Дніпрі і поставити у ній надійну залогу з піхоти й кінноти. А вже тоді й почати вгамування січовиків. Хлопи, пся крив, утікають із маєстатів на Січ, вже й шлях собі понад Дніпром вторували. Фортеця ж перетне збіглим ланцям шлях до волі.

Січ, не маючи свіжого поповнення, невдовзі й захиріє. Згодом можна збудувати ще одну фортецю, але вже ближче до Січі, потім ще і ще... Поступово й невблаганно оточуючи запорожців фортецями й залогами, можна й задушити волю в її ж власному гнізді.

Сейм ухвалив: доручити коронному гетьману Конєцпольському звести фортецю на Дніпрі якомога швидше і поселити в ній надійну залогу. На будівництво виділили сто тисяч злотих, і, щойно повесніло, коронний гетьман прибув у Наддніпрянщину.

Будувати фортецю мав інженер, француз за походженням, Гійом де Боплан. Взагалі, його справжнє прізвище Левассер, додаток «де Боплан» походить від назви одного з володінь Гійома Левассера, але так уже сталося, що в історію він увійшов як Боплан.

Як найманий інженер-фахівець він перебував на службі в польському війську, що стояло на Україні, і споруджував укріплення в Барі на Поділлі, фортеці у Бродах на Львівщині і, зрештою, на березі річки Борисфен, «званої в народі Ніпр, чи Дніпр»,— тобто Кодацьку. Всі фортеці, як зазначають історики, мали стати опорними пунктами панування польських магнатів на Україні. Служив Боплан у війську коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського, з ним і прибув до Кодацького порога. Та коли б французький військовий інженер, котрий перебував на службі в Речі Посполитій, тільки будував фортеці на Україні, то навряд чи ми й згадували б його. А він — звичайний військовий інженер, найманець чужої держави — навічно увійшов в історію України, більше того — зажив слави серед сучасників і нащадків як на Україні, так і у Франції. І все це завдяки своїй книзі «Опис України, кількох провінцій королівства польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і веденням воєн»,— така повна назва праці Боплана, вперше виданої в Руані 1651 року.

Сімнадцять років Бопланового життя минуло на Україні. Будуючи фортеці — заради заробітку,— аби польське яновельможне панство ще міцніше вкорінювалось в Україні, інженер-найманець не лише складав карти України, а й рік за роком спостерігав за підневільним життям місцевого люду, його звичаями, віруваннями, боротьбою зі своїми поневолювачами та все побачене й почуте занотовував до потаємних своїх записників, що згодом і склали його знаменитий «Опис України...».

(449 слів)

(В. Чемерис)

Завдання до тексту

1. Доберіть заголовок до поданого тексту.
2. Напишіть складний план тексту.
3. За складеним планом напишіть докладний переказ наведеного тексту.

Як закувала зозуля

У хаті баби Устини не зачиналися двері. Вбігла сусідка, у фартусі, просто від печі. Тільки-но вона вийшла — принесло бригадира Тодося. Навіть дід Антип, який поскаржується на ноги, і той причвалав подивитися на диво. І вже за дідом Антипом усе село Вигода загомоніло: в баби Устини закувала зозуля! Сходились з усієї Вигоди, дивились на зозулю, що стояла на древньому годиннику на одній ніжці, а другу мовби сховала від морозу, і запитували в баби, як та зозуля закувала.

— А то вже питайтесь онука мого, Михася. Він ту зозулю примусив кувати,— відповідала баба Устина.— Стільки літ мовчала, а це, як бачите...— Вона позирнула на годинник і тицьнула в нього пальцем: — О, о, слухайте, зараз буде кувати!..

І справді, мідна зозуля набралася духу і так славно утяла, як ото навесні в лузі, коли чуємо її вперше: хочеш не хочеш, а мусиш лічити. Баба бачила, що всі тихесенько лічать.

— Ото ниньки діти! — мітингувала посеред хати баба Устина.— Інший дорослий того незугарний, що вони можуть. Я ж цей годинник носила до міста. «Е, бабо,— сказав майстер,— пора в музей такі речі». А Михась, бачите, все поставив на своє місце...— І знову показала на годинник: — О, о, зараз ще куватиме!.. Ага, чули, які тепер діти?.. А що буде далі? То ж закон вийшов учитися на всі руки, аби люди всьому лад могли дати...

— Ти, Устино, ближче до діла,— нетерпеливився дід Антип.— Скажи толком, як закувала зозуля? — Дід був трохи набожний і чи не підозрював у тому якогось дива.

Баба Устина покопалась пальцем у сивій скроні та, як і інших відвідувачів, справила діда до свого онука.

— Чи ж я тобі знаю. Ворожили, а що саме — спитайся, Антипе, мого Михася, він пояснить.

Дід невдоволено крякнув:

— Доведеться...

Він знав Михася по спільній риболовлі. Зовсім малеча, тільки-тільки зіп'явся на ноги і пішов угору, такий собі смирний білявенький хлопчик. Інший, бешкетник, лише помутить

вудками воду і ні з чим повертається додому, ще й огризнеться на добре слово. А цей — і не чути. Сидить, пильнує за поплавками, як цілком дорослий. За всіма поплавками устежить. Часом зазівається дід, то вже Михась нагадає:

— Дідусю, дідусю, клює на вашій... — І то тихенько, щоб рибу не сполошити.

Недавно дід Антип бачив Михася на вулиці, зняв на його уклін шапку, запросив на риболовлю, але той сказав, що тепер йому бракує часу, закінчилися літні канікули, треба до школи ходити.

Ще Михась і тим примітний, що часто, замість своїх, прихоплює батькові шкарпетки, у гарних візерунках. Вони великуваті, не тримаються, все сповзають на черевики, а Михась забуває їх поправляти, так і ходить — закаблуками по шкарпетках.

«Хто його знає, — міркував дід Антип, — може, цей хлопчик у батькових шкарпетках і справді заставив кувати зозулю?»

Але дід кожен факт любить перевірити фактом. Отож, розшукав він старі-престарі ходики, що завалилися на горищі ще з довоєнних часів, і відніс їх Михасю: побачимо, мовляв, що з того вийде.

Михась оглянув їх уважно і зовсім по-дитячому мотнув головою:

— Старенькі, дідусю, але нічого. Нам би таких побільше!

— Еге, трохи старенькі, — погодився дід Антип і лукаво спитав: — А коли зволите прийти з платнею?

— Платні не треба і приходити не треба. Ми самі, дідусю, приносимо свою роботу. У нас, у школі, ціла майстерня! — Михась широко розвів руками, наче хотів показати, яка в них майстерня.

Невдовзі Михась ще з одним хлопчиком-школярем приніс дідові Антипу оновлений годинник. Старий упізнав його хіба що по гирі. На щитку, замість жінки з граблями, хтось дуже схожий на самого діда Антипа вів полем комбайн. Стрілки сяяли, цифри на циферблаті він бачив без окулярів.

— Фосфор! — сказав Михась. — Це ми вам зробили, щоб і вночі було видно.

«Намалювати оте все не штука! Побачимо, як вони ходитимуть, час відлічуватимуть...» — подумав дід Антип, приймаючи ходики.

— А ти чий? — запитав Михасевого товариша.

— Тодося, бригадира,— несміливо відповів чорнявий, а вихристим чубом, крапля в краплю у свого батька, хлопчик.

— Спасибі ж вам.

Хлопчики затупцяли біля дверей, заходились прощатися.

— Стривайте! — затримав їх дід Антип.— Візьміть хоч горіхів.

Тодосів синок шепнув щось Михасеві на вухо.

— Добре, посадимо їх на шкільній ділянці! — вигукнув Михась і звернувся до діда:

— Горіхи візьмемо, але це не платня, дідусю. Бо ніякої платні нам не треба.— Він поправив батькову шкарпетку, що сповзла на черевик.

Дід Антип задоволено слухав, як розмірене тіткакали ходики, наче сперечаючись із новеньким будильником, купленим цього літа в сільмазі, та все жалкував, що не було в ньому такої зозулі, як у баби Устини. Хай би і в його оселі кувала на довгі роки!..

(712 слів)

(В. Земляк)

Завдання до тексту

1. Складіть план тексту.
2. За складеним планом напишіть стислий переказ тексту, замінюючи конструкції з прямою мовою на речення з непрямою мовою.

Вірний

Те, що того ранку побачив Ігор у сусідньому дворі, дуже схвилювало його.

Маленький хлопчик такого ж віку, як і він сам, стьобав прутиком рябе цуценя, тягаючи його по саду за шнурок. Собача жалібно скиглило, падало, переверталося на траві, намагаючись встигати за своїм довгоногим мучителем. Але той навмисне стрибав через кущі, бігав поміж деревами, а цуценя, впавши на землю, котилося, ніби клубочок білих ниток. Серце Ігоря не витримало. Блідий, із стиснутими кулаками, він миттю перехопився через паркан і став перед хлопчиком.

— Нащо мучиш?— крикнув він хрипким голосом.— Покинь!

Хлопчик, вражено блимаючи маленькими очима, зупинився. Цуценя, скориставшись із цього, підповзло до ніг свого лютого господаря і лизнуло йому литку. Два хлопчики, один рудий, мов сонце, якщо на нього дивитися у закопчене скло, другий із чубчиком у напуск, блідий і рішучий, стояли один проти одного, ладні зчепитися у бійці. Та ось руді вії раптом затремтіли, ворухнулися, очі опустилися вниз.

— А чого його жаліти, коли він зайвий. Все одно завтра втопимо у діжці. Спитай он у мами.

Ігор ковтнув слину, що давила його за горло, переступив із ноги на ногу. Гнів його минув, і він вже лагідніше сказав:

— Нащо ж його топити? Краще віддай мені...

— Бери,— погодився рудий хлопчик і подав Ігорові шнурок.— Що мені, жалко? У нас ще красивіший є, з великими вухами... Тарзан.

Не тямлячи себе від радості, Ігор підхопив на руки щеня, яке все тремтіло і тихо скиглило, наче скаржилося на когось, кинувся до хвіртки. Та його раптом зупинив рудий.

— Е, ні,— сказав він і лукаво примружив свої маленькі очі.— Даром не дається, адже він не простий, а породистий...

— Що ж ти хочеш за нього? — нетерпляче спитав Ігор. Він у цю хвилину ненавидів оцього пихатого мучителя.

— Що в тебе є?

Ігор зам'явся. Справді, що ж у нього є? Він лише кілька днів, як приїхав з міста до тітки Олі, всі його іграшки лишилися вдома, лише дещо вдалося захопити, коли спішно збиралися на дачу. Перебираючи в думках те, що він захопив з дому, Ігор проказував:

— Пістолет з двома курками, червоний настільний телефон із поламаною мембраною, Толька, мій братік, поламав, тенісний м'яч...

— Неси все це мені, тоді забереш собаку, інакше не віддам,— категорично заявив рудий і вихопив цуценя з Ігорових рук.— Бо це не простий дворняжка, а породистий.

— Гарзд, почекай мене, я зараз,— відповів Ігор. Він кинувся через паркан і за кілька хвилин вже знову повернувся. В руках у нього були іграшки.

— Бери, я згодний,— сказав Ігор і поклав все принесене на траву.

Схопивши цуценя, він кинувся додому. І вже тоді, коли він був за парканом, із сусіднього двора почулося:

— Як тебе звати?

Це питав рудий. Ігор охоче відповів.

— А мене Тимком. Будемо гратися?

— Будемо,— невпевнено мовив Ігор.— Якщо тільки не будеш мучити тварин...

— Так я ж його вчив бігати! — виправдовувався Тимко. Видно, йому було соромно за свій вчинок.— У мене он ластів'яче гніздо, і я не чіпаю яччок... Хай собі лежать, я тільки подивився кожне і поклав.

— Значить, подивився все ж? — строго спитав Ігор.— А ти знаєш, що ластівка може відкинутися від гнізда, якщо там хтось полазить? Навіть лазити не треба. Он скільки буслів у селі, а на вашій хаті його чомусь немає. Як ти думаєш, чому?

Бусли розумні птиці, вони знають людей...

Тимко прикусив язика. Він вважав, що оцей «дачник» дурний, мов пень, коли він може віддати за паршиве щеня всі свої іграшки, але виявилося, що це не зовсім так. Звідки він дізнався, що Тимко минулого року розорив лелече гніздо, і хитрі птиці цього року вже не прилетіли сюди? Звідки він, міський житель, знає про ластів'ячі примхи?

А Ігор вже вовтузився зі своїм цуценям. Перш за все він випросив у матері стакан молока і нагодував його. Потім зібрав усі дощечки і цурупалки, які валялися біля хати, і зробив для нього хатку. Яка ж хороша та затишна хатка вийшла! Ігор навіть віконечко там приладнав — якраз під руку потрапила кватирка, що лежала без діла, намостив трави, щоб м'яко було спати його собаці.

— Як його звати?

Тимко казав, що всі звали його зайвим, бо вирішили утопити. Але ця назва йому не подобалася. Він чимало чув казок від батька, що собака — вірний друг людини.

Як же вона може бути зайвою? Ні, це не підходить. Вірний, ось як він назве цуценя! Вірний, Вірний... Йому так сподобалася назва собаки, що він навіть засміявся.

— Вірний, Вірний,— покликав Ігор, але цуценя, пригріте сонечком, дрімало, лише вуха сторожко ходили, наче дослухалися, чи не йде сюди рудий Тимко, щоб знову починати свої знущання...

(723 слова)

(М. Чабанівський)

Завдання до тексту

1. Складіть план пропонованого тексту.
2. За складеним планом напишіть стислий переказ тексту.

* * *

Сідало сонце. Тіні стелились довгі, чорні. Багрове листя зблякло й лежало вбогим шматтям, якому вже ніколи не мліти в ласках вітру, не пити трунку променів і не злітати з вітя ясними диво-птицями...

Андрій Іванович щось казав, доводив, але Григорій його не чув. Це був останній вечір, і він прощався з вечором, червоним сонцем, тінями, опалим листям, з усім веселим світом. Не жаль було нічого — воно ж усе лишається. Вмирає він, одмучився...

Сковорода ледве дістався ганку. Спочив на лавці і, подолавши всі одинадцять сходинок, зайшов у дім, де починався великий шарварок.

У його кімнаті було спокійно й темно. Поставивши вже не потрібний костур, добув вогню і запалив недогарок. Кімната враз ожила, наповнилася густими тінями, а за вікном, надворі, стало іще темніше. Світ потонув у темряві, зник, відійшов кудись у невість, і залишилося його в Григорія тільки маленька часточка, окреслена холодним муром стін. Стіл, ліжка, скриня і вогник свічки...

Зняв у порозі чоботи й поставив їх до костура. Піднявши віко скрині, переодягнеться в чисте. Не відчуваючи ногами холоду ані підлоги, пішов до столу, зібрав книжки, рукописи й поніс до ліжка. Ніс обережно, сторожко, боявся дуже, щоб не впустити і не розсипати, бо вже не знав, чи стане сили зібрати. Поклав під голови, накрив свитиною й, перехрестившись, ліг.

Зітхнув із полегкістю, хотів дмухнути на свічку, та передумав: нехай горить, зосталося всього на палець воску, сама погасне хутко...

Ну, от і все. Прожито останній день. На часі смерть, логічний кінець шляху людського, сумний фінал трагедії...

Поволі терпне тіло, стає чужим, холодним. Відмучилося, щоб повернутися назад у землю і перейти в щось інше і знов зробити коло в якомусь образі — трави, калини, дуба...

Згадав калину в березі, з якої вирізав йому дідусь сопілку. Оту, найкращу, першу... О, як вона співала!..

Спочатку тихо-тихо, а потім усе настирливіше приплив із дитинства той калиновий голос і задзвенів, розлився по всій душі. Перед очима пішли поволі Чорнухи, Многа, батько й чомусь заплакана, завжди весела мати... їй, певно, жаль, що вмерла, не попрощавшись зі своїм улюбленцем... Не плачте, мамо! Скоро він дожене вас, мамо, він уже йде...

Самого душать сльози...

Небавом ще дві жінки пройшли над ним хмарками — Мар'яна першою, відтак Олена...

Чи то живі, чи вже чекають там?..

Сопілка грає, журиться, немов душа калини вселилася у цю нехитру музику.

Ой коню мій, коню,
Золотая грива...

Так і не сів, не виїхав у чисте поле з кобзою, не заспівав такої, щоб світ стенувся з подиву, щоб воля в сонці зблиснула, неначе гостра криця. Либонь, судився іншому золотогривий вітер...

Калина плаче, тужить... Печаль стискає серце: десь у Михайла, в Якова, ось тут, під головами, і хтозна-де лежать його творіння, його рукописи, яким не вийти в люди... Нема пророка в рідному краю... Пророки є, та їх бояться!

Холонуть руки, ноги... Григорій бачить вітер, криницю, верби, явора... Дзюрчить вода, туркоче в хащі горлиця... Й сопілка грає пісню, ще й промовля словами:

Ой ти птичко жовтобоко,
Не клади гнізда високо!

А клади його на травці, на зелененькій муравці...

Не так, не так! О господи... Це кобзарі переіначили, зробили просто... Боже!..

І раптом зринула страшна, мов буря, думка: він, він не так писав!

Рвонувся з ліжка — пізно... Розплющив очі. Свічка вже ледве-ледве блимала.

Гойдалися похмурі, кволі тіні, мов заколисували, щоб вгамувати останній біль у грудях... Нараз погас тремтливий тьмянний вогник, й не стало болю... Темрява...

Заграла знов сопілка... Тужливо, голосно... А потім — тихше, тихше...

(550 слів)

(Василь Шевчук)

Завдання до тексту

1. Доберіть заголовок до поданого тексту.
2. Складіть план пропонованого тексту.
3. За складеним планом напишіть стислий переказ тексту.

Тексти для перекладу

***

В античності наука подразделялась на три області: фізику — знання о природі; етику — знання об общественных установлениях; логику — знання о слове как инструменте мышления и деятельности.

В основе образования лежат именно логические науки, или органон, как их называли в античності и средневековье, поскольку прежде всего должен быть освоен метод, на основе которого возможны теоретическое знание и практическая деятельность.

Органон включал в себя тривиум и квадравиум — семь свободных искусств. В тривиум входили грамматика, диалектика, риторика. Грамматика — наука об общих правилах построения осмысленной речи. К грамматике принадлежала поэтика как наука о художественном слове — своего рода «лаборатория языка». Диалектика — наука о приемах обсуждения и решения проблем и о технике научного доказательства. Риторика — наука об аргументации в публичной речи, необходимой при обсуждении вопросов практического характера. В квадравиум, который завершал общее образование, входили

ли математические науки: арифметика и музыка, геометрия и астрономия.

В XVII–XIX веках риторика стали понимать как науку об аргументации преимущественно в письменной речи: общественное значение ораторской речи в это время снижается, а значение письменной литературы — богословия, религиозной и политической публицистики, философии, исторической прозы, документа — возрастает. В результате постепенно развивается частная риторика, в которой формулируются правила создания конкретных видов произведений — судебных речей, проповедей, писем, деловых бумаг, исторических, философских, научных сочинений и т. п.

(197 слов)

(А. Волков)

* * *

В системе языковых средств слово играет важнейшую роль. Русские писатели, восхищаясь красотой, силой, богатством русского языка, прежде всего отмечали разнообразие его лексики, в которой заключены неисчерпаемые возможности для передачи самых различных значений. С. Я. Маршак писал: «Человек нашел слова для всего, что обнаружено им во вселенной. Но этого мало. Он назвал всякое действие и состояние. Он определил словами свойства и качества всего, что его окружает.

Словарь отражает все изменения, происходящие в мире. Он запечатлел опыт и мудрость веков и, не отставая, сопутствует жизни, развитию техники, науки, искусства. Он может назвать любую вещь и располагает средствами для выражения самых отвлеченных и обобщающих идей и понятий».

Ведущая роль слова в системе языковых средств определяет его место в стилистике языка: слово является основной стилистической единицей. Лексическая стилистика изучает соотносительные лексические средства языка, давая оценку использованию слова в конкретной речевой ситуации и выработывая рекомендации нормативного словоупотребления в различных функциональных стилях.

Проблемы лексической стилистики тесно соприкасаются с проблемами культуры речи. Характеризуя использование в речи тех или иных лексических средств языка, стилистика

стоит на страже правильного словоупотребления. Нормативно-стилистический подход к изучению лексики предусматривает анализ часто допускаемых речевых ошибок: употребления слова без учета его семантики; нарушения лексической сочетаемости; неправильного выбора синонимов; неверного употребления антонимов, многозначных слов, омонимов; смешения паронимов; немотивированного объединения стилистически несовместимых лексических средств. Устранение лексико-стилистических ошибок в речи, выбор оптимального варианта выражения мысли приобретают важнейшее значение при литературном редактировании текстов.

(225 слов)

(И. Голуб)

Четко определите, что вам нужно

Уже сейчас многие люди придают большое значение правильной постановке целей. Без правильно поставленной цели любая деятельность окажется малопродуктивной — ведь успешной или неуспешной она может быть лишь относительно какого-то критерия. Если вы не знаете, куда идете, то любая дорога окажется долгой.

У каждого человека существует некая встроенная система постановки целей. У тех людей, которые еще не смогли конкретно сформулировать свои цели, могут тем не менее быть весьма сильные причины достижения чего-либо. Возможно, дело в том, что их цели недостаточно осознанны. Например, если кто-то не хочет участвовать в «крысиных бегах» современной жизни, мечтает избавиться от рутины однообразного механического труда и зажить спокойной, простой жизнью, на самом деле также ставит перед собой весьма амбициозные цели. Тот, кого считают безнадежным неудачником на работе, может достичь впечатляющих успехов в личной жизни. Цели, которые для одних не представляют никакого интереса, для других могут оказаться столь же значимыми, как и мировые рекорды. Чрезвычайно важно постараться использовать данное нам природой стремление ориентироваться на цель, а также осознавать те цели, которые прежде были недостаточно ясны, существовали на бессознательном уровне. Чего бы это ни касалось, четко решите, что же именно вам нужно. Тогда вы

сможете сознательно использовать эту свою врожденную способность стремиться к цели.

(202 слова)

(Г. Алдер)

Почему вы ничего не успеваете

Счастлив тот, кто находит правильный ответ на этот вопрос, ведь тогда появляется шанс исправить ситуацию. Однако что делать, если происходит наоборот? Попробуем в этом разобраться.

Для начала нужно определить основную причину. Она лежит на поверхности. Как правило, организовать себя не получается по причине нежелания это сделать. Признайтесь, что просто не хотите организовывать свое время, ведь если человек хочет — он делает, а если не хочет, то придумывает оправдания этому. Попробуйте объяснить себе это явление, чтобы изменить свою жизнь.

Вторая причина неуспевания — собственная лень и неособранность, особенно если речь идет о неприятных делах, которыми рано или поздно все равно придется заняться. Зачастую это случается именно поздно...

Третье следует из второго: отсутствие интереса. Даже если вы заняты любимым делом, иногда приходится сталкиваться с задачами, которые если и выполняются, то по принципу: отложи на послезавтра то, что можно сделать сегодня, — музыкой, действием, цветом, тишиной, вкусом еды или напитка. При необходимости заняться каким-либо делом используйте соответствующий «якорь», который введет вас в нужное эмоциональное состояние.

Еще один способ с наименьшими затратами справиться с трудными задачами — метод поощрения. Разбейте большую работу на части. После выполнения каждой из них дарите себе бонусы: чашку чая, короткий визит в соседний кабинет — поболтать. Такие незначительные бонусы зачастую мотивируют больше, чем конечный результат большой работы.

(217 слов)

(Н. Еремич)

Язык — ваш союзник: мета-модель

Было бы странно говорить о процессе общения и ничего не сказать о языке. Лингвистический элемент нейролингвисти-

ческого программирования содержится уже в самом его названии. Люди, умеющие общаться, знают, сколь многое зависит от правильного выбора слов. В некоторых случаях язык дает возможность быть более точным. Например, фразу «Встретимся на станции» следует конкретизировать, чтобы не пришлось потом тратить время на выяснение возможных недоразумений. В других случаях язык, напротив, помогает создать впечатлительные расплывчатости и неопределенности. К примеру, если вы хотите услышать от своих сотрудников какие-то новые творческие предложения, то чем менее конкретно вы сформулируете задание, тем будет лучше. Аналогичным образом, лучше дать возможность клиенту самому представить себе пользу и удовольствие, которые он получит от рекламируемого продукта, чем сразу же оглушить его подробным техническим описанием. Намеренно неточный, метафоричный язык в гораздо большей степени стимулирует работу воображения собеседника и способствует установлению более тесного контакта с ним, чем обрушиваемый на него поток подробностей. Может, это и делается с самыми лучшими намерениями, но приводит скорее к потере контакта, чем к его развитию. Чтобы убедить в этом, достаточно провести несколько бесконечных минут в компании такого технического гения — помощника продавца в универмаге. Выбор способа и языка общения зависит от конкретной ситуации и тех целей, которые вы перед собой ставите.

(203 слова)

(Г. Алдер)

Сущность индивидуализации развития

Развитие — это процесс количественных и качественных изменений в организации человека. Если человек достигает того уровня развития, который позволяет считать его носителем сознания и самосознания, способным на самостоятельную преобразующую деятельность, то такого человека называют личностью. Как личность человек формируется в социальной системе путем целенаправленного и продуманного воспитания. Чтобы стать личностью, человек должен в деятельности проявить, раскрыть свои свойства, заложенные природой и сформированные в нем жизнью и воспитанием. Движущая

сила развития — борьба противоречий, то есть столкнувшиеся в конфликте противоречивые начала.

Развитие человека обусловлено внутренними и внешними условиями. К внутренним условиям относятся физиологические и психические свойства организма, к внешним — окружение человека, среда, в которой он живет и развивается. В процессе взаимодействия с внешней средой изменяется внутренняя сущность человека, формируются новые взаимоотношения. Результаты человеческого развития определяются тремя генеральными факторами — наследственностью, средой и воспитанием. Взаимодействие названных факторов может быть оптимальным, но при переоценке одного из них это взаимодействие будет негармоничным.

Под наследственностью мы понимаем передачу от родителей определенных качеств и особенностей. Наследственные программы развития человека включают детерминированную и переменную части, определяющие общее и особенное у каждого человека. Вариативная часть программы обеспечивает развитие систем, помогающих организму человека приспособиться к изменению условий его существования.

Незаполненные области наследственной программы представлены для последующего дообучения и довоспитания. Каждый человек дополняет эту часть программы самостоятельно. Этим природа предоставляет человеку возможность для размещения своей человеческой потенции путем саморазвития и самосовершенствования.

(221 слово)

(Ю. Макаров)

* * *

Попытки изучения текста, если не считать отдельных замечаний А. А. Потебни, предпринимались, начиная с двадцатых годов XX века. Но самостоятельным объектом лингвистического анализа, рассматриваемым за пределами предложения, текст стал во второй половине XX века. В числе первых появились работы И. А. Фигуровского, Н. С. Поспелова.

В лингвистике и психолингвистике до сих пор нет общепринятого определения понятия «текст» (в зарубежных работах чаще всего употребляется термин «дискурс»). Причина этого заключается в том, что ученые, как правило, выделяют те

аспекты текста, которые, на их взгляд, являются основными, не претендуя при этом на полноту определений.

Текст — это группа предложений, связанных по смыслу и грамматически.

Важное значение имеет вопрос о соотношении текста и предложения. Большинство ученых считают, что некоторые тексты могут состоять из одного предложения (простого или сложного). Эти случаи являются достаточно редкими и существуют только в таких предложениях, где можно обнаружить признаки именно текста, а не предложения. Несмотря на то что в оформлении предложения и текста есть ряд общих черт, необходимо разграничивать данные понятия.

В настоящее время текстом называют, как правило, продукт не только письменной, но и устной речи. Но некоторые ученые (например И. Р. Гальперин) считают, что текст может быть представлен только в письменной форме.

(188 слов)

(Из учебника)

***

В настоящее время языковедение располагает большим количеством лингвистических теорий, изучающих предложение. Сейчас особенно интенсивным стало изучение текста. Но, на наш взгляд, предложение было и остается основной единицей синтаксиса, так как именно в предложении находят выражение наиболее существенные функции языка: коммуникативная, познавательная и экспрессивная. Вопрос об определении предложения — один из самых трудных вопросов синтаксиса. Недаром предложение, занимая центральное место в синтаксисе, не имеет общепринятого определения, так как трудно включить в определение все аспекты предложения, хотя в принципе возможно.

Существует достаточно большое количество подходов к определению предложения. Например, логический подход: предложение — это суждение, выраженное словами. Его слабость в том, что между предложением и суждением нет равенства, так как предложение — языковая категория, а суждение — категория логическая. Конечно же, есть предложения, которые полностью равны суждению, — это предложения модально-го типа, которые содержат или утверждение, или отрицание.

Формально-грамматический подход рассматривает предложение как словосочетание особого типа, содержащее грамматическое подлежащее и грамматическое сказуемое. Данный подход не учитывает парадигматику предложения. Классификация предложения становится узкой, не все типы входят в нее. Что касается коммуникативного подхода, то он рассматривает предложение как основное средство общения и сообщения.

При всем множестве существующих подходов до сих пор так и не определен однозначно предмет синтаксиса, его основные единицы и многие другие аспекты. Все это зачастую вызывает споры и разногласия между лингвистами.

(212 слов)

(Л. Керенцева)

* * *

Прагмалингвистика — отрасль языкознания, в центре внимания которой общение, осуществляющееся коммуникантами в определенных социальных и межличностных условиях, с определенными мотивациями и целями, с использованием специальных языковых средств. Прагмалингвистика изучает речевое общение, исходя из трех основных составляющих речевого акта (отправитель — текст — получатель).

Если основным объектом прагмалингвистического исследования становится текст и языковые единицы в его составе, мы имеем дело с функциональной прагмалингвистикой. Функциональная прагмалингвистика (теория дискурса, теория языковой личности) занимается изучением функционирования языковых единиц в речи. В рамках функциональной прагмалингвистики языковая личность, как совокупность способностей к созданию и восприятию речевых произведений (текстов), характеризуется на основе функционального мотивированного целенаправленного выбора языковых единиц в дискурсе. Под дискурсом понимается орудийный продукт мыслительной деятельности человеческого сознания, направленный на изменение когнитивного и интенционального состояния адресата в коммуникативном пространстве: направленный на изменение объема информации, которой владеет адресат, и, как следствие, на изменение его коммуникативных намерений. Дискурс — связный текст в совокупности с экстралингвистическими факторами — прагматическими, социокультурными,

психологическими и другими факторами, текст, взятый в событийном аспекте.

Если на первый план в исследовании выходят коммуниканты (отправитель и получатель), научное направление, в рамках которого осуществляется исследование, определяется как скрытая прагмалингвистика. Скрытая прагмалингвистика (теория речевой личности) изучает речь говорящего субъекта с индивидуальным набором социально-психологических характеристик, с индивидуальным жизненным опытом и стереотипами речевого поведения и диагностирует личностные черты говорящего по его речи. Скрытая прагмалингвистика целенаправленно рассматривает ту часть речевой системы, которая реализуется в виде «тонких нюансов смысла», проявляющихся в составе речевого поведения в виде речевых привычек и исчезающих с прекращением речевого акта.

(237 слов)

(Е. Горло)

* * *

В настоящее время реклама стала неотъемлемой частью жизни современного общества. Она справедливо определяется как часть общечеловеческой культуры, которая развивается по своим внутренним законам. Языковое пространство рекламных сообщений дает богатейший материал для анализа технологий смыслопорождения и манипулирования, направленного на формирование определенного мнения, необходимых предпочтений и оценок, а также создания запланированной иерархии ценностей.

Рекламный текст по праву считается одной из самых привлекательных для изучения проблем современного языкознания. В настоящее время растет количество специальных лингвистических исследований, посвященных рекламе. Рекламный текст изучается с позиций различных направлений языкознания: психолингвистики и когнитивной лингвистики, лингвистики текста, прагмалингвистики, жанроведения, стилистики.

Язык рекламы представляет собой в настоящее время целый пласт культуры, который участвует в формировании информационной среды современного человека. В связи с этим увеличивается количество семиотических исследований, нацеленных на дальнейшее изучение языковых способов

передачі інформації, пошук способів побудови і передачі текстів особливою прагматичною спрямованістю, забезпечуючих спілкування в сфері масової комунікації.

Рекламний текст — це комплексне багатопланове явище, обумовлююче різноманітний підхід до його вивчення, який в свою чергу сприяє виявленню його характерних ознак і дозволяє визначити специфіку вираження і функціонування типових організуючих і визначаючих категорій.

(174 слова)

(Із підручника)

Тексти для аудіювання

Придане

Коли жінка виходила заміж, вона приносила з собою у дім чоловіка, в його сім'ю, відповідне майно — придане, яке залишалося власністю жінки.

«Сталася з ласки Божої постанова в домі пана Кустинського з паном Андрієм, мельником із Лагодова, а саме: пан дівку та в присутності чесних осіб... при сині Івана Кустинського дає панові Андрієві тепер се, що може: вола, корову, поля на три руки і фільварок, не виділяючи дочці частини ні з дому, ні з пасіки, ні з інших речей, бо сим буде ділитися порівну з обома братами та одною сестрою. До поля належатиме ще менший її брат».

Таку шлюбну угоду вніс в актову книгу 1627 р. міщанин із міста Бродів, видаючи свою доньку заміж. Аналогічні шлюбні угоди часто вносилися в актові книги для ствердження. З цього та інших подібних документів видно, що придане складало частину сімейного майна, яке виділялося доньці, коли вона виходила заміж. Дівчина, що одержала від батьків придане, за законом вже не могла претендувати на спадщину по батькові. Проте, як виявляється із наведеної «постанови», в деяких місцевостях України батьківська спадщина могла розподілятися між усіма дітьми, в тому числі й між доньками, частки з якої вони одержували або після одруження всіх дітей у сім'ї, або ж тільки після смерті батька.

Так, Перший і Другий Литовські статuti визначали віком громадянського повноліття для чоловіків — вісімнадцять, а для дівчат — п'ятнадцять років, а Третій Статут знижує повноліття для дівчат до тринадцяти років. Про дуже ранні шлюби, коли дівчата виходили заміж у 10–11 років, згадує, зокрема, Ян Ласицький. Його повідомлення, очевидно, більше стосується одного із пережитків давньої традиції — так званих змовин малолітніх, коли батьки зісватували своїх неповнолітніх дітей із перспективою їхнього майбутнього одруження, укладаючи при цьому формальні договори. Іноді такі змовини завершувалися вінчанням. Проте найголовнішим юридично-звичаєвим актом, який скріплював шлюб, було тільки весілля «з піснями й танцями», яке остаточно й узаконювало подружжя в очах громади. До кінця XVI ст. звичай цей майже повністю зникає, однак релікти його ще довго зберігалися і в наступних століттях.

Придане сільської дівчини зазвичай складали особисті речі, постіль, одяг, посуд, предмети домашнього господарства (так звана виправа, як це записувалося в документи — докладний реєстр усього, що давали за донькою батьки). У придане дочці, відповідно до заможності батьків, давали також худобу, гроші («готовизну») та земельний наділ. У заможних сім'ях міщан, багатих козаків, шляхти та магнатів у перелік виправи входили й коштовні прикраси з золота та срібла, разки з перлами, «клејноти» (перстені з коштовним камінням), срібний, мідний та олов'яний посуд, дорогий одяг, білизна, хутра, кінні екіпажі, худоба, а також «челядь невольна». Придане давалося і грошима — власне «посаг», або «готовизна».

Цінність посагу, звичайно, залежала від майнового становища батьків нареченої. Спадкові (батьківські) маєтки і цінності — для вищих станів суспільства, а для селян «посполитих» — земля, хата, повинні були залишатися в руках спадкоємців — синів, одначе, як показують документи, траплялося, коли через відсутність грошей у придане записувалася нерухома власність із родових батьківських земель.

Материні землі доньки і сини наслідували у рівних частинах. Із батькових доньки, скільки б їх не було в сім'ї, одержували придане різними речами і грошима на суму, що становила вартість чверті батьківського майна. Коли в сім'ї не

було синів, дочки одержували в спадок і батьківську частину майна. Після смерті батька обов'язок давати за дочками придане покладался на їхніх братів, причому придане, яке призначалося братами під час змовин, за вартістю повинно було дорівнювати приданому, яке одержали сестри, що вийшли заміж ще за життя батька.

За звичаями того часу придане, яке приносила жінка в сім'ю і яке передавав тесть зятеві у день весілля, розглядалося як матеріальна підстава для створення нової сім'ї. Поки існував шлюб, ним спільно користувалося подружжя. Як тільки шлюб переставав існувати — внаслідок смерті чоловіка або через розлучення, — придане повністю підлягало поверненню жінці, яке пізніше успадковували її діти або вона заповідала тому, кому хотіла. На випадок смерті жінки, що не мала дітей, її придане поверталося у її рід і розподілялося між братами, якщо вони були.

Особливим інститутом сімейно-шлюбного права в Україні (а також у Польщі, Литві та Білорусі) був інститут віна. За збереженим прадавнім звичаєм, який пізніше узаконив Литовський статут, наречений перед весіллям видавав своїй нареченій так званий віновий запис. У побуті це називалося «вінувати жінку», або «оправити віно». Було це обдаруванням молоді молодим. Віно встановлювалося спеціальними записами — «листами віновними», або «оправними», — юридичними документами, які вносилися в гродські та земські актові книги «для вічної пам'яті», — це називалося «записати віно». Величина віна встановлювалася в передшлюбній угоді, про що домовлялися обидві сторони під час змовин. Метою віна було майнове забезпечення жінки на випадок смерті чоловіка. Вінована жінка в майновому відношенні ставала досить незалежною, могла вільно розпоряджатися своїм віном як за життя чоловіка, так і після його смерті, до того часу, поки його спадкоємці не виплачували їй всю суму, визначену у віновному записі. Як правило, складалося віно з двох рівних частин. Перша служила забезпеченням-гарантом цілісності і недоторканності суми приданого, одержаного чоловіком від батька жінки, друга — тієї самої вартості, і називали її «привінок». Сумарно віно становило зазвичай подвійну вартість приданого. Тому зрозуміло, що інститут віна, як і придане, обумовлював

шлюби людей, рівних у соціальному та майновому відношенні. Синів, коли вони одружувалися, батьки повинні були вивінувати. За нормами звичаєвого права, неодружених синів батьки не вінували, і вони не могли жити окремо від батьків. Якщо в сім'ї було декілька синів, то одружувався спочатку старший син, а вже потім молодші. Це стосувалося і сестер. Записували віно на частині майна чоловіка. «Оправу віна» можна було зробити тільки на третині майна чоловіка. Земля, на яку був зроблений віновний запис, називалася «вінною». Придане, віно з привінком після смерті чоловіка переходило до рук удови і вважалось її власністю. Це застерігалось у віновних листах. Привінок розглядався як дар, а не як належне, і записувався тільки тим жінкам, які вперше йшли до шлюбу. Привінок був платою, своєрідним визнанням цнотливості дівчини, яка зуміла зберегти до весілля свій «вінок».

Звичай видачі женихом віна існував на Русі з давніх часів. Проте якщо тоді віно було своєрідним викупом, платою за молоду, і видавалося не їй особисто, а її рідним, то пізніше воно набуло характеру забезпечення заміжньої жінки і передавалось в її особисте користування. З таким характером звичай видачі віна проіснував в Україні аж до скасування Литовського статуту московським урядом. Цікаво також, що придане, яке видавалось за молодою, довго зберігало давньоруську назву «віно», а з XVI ст. у документах все частіше з'являється термін «посаг».

(1000 слів)

(Я. Ісаєвич)

Завдання до тексту

1. Головна ознака прочитаного тексту:
  - а) художня забарвленість, образність;
  - б) емоційність, непередбаченість;
  - в) використання наукової термінології;
  - г) констатація фактів.
2. Текст написаний у стилі:
  - а) публіцистичному;
  - б) художньому;
  - в) розмовному;
  - г) науковому.
3. Дівчина, що одержала від батьків придане, за законом:
  - а) одержувала спадщину після смерті батька;

- б) не могла претендувати на спадщину по батькові;
- в) могла претендувати на спадщину після смерті батька зі згоди старшого брата;
- г) могла претендувати на спадщину після смерті батька з дозволу матері.

4. Термін «посаг» з'являється у документах із:

- а) XVI ст.;
- б) XIII–XIV ст.;
- в) XV ст.;
- г) XVII ст.

5. Слово «віно», яким називали придане, що видавалося за молододою:

- а) старослов'янське;
- б) давньоруське;
- в) спільнослов'янське;
- г) церковнослов'янське.

6. Величина віна встановлювалася і фіксувалася:

- а) в гродській актовій книзі;
- б) земській актовій книзі;
- в) передшлюбній угоді;
- г) Першому Литовському статуті.

7. Перший і Другий Литовські статuti визначали віком громадянського повноліття:

- а) для чоловіків — п'ятнадцять років; для дівчат — тринадцять років;
- б) для чоловіків — вісімнадцять років; для дівчат — п'ятнадцять років;
- в) для чоловіків — двадцять років; для дівчат — двадцять років;
- г) для чоловіків — двадцять п'ять років; для дівчат — тринадцять років.

8. Готовизна у приданому — це:

- а) земельний наділ;
- б) худоба;
- в) прикраси із золота і срібла;
- г) гроші.

9. Клейнотами у приданому називали:

- а) разки з перлами;
- б) мідний та олов'яний посуд;

- в) перстені з коштовним камінням;
- г) кінні екіпажі.

10. За звичаями того часу придане, яке приносила жінка в сім'ю і яке передавав тесть зятеві у день весілля, розглядалося як:

- а) дарунок батькам чоловіка;
- б) особисте майно дружини;
- в) матеріальна підстава для створення нової сім'ї;
- г) пожертва на храм.

11. Як тільки шлюб переставав існувати, придане:

- а) повністю підлягало поверненню жінці;
- б) залишалося в родині батьків чоловіка;
- в) поверталося матері жінки;
- г) віддавалося в монастир як жертва.

12. Особливим інститутом сімейно-шлюбного права в Україні був:

- а) інститут розлучення;
- б) інститут віна;
- в) інститут виховання;
- г) інститут покори.

Патріотичні пісні України

Знайди, де твої корені, і не метушися щодо інших світів — як сильно і переконливо сказано. Одразу виникає бажання уявити чи побачити, як жили, працювали, творили і діяли наші предки, набували і передавали знання із покоління в покоління. Скільки різних доль перебачила наша земля, скільки сліз і крові прийняла у своє серце, скільки пісень переслухала? Про все співали люди, і кожна пісня була молитвою, що допомагала вижити у цьому світі, вона світилася думкою, зігрівала душу, вчила жити і перемагати зло, любити одне одного, своїх батьків, дітей, свою рідну землю, свою Батьківщину, боротися за свободу і волю народу. Бог послав на землю мудрих людей, які складали такі пісні, які нікого не залишали черствими чи байдужими до чужої біди, бо були написані від щирого серця. В пам'яті народу живуть пісні, що кличуть до боротьби за волю, і ми називаємо їх патріотичними. Очевидно всі пам'ятають пісні «Ой на горі та жінці жнуть» чи «Ой горе тій чайці», що приписують Івану Мазепі. Усі дослідники (Ми-

кола Цертелєв, Ізмаїл Срезневський, Панько Куліш, Філарет Колесса) погоджувалися з тим, що творцями дум були козаки, козацькі співці, бандуристи, а також сліпі бандуристи. Такі кобзарі, як Іван Стрічка, Остап Вересай, Єгор Мовчан, Павло Носач, Євген Адамцевич, мають перед Україною особливі заслуги. За характером мелодій український епос неповторний.

Українська народна пісня формує до того ж світогляд, визнання власної гідності і, нарешті, національну свідомість. Звертаючись до неї, ми відчуваємо той моральний еталон, що дає змогу нам причаститися до вічності, відчути безсмертя людського духу. За різних обставин побутували зразки патріотичного фольклору і напрочуд активно творилися й удосконалювалися нові. До такого жанру належать і патріотичні думи й пісні, що кличуть до боротьби за волю і долю. Згадаймо пісню «Ой на горі та женці жнуть», що несе у собі дух козацької наснаги, героїзму і потужної внутрішньої сили. Великою повагою користується всім відомий «Козацький марш», записаний від знаменитого кобзаря Євгена Адамцевича і вперше виконаний у 70-х рр. ХХ ст. оркестром народних інструментів під орудою Якова Орлова. Вважаю, що дуже проникливо, з великим відчуттям внутрішньої сили і сильної енергії цей марш був записаний до фільму «Пропала грамота» під диригуванням Івана Миколайчука.

Кожний поетичний епос — це значною мірою творче обличчя народу, вияв давності, зрілості його духовного життя. І це створювало ту атмосферу, в якій нове покоління не могло виростати національно байдужим. Його кращі представники жили і діяли за принципом: «Кожного дня робити щось корисне для своєї нації». Відповідно до часу чи якихось подій створювалися стрілецькі, повстанські та інші національно-патріотичні пісні, максимально сконцентровані і глибоко продумані.

Нові часи приносять нових виконавців, композиторів, які не менше своїх попередників відчувають і усвідомлюють, що потрібно робити, щоб виховати молоде покоління в пошані до свого народу, як підтримати нашу молоду державу. Але завжди, за різних обставин, побутували зразки патріотичного фольклору і напрочуд активно творилися й удосконалювалися нові.

Іван Франко підкреслював, що пісня твориться з того матеріалу вражень та ідей, яким живуть люди. Справді, що не пісня — то відгук якогось часу, епохи, подій. Заглянеш у цей архів — скарбницю правди — станеш багатшим і мудрішим. Ми пам'ятаємо, як у середині ХХ ст., підступно захопивши західноукраїнські землі, радянське керівництво почало створювати структури окупаційної влади. Цьому протистояла ОУН (Організація українських націоналістів), яка поширювала антирадянські листівки, вела пропагандистську роботу проти окупантів, представником яких був НКВС, що вів репресії та терор проти українського народу. Тривалий час замовчувалося те, що на Заході нашої держави ширився національно-визвольний рух за волю і самостійність України. Саме тоді самвидавом з'являлися «захалавні» збірнички повстанських та стрілецьких пісень, наповнених невимовною тугою і любов'ю до України, високою духовністю та патріотизмом, які мали бойове спрямування і славили стрілецьку мужність та звитяги українських бійців. Серед таких, що легко запам'ятовувались і виділялися глибоким ліричним змістом, найулюбленішими були: «Гей ви, стрільці січовії», «Бистра вода, бистра вода бережечки ломить», «Повіяв вітер степовий».

У збірничку стрілецьких пісень під назвою «Пам'яті Українських січових стрільців» на перших сторінках подані дати головних боїв українських січових стрільців із 1914 до 1918 року з назвами сіл і міст, де вони відбувались. Тут і Сянки, і Борислав, і Дрогобич, і Галич, Дикі Лани, Михайлівка — всіх не назвеш. Також уміщені прізвиська командантів Українського легіону «Українських січових стрільців» таких, як Михайло Галущинський, Мирон Тарнавський та ін. Перша сторінка вміщує гімн «Ще не вмерла Україна», а далі знайомі нам «Ой у лузі червона калина», «Гей, видно село»...

З початку і до середини ХХ ст. ці події супроводжувались високою духовною наснагою, сплеском народної пісенної творчості, яка мала бойове спрямування і славила стрілецьку мужність та звитяги українських бійців. У ті грізні роки боротьби з неправдою новим змістом наповнювалися навіть колядки. Галичани співали про в'язниці і Сибір, про арешти і вбивства патріотів.

Швидко минали важкі воєнні події, народжувалися нові пісні. Є в них і бадьорість духу, й туга серця, горда відвага й ніжне кохання. Співали їх і сині гори, й широкі степи та несли у далекий світ і бистрий Черемош, і розлогий Дніпро. З піснею на устах клали орли-соколи свої буйні голови за волю України: «Як ішли у бій, то співали і зі співом умирали! Гей! Гей!»

Внаслідок боротьби з окупантами України пішло з життя понад 445 тисяч національно свідомих українців, але безкомпромісне військове протистояння німецьким та радянським окупантам не було даремним. Власне, ця боротьба лежить в основі відновлення незалежності Української держави в 1991 р., в яку так вірили і за яку йшли на численні жертви в національно-визвольній війні українського народу провідники ОУН та воїни УПА. Слава їм і наша шана!

Заборонені в радянські часи, ці патріотичні пісні з новою силою залунали наприкінці 80-х — на початку 90-х років минулого століття з уст молодих виконавців. А вартість значної частини стрілецьких та повстанських пісень безсмертна, бо єднає великий український народ на всіх його землях на вічні часи. Кожна людина має стати великою на своєму місці.

(925 слів) (За матеріалами сайту www.ualogos.kiev.ua)

Завдання до тексту

1. Авторство пісень «Ой на горі та женці жнуть» та «Ой горе тій чайці» приписують:
  - а) Єгору Мовчану;
  - б) Ізмаїлу Срезневському;
  - в) Івану Мазепі;
  - г) Пантелеймону Кулішу.
2. Із тим, що творцями дум були козаки, погоджувалися:
  - а) Іван Стрічка, Остап Вересай, Єгор Мовчан;
  - б) Павло Носач, Євген Адамцевич, Іван Мазепа;
  - в) Микола Цертелєв, Ізмаїл Срезневський, Філарет Колесса;
  - г) Панько Куліш, Остап Вересай, Петро Дорошенко.
3. Патріотичні думи і пісні:
  - а) розповідають про побратимство козаків;
  - б) кличуть до боротьби за волю і долю;

- в) закликають до зради і зневаги рідного народу;
- г) оспівують внутрішній занепад зрадливої душі.

4. «Козацький марш»:

- а) записаний від Миколи Тарнавського і вперше виконаний Іваном Миколайчуком у фільмі «Пропала грамота»;
- б) записаний від знаменитого кобзаря Євгена Адамцевича і вперше виконаний у 70-х рр. ХХ ст. оркестром народних інструментів під орудою Якова Орлова;
- в) записаний від Михайла Галушинського і вперше виконаний вояками Української повстанської армії;
- г) записаний від невідомого співця-бандуриста і був військовою піснею запорозьких козаків.

5. На думку автора тексту, кращі представники українського народу жили і діяли за принципом:

- а) бути національно байдужим не тільки можна, а й треба;
- б) моя хата скраю — нічого не знаю;
- в) кожного дня робити щось корисне для своєї нації;
- г) куди крива вивезе.

6. «Пісня твориться з того матеріалу вражень та ідей, яким живуть люди», — так вважав:

- а) Яків Орлов;
- б) Іван Франко;
- в) Іван Миколайчук;
- г) Остап Вересай.

7. «Гей ви, стрільці січовії», «Бистра вода, бистра вода бережечки ломить», «Повіяв вітер степовий» — це:

- а) невольничі пісні;
- б) козацькі думи;
- в) стрілецькі пісні;
- г) переспіви балад.

8. Збірник стрілецьких пісень мав назву:

- а) «Ой у лузі червона калина»;
- б) «Пам'яті Українських січових стрільців»;
- в) «Пісні Українських січових стрільців»;
- г) «Ще не вмерла Україна».

9. У збірнику стрілецьких пісень були названі міста і села, де відбувалися головні бої українських січових стрільців із 1914 до 1918 року:

- а) Сянки, Дикі Лани, Нова Михайлівка;
- б) Борислав, Дрогобич, Галич;
- в) Жовті води, Берестечко, Вінниця;
- г) Івано-Франківськ, Львів, Михайлівка.

10. Заборонені в радянські часи, патріотичні пісні з новою силою залунали:

- а) наприкінці 80-х — на початку 90-х рр. XX ст.;
- б) на початку XXI ст.;
- в) в середині 70-х рр. XX ст.;
- г) в 90-х рр. XX ст.— 10-х рр. XXI ст.

11. У тексті згадуються імена кобзарів:

- а) Миколи Цертелєва, Ізмаїла Срезневського, Панька Куліша;
- б) Філарета Колесси, Івана Стрічки, Остапа Вересая;
- в) Єгора Мовчана, Павла Носача, Євгена Адамцевича;
- г) Якова Орлова, Михайла Галущинського, Мирона Тарнавського.

12. У збірничку стрілецьких пісень «Пам'яті Українських січових стрільців» на перших сторінках подані дати головних боїв українських січових стрільців:

- а) з 1918 до 1924 р.;
- б) з 1914 до 1918 р.;
- в) з 1941 до 1952 р.;
- г) в часи Другої світової війни.

* * *

Уже три тижні старий Дмитро Балан ходить смутний, ні з ким не розмовляє і не любить, як бувало щодня, своїми добрими кінями, що цілими косяками вільно ходили по степах, ні круторогими волами, що викохав він собі на втіху, ні кучерявим садком, що власними руками насадив він і виростив. Ніщо не миле тепер Дмитрові і ніщо не може його розважити, бо сталася тяжка і зовсім незрозуміла для нього подія: прийшло до Запорозької Січі російське військо, закувало січову старшину в кайдани, а в товариства одібрало зброю та звеліло всім іти, хто куди знає.

Ту лиху вість приніс Баланові з Січі його син Іван і розказав ще, що сивоусі січовики, мов осиротілі діти, умиваючись сльозами, розійшлися по чужих хатах; молодь же, що

не схотіла оддати своєї зброї, поплила з Січі Дніпром до Дунаю, покинувши на віки рідний край.

Не дивно, що звістка про цю подію одібрала в старого запорожця і сон, і спокій, і веселість, бо з малих літ йому було відомо, що Січ Запорозька була ще й за дідів-прадідів, і в голові козака зовсім не тулилися до купи думки про те, що буде далі і як житимуть запорізькі степи та Великий Луг без своїх синів і оборонців — запорозьких козаків.

Поки Дмитро Балан сидів зі своїми сумними думами під хатою, на березі лиману, там, де до води схилялися своїм гнучким віттям зелені верби, сиділо з вудками в руках двоє парубків, а трохи вище од води, поринаючи майже з головою в пишній траві й степових квітках, сиділо двоє дівчат. Парубки були в білих мережаних сорочках, як звичайно ходили в Україні всі люди, але їхні червоні штани й закручені за вуха оселедці виявляли, що парубки були не прості селяни, а запорозькі козаки.

Молодший із запорожців був Іван Балан, син власника зимовника. Він був зовсім ще юнак, із сухорлявим, майже дитячим, обличчям і блакитними, веселими, рухливими очима.

Старшому козакові було теж небагато, років двадцять. Се був Демко Рогоза.

Під час зруйнування Запорозької Січі в ній було аж четверо братів Рогозаних.

Вони були дітьми козацького сотника з Канева і всі виховувалися в Київській бурсі; коли ж під час великої пошесті вони посиротіли, то старший брат Петро, що під той час був уже січовиком, не маючи куди притулити своїх братів-недолітків, забрав усіх їх до Січі і повіддавав: середніх — Демка та Гната у молодики, себто чурами до значної старшини, а меншого, Василя, до кухарів на послуги.

Таким чином, Демко Рогоза козакував уже три роки і мав вигляд заправського козака, бо його запалене вітрами обличчя і хоч невеликі, а проте чорні вуса і карі з рішучим поглядом очі надавали його постаті мужності.

Балан та Рогоза не пішли з товариством на Дунай: перший через те, що його не пустив батько, а другий через те, що його не пустили очі Іванової сестри Галі.

Галя Баланівна, що тепер сиділа тут на березі вище козаків і плела собі з синеньких волошок та червоного маку віночок, була дуже вродлива і причарувала б усякого, хто б на неї глянув. Кругленьке та рум'яне обличчя, з блакитними, як ранкове небо, очима, чорними, вузькими бровами та червоними, як коралі, губоньками, що мимохіть все склалися в усмішку, дихало весною й радістю життя; ясний же погляд глибоких її очей, здавалося, виявляв щиру, як сама правда, душу дівчини і натякав на щастя її кохання.

Причарувала вона Демка Рогозу ще по весні, до зруйнування Січі. Молодий козак із ватагою запорожців рибачив тоді на лимані та, почувши Галину пісню, приїхав човном до левади Балана і застукав дівчину під вербами за такою самою роботою, що й зараз. Галя тоді втекла від Демка, як сполохана пташка, і заховалася в коморі, та тільки козак не зважив на те, та й пішов до її батька гостювати, так що хоч і соромилася дівчина молодого запорожця, а довелося їй по волі батька частувати його й медом, і вечерю.

Ще до зруйнування Січі Галя й Демко справили заручини, а тепер уже повинні були б взяти шлюб, та тільки скасування Січі так засмутило Галиного батька, що вони при ньому вже не сміли навіть розмовляти про своє майбутнє щастя.

Вони не мали ще свого минулого, не мали про що згадувати, про що побиватись і жили щастям хвилини.

— Глянь, Галю,— обізвався поміж жартами Рогоза до своєї нареченої,— яка чудова смуга на лимані од сонця!

— Справді,— відповіла дівчина,— неначе золотий килим, що ним вистелена стежка в те чарівне царство, де всі будинки вкриті золотом, а в садочках срібні яблука ростуть.

Козак підсів до своєї нареченої і пригорнув її.

— Я певний, моя горличко, що й наше життя буде таке радісне й чарівне, як оця щиро-золота смуга. А нащо ж, Галочко, ми його одкладаємо? Нащо марнуємо дні?

Дівчина глянула на нього з коханням.

— Я не від того, мій любий, щоб скоріше взяти шлюб, та тільки от... як тато?

— Попросимо сьогодні батька, щоб скоріше поблагословив нас звінчатись. Чого нам гаятись?

Галя соромливо сховала свої очі.

— Мені, Демку, ніяково про те просити. Преси сам.

— Про що ж то ви хочете мене просити? — почувся журливий голос позаду молодих і з-поміж верб левади вийшов старий Балан.

Зачувши голос батька, Демко й Галя схопилися з трави. Молодий козак, хоч і був трохи збентежений, чемно вклонився старому, покірливо проказавши:

— Хотіли ми, тату, просити вашої милості, щоб благословили нас скоріше шлюб узяти.

Старий козак докірливо похитав головою.

— Се ти, козаче, замість того, щоб неньку Січ обороняти, так поспішаєшся до шлюбу? Не так робили за наших часів! Батьки наші все життя про Січ піклувалися, а як уже не держала рука шаблі, так тільки тоді про одруження згадували. Не втече від тебе шлюб, козаче... та й Галя ще не перестаріла.

Од такої відповіді Демко засмутився і похилив голову, Галя ж мовчки пригорнулася батькові до плеча і поцілувала його в руку.

Серце старого запорожця зразу пом'якшало від ласки дочки і, погладивши рукою Галине волосся, він сказав, сідаючи на землю:

— Як його, діти мої, про шлюб та весілля тепер думати,— почав старий запорожець,— коли поховали ми все те, на чому держалося життя наше?.. Поховали Матір-Січ?

Молодий козак не хотів так легко піддаватись.

— Та що ж, тату...— сказав він.— Хіба сумувати нам без краю? Журбою Січі не вернемо. Отже, й люди, трапляється, вмирають, а живі посумують деякий час та й знову про живе думають...

Старий журливо похитав головою.

— Не розумієш, козаче, того, що сталося. Не в тому тільки лихо наше, що Січі вже немає... Не вперше руйновано Січ Запорозьку: руйнували її й татари, й турки, й москалі, а вона знову вставала, бо жива була душа козацька... Тепер же Січ вмерла навіки, бо ви зганьбили її... от що! А козацьку славу затоптали ви в болото. Ось у чому мука пекельна! Не боліло б моє серце, коли б я знав, що Січ зруйновано після того, як

залито кров'ю її шанці... Та смерть була б не довговічною, бо кров, пролита за рідний край, дає паростки і веде за собою нове життя; ся ж смерть, що ви заподіяли Січі, є смерть ганебна, а може, боронь Боже, й довічна. Нема чого й говорити: ви самі власними руками задавили свою матір!

(1137 слів)

(А. Кащенко)

Завдання до тексту

1. Старого козака Дмитра Балана дуже засмутила звістка про:

- а) падіж його коней і волів;
- б) недорід у його саду;
- в) руйнування Січі;
- г) весілля доньки.

2. Сумну звістку старий козак одержав від:

- а) доньки Галі;
- б) Демка Рогози;
- в) редактора місцевої газети;
- г) сина Івана.

3. «Сивоусі січовики, мов осиротілі діти, умиваючись сльозами, розійшлися по чужих хатах; молодь же, що не схотіла оддати своєї зброї»:

- а) пішла у військо російської цариці;
- б) пішла в найми до польських панів;
- в) поплила з Січі Дніпром до Дунаю;
- г) порозходилася додому.

4. Демко Рогоза не пішов із товариством на Дунай, бо:

- а) батько мав велике господарство, і треба було працювати;
- б) не міг покинути друга Івана;
- в) закохався в Галю Баланівну;
- г) йому набридло військо.

5. Галиного нареченого звали:

- а) Іван Балан;
- б) Гнат Рогоза;
- в) Василь Рогоза;
- г) Демко Рогоза.

6. Дмитро Балан відкладав весілля своєї доньки, бо:

- а) ще не мав достатньо грошей;
- б) посварився з її нареченим;

- в) був засмучений тим, що зруйновано Січ;
- г) боявся, що донька стане вдовою.

7. «...ся ж смерть, що ви заподіяли Січі, є смерть ганебна, а може, боронь Боже, й довічна. Нема чого й говорити: ви самі власними руками задавили свою матір!» — так говорив:

- а) Петро Рогоза;
- б) Іван Балан;
- в) Дмитро Балан;
- г) Василь Рогоза.

8. Дмитро Балан докоряв нареченому своєї доньки за те, що він:

- а) морочить голову Галі і не бере її заміж;
- б) бідний, як церковна миша;
- в) замість того щоб неньку Січ обороняти, поспішає до шлюбу;
- г) ще не побудував нової хати, щоб вести туди молоду дружину.

9. Галя Баланівна і Демко Рогоза хотіли просити батька:

- а) дозволу поїхати в нову Дунайську Січ;
- б) дозволу піти на вечорниці;
- в) більше не відкладати їхнє весілля;
- г) дозволу ловити рибу.

10. Дмитро Балан був:

- а) реєстровим козаком;
- б) козаком у війську наказного гетьмана Конєцпольського;
- в) власником зимівника;
- г) простим селянином.

11. Те, що парубки були не простими селянами, а запорозькими козаками, виявляли:

- а) шаблі при боці;
- б) білі мережані сорочки;
- в) червоні штани й закручені за вуха оселедці;
- г) люльки й гіркий тютюн.

12. Брати Рогозяні були синами:

- а) кошового отамана;
- б) козацького сотника з Канева;
- в) київського воєводи;
- г) вихованцями одного з січових куренів.

Улянка дістала з купки книжок свій зошит, розгорнула його та ойкнула. Кілька сторінок було заллято чорнилом. Дівчинка відразу зрозуміла, що цю капость їй зробив навмисне хтось із школярів. Що тепер їй скаже Людмила Степанівна? Як подати зошит учительці?

Сердита сльоза блиснула на віях.

— Ну, почекай!

Але вона й сама не знала, кому погрожувала. Хто ж це зробив?

В уяві майнули лиця школярів-однокласників. Увесь четвертий клас пройшов перед очима. Улянка сиділа на одній парті з Мартою. Та хіба ж могла це зробити Мартуся, найкраща подруга?

Ні, не інакше, як це зробив хтось із хлопців. Хто?

З юрми школярів впливло насмішкувате, задерикувате обличчя Демка Рогози, сина Макара Макаровича. Він був перший верховода на всі витівки в класі. У кишенях він завжди носив коробочки з різними жуками, і ті жуки дряпали, шелестіли, скреблися в коробочках, і здавалося, що в хлопця під сорочкою сховано якусь машинку з заводною пружиною.

Хіба ж не посадив він одного разу Улянці на волосся жука-рогача? «І за що він мене так незлюбив? — з образою подумала дівчинка.— То штовхне, то перечепить. А зошит... Демко! Його діло!»

Перед початком уроків Людмила Степанівна покликала до себе Улянку.

Квартира вчительки була в тому ж будинку, що й школа, тільки хід до неї був не з вулиці, а з двору.

У кімнаті пахло свіжою фарбою від підлоги; на стіні цокав годинник із гирками на ланцюжку; на столі стояли глобус і велика чорнильниця, і Улянка враз уявила собі, як увечері сидить Людмила Степанівна за цим столом і виправляє домашній твір «Мій трудовий день».

— Сідай, Улянку,— запросила вчителька.— Чаю вип'єш.

Улянка засоромилась — і вчора ж пила чай у Людмили Степанівни, і позавчора; та вчителька поставила на стіл тарілку з хрускотливими вергунами, схожими на рум'яні вушка, і хто ж може відмовитись од вергунів?

Людмилі Степанівні ще немає тридцяти років, та в неї вже блищить сивий кучерик, якраз над лобом, і на верхній губі маленькі золотаві вусики. Вона короткозора і щуриться, але очі в неї такі карі та блискучі, мов умиті ранньою росаю.

Улянці дуже ніяково, бо чим же вона заслуговувала таку прихильність учительки?

П'ятірок у дівчинки мало, є навіть дві трійки, а отже, мабуть, ніхто з школярів ще не пив отак чай у Людмили Степанівни. І коли дивиться вчителька на Улянку, то короткозорі очі її наче співають хорошу пісню — і ласкаву, і журливу. І ще Улянці завжди чомусь здається, що Людмила Степанівна немов не все сказала, що є в неї якісь невідомі для дівчинки слова.

— От і осінь,— сказала за чаєм учителька.— Як же ти ходитимеш із лісу взимку, коли замети всі стежки? Доведеться тобі ночувати в мене. А то попрошу Макара Макаровича, хай підвезить тебе до школи кіньми.

— А може, скоро тато повернеться з фронту,— і очі в Улянки стали серйозні й великі,— то він мене сам і підвезитиме.

Людмила Степанівна встала й пройшлася по кімнаті з кутка в куток. І нічого не сказала. Потім глянула на годинника. І враз підійшла до Улянки й поцілувала її в льняне пухнасте волосся.

— Пора йти.

Зашарілась дівчинка. Ніколи раніше не цілувала її вчителька.

— Людмילו Степанівно, а чому так довго немає листів від батька?

А вчителька наче не чує. Стоїть і дивиться у вікно. І тоді:

— Пора в клас, пора. Буває, що губляться листи в дорозі. Шлях далекий.

Улянку в класі зустрів Демко. Наче він навмисне чекав біля дверей. У нього чорне-пречорне волосся, підстрижене під машинку (сам батько стриг — знала Улянка), таке, мабуть, колюче волосся, як у їжака. На Демкові, як завжди, теліпався дуже широкий сукняний піджачок, перешитий з батькового. Цей піджачок добре знали всі школярі, бо на ньому всі гудзики були різні: один — маленький, другий — великий,

той — чорний, а той — білий. Коли б же вони так не губилися, кляті. А то не встигне Демко повернутися — глянь, немає гудзика. Поборюкається з товаришами — ще один відірвався.

Найбільше губилося гудзиків під час великої перерви, коли школярі гралась у війну. А ходити розхристаному не гаразд, тож Демко сам і пришиває собі вдома гудзики, які потрапляють під руку. Мати в Демка давно померла, доводиться йому самому бути кравцем...

Сьогодні на піджаці в хлопця було два гудзики чорних, один сірий і один, маленький, білий. «Мабуть, одкрутив від сорочки й пришив до піджака», — подумала Улянка.

Демко голосно спитав:

— Ну що, солодкий чай?

«Звідки він довідався? — здивувалась Улянка.— Та й що ж тут поганого — ну, була в Людмили Степанівни, ну, пила чай...»

Та очі в Демка блищать так негарно — у них і глузування, і ще щось невимовне, злостиве.

«Чого йому треба від мене?»

Дівчинка насупила брови й підійшла до школяра впритул.

— Ти навіщо попсував учора зошит?

— Який зошит?

— Ось цей! Наче не знає! По очах бачу, що ти!

Демко зміряв Улянку з голови до ніг довгим поглядом:

— Може, й я. Ну, то що буде? Жалітись побіжиш? Може, вже й наябедничала?

Вони стояли одне проти одного — школяр і школярка, такі неподібні — білява Улянка і чорний, як жук, Демко. Вона — червона від обурення і гніву, він — з робленою байдужістю.

Якусь мить вони тільки дивились одне одному у вічі, не вимовляючи жодного слова, хоч в обох кипіло в серці. Демко знав, що це — головне: дивитися у вічі, не моргаючи й не ворущаючись. Бо коли моргнеш — «супротивник» може подумати, що ти злякався. І при цьому руки найкраще тримати в кишенях, а груди дуже випнути вперед.

Така пауза завжди буває перед тим, як сутичка доходить вищої своєї точки. Від першого слова, вимовленого після цієї паузи, залежить дуже багато: трапиться або бійка, або обидві

сторони розійдуться, і тоді буває, що сутичка сходить нанівець.

— Підлабуза! — тихо, але виразно вимовив хлопець.

Вперше таке слово сказав Демко. Це було страшне слово.

Улянка зблідла від тяжкої й несправедливої образи. І тепер вона враз зрозуміла причину Демкової зненависті до неї. Він думає, що вона підлабузнюється до вчительки. Вона, Улянка! Вона — підлабуза!

Її серце покотилося з грудей, вона нічого не могла вимовити. Слова застигли в горлянці. Не чула, як Марта вхопила її під руку, як посадила за парту.

«Так думає не тільки Демко, а й увесь клас,— майнуло в дівчинки.— Хіба тільки Марта, одна Марта, цього не думає...»

— Не слухай його, дурня! — шепоче подружка.— Не звертай на нього уваги, Кульбабко! Хай собі базикає, хай!

Наче крізь туман бачить Улянка сині Мартині оченята, відчуває її руку на своєму плечі. І потроху їй одлягає від серця.

(1017 слів)

(О. Донченко)

Завдання до тексту

1. Шкільну учительку Улянки звали:

- а) Людмила Дмитрівна;
- б) Людмила Степанівна;
- в) Лідія Дмитрівна;
- г) Лариса Петрівна.

2. Улянчин зошит поцували:

- а) подружка Марта;
- б) учителька;
- в) однокласник Демко;
- г) Макар Макарович.

3. Учителька, запросивши Улянку до себе додому, пригощала дівчинку:

- а) борщем із часником;
- б) чаєм із пиріжками;
- в) чаєм із вергунами;
- г) тортом.

4. Демко сам собі був кравцем, бо:

- а) мати його кинула;
- б) його мати давно померла;

- в) він любив сам доглядати за своїми речами;
г) його мати не встигала все зробити, тому що багато працювала.
5. Автор через чорне волосся порівнює Демка із:
а) чорною вороною;
б) жуком;
в) землею;
г) ріллею.
6. Демко знав, що головне у суперечці:
а) тікати від супротивника якомога швидше;
б) дивитися у вічі, не моргаючи й не ворушачись;
в) розмахувати руками;
г) багато говорити, не даючи можливості хоча б щось сказати супротивнику.
7. Марта, подружка Улянки, називала її:
а) Незабудкою;
б) Фіалочкою;
в) Кульбабкою;
г) Волошкою.
8. Демко назвав Улянку:
а) підлизою;
б) лизоблюдом;
в) підлабузою;
г) жебрачкою.
9. Демко зненавидів Улянку за те, що вона:
а) не дала йому списати контрольну з математики;
б) дружила з Мартою;
в) ходила до вчительки пити чай;
г) жила у лісі з дідом Маврикієм.
10. Учні повинні були написати вдома твір:
а) «Мій вихідний день»;
б) «Мій трудовий день»;
в) «Як пройшло літо»;
г) «Краса рідного краю».
11. Демків широкий сукняний піджачок знали всі, бо:
а) його шив батько хлопчика;
б) він був без гудзиків;
в) на ньому всі гудзики були різні;
г) він його увесь час губив.

12. Перший верховода на всі витівки в класі:

- а) Улянка;
- б) Марта;
- в) Демко Рогоза;
- г) Макар Макарович.

Тексти для читання мовчки

Переписувачі й власники книг

Серед переписувачів другої половини XV — першої половини XVI ст. можна виділити три групи: біле духовенство, світські особи і ченці.

Представники білого духовенства виготовляли книжки переважно при церквах і для потреб цих церков. Більшість світських переписувачів, які зазначали місце виготовлення книжки, працювали в містах — у Києві, Львові, Галичі, Маначині. Нерідко вони виготовляли книжки на замовлення. Так, Ігнатій 23 квітня 1491 р. у Жидичинському монастирі закінчив переписувати Євангеліє, замовлене архімандритом Іоною. Ченці копіювали здебільшого ті книжки, які були необхідні для читання в монастирях. Так, чернець Варсофонофій 1455 р. у Києво-Печерському монастирі виготовив Ліствицю. Монах Петро у XV ст. виконав на пергаменті копію церковного Уставу.

В окрему групу переписувачів можна виділити вихідців із інших країн, які працювали в Україні: білорусів (Макарій Львович із Гольшан), росіян (Діонісій родом із Торопця на Псковщині, дяк Ілля родом із Великого Новгороду, Андрій Тверитин). Разом із тим українські переписувачі працювали й поза межами України, зокрема на Афоні, де, як відомо, існували великі колонії руських монахів, а також у Білорусі (Михайло родом із Крем'янця). Формула післямов у кодексах залишалася традиційною, тому лише в окремих записах копіїсти вміщували біографічні відомості.

Порівняно з попереднім періодом у техніці виготовлення книжки з'явилося небагато змін. Вони стосувалися переважно її зовнішнього вигляду: панівними стали півуставний тип письма, плетінчаста орнаментика в оздобленні.

Замовниками рукописної книжки найчастіше виступали представники білого та чернечого духовенства. Скажімо, архімандрит Києво-Печерського монастиря Іоанн 1474 р. замовив переписати дві книжки — Златоуст та Псалтир, можливо, для власної збірки. Спеціально для книгозбірні цього монастиря, на замовлення його уставника (який виконував і обов'язки бібліотекаря) Касіяна, 1462 р. виготовлено список Києво-Печерського патерика, а за велінням архімандрита Феодосія 1482 р. розпочато Пом'яник. У ролі замовників виступали заможні світські особи, які здебільшого жертвували книжки храмам (князі Юрій Семенович Слуцький, Костянтин Іванович Острозький). Серед них також луцький воєвода Степан Воропаєвич (у першій чверті XVI ст. замовив Псалтиря), Петро Богданович Загородовський (1535 р. замовив дякові Михну Мінею), пінський і кобринський староста Іван Михайлович (1543 р. замовив писареві Парфену Псалтир). Вже від початку XVI ст. відомі замовники середнього прошарку суспільства — здебільшого міщани. Одним із найраніших свідчень цього є Євангеліє 1514 р., яке чернець Пустинно-Микільського монастиря Сергій переписав на замовлення київського міщанина Селивестра Поповича. Важко сказати, чи призначалася книжка для власних потреб замовника, чи залишилася в збірці монастиря.

Рукописна книжка була одним із важливих чинників культурних контактів між різними регіонами України та поза її межами. У межах України книжковий обмін найактивніше здійснювався між монастирями. Потрапляли в містечка й села книжки, куплені на ярмарках у Львові, Києві, Луцьку.

Збереглися відомості про переміщення книжок у землі Білорусі, Московської держави, Молдови, до Афонських монастирів, а звідтіля — писемних пам'яток в Україну. Так, рукописна книжка XV ст., яка вміщувала «Повчання» Кирила Єрусалимського і «Житіє» Іоанна Златоуста, 1537 р. була позичена Віленському монастирю Святої Трійці з Дубенського монастиря на Волині. Переписаний в Києві 1427 р. при митрополиті Фотії Пролог у першій половині XVI ст. було скопійовано в Білорусі.

Відомо, що Києво-Печерська лавра від 20-х рр. XVI ст. підтримувала тісні контакти з Супральським та іншими білоруськими монастирями — у Вільнюсі, Слуцьку, Новогрудку.

Очевидно, в межах цих зв'язків провадився і книжковий обмін. У Білорусі працювали українські переписувачі (Михайло Васильович із Крем'янця — у Шешкинях поблизу Вільнюса), а в Україні — білоруські (Макарій Львович із Гольшан — у Луцьку й Дубні).

Книжковий обмін здійснювався і з російськими землями. Через українські списки в російську книжність потрапляли пам'ятки європейських літератур, що були перекладені з латинських, польських чи чеських джерел (апокрифи, Повість про трьох королів-волхвів), а також пам'ятки філософії, космографії, астрономії — з єврейсько-арабських джерел. Від кінця XV ст. в Україні поширювалися списки Кормчої московської та новгородської редакцій, з яких виготовляли численні копії. Перевозили книжки переважно представники духовенства, що їздили в українські та російські землі у церковних справах, а також окремі світські приватні особи, серед яких були й переписувачі. Збереглися відомості про працю російських переписувачів в Україні. Так, Діонісій Торопчанин родом із Псковщини наприкінці XV — на початку XVI ст. у Галичі виготовив список Євангелія-тетр. Євангеліє 1514 р. переписував у Києві на замовлення ремельського попавича дяка Богдана дяк Ілля, родом із Великого Новгороду.

Чимало книг, у тому числі переписаних в Україні, збереглося при монастирях. У першій половині XVI ст. книжкові збірки відомі в київських монастирях Києво-Михайлівському і Видубицькому, у Галичині — у Спаському, Унівському, львівському Онуфріївському, на Волині — у Дубнівському, Луцькому, Жидичинському, Зимненському. Монастирські бібліотеки формувалися книжками, які переписували ченці, так і за рахунок дарів.

Книжкові збірки формувалися і при церквах. Збереглися відомості про книги церкви Трійці в Дермані, Богоявленської церкви у Львові, церкви с. Тростянця.

Окрім монастирських і церковних почали формуватися приватні бібліотеки. Збереглися непрямі дані про збірку перемишльського і самбірського єпископа Антонія Радивиловського. 1535 р. він подарував бібліотеці Унівського монастиря Пролог, створений 1518 р., починаючи від середини XVI ст., часто фігурував як замовник книжок.

(766 слів)

(М. Боянівська)

Завдання до тексту

1. У поданому тексті використано такий тип мовлення, як:
  - а) розповідь з елементами опису;
  - б) пейзажний з елементами роздуму;
  - в) розповідь з елементами роздуму;
  - г) портретний з елементами розповіді.
2. Головна ознака прочитаного тексту:
  - а) художня забарвленість, образність;
  - б) емоційність, непередбаченість;
  - в) використання наукової термінології;
  - г) констатація фактів.
3. Текст написаний у стилі:
  - а) публіцистичному;
  - б) художньому;
  - в) розмовному;
  - г) науковому.
4. На Волині у першій половині XVI ст. книжкові збірки відомі в монастирях:
  - а) Києво-Михайлівському і Видубицькому;
  - б) Спаському та Унівському;
  - в) Дубнівському і Луцькому;
  - г) Онуфріївському та Зимненському.
5. Монастирські бібліотеки формувалися книжками, які:
  - а) писали ченці на потребу служби;
  - б) переписували ченці;
  - в) давали в тимчасове користування багаті парафіяни;
  - г) залишилися від попередніх настоятелів.
6. В Україні як переписувачі, крім українців, працювали:
  - а) греки і французи;
  - б) білоруси й росіяни;
  - в) росіяни й болгар;
  - г) молдавани і болгар.
7. Українські переписувачі за межами України працювали в:
  - а) Росії;
  - б) Білорусі;
  - в) Болгарії;
  - г) Німеччині.

8. Уставником і бібліотекарем Києво-Печерського монастиря був:

- а) Іоанн;
- б) Касіян;
- в) Феодосій;
- г) Михно Міней.

9. Замовляли переписування книжок і жертвували їх храмам князі:

- а) Степан Воропаєвич, Петро Загоровський;
- б) Юрій Слуцький, Костянтин Острозький;
- в) Селивестр Попович, Костянтин Острозький;
- г) Юрій Слуцький, Іван Михайлович.

10. В Білорусі працювали українські переписувачі:

- а) Макарій Львович із Гольшан;
- б) Михайло Васильович із Крем'янця;
- в) Діонісій родом із Торопця;
- г) Андрій Тверитин.

11. Більшість світських переписувачів, які зазначали місце виготовлення книжки, працювали в містах:

- а) Дермань, Самбір;
- б) Київ, Львів;
- в) Галич, Слуцьк;
- г) Маначин, Дубно.

12. Самбірський єпископ Антоній Радивиловський у 1535 р. подарував бібліотеці Унівського монастиря:

- а) Євангеліє, переписане у Києві 1514 р. дяком Іллею, родом із Великого Новгороду, на замовлення ремельського поповича дяка Богдана;
- б) Пролог, створений 1518 р.;
- в) Пролог, переписаний в Києві 1427 р. при митрополиті Фотії;
- г) Ліствицю, яку виготовив чернець Варсофоновій 1455 р. у Києво-Печерському монастирі.

Дещо про кобзарський епос

Кобзар по всьому світі вештається і долю співає.

Народна приказка

На думку митрополита Іларіона, давньоруські епічні співці за допомогою виконавського мистецтва спілкувалися з вищи-

ми силами: «З Богом не можна говорити звичайною буденною мовою, — він цієї мови не зрозуміє і не послухає. Треба знати Божу мову, й її, власне, знали волхви. Поет-співець — це також волхв, жрець, бо знає божу волю і уміє по-божому говорити». От чому поети, співці в давнину виконували й роль жерців, причому ще на початку ХХ ст. українські кобзарі й лірники говорили про себе не інакше, як про божих посланників, які мають нагадувати людям про вищі духовні цінності. І народ справді віками дивився на співця як на особу, осяяну Божою милістю. А композитор П. Сокальський продовжує: «...Вірші конче співалися, а не промовлялися; музики ж без слів зовсім не було, і тому дух і геній кожної мови й народу неминуче відбивалися і на складі його музики, і в мелодії, і ритмі». Тож недаремно наша співуча мова вплинула на розвиток української вокальної музики, яка віками дивує своєю красою увесь світ.

М. Максимович, М. Сумцов, М. Мішалов вважають, що епічне виконавство було найдавнішою музичною традицією, а її найпершими носіями — ритуальні співці з кола жерців. Крім того, епічний репертуар народних співців залежав від зовнішньої «напруги» часу, героїки часу. Так, у часи Київської Русі, в часи нескінченних агресій зовнішніх та внутрішніх, з'явилася дружинна героїчно-епічна поезія, так само як і за часів козаччини. У ті ж глибокі часи славетного «Слова про похід Ігорів» зародився і думовий епос, який потужно відродився за часів козацької доби з її новітніми «боянами-кобзарями». Невольничі плачі-думи сповнені високої емоційної напруги, стогону невільників і всеспелюючого прокляття ворогам.

Герої дум та історичних пісень завжди були носіями моральності, виразниками загальнонародних інтересів і сподівань, які не забувають ні своєї мови, ні звичаїв, не втрачають надії на повернення.

Існує безліч дум, насичених пошаною до козаків-героїв, бранців і бранок, де змальовуються їхні добрі діла і подвиги в ім'я своєї Вітчизни. Найбільший інтерес у світі викликали думи «Як три брати втікали з Азова», «Маруся Богуславка», «Самійло Кішка», «Буря на Чорному Морі», «Олексій Попович», «Плач невільників». Довершені і величні думи про

героїчні подвиги воїнів-визволителів, найулюбленіших героїв українського народу — козака Голоту, котрий «не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота» й уособлює військову доблесть, мужність, лицарську відвагу, оптимізм, Івана Богуна, Івана Сірка, Самійла Кішки:

...Тоді Кішка Самійло полуночної години дождав,
Сам між козаків устав.
Кайдани із рук із ніг у Чорне море пороняв;
У галеру входжав, козаків побуджав.
Саблі булатнії на вибір вибирає,
До козаків промовляє:
«Ви, панове-молодці, кайданами не стучіте,
ясини не вчиніте...»
То козаки добре зачували, самі з себе
кайдани скидали,
У Чорне море кидали...
Турків-яничар упень рубали...

Козаки, герої українських дум, як схарактеризував їх італійський письменник і вчений Д. Чамполі, були «відважними і гордими лицарями». Своім іменем і серцем козак ніс волю, і свідомість волі зробила з нього воїна і поета. «Шабля — його хрест, перемога — його Бог, а пісня є його молитвою». Козаки були елітарною частиною українського народу, гордістю української нації. На вершині козацької духовності були Бог і Україна.

Козаччина — це блискучий епізод в історії України, як і його мистецтво, «процес якого не з козаччиною почався, не з козаччиною і кінчиться» (Д. Антонович). Прагнення козака до волі оспівано у пісні «Та не жур мене, моя мати», патріотичні почуття відбиває пісня «Розвивайся ти, сухий дубе».

Історичні пісні — це жанр народної поетичної творчості, в якій, як у думках, відображено основні періоди й події історії українського народу. Порівняно з думами, історичні пісні більше насичені історичними мотивами, їм властивий швидкий розвиток дії. У найдавніших історичних піснях XIV–XVI ст. відображено боротьбу українського народу проти турецько-татарських завойовників. У XVI — середині XVII ст.

основне місце в історичних піснях займають образи героїв народно-визвольної війни середини XVII ст. Б. Хмельницького, М. Кривоноса, І. Богуна, Д. Нечая, Морозенка. У піснях часів визвольних воєн XVII ст. містяться картини козацьких походів, боротьби з польсько-шляхетськими поневолювачами, розкриваються особливості родинно-побутового життя. Вони прийняті тугою через розлуку з родиною.

Основним героєм історичних пісень XVIII — першої половини XIX ст. є закріпачене селянство. Дослідники М. Максимович, М. Костомаров, Ф. Колесса, Д. Ревуцький виділяють такі цикли історичних пісень: козацькі, гайдамацькі, чумацькі, про панщину, рекрутчину, солдатчину. Важливе місце серед історичних пісень займають січові пісні, створені на початку XX ст.

Українські пісні, як висловився М. Гоголь, «можуть із повним правом називатися історичними тому, що вони не відриваються ні на мить від життя і завжди вірні тодішній хвилині і тодішньому стану почуттів», не втрачають свого наукового та культурного значення, адже в них відбито світогляд народу на кожному етапі його історичного розвитку.

(745 слів) (За матеріалами сайту www.ualogos.kiev.ua)

Завдання до тексту

1. «Із Богом не можна говорити звичайною буденною мовою,— він цієї мови не зрозуміє і не послухає. Треба знати Божу мову, й її, власне, знали волхви. Поет-співець — це також волхв, жрець, бо знає божу волю і уміє по-божому говорити»,— ці слова належать:

- а) М. Максимовичу;
- б) П. Сокальському;
- в) митрополиту Іларіону;
- г) М. Гоголю.

2. Основним героєм історичних пісень XVIII — першої половини XIX ст. є:

- а) вільні козаки Дунайської Січі;
- б) козаки, що брали участь у визвольній війні під проводом Б. Хмельницького;

- в) закріпачене селянство;
- г) реєстрові козаки.

3. У найдавніших історичних піснях XIV–XVI ст.:

- а) оспівується звитяга Б. Хмельницького, М. Кривоноса, І. Богуна, Д. Нечая, Морозенка;
- б) відображено боротьбу українського народу проти турецько-татарських завойовників;
- в) подаються картини козацьких походів, боротьби з польсько-шляхетськими поневолювачами;
- г) розкриваються особливості родинно-побутового життя.

4. Історичні пісні поділяють на цикли: козацькі, гайдамацькі, чумацькі, про панщину, рекрутщину, солдатщину — такі вчені:

- а) М. Гоголь, Д. Чамполі, Д. Антонович;
- б) М. Максимович, М. Костомаров, Ф. Колесса;
- в) Д. Ревуцький, І. Огієнко, П. Сокальський;
- г) М. Максимович, М. Сумцов, М. Мішалов.

5. «Відважними і гордими лицарями» назвав героїв українських дум:

- а) М. Гоголь;
- б) М. Костомаров;
- в) Д. Ревуцький;
- г) Д. Чамполі.

6. Важливе місце серед історичних пісень займають створені на початку XX ст.:

- а) пісні про панщину;
- б) січові пісні;
- в) історичні пісні;
- г) пісні про солдатщину.

7. Думовий епос зародився:

- а) за часів козацької доби;
- б) у часи визвольної війни проти польських магнатів;
- в) у часи «Слова про похід Ігорів»;
- г) у часи «Повчання Володимира Мономаха дітям».

8. В наведеному у тексті уривку з історичної пісні називається ім'я:

- а) Івана Богуна;
- б) Івана Сірка;

- в) Самійла Кішки;
- г) Богдана Хмельницького.

9. Композитор П. Сокальський говорив:

- а) «Із Богом не можна говорити звичайною буденною мовою,— він цієї мови не зрозуміє і не послухає. Треба знати Божу мову, й її, власне, знали волхви. Поет-співець — це також волхв, жрець, бо знає Божу волю і уміє по-божому говорити»;
- б) «...Вірші конче співалися, а не промовлялися; музики ж без слів зовсім не було, і тому дух і геній кожної мови й народу неминуче відбивалися і на складі його музики, і в мелодії, і ритмі»;
- в) «Українські пісні можуть із повним правом називатися історичними тому, що вони не відриваються ні на мить від життя і завжди вірні тодішній хвилині і тодішньому стану почуттів»;
- г) «Епічне виконавство було найдавнішою музичною традицією, а її найпершими носіями — ритуальні співці з кола жерців».

10. «Не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота»,— так співали про:

- а) Івана Сірка;
- б) Морозенка;
- в) козака Голоту;
- г) Богдана Хмельницького.

11. На думку автора тексту, козак Голота уособлює:

- а) мужність і хитрість;
- б) підлабузництво і лінощі;
- в) військову доблесть і лицарську відвагу;
- г) прагматичний розрахунок і оптимізм.

12. «Можуть із повним правом називатися історичними тому, що вони не відриваються ні на мить від життя і завжди вірні тодішній хвилині і тодішньому стану почуттів»,— так про українські пісні говорив:

- а) Ф. Колесса;
- б) Д. Антонович;
- в) Д. Чамполі;
- г) М. Гоголь.

Зав'язь

— Куди це ти, парубче, наджигурився? — питають із полу дід Лаврін і прикахикують насмішкувато, наче й справді щось про мене знають.

А що в тім такого, що я нову сорочку нап'яв і кібчика на голові прислинив,— може, я на збори піду?

У хаті спочило так, що й цвілі по кутках не видно, і шибки посиніли, мов на грозу. А під полом біліє картопля: ключки повикидала, в землю проситься.

Пора мені вирушати.

...Виходжу на поріг. Надворі пахне молодим осокорячим листям, а з грядок тягне теплим гнійком, торішніми бур'янами і мокрим попелом.

Садок уже одцвівся і густо вкрив землю білими пелюстками. Вітер щодня потроху вигортає їх на шлях, і коли вночі їде якась прибудна машина, вони рожевим валком котяться за нею слідом аж до мосту, а там падають у річку.

По той бік шляху, десь далеко в степу, за садками, тремтить червона заграва: то присяде до самої землі — і тоді на кутку стає поночі й глухо, то знову шугає вгору аж до Волосожару, шпаруючи окола і молоденькі осокорчики червоною крейдою,— видно, трактористи стару соломку палять. Іду садом на край кутка, до провалля, і вже здалеку бачу маленьку білу постать на обніжку. То — Соня. Жде... Мені здається, що я ширшаю в плечах, твердішаю в ході і ось-ось підлечу. А от голосу — не стає...

— Соню,— белькочу шепеляво й противно,— це ти?

— Ні, це не я,— озивається вона і потихеньку сміється.— Це — мара...

Потім міцно бере мене під руку, трошки злягає на неї теплими пругкими грудьми.

— Ходім, я тобі сніг покажу,— туркоче на вухо.— Там, у проваллі.

Ми ліземо з кручі в чорну холодну прірву, підпираючи одне одного плечима і хапаючись руками за якесь мокре цупке бадилля. У проваллі справді пахне талиною, як ото кора з трухлої вільхи, а під ногами щось гуде і рипить.

— Бач, крига,— каже Соня, закидаючи голову і лоскочучи моє підборіддя гарячими губами.— А що, а ти не вірив...

У небо знову сягнула заграва, і в проваллі повиднішало настільки, що мені стає добре видно Сонині очі. Вони якісь дивні: наче й злякані трохи, й сміються. У мене починають терпнути ноги і стають як мотузяні. А голова хилиться, хилиться...

«А що,— думаю,— як я її поцілую, а вона мене — в пику? Буває ж так. Он і в кіно показують...» — і шия перестає гнутися, дубіє.

А Соня вже й не сміється, і очі примружила так сердито, що... Ні. Нехай краще другим разом.

Отак і стовбичу коло неї, не знаючи, що й казати, аж доки вона не озивається:

— Миколко, давай я буду падати, а ти мене держи. Ану, чи вдержиш?

— Ото, коли б ні! — вигукую, хапаючи її за тоненький попереk, але раптом підсковжуюся і з переляком і огидою до себе відчуваю, що зараз так і обербенимось у грязюку. А вона сердито пручається з рук і ошпарює мене злим поглядом.

— Пусти! Силач...

— Підсковзнувся,— мимрю,— хіба ж я винен, що тут слизько?

Соня норовисто одвертається і мовчить. А в мене перед очима з'являються дід Лаврін, ворущать чорненьким дупельцем на щоці, оскиряються... Може, вони ото й правду казали, що — кислички...

Згадка про діда робить і мене сміливішим.

— Ну,— кажу,— раз так, то що ж...— Беруся рукою за куц і, твердіше, ніж треба, упираючись ногами в кручу, деруся на гору.

— Миколко, а я? — жалібно шепоче Соня.

І від того шепоту у мене паморочиться голова, а серце починає калатати, як дзвін. Стрибаю вниз, сердито хапаю її за плечі і з розгону цілую в рипучу холодну хустку.

— Навіщо ж ти... аж за вухо, дурненький...— видихає Соня і сміється якимось покірно й лагідно.— Ходім уже, бо тут холодно.

Я не допомагаю, а майже виношу її вгору на руках, і сили в мене — як у вола.

Оглядаємось на те місце, де ми тільки що гарцювали. Там біліє сніг.

— От чудно,— каже Соня, зітхаючи,— кругом садки цвітуть, а там — сніг...

— Туди сонце не достає,— пояснюю.— Та ще й землею був прикиданий. Тепер він розтане.

Йдемо до шляху, на лавочку, що у нас під хлівом. Соня тремтить, горнеться до плеча й дихає мені за комір.

— Ти не змерз?— питає.

Я з усієї сили зціплюю зуби, щоб не труситись, а її кажу:

— Та н-наче ні...

У степу ще дужче розжеврїлось, і на грядках, у кого вже зорано, червоно виблискують скиби, а в борознах, як сніг у проваллі, біліє опалий цвіт. Листя в садках ще тільки проклюнулося, тому в гіллі рясно миготять дрібні, мов роса, прозеленкуваті крапельки: то зав'язь.

— От якби мені отаке намисто,— каже Соня,— зроду б не знімала...

— Купимо,— обіцяю впевнено.— Ось як тільки вивчусь на шофера, так і купимо.

— А я тобі сорочки вишиватиму. Гарні-прегарні, краці, ніж у лавці.

Соня раптом зупиняється, стає навшпиньки і потихеньку, двома долонями, нахилиє до себе мою голову. На якусь мить я бачу її сухі вимогливі очі і чую сором'язливий шепіт:

— У сто раз краці... милий... у тисячу!

А далі вже нічого не бачу і нічого не чую... Потім ми ще довго сидимо на лавочці між осокорами, не розплітаючи обіймів навіть тоді, коли мимо нас на Полтаву мчать ранні базарові машини і шофери горлають із кабін щось веселе, захоплююче і безсоромне.

Розходимося десь уже далеко за північ, ледве переступаючи зомлілими ногами і несучи на губах солодку пекучу спрагу.

На порозі я ще трохи пристоюю, наслухаючи, як Соня клацає засовом і тихо, мабуть, щоб не розбудити маму, починає двері.

Коли це чую в садку у нас: шориг-шориг... Із-за сажа вивертаються дід, у куфайці й з вилами. А над деревами синіє, клубочиться дим.

— Ану, лишень, парубче, помагай скурювати садок, бо пропаде к лихій годині уся зав'язь.

Я прожогом кидаюся в садок, нагрібаю п'ятірнями сякого-такого труску і розкладаю вогонь аж на межі, щоб тягло дим і на Сонин садок.

— Та не там, ближче до сажа розкладай! — сердито гукають дід.

— Нічого, — одказую так, як вони мене вчили, — буде в людей — буде і в нас...

А сам собі думаю: за чим би його сьогодні забігти до сусідів, бо до вечора, либонь, не дотерплю, не доживу...

(961 слово)

(Григір Тютюнник)

Завдання до тексту

1. Дід Лаврін навчав онука:

- а) думай тільки про своє добро;
- б) моя хата скраю — нічого не знаю;
- в) буде в людей — буде і в нас;
- г) своя сорочка ближча до тіла.

2. Кохану героя оповіді звати:

- а) Лариса;
- б) Людмила;
- в) Соня;
- г) Соломія.

3. Героя оповіді Григора Тютюнника звати:

- а) Лаврін;
- б) Микола;
- в) Михайло;
- г) Ларивон.

4. Базарові машини їхали на:

- а) Гадяч;
- б) Полтаву;
- в) Миргород;
- г) Кременчук.

5. Герої оповіді ходили дивитися у провалля на:
- а) первоцвіт;
  - б) рідкісну вишню;
  - в) сніг;
  - г) пелюсткову заметіль.
6. Дівчинка обіцяла коханому:
- а) купити перстень;
  - б) вірно любити;
  - в) вишивати сорочки;
  - г) шити штани.
7. Дід з онуком:
- а) копали грядку;
  - б) сіяли яровину;
  - в) обкурювали садок;
  - г) збиралися на базар.
8. «А що, як я її поцілую, а вона мене — в пику?» — думав парубок, тому що:
- а) так розповідав дід Лаврін;
  - б) так розповідали друзі;
  - в) так показують у кіно;
  - г) так пишуть у книжках.
9. Дід з онуком обкурювали садок:
- а) їм нічого було робити;
  - б) щоб зігрітися, бо змерзли;
  - в) щоб не пропала зав'язь;
  - г) щоб допомогти сусідам.
10. «Розходимося десь уже далеко за північ, ледве переступаючи зомлілими ногами і несучи»:
- а) повні жмені старого снігу;
  - б) повні жмені яблуневого цвіту;
  - в) на губах солодку пекучу спрагу;
  - г) повні кишені гостинців.
11. «І від того шепоту у мене паморочиться голова, а серце починає калатати, як»:
- а) скажене;
  - б) навіжене;
  - в) дзвін;
  - г) несамовите.

12. «— Куди це ти, парубче, ...? — питають із полу дід Лаврін і прикахикують насмішкувато, наче й справді щось про мене знають»:

- а) зібрався;
- б) йдеш;
- в) наджигурився;
- г) вирядився.

* * *

Добре живеться в селі в серпні та у вересні. Поля на горбах, що спинаються до бездумних хмар, уже посвітлішали, в'ється над ними стомлений, доспілий серпанок; коли по лицю, по вустах та по очах прокочується хвиля розімлілого, лінкуватого вітру, то раптом вловлюєш запах зерна, вогкувато-теплого, підсмажуваного шпарким повітрям — не сьогодні, то завтра воно потугішає, посухішає, обважніє у змертвілому колоску; жнива починаються якомсь завжди хоча й сподівано, але зненацька, святково, під голосисті сурми сонячного пекла, у вирі небесної блакиті, котра цілоденно висить над тобою і котру, здається, навіть доводиться нести на своїх плечах, носити легко, безжурно, з відчуттям власної сили.

Жнива клекочуть і смерком, і поночі, і вдосвіта, гуркочуть комбайни, захлинаються од веселого гніву молотарки, опівночі на критому току горять жовті ліхтарі, освітлюючи купи зсипаної тут пшениці, вихоплюючи з намореної темряви вайлуваті постаті чоловіків, чийсь відкриті в усміщці зуби, чийсь несподівано жвавий, із гострою лукавинкою погляд. Гудуть машини по шляхах, і мішки з зерном, товсті, зав'язані на самій рипичці, лежать у кузовах сито, заколисано; аж одного ранку година видається свіжа, з різкувато-прозорим повітрям, із блідуватим, неворухким туманцем у низині біля ставу,— і з мимовільним смутком відзначаєш раптом, що вже дихнуло осінню, що поля вже спорожніли, де-не-де на білій стерні стоять високі ожереди соломи, що весь хліб зібрано, а тому далеч наче поглибшала, світ навколо села поширив, але збіднів, не побагатшав, що небо вже сизіє, а крик гусей од води лунає розпачливо й чітко; відзначаєш також, що нічні зорі повищали, збайдужіли й погордішали водночас, зазирають у криниці,

в комини, в очі не тільки з висоти, але й звисока, наче не сподіваються там побачити нічого путнього, нічого такого, що могло б їх зацікавити, здивувати. І вітер також збайдужів — за дня він дихає пустою зжатих полів, доносить з яружок оживний запах, прикрить чийсь вивітрений голос, блисне перед очима мітелковим пухом із луку, а смерком — легіт стає жорсткувато пустельним, своєю невпинною течією він розповідає про великі холонучі простори, які здолав, про чорне мовчання лісу і ще про щось незбагненне вражаюче, од чого в грудях стає лякливо-піднесено, морозно; хмари вже цвітуть не тими барвами, що весняні та літні квіти, дощі вже не солодкі, не шовкові, не по-дівочому м'які, дощі стали студені й нескінченно розпачливі, наче в чомусь розчарувались.

У таку пору думаєш про те, що прожив, спливають у пам'яті найхимерніші випадки, виринає з забуття чись влучне слово, котрому тоді не надав ніякої ваги, спливе перед зором гіркуватий жіночий усміх, який, здається, найповніше виразив нерозгадану таємницю людського буття. У таку пору хочеться й самому усамітнитись, щоб прислухатись до ледь чутного, до ледь шорохкого вулика в грудях, пройтися споминном бодай по тих слідах, які залишили в тобі ще зовсім недавні переживання. Слухаєш свій вулик — і вже чуєш, і вже бачиш, як шарудить, як облітає жовте листя, і його лет оповитий смутком. Листя опадає з дерев, а вітер підхоплює його, котить веселі мідні монети по землі, заносить прямісінько в душу, навіває туди густих пахоців, перемішує їх з усіма своїми думками, з почуттями, засипає спогади, притрушує щось дороге й ніжне, що ніяк не хоче бути притрушене, що прагне виборсатися з-під листя, розтеплитися кволим пролісковим вогником і далі квітнути. Проте листя з дерев опадає все густіше, проте налітає його в душу все більше, гіркі, спиртові аромати тлумляться, тісняться, розпирають, вони переходять до підих, — і тоді мимовільне зітхання зривається з вуст, наче співчуття за втраченим і одлетілим.

Вже зібрано мак — зв'язаний пучками, він висить на жердці у сінях. Біля маку великими жовтими зернами усміхаються качани кукурудзи. Соняшники вже зрізані, вимолочені

дрючком або качалкою, і насіння лежить у мішку на тапчані біля печі.

Вогняно-веселі язики перцю червоніють і червоніють, наче ніяк не можуть перебороти пекельного сорому. Вінки цибулі і часнику прогинають другу жердку. І з-поміж усіх запахів яскраво пробивається дух кропу, якого насушили і зсипали в торбинку, щоб зимою було чим обдурити суп, щоб зимою мати зелену страву, яка нагадувала б про літо...

Смугасті та воскові дива — гарбузи — лежать уже в купі під грушею, або під хатою, або ж поснули по всьому городу, хто де притуливши свою голу голову. Тепер їх находиш скрізь — і в бур'янах за хатою, і в кущах бузку, і в рові, і навіть на розкарякувату сливу заліз один, вмовстився між гіллям та й задрімав до самісінької осені. Подивився на гарбузи — та й здається, що вони, наче наші давні пращури, поприпадали вухами до землі, наслухають, чи не здригаються доли від шаленого кінського тупоту, чи не суне татарська орда? Лежить і слухайте! Лежить і слухайте, воскові дива, нового тупоту ви не почувете, зате вловить, як ще не заспокоїлась наша земля, як ще вона тремтить і здригається од тієї далекої навали і недавньої.

Мати копає картоплю. У повітрі стоїть сухуватий пил, а тепла земля пахне втомою.

Материне лице заповирилося сірою землею, руки також заповирилені, тільки карі її очі з живчиками зіниць блищать свіжо й чисто. Іноді випростується і, спершись на заступ, відпочиває. І чує, мабуть, як уже мріє про спочинок город, як тоскно скрикують в охолодїй вишині запізнїлі перелїтні птахи. Павутина бабиного літа пливе звіддалік, як чїсь зїтханнє, вона знаходить посеред городу нашу матір, чїпляється за плече, струменисте тремтить, потїм перепливає на материнї чорнї коси, вмальовується сивиною, здригається, наче поворозка живого ляку, потїм одривається — й легко сотається в повітрі, поблискує білясто, тане.

Про що думає мати? Про те, що отакою ж павутинкою бабиного літа одсріблюється її життє, чи пригадає себе дівчинкою, котра вперше вийшла в поля і мало не захлинулась од радості, пробудженої життєм та чебрецевим простором, од

відчуття полинової волі, од зачудування волошкою, котра за-
зирнула в очі вічним поглядом? А чи пригадує той день, коли
вперше відчула, що вона живе на землі, що навколо — білий
світ, який зеленіє, синіє і червоніє, білий світ, який сміється,
говорить лагідно або погрожує, білий світ, який тьохкає соло-
вейком, блищить росою і шумить прибережним очеретом? Ще
не відала в ту хвилину, що їй судилось нести власне життя на
своїх плечах то як камінь, то як хмаринку перецвілої куль-
баби. Думає, згадує чи мріє — і губи на її потемнілому лиці
схожі на гірко прокладену борозну, на живу борозну, котра
лежить на безмежному полі її обличчя.

(985 слів)

(Є. Гуцало)

Завдання до тексту

1. Автор тексту називає гарбузи:
  - а) кормом для худоби;
  - б) жовтобокими велетнями;
  - в) смугастими і восковими дивами;
  - г) смугастими зебрами.
2. Героєві оповіді здається, що губи на потемнілому лиці
його матері схожі на:
  - а) перестиглі вишні;
  - б) дві тоненькі смужки;
  - в) дві паляниці;
  - г) гірко прокладену борозну.
3. Добре живеться в селі:
  - а) увесь рік;
  - б) у вересні і жовтні;
  - в) в серпні та у вересні;
  - г) у грудні і квітні.
4. «У таку пору думаєш про те»:
  - а) що б його з'їсти;
  - б) що треба відпочити;
  - в) що прожив;
  - г) чи не образив когось.
5. Герою оповіді здається, що тепла земля пахне:
  - а) пилом;
  - б) вологістю;

- в) втомою;
г) маминими руками.
6. З-поміж усіх запахів яскраво пробивається дух:
а) червоного перцю;
б) заморських прянощів;
в) петрушки;
г) кропу.
7. Мимовільне зітхання зривається з вуст, наче:
а) шовковий легіт;
б) пролісковий вогник;
в) гіркі аромати опалого листя;
г) співчуття за втраченим і одлетілим.
8. Біля маку великими жовтими зернами:
а) лежить збіжжя;
б) лежать гарбузи;
в) усміхаються качани кукурудзи;
г) регоче квасоля.
9. Автору твору здається, що гарбузи, то:
а) великі ядра для гармат;
б) наші давні пращури;
в) маленькі сонця;
г) монгольська навала.
10. Матері героя оповіді здається, що город мріє про:
а) дорідний врожай;
б) спочинок;
в) майбутню оранку;
г) прощальне курликання журавлів.
11. Мати героя оповіді:
а) молотить соняшники;
б) копає картоплю;
в) збирає цибулю;
г) віє зерно.
12. Герой оповіді робить припущення, що його матері «судилось нести власне життя на своїх плечах то як камінь, то як»:
а) павутинку бабиного літа;
б) пух тополі;
в) хмаринку перецвілої кульбаби;
г) тихе зітхання.

Тексти для виконання робіт репродуктивного характеру

Історична доля України. Лист українських політ'язнів

Спроба узагальнення. Сьогодні, протягом порівняно невеликого відрізка часу, який ми пережили, видно, що національне відродження 60–70-х рр. залишить помітний слід в історії нашого народу.

Початок 60-х рр. — період перших паростків національного пробудження по тяжким моральним і фізичним лихолітті, яке пережила Україна в 30–40-х рр., коли з нечуваною, дикою жорстокістю придушено будь-які прояви національного духу.

Декілька десятків дисидентів 60-х рр. були тими ясними променями серед кромішньої темряви, котрі показали, що ідеї і почуття нації не знищені, що Україна живе.

Уже сотні, а може, й тисячі іншодумців у 70-х рр. підхопили, як прапор, їх зусилля до духовного і культурного піднесення цілого народу. Під словом «дисидент» розуміється людина, котра змагає до поліпшення становища в будь-якій ділянці життя і відверто висловлює свої думки і переконання. Це не тільки політ'язні.

Ми не вважаємо дисидентами всіх незадоволених наявним станом речей (таких багато мільйонів), а лише тих, хто відкрито говорить про них. А втім, ця багатолика маса була ідейно аморфною, політично безбарвною і мала спонтанний характер.

Досі не створено ні одного документу, який, хоч би в загальній формі, висловлював більш чи менш загальні ідеї хоча б маленької групи українських патріотів. Настав час голосно сказати про те, що нас переслідують і жорстоко карають за переконання, але і конкретно заявити про наші прагнення й ідеї, пориви й цілі.

Інтенсивність дисидентського руху в 70-ті рр. є наслідком посиленого натиску на національну культуру і повороту до сталінських методів боротьби з іншодумцями — беззаконня, репресії, безрозсудна жорстокість, повна погорда до громадської думки як всередині країни, так і в цілому світі.

З цих причин нетяжко передбачити дальші виступи в обороні національних прав і свобод. Отже, нові репресії, нові хвилі арештів.

Але сповільнити руху неможливо репресіями. Жертви запалюють, а не спопеляють серця. Українці повинні б, нарешті, мати право вільно жити на рідній землі, користуватися рідною мовою, обстоювати національні традиції, побільшувати усю духовну спадщину, одержану від предків, захищати від осквернення свої національні святощі.

Московський шовінізм виправдовує проведення духовного геноциду проти нашої нації марксизмом-ленінізмом у формі сталінського більшовизму — найпотворнішої і найбільше реакційної ідеї сучасності.

Ситуація, яка склалася на Україні, зобов'язує всіх українських патріотів, як на батьківщині, так і поза її межами, взяти на себе моральну відповідальність за долю нації. А оскільки репресії і кривавий терор можуть перекинутися й на інші народи, ми несемо відповідальність і перед усім людством.

Настав час заявити про наші намагання і зобов'язання, які накладає на нас звання борців за громадські права. Ми — демократи. Для нас вищими принципами громадського і національного співжиття є Загальна Декларація Прав Людини ООН, пакти і документи ООН про суверенність і незалежність націй і народів.

Ми відмежуємося від політики КПРС у національному питанні, трактуванні поняття демократії, так званих теорій розвитку національних літератур, мистецтва, науки, освіти. Для нас противні і несприйнятливі всі види тиранії, диктатур і нехтування правами будь-яких націй і народів, ігнорування Прав Людини. Нам близьке і зрозуміле прагнення всіх народів до незалежності, підтримка цих прагнень демократичними країнами і ООН.

Ми проти: підтримки боротьби за незалежність танками і ракетами, нав'язування колишнім пригнобленим народам певних ідеологій, диктатур, способу життя; незалежності, яка завойовується ціною мільйонів жертв, братовбивчих воєн, мільйонів емігрантів, мільйонів політ'в'язнів.

Ми вдячні всім народам, урядам, партіям і поодиноким громадським діячам в усьому світі за підтримку боротьби за незалежність народів, зокрема українського. У першу чергу ми вдячні народам, громадськості й урядові США і Канади.

Ми віримо, що зусиллям самого українського народу, при моральній підтримці інших народів СРСР, у тому числі і російського, народів демократичних країн і ООН, Україна швидко здобуде незалежність і займе належне їй місце в колі великих демократичних країн світу.

Історична доля України. Впродовж ряду сторіч царська бюрократія вважала Україну невід'ємною складовою частиною Росії. Її самобутності, державності, культури, традиції, мови — офіційно не визнавали, будь-які прояви національного життя забороняли.

Тепер Україна голосно проголошується суверенною державою, багато говориться про розквіт, але паралельно зі злиттям постійно нав'язується думка, що Україна постійно живе тільки завдяки Росії під гаслом «навіки разом із Росією».

Україна — країна з більше ніж тисячолітньою історією. Українські племена, народ, нація від непам'ятних часів мали свою землю (територію), віру, мову, традиції, особливий психологічний склад, антропологічні ознаки, які відрізняють їх від інших народів.

Різноманітні назви і самоназви українців: русичі, черкаси, козаки, русини, рутенці, малороси (і навіть образлива кличка: хохли), — не заперечують нашої самобутності, не зменшують нашого права на існування як окремої нації, нашого обов'язку розвиватися і вносити свій вклад до загальнолюдської скарбниці духовного і культурного життя планети.

Україна була могутньою державою під назвою «Русь» або «Київська Русь». На відміну від інших держав того часу вона не мала агресивних прагнень, не мала планів світового господства і поширення території коштом земель інших народів.

У складі литовської держави українці не були пригнобленим народом, вільно господарювали на своїй землі, множилися і розвивали свій дух і свою культуру. Українська літературна мова була офіційною державною мовою того часу.

Після об'єднання Литви з Польщею почалося економічне гноблення українського народу, спроби заступити православ'я католицизмом і нав'язати польську мову. Це призвело до загальнонаціональної боротьби під проводом Б. Хмельницького.

Український народ здобув повну перемогу, і Б. Хмельницький уклав союз із московським царем у 1654 р. на основі березневих угод. Статті договору московський уряд постійно порушував, а цар Петро I ігнорував їх повністю, чим Україна була перемінена в одну з провінцій Російської імперії. Україна втратила цілу автономію, адміністративну самоуправу (міста — Магдебурське право), економічну незалежність.

Українська церква потрапила в залежність від московського патріарха. Указом Петра I заборонено українську мову в церкві і в науці.

Внаслідок лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р., в якій не останню роль відіграли українські політичні партії і поодинокі революціонери-українці, сформувалась Українська Народна Республіка на чолі з Центральною Радою як автономна держава демократичної Росії.

21 січня 1918 р. УНР проголосила себе незалежною соборною українською державою. Внаслідок громадянської війни і воєнної поразки Україна була проголошена соціалістичною республікою з більшовиками на чолі — складовою частиною РКП(б). 3 грудня 1922 р., згідно з договором про створення СРСР, Україна входила до його складу як суверенна національна держава.

Кожна з соціалістичних республік залишалася суверенною щодо економіки, культури, науки, освіти. Для загальної боротьби проти зовнішніх ворогів об'єдналися військові сили (національні військові формації під союзним командуванням) і дипломатія.

ВКП(б) на чолі зі Сталіним до 1937 р. шляхом винищення української національної інтелігенції, партійних і господарських кадрів ліквідувала всі суверенні автономні права України, в тому числі і національну армію.

Розкулачування, штучний голод 1933 р., війна з фашистською Німеччиною і післявоєнні репресії, зокрема в західних

областях, коштували українському народові близько 17 мільйонів жертв.

Українці — один із найбільш свободолюбних, демократичних за своїм життєвим укладом, трудолюбних і миролюбних народів світу. Понад 300 років трагічна доля його в умовах поділу між міцними сусідами (Росія, Польща, Австро-Угорщина, Румунія, Чехо-Словаччина), при інтенсивних намаганнях асиміляції, не знищила збережених українцем мови, віри, традицій, прагнення до незалежності й демократії.

Україна мусить стати незалежною, демократичною, духовно багатою, матеріально забезпеченою, з високим рівнем розвитку освіти, науки, національною за суттю, змістом і формою культури державою.

Кожній людині, групі людей, підприємству, селу, кожній територіальній одиниці мають бути забезпечені можливості вільно і без обмежень користуватися громадянськими, соціальними і політичними правами, собі на користь і нікому на шкоду. Щоб Україна була в мирі і дружбі з усіма державами планети, обмінювалася з усіма народами в галузі матеріального виробництва, науки і культури. Щоб Україна щедро і гостинно могла приймати в себе громадян усіх країн світу, а її громадяни могли відвідувати країни на всіх континентах. Щоб громадян виховувала сім'я, школа, церква, суспільство, а не вулиця, концлагер, тюрма.

Можливі форми опору. Кожний чоловік, група людей, поодинокий народ керуються певними нормами моралі. Ми, українські політв'язні, уся вина котрих полягає в обороні рідного слова, літературної творчості, відстоювання прав людини і свого народу, вважаємо доцільним і абсолютно необхідним для рятування від духовного і культурного знищення такі норми поведінки для українця(-ки):

— Уживання тільки рідної мови на рідній землі і цим укріплення себе і свого народу.

— Не віддавати дітей на науку до дитячих садків і шкіл із російською мовою навчання, добиватися шкіл і дошкільних установ із рідною мовою або вчити дітей самим.

— Відмовлятися від навчання в школах і інших навчальних закладах з російською мовою навчання, добиватися шкіл,

технікумів, вузів з рідною мовою і вчитися самостійно, складаючи іспити екстерном.

— Спілкуватися рідною мовою не тільки в колі сім'ї, але й на роботі, у громадській діяльності, на вулиці.

— Не відвідувати театру, кіно, концертів на російській мові, оскільки вони негативно впливають на культуру усної мови, особливо дітей і молоді. Те саме стосується до теле- і радіопередач.

— Стримуватися від горілки, лихословлення, куріння тютюну.

— Не користуватися предметами розкоші, особливо такими, які не мають художнього значення і не приносять користі (легковими автомобілями, дорогими килимами, кришталевими виробами, модерними меблями, багатотомними виданнями творів, яких ніхто не читає, фортепіано, на яких ніхто не грає).

— Не накопичувати грошей і коштовностей заради них самих, а допомагати людям, що потрапили в біду, талановитим дітям і молоді, батьки котрих не мають можливості забезпечити нормальні умови для освіти і розвитку творчих завдатків і т. д.

— Відмовлятися від праці в установах, навчальних закладах, громадських установах, де гребують українською мовою, традиціями народу, правами людини.

— Відмовлятися від служби в армії поза межами України і від командирів, котрі не говорять українською мовою.

— Відмовлятися працювати понад установлену законом норму часу — 41 годину на тиждень, і у вихідні дні, у тому числі і в сільському господарстві.

— Не виїжджати на роботу поза межі України.

— Відстоювати своє право, право інших людей, свободу, честь, гідність, відстоювати суверенітет України.

— Виявляти і оголошувати які б це не були порушення закону, від кого вони не виходили б.

Пропоновані вище форми опору політиці і практиці бюрократії, спрямовані на духовне і культурне знищення української нації, не передбачені жодним законом як злочин.

Одначе бюрократи і КДБісти можуть переслідувати за них звільненням з роботи, шельмуванням на зборах, пониженням

на посаді і в зарплатні, залякуванням, а іноді і судовою розправою. Але де ж, коли була без жертв здобута воля? Хіба пристойно жити дрижачою твариною, турботами шлунку, виросувати дітей, безрідних дітей ХХ сторіччя?

У випадку, коли хто-небудь із адміністрації, партійних, комсомольських чи профспілкових діячів, міліція, прокурори, КДБ цікавляться вашими переконаннями, поглядами, друзями, художніми смаками і т. п.— це слід розглядати як обвинувачення або спробу з вашою допомогою обвинуватити когонебудь іншого. У таких випадках:

1) Не давати ніяких пояснень до пред'явлення конкретного обвинувачення, санкціонованого прокурором.

2) Не давати ніяких свідчень, у тому числі і позитивних, щодо осіб, звинувачених в іншодуманні, релігійних переконаннях, націоналізмі. (Це не стосується звинувачень в убивстві, грабежі, хуліганстві і шпіонажі.)

3) Не вірити в чесність, порядність і законність дій слідчого, не перевірявши Карно-Процесуальний Кодекс.

4) Не боятися кари і навіть смерті за неіснуючий злочин, бо така кара звеличує покараного і показує тисячам і мільйонам людей правдиве лице катів.

5) Не виторговувати зм'якшення кари шляхом приниження, наговорів на себе або звинувачення інших людей.

6) Відмовлятися від будь-яких розмов без запису в протоколі допиту свідка, точно з повною відповідальністю з законом конкретного обвинувачення.

7) Підозрілий КДБістами вже практично присуджений засуджений. Усі дальші дії — прокурорський нагляд, суд — пуста формальність.

8) Підозрілий, обвинувачений, підсудний мають право знати закони. Треба вимагати, вивчати і використовувати потрібні статті КК і КПК з коментарями, Загальну Декларацію Прав Людини, Конституцію.

9) Усі відповіді на запитання слідчого записувати власноручно. У протоколах записувати всі порушення закону слідчими, прокурором і іншими органами.

10) Кожне порушення закону слідчим, прокурором та іншими оскаржити в усіх інституціях.

11) Відстоювати свої переконання, складені на письмі, або відмовлятися від них, не даючи жодних підстав для підозріння в одностумстві або співпраці будь-яких осіб, у тому числі ворожо настроєних супроти вас.

12) На судовому засіданні спростовувати обвинувачення, вказувати на порушення закону слідчими, прокурорами й ін., оскаржувати перед усіма інстанціями, відмовлятися від послуг адвоката, котрий признав доказаною вину підсудного, тоді коли сам підсудний винуватим себе не визнає. Підсудний має право довірити свою оборону будь-кому із родичів або юристів з інших країн.

«Кожний, хто йде служити народові, тим самим надіває на себе терновий вінець»,— М. Драго.

Терновим вінцем для того, хто, так само як ми, піде служити своєму народові, може бути концтабір, тюрма, заслання у Сибір. Це довгі роки поза межами вітчизни, ґрати, колючий дріт, каторжні роботи, провокації КДБ, намагання принизити людську гідність, позбавлення зв'язку зі світом і зносин із рідними, обмеження можливості користуватися літературою, голод, карцер.

Відомі всім із кінофільмів, матеріалів художніх творів страхіття і злигодні політичних каторжників до 1917 р. були б найбільшим благом для сьгоднішніх в'язнів совісті.

Багато несе свій хрест уже не перше десятиріччя. Всі ми — смертники. Без боротьби за законність, за Права Людини, за право нашого народу на життя ми не маємо надії не тільки на життя, гідне людини, але і на існування без ґрат і дроту. Ми дотримуємося таких норм етики ув'язнених:

1) Постійно працювати над підвищенням свого інтелектуального рівня, набувати знань в улюблених галузях науки, ділитися з іншими ув'язненими і рідними своїми знаннями, займатися творчою працею.

2) Дотримуватися загальнолюдських норм моралі.

3) Вбачати в кожному ув'язненому рівного собі мученика, не пригноблювати, не ображати, а намагатися допомогти, якщо можеш, або оборонити у випадку несправедливого нападу на нього адміністрації, КДБ або аморальних в'язнів, войовничих стукачів чи свідомих рабів адміністрації.

4) На випадок утисків кожний явочним порядком переходить на статус політв'язня, якого до нинішнього часу не признає влада в СРСР.

5) Недопустимі які б це не були випадки проти інших політв'язнів за ознакою раси, національності, мови, переконань і віри. Презирства і ганьби заслуговує лише та людина, котра чинить зло іншим політв'язням співпрацею з КДБ і адміністрацією.

6) Бійки і наклепи один на одного, намагання нав'язати кому-небудь свою волю — огидні явища і недопустимі в середовищі політв'язнів.

7) Політв'язні, згідно з законом, перебувають окремо від кримінальних злочинців, і намагання тримати їх разом має відкидатися без усяких компромісів.

8) Політв'язень — совість нації, і тому його поведінка, спосіб життя, мораль, досвід показує, що й один у полі воїн. Будь-який арешт, трус, навіть просто виклик до КДБ або прокуратури за іншодумання збуджують думку багатьох людей, показуючи, що відважне, правдиве слово знаходить відгук у серцях сотень, а іноді і тисяч і більше чесних людей, що слово для КДБ страшніше від найдосконаліших військ, сучасної військової техніки, водневої і нейтронної бомби. До людей, які, переборовши страх, говорять рідною мовою, відстоюють права свого народу на життя, свободу, традиції, культуру, економічний розвиток, порядні і чесні громадяни відносяться з пошаною.

Будь-який суд (розправа), не зважаючи на всі заходи засекречення, не залишається таємницею; їх широко обговорюють на Україні і далеко поза її межами.

Не треба порушувати законів. Вистачить користуватися законами, які проголосила Конституція СРСР, і цим робити корисну для українського народу справу відродження, розквіту і волі України.

(За О. Тихим, В. Романюком)

Завдання до тексту

I варіант

1. Напишіть цитатний план прочитаного.

II варіант

1. Напишіть складний план прочитаного тексту.
2. За складеним планом напишіть анотацію прочитаного.

III варіант

1. Напишіть план прочитаного.
2. За складеним планом напишіть тези прочитаного матеріалу.

IV варіант

1. Складіть питальний план прочитаного тексту.
2. За складеним планом напишіть стислий конспект пропонуваного матеріалу.

Мовний код культури

Виникнення і розвиток української мови. Зрозуміння культури неможливе без вивчення її мовного коду, ролі мови як форми самовираження культури і засобу її формування. Саме мова, будучи одним з основних елементів тягlosti культурного життя, окреслює етнічну приналежність носіїв культури і, тим самим, стає важливим чинником етнонаціонального розвитку. Оскільки в мові відображаються процеси формування культури, її соціальні різновиди і міжнародні зв'язки, мовний матеріал є незамінним джерелом для вивчення культурного розвитку, особливо для ранніх його стадій, пов'язаних із формуванням народу та його мови.

Значення мови в дослідженні історії культури пояснюється і наявністю глибинних подібностей в структурі та засадах функціонування культури й мови. Культура функціонує як знакова система; сукупність символів і значень, що допомагають людям орієнтуватися в світі, передають досвід від одного покоління до іншого. Але й сама мова теж є знаковою системою, і теж виконує функції кодування інформації з метою її накопичення, поширення в просторі й передачі наступним поколінням. З певної точки зору, культура — ширше поняття, ніж мова, тому розвиток культури включає як складову частину розвиток мови. В іншому розумінні мовна система є загальнішою категорією, оскільки осмислення будь-яких явищ і процесів, у тому числі процесів культури та її історії,

неможливе поза мовою і мисленням, яке нерозривно пов'язане з мовою й існує, в основному, у мовній формі.

У сучасному суспільстві національні мови формуються переважно на основі народнорозмовних, тому писемна мова є різновидом тієї самої мовної системи, інший різновид якої представлений усним мовленням. Натомість у середньовіччі, як правило, було інакше. Усне мовлення було загальнонародним засобом спілкування, а писемна мова — привілеєм певної частини суспільства, передовсім еліт, пов'язаних із політичною владою, регламентацією життя, поширенням панівних ідеологічних систем. Упродовж тривалого часу знання письма було обмежене колом тих, хто були тою чи іншою мірою причетні до влади, більше того, тих, хто опановував писемність, тим самим оволодівав важливим механізмом керівництва рештою суспільства. Не була у цьому винятком і Україна. Повага до тих, хто вмів читати й писати, зумовлювалася тим, що найстарша мова писемності була мовою сакральною, засобом богослужіння і молитви.

Як відомо, в Київській Русі від часу запровадження християнства розвинулася писемність у церковнослов'янській мові, на яку перекладали Євангеліє та інші літургічні та богословські книги Кирило і Мефодій, а пізніше їхні учні та продовжувачі. Як сакральна ця мова вживалася православними українцями, а згодом і греко-католиками впродовж всього розглядуваного періоду. Вживання в церкві підвищувало престижність найстаршої писемної мови. На її основі створено і ту мову, якою писалися літописи, життя святих, публіцистичні пам'ятки. Природно, що до літописів, юридичних актів, приватних листів проникало так багато рис живої мови, особливостей східнослов'янських діалектів, зокрема протоукраїнських, а пізніше українських, що ряд дослідників вважають мову оригінальних пам'яток Київської Русі окремою мовою, для якої і приймають назву «давньоруська мова». Інші дослідники переконані, що обережніше було б говорити не про давньоруську писемну мову, а про давньоруський (східнослов'янський) варіант церковнослов'янської. Справді, сучасники не вважали мову літургічних книг і мову літописів та юридичних пам'яток різними мовами, для них вона, цілком певно, була

єдиною. Ця мова служила знаряддям культурного спілкування східнослов'янських і південнослов'янських народів і водночас сприймалася в різних країнах як найвищий стиль рідної літературної мови. Характерно, що твори великоморавського та південнослов'янського походження, як правило, не вирізнялися східнослов'янськими читачами як твори іншомовні, а твори письменників Київської Русі читалися болгарами, македонцями, сербами нарівні з пам'ятками власної літератури.

Уже в XIII–XIV ст. народнорозмовна мова була не єдиною мовою, а групою близькоспоріднених українських діалектів. Ці діалекти розвинулися на базі існуючих раніше діалектів протоукраїнських племен внаслідок перегрупування і дальшого розвитку.

Дослідники аргументовано доводять наявність уже у XIII–XIV ст. мовних рис, які можна пов'язувати з говірками галицькими, волинськими, подільськими, поліськими чи карпатськими. Зокрема порівняно рано засвідчено риси, що пізніше стали визначатися як лемківські та бойківські. Ймовірно, діалектні риси були яскравіше виражені в сільських поселеннях, натомість у міських центрах, особливо у великих містах, і тих, що лежали на торговельних шляхах, формувалися міждіалектні форми спілкування. Найбільш діалектно розчленованими є території, заселеність яких була безперервною. На новозаселюваних землях витворювалися міждіалектні риси, які в деяких випадках мали зворотний вплив на мову давніх поселень. Міждіалектній інтеграції сприяло також поширення фольклорних пам'яток. Хоч найдавніші записи українського фольклору походять із XVI ст., маємо згадки про існування фольклорних пам'яток та їхнє міжрегіональне поширення набагато раніше.

Із другої половини XIV — початку XV ст. до нашого часу дійшли грамоти, писані українською мовою. Це була так звана ділова мова, що на цьому етапі формувалася переважно на основі народнорозмовної. Розмовними формами характеризуються грамоти польських королів кінця XIV — початку XV ст., прислані до галицьких бояр, а також ранні грамоти Молдавського князівства. Дуже ймовірно, що адресовані в Галичину грамоти польських королів написані, в основному, актовою мовою, усталеною ще у Галицько-Волинському

князівстві. На її підставі формувалася і мова канцелярій Великого князівства Литовського на ранньому етапі, наприкінці XIV — в першій половині XV ст. Канцелярійна мова Великого князівства Литовського функціонувала як спільна білорусько-литовська («руська» — за тодішнім визначенням, «західноруська» — за термінологією філологічних праць XIX — початку XX ст.). Як вказувалося, на ранньому етапі в ній визначальними були українські риси, із середини XV ст. і особливо з XVI ст. — білоруські. Поступово розширювалося коло жанрів писемної мови. Пам'ятки розповідні, літературні, записи судових справ писалися «західноруською» мовою, яку пізніше стали називати «простою» мовою, щоб відмежувати її від церковнослов'янської, що сприймалася як «більш високий» стиль. У пам'ятки, писані «простою» мовою, широко впроваджувалася церковнослов'янська і польська лексика, типовими для неї стали граматичні й фонетичні полонізми. Ці іншомовні вкраплення вводилися в цю мову саме для того, щоб відрізнити її від повсякденного мовлення. Однак це не була цілком «проста» мова, а швидше своєрідний «середній» стиль, проміжний між «високим» стилем і мовою розмовною. В XVI ст. у пам'ятках ділового жанру, створених на українській території, дедалі більше поширюються риси білоруської мови, наприклад, рефлекс «ять» як «є», водночас, з тієї ж доби маємо свідчення, що у Білорусі церковнослов'янські літургійні тексти читалися на український лад, тобто «ять» вимовлялося як «і». В обох випадках вимова, відмінна від властивої розмовної мови даної країни, служила навмисному відмежуванню мови «виполіруваної», збагаченої формами, які слугували престижності цієї мови, від мови народнорозмовної, якою личило користуватися в побуті й словесному фольклорі. Таким чином, взаємини мови писемної з розмовною були двоякими: з одного боку, розмовна мова не могла не впливати на писемну, з другого — в ряді випадків відбувалося свідоме відштовхування мови писемних пам'яток від усного мовлення.

Якщо в ранніх пам'ятках тільки просвічували окремі живомовні риси, то мова, яка системно відображала розмовні риси, зафіксована в грамотах середини XIV ст. і пізніших. Л. Булаховський вважав найстаршими відомими пам'ятками, в яких відбилися основні особливості, що диференціюють

українську мову, дві грамоти Молдавського князівства — 1360 і 1380 рр.

Цілком природно, що Молдавське князівство, землі якого свого часу входили до Галицького князівства, успадкувало і ділову мову, разом з особливостями устрою та суспільної організації. Власне, грамоти Молдавського князівства зайвий раз підтверджують, що значною мірою це князівство було спадкоємцем багатьох традицій Галицько-Волинської держави. Збереженню української мови як писемної сприяло й те, що серед населення князівства було, крім румунів, багато українців. Окремі волості були суцільно українськими, серед бояр і придворних молдавських князів теж було чимало українців. Є всі підстави вважати, що сам титул князів Молдови «господар» був запозичений з Галицько-Волинського князівства. Водночас Молдавське князівство підтримувало тісні культурні зв'язки з князівством Волощиною (Мунтенія, Цара Руминяска), де в актах переважала церковнослов'янська мова з південнослов'янськими, навіть середньоболгарськими рисами. Окремі акти, що виявляють саме таке мовне обличчя, виходили і з канцелярії Молдавського князівства. У Молдавському князівстві у літургійній практиці вживалася церковнослов'янська мова, літописи писалися теж церковнослов'янською, в якій відчутні південнослов'янські елементи.

Як вже зазначалося, збереглися грамоти польського короля Казимира III для населення Галичини як латиномовні, так і написані українською мовою. Цілком ймовірно, що для укладання цих актів він мав спеціальну канцелярію. І ось у латиномовних грамотах Казимир титулує себе «*dominus et haeres*», а в грамотах українських — «господар і дідич», що є докладним перекладом латинського варіанту титулу. Водночас відомі грамоти галицько-волинських князів початку XIV ст. латинською мовою, в яких вони також титулюють себе «*dominus et haeres*». Є підстави вважати, що український варіант титулу виник спочатку у канцелярії галицько-волинських князів, від яких був успадкований королем Казимиром. З королівської галицької канцелярії, можливо через Волинь, цей варіант титулу проник до канцелярії суверенів Великого князівства Литовського. Ми знаємо, що великі князі литовські називали

себе «господарями і дідичами», або просто «господарями», а з Великого князівства Литовського така титулатура була запозичена московськими князями. Зі слів «господар» і «господарство», які згодом стали писатися скорочено (під титлом), і виникли російські слова «государ», «государство». Угорський дослідник Андраш Золтан, який присвятив спеціальне дослідження впливові західноруської (українсько-білоруської) мови на російську актову мову, виявив і низку інших слів, які з української мови увійшли до російської писемної мови тієї доби. Одні з запозичень йшли з галицьких канцелярій до канцелярій Великого князівства Литовського, звідкіля були прийняті до практики канцеляріями великих князів московських; інші форми, характерні для канцелярії київських митрополитів, були запозичені канцелярією московських митрополитів.

Запозичення іноземних слів актовими мовами є загальною закономірністю. Титули та інші юридичні терміни іноземного походження часто сприймалися як престижніші від слів повсякденної мови. Іншомовне походження слів на позначення володарів мало символізувати, що влада їх є чимсь особливим, що в ній є елемент таємничості, який міг би бути відсутній у зрозумілому всім слові. Нагадаймо, що і раніше, і пізніше назви на позначення володарів слов'янськими мовами запозичувалися з інших мов: «князь», «король», «цар», «каган», «імператор». Також прийнятий на галицько-волинському ґрунті титул «господар і дідич», по-перше, був перекладом із латини, а по-друге, таку титулатуру підтримав, або й започаткував, вплив чеської канцелярської практики.

Актова українська мова кінця XIV ст. значно ближча до розмовної, ніж актові пам'ятки XV–XVI ст., насичені білорусизмами й полонізмами. У зростанні обсягів іншомовних вкраплень, яке набувало системного характеру, не можна не бачити властивої тодішній добі закономірності: виникнення тієї чи іншої писемної мови було можливе на розмовній основі, але далі кодифікація йшла по лінії «ушляхетнення» — віддалення від мови простого люду. Якщо йдеться про Україну, то втрата незалежності теж вела до підсвідомого прагнення «збагатити» писемну мову елементами «престижніших» мов. Подібним

шляхом пішла й українська книжна мова середньої доби. Перші її пам'ятки відомі з середини XV ст., однак поширенішою книжна «проста руська» мова стає з другої половини XVI ст.

Багатомовність середньовічної культури. Крім української, в Україні функціонували мови етнічних меншин: польська, німецька, єврейська. Євреї в Україні спершу розмовляли мовою місцевого населення, але після вигнання в XII–XV ст. євреїв із Центральної та Західної Європи виникли також громади, що розмовляли мовою ідиш, сформованою на базі німецьких діалектів.

Незважаючи на те що в Україну прибували і євреї, які розмовляли іншими мовами (насамперед євреї-сефарди, які користувалися юдео-романськими діалектами), ідиш став спільною розмовною мовою євреїв України. З часом тут витворилися характерні риси специфічно українського діалекту ідиш. Як мова культу, освіти й літератури євреями вживалася гебрайська мова (іврит), натомість писемність мовою ідиш виникла порівняно пізно. Німецька мова була поширена в середовищі німецьких колоністів у великих містах Галичини й міських поселеннях Закарпаття, однак в XV — на початку XVI ст. у Галичині її витіснила польська, яка з часом проникла і до актів. Більшість вірменів України у побуті користувалися вірменокипчацькою мовою (тюркська мова, близька до кримськотатарської), натомість у релігійному житті — старовірменською писемною мовою (грабар).

Таким чином, на українських землях, крім українсько-білоруської («руської») писемної мови, були поширені мови церковнослов'янська, латинська, польська, а в певних регіонах також німецька, гебрайська та ін. Статус кожної з них був різним, і це відбивалося на їхньому функціонуванні в системі жанрів, яка закріпилася в рукописній книжності і була успадкована друкованою книгою. Проте за всіх відмінностей щодо кожної з мов вживання церковнослов'янської, латинської, польської і навіть «простої» мов у писемності було виявом загальної закономірності розвитку мов у донаціональний період: тенденції до використання у літературі, культурі та офіційних текстах не наближеної до народнорозмовної, а окремої, писемної мови, якою міг бути архаїчний варіант рідної мови

(церковнослов'янська у православних слов'ян, грабар у вірменів) або й зовсім інша мова (арабська у тюркських та іранських народів, іранська — у деяких тюркомовних країнах, латинська — в середньовічній Європі, гебрайська — у євреїв). Це явище соціального порядку, воно пояснюється усвідомленим, а інколи й неусвідомленим прагненням панівних еліт і пов'язаних із ними прошарків підкреслити свою відмінність, культурну вищість (принаймні у їхньому розумінні) над «простолюдям».

Церковнослов'янська мова вживалася (переважно у літургічних книгах, церковно-богословських текстах і в літературній творчості «високого стилю») не лише в Україні, а й усіма православними слов'янськими народами, а почасти і за межами православного світу (хорвати-глаголаші) і Слов'янщини (румунни). Попри наявність пам'яток із певними місцевими мовними рисами і таких, які поширювалися лише в окремих регіонах чи країнах, написані цією мовою твори мають розглядатися в системі національних варіантів спільної церковнослов'янської літературної спадщини. Вживання однієї мови у ряді країн полегшувалося тим, що графічно ідентичні тексти мали різну вимову: в Росії «ять» вимовлялося як «е», в Україні — як «і», «г» в Росії звучало як експлозивний звук, в Україні й Білорусі — як фрикативний. Була різниця і в системі наголосів церковнослов'янської мови, але це не заважало функціонуванню її як засобу міжслов'янського спілкування і культурного взаємобміну впродовж значного періоду.

Те, що «високою» у всіх православних слов'янських народів була саме церковнослов'янська мова, пояснюється їхнім прагненням спертися на давні традиції вітчизняної культури. Сучасні дослідники зазначають, що в період «другого церковнослов'янського впливу» південнослов'янські орфографічні норми, почасти і південнослов'янська лексика, приймалися східними слов'янами саме через свою архаїчність. Потяг до архаїки можна пояснити тим, що в умовах зростання етнічної свідомості виникла потреба шукати «свою античність», корені власної самобутності. Вірність традиції, збереження її споконвічних надбань розглядалися як найкращий спосіб не піддатися денационалізаційному натискові іноземних

культурних впливів. Тими ж ідеологічними мотивами пояснюється пуризм українсько-білоруських кодифікаторів норм церковнослов'янської мови, авторів граматик у другій половині XVI — на початку XVII ст. Вони намагалися очистити книжну мову від живомовних рис, оскільки останні позбавляли тексти наочної старовинності, що засвідчувала споконвічність мови і культури. Церковнослов'янська мова мала особливий престиж як мова сакральна, що своїми засобами і можливостями виразу, за твердженням тодішніх українських книжників, не поступалася латинській і навіть грецькій.

Крім того, вона, на думку П. Житецького, сприймалася як своєрідний «об'єднувальний фокус» посеред маси діалектних відмінностей.

Наслідком єдності походження всіх східнослов'янських мов від давньоруської («руської», «руської» — від «Русь») мови та їхньої близькості став той факт, що «руськими» тривалий час продовжували називати кожен зі східнослов'янських мов. А оскільки і церковнослов'янська, особливо у її східнослов'янському варіанті, сприймалася як літературна мова кожного зі східнослов'янських народів, то і її часто називали «руською». У заголовку перекладів Євангелія учительного, покладених в основу видання Івана Федорова 1569 р., указано, що пам'ятка перекладена «от греческа языка на руския книги», хоч насправді мова цього перекладу — церковнослов'янська, насичена болгаризмами. На титульному аркуші Острозьку Біблію названо «Библиа по языку словенску», але в розмовній мові її дуже часто називали «руською». Усвідомлення різниці між мовними системами призводило і до протиставних формулювань: мова «словенська» і мова «руська», «руська» і «проста руська», «руська литовська» і «руська московська». Нестійкість термінології відбиває діалектику загального і особливого: коли хотіли підкреслити спільність походження, спорідненість різних мов, а також різних стадій її розвитку, всіх їх називали «руськими», а для розмежування від давньої «руської» (мови Київської Русі) та церковнослов'янської («словенської», «словеноруської»), російської мов з'являлося також визначення «мова наша проста». Спільність мов у душі концепцій диглосії підкреслювалася найчастіше в теоретичних

заявах, що мали ідеологічне забарвлення, визнання відмінності церковнослов'янської та окремих слов'янських мов найчастіше диктувалося практичними міркуваннями.

Як зазначалося, перші рукописи з виразними рисами української книжної мови середньої доби («руської», «простої») відомі з середини XIV ст., поширенішою вона стає з другої половини XVI ст. «Руська» («західноруська» за термінологією, яка нині вже сприймається як застаріла) актова мова і «проста руська», книжна — це різновиди спільної білорусько-української писемної мови. Деномінант «руський» в українській мові цілком ясний, означаючи для раннього періоду східних слов'ян, а для середнього — українців та білорусів. Проте він стає джерелом непорозумінь, коли російською мовою його передають «русский», що сприймається як синонім «російського». Умовно можна називати писемну українсько-білоруську мову «староукраїнською» або «старобілоруською», не забуваючи, однак, про близькість усіх варіантів цієї мови.

Слово «проста», яке вживали самі автори, котрі цією мовою писали, інколи тлумачиться дослідниками в тому сенсі, що ця мова дуже близька до народнорозмовної. Насправді це не зовсім так. Ті, хто писав «простою» мовою, наближали її до розмовної настільки, щоб зробити зрозумілішою, і водночас прагнули зберегти різницю, яка засвідчила б, що це все ж не просторіччя, а своєрідний «середній стиль» писемної мови. По суті, вони свідомо робили цю мову штучною, насичуючи її «нерозмовними» словами і формами. Частішими, ніж слов'янізми, серед них були полонізми, бо «проста» мова протиставлялась і церковнослов'янській, і польській, але щодо останньої достатнім засобом диференціації вважалася кирилична графіка. Інколи полонізмів було так багато, що мова ставала майже польською, лише з іншою фонетичною системою і записана іншою графікою. У зв'язку зі значною відмінністю цієї мови від просторіччя, деномінант «проста» доцільно вживати в лапках. Очевидна штучність даної мови справляла на деяких дослідників враження не тільки «потворності», але й «хаотичності», «безсистемності». За словами А. Кримського, це «неорганічне язичіє, суміш». В. Вітковський переконливо показав, що це

була не довільна мішанина, де кожний автор міг писати на власний розсуд, а досить унормована мовна система. Отже, від розмовної мови «просто» відрізняла також більша нормованість останньої. Погоджуючись у цьому з дослідником, аж ніяк не можемо визнати слухними його міркування про те, що полонізи писемної мови в більшості випадків засвідчують їхнє функціонування в українській народнорозмовній мові.

«Проста» мова була досить зрозумілою, і українські й білоруські освічені кола не відчували потреби піти за прикладом чеської та польської літератур, де писемна мова стала свідомо будуватися на базі народнорозмовної як її кодифікований наддіалектний варіант. В Україні було прийнято іншу модель співвідношення літературних мов: уживання мовних систем більше (в сакральних текстах і «найвищих» літературних жанрах) або менше (в менш престижних текстах) віддалених від просторіччя. Отже, було три «стилі» чи, швидше, рівні престижності: найвищий репрезентувала церковнослов'янська мова, середній — «проста» мова, найнижчий — народнорозмовна або наближена до неї. Мова, що усвідомлювалася як просте писемне фіксування усного мовлення (хоч не могла не відрізнятися від нього тими чи іншими деталями), використовувалася на письмі в практичних цілях, наприклад, для якомога точнішого запису слів свідків у латиномовних судових актах.

Пізніше вживання її в театральних інтермедіях спершу було розраховане на гумористичний ефект; записи народних пісень, відомі вже з XVI ст., стали по-справжньому популярними з другої половини XVII ст. Характерно, що ранні фіксації справді простої, без лапок, мови частіше здійснювалися латинським письмом. Напрошується думка, що традиційна кирилиця викликала асоціації, які виключали повну десакралізацію письма і підхід до нього лише як до суто практичного засобу.

Вживання в Україні та Білорусі латинської мови означало, що якимось аспектом свого культурного і політичного життя ці країни входили в той регіон (Західна і Центральна Європа), де латина впродовж середньовіччя була мовою правових актів, школи й науки, більшості жанрів літератури.

Як вже зазначалося, латина була у вжитку вже в канцеляріях Галицько-Волинського князівства XIII — початку XIV ст., але з середини XIV ст. її стала насаджувати й чужинецька адміністрація. У літературному процесі України й Білорусі другої половини XV ст. певну роль відігравали і латиномовні твори. Їхнє поширення пояснюється роллю латинської мови у середньовічній школі, навчанням окремих вихідців з України чи Білорусі у закордонних університетах. Вплив ренесансної літератури більшою чи меншою мірою позначився на латиномовних поетичних творах Юрія Дрогобича, Павла з Кросна, Станіслава Оріховського, Миколи Гусовського. Їхні твори, як і видання Франциска Скорини, не мали вузько віросповідного характеру. Деякі з латиномовних авторів, не будучи східнослов'янського походження, вважали себе русинами в територіально-політичному розумінні (наприклад, син німецьких колоністів Павло Процелер називав себе Павлом Русиним). Однак із часом латинська мова і пов'язана з нею латиномовна освіта дедалі більше асоціювалися виключно із західним, католицьким світом. Звичайно, окремі католицькі автори називали себе русинами, але це було явище не типове, перехідне. У тодішніх конкретних умовах прийняття католицизму в більшості випадків вело, зрештою, до розриву з вітчизняною традицією. Тому відбувалося щораз чіткіше розмежування: латиномовна літературна творчість стала сприйматися українцями і білорусами як органічно пов'язана з католицизмом, а отже, як чужорідна. Тільки згодом, особливо в могилянську добу, православні дійшли висновку, що треба мати і власні латиномовну освіту й писемність.

Польська мова спершу була мовою нечисленного ще польського населення України, але з часом дедалі більше ставала *lingua franca* в усьому польсько-литовсько-білорусько-українському регіоні. Панівне становище польських правлячих верств у державі ставило цю мову у привілейоване становище. Всупереч думці А. Мартеля вживання тим чи іншим українцем польської мови у записах «для себе» аж ніяк не означало у той період полонізації.

Якщо польська писемність функціонувала також і в середовищі корінного населення, то гебрайська й вірменська були

доступні тільки представникам цих меншин. До винятків належали такі люди, як німець Мартин Груневеґ, який, працюючи у львівських вірменських купців, вивчив і їхню мову.

Грецькі, німецькі, італійські поселенці користувалися своїми мовами переважно для власних потреб, однак їхні книги ставали доступними і певній частині людей інших національностей.

Мова друкованих видань. Добре відомо, яке велике значення мало впровадження друкарства для стандартизації більшості літературних мов. Не була в цьому відношенні винятком і Україна, але тут простежувались особливості. Становище України між Заходом і Сходом відбилося і в тому факті, що перша відома друкована книга автора, який походив з України, вийшла в Італії латинською мовою, а перші видання, значна частина тиражу яких призначалася для України, видані церковнослов'янською мовою у Польщі друкарем-німцем. Йдеться про астрологічний трактат Юрія Дрогобича «*Ludicium pronosticon anni currentis*» (Рим, 1483 р.) та богослужбові книги, видрукувані у Кракові Швайпльтом Фіолем (дві з датою 1491 р., дві без дати). Текстологічно досліджувалися обидві надруковані Фіолем Тріоді. Встановлено, що вони репрезентують найпоширеніший у південних і східних слов'ян тип письма, що відображає вимоги Єрусалимського уставу і включає правку, здійснену в XIV ст. болгарськими монахами-книжниками на Афоні та в Болгарії за Євфимія Тирновського.

За визначенням П. Владимиrowa, «Октоїх» Фіоля, найімовірніше, надрукований з рукопису українського походження, а його «Часослов» — за українським списком російського протографа. На призначення книг передусім для українських і білоруських читачів вказують датування за ерою від Різдва Христового і, особливо, українсько-білоруська (типу «простої») мова післямов «Октоїха» і «Часослова». Але основний текст усіх друків Фіоля, зрозуміло, церковнослов'янський.

Здійснене Ф. Скориною у Празі видання Біблії, яке мало для України значення не менше, ніж для Білорусі, зберігаючи церковнослов'янську мовну основу, було насичене білорусизмами. По суті, воно вперше в друкарстві відбило тенденцію до інтеграції двох мовних систем — церковнослов'янської

і «руської». Це було можливе з позицій диглосії — сприймання цих мов як різновидів однієї. Як побачимо далі, наступники Скорини пішли іншим шляхом, чітко диференціюючи церковнослов'янські та «прості» тексти.

Зважаючи на те що майже всі видання Івана Федорова були літургічними за призначенням, цілком природно, що вони виїшли церковнослов'янською мовою. Єдиними винятками були двомовний, грецько-церковнослов'янський текст Острозького Букваря 1578 р., і листівка з надрукованими «простою» мовою віршами Андрія Римші. Щоправда, під час діяльності Івана Федорова у Заблудові власник друкарні Г. Ходкевич, даючи доручення видрукувати Євангеліє учительне, спершу планував підготувати текст «простою» мовою. У передмові Ходкевич писав, що «помыслил... ижебы сію книгу выразумьнія ради простых людей преложити на простую молву, и имьл о том... попеченіе великое». Проте гетьмана відрадили робити це: «И совещаща ми люди мудрые в том писмь ученые, иже прекладаніем з давных пословиц на новые помылка чинится немалая, якоже и нынь обрътается в книгах новаго перевода». Ймовірно, проти перекладів на «просту» мову виступили емігранти з Росії — князь А. Курбський, колишній троїцько-сергієвський ігумен старець Артемій, який жив при дворі князя Слуцького. Та й Іван Федоров міг побоюватися, що у наборі книги «простою» мовою припуститься більших помилок, ніж у текстах церковнослов'янською мовою, добре йому знайомою. Ідея зробити друковані книги зрозумілими для «простих людей» була особисто близька самому Г. Ходкевичу, і відмовився від неї він лише під тиском тогочасних літературних авторитетів. Незабаром, видаючи Псалтир із «Часословом», Ходкевич повернувся до наміру перекладати церковнослов'янські книги «зрозумілішою» мовою. І знову вдалося його переконати, що переклад може призвести до помилок, через які «єреси умножаються».

Особливе значення для дальшої стабілізації церковнослов'янської мови мала славетна Острозька Біблія. Якщо раніше Скорина ставив своїм завданням наблизити мову друкованої Біблії до білорусько-української «простої» мови, то острозькі видавці вирішили дати текст якомога чистішою,

у їхньому розумінні, церковнослов'янською мовою. На титульному аркуші підкреслено, що «словенська» Біблія наслідуює «єлико мощно» грецькій. Застереження «єлико мощно» дуже істотне. Підкреслюючи, з ідеологічних мотивів, роль грецького тексту як основи (зокрема при виборі варіантів), редактори все ж досить докладно пішли саме за Геннадіївською Біблією, в якій ряд книг перекладено з Вульгати. Це зумовлювалося насамперед прагненням створити видання, авторитет якого був би освячений традицією. Певну роль відіграли також настрої верхівки і пов'язаних із нею діячів, які боялися, що поширення Святого Письма зрозумілою загалові мовою може призвести до посилення єретичних течій. Щодо цього погляди православної ієрархії цілком збігалися з настроями консервативно налаштованих кіл католицького духовенства. Так, ідеолог польської контрреформації кардинал Станіслав Гозій висловлював побоювання, що нові переклади Біблії польською мовою створять умови для її довільної інтерпретації читачами: навіть жінки і ремісники «привласнять собі право навчати». Щодо перекладу Біблії з латини, то, на думку Гозія, він міг би здійснюватися здавна стабілізованою церковнослов'янською («словенською або далматською») мовою. Якщо престижність церковнослов'янської мови визнавалася навіть окремими представниками іншої культурної традиції, тим більше вона здавалася очевидною для православних слов'ян.

Пожвавлення суспільно-політичного руху в другій половині XVI ст. супроводилося не тільки активізацією літературної творчості українською та білоруською літературними мовами, а й посиленням уваги до церковнослов'янської мови, виявом чого було впровадження її у школах вищого рівня, створення граматичних праць і словників. Культивування церковнослов'янської мови в Острозі було пов'язане з діяльністю тут колегіуму («академії»). Надаючи великого значення церковнослов'янській мові як мові літургії, теології та «вищих шарів» культури, острозькі книжники одночасно стали на шлях паралельного вживання «простої» мови як засобу освіти, публіцистики, поточної літературної творчості. 1587 р. були написані «в академії Острозьській» і незабаром видані одним збірником твори Герасима Смотрицького «Ключ царства

небесного» і «Календар римський новий». У передмові («До народів руских короткая а пильная предмовка») автор підкреслює необхідність дати відсіч «учителям костела римського», які ведуть полеміку «так словне з казальниц яко и писмом з варстатов друкарских». Твори Смотрицького — перша книга, друкована в Україні не церковнослов'янською, а «простою» мовою. Полемічні твори друкувалися цією мовою і пізніше, зокрема відомий «Апокрисис» Христофора Філалета. Водночас для цілей полеміки використовувалась і церковнослов'янська, й польська мови. Першим полемічним виданням церковнослов'янською мовою став збірник («книжниця») 1588 р. з шести розділів, частково упорядкований, а частково написаний Василем Сурозьким. Церковнослов'янську мову вжито і для публікації праць візантійських богословів. Зокрема, першим після Біблії виданням великого обсягу стала книга «О постничестві Василя Великого» 1594 р. Наступного року видано «Маргарит» — збірник «слів» Іоанна Златоуста. Для обох видань використовувалися тексти, які перекладалися і редагувалися гуртком А. Курбського. Видання книг візантійських богословів, призначених не для літургійного вживання, а для домашнього читання, було, на думку дослідників цього питання, дальшим, хоч і незначним, кроком у напрямі розкріпачення друкарства, поширення його тематичного діапазону.

У Дермані, де діяла своєрідна філія острозького літературного гуртка, було надруковано «простою» мовою «Лямент дому княжат острозьких» з нагоди смерті молодшого сина К. Острозького Олександра (кінець 1603 — початок 1604 р.). Можливо, автором був Дем'ян Наливайко, який керував видавничою справою в Дермані.

Саме він написав післямову до дерманського видання «Октоїха» 1604 р., в якому також говориться про смерть князя Олександра. Характерною рисою післямови, як і ряду інших робіт Наливайка, є паралельні «руський» і церковнослов'янський тексти. 1606 р. в Острозі вийшов Требник із «предмовою» Д. Наливайка «руською» мовою, в 1607 р. — двомовний (церковнослов'янсько-український) збірник «Лекарство на оспалый умысел чоловечий», який включає передмову Дем'яна Наливайка (можливо, він також перекладав матері-

али збірника), Іоанна Златоуста «Слово о покаянии к Федору Мниху», його ж «слово» «еже всуе мятется всяк человек живый», і світську пам'ятку візантійського походження — по-вчання псевдо-Василія сину Леву. З 28 видань Острозької друкарні 14 мають церковнослов'янський текст і додаткові статті, в чотирьох — українські статті при церковнослов'янському основному тексті, одне видання — двомовне, шість — українською («простою») мовою. По суті, Острозький осередок здійснив найрішучіший поворот до використання у друці поруч із церковнослов'янською також «простої» мови.

Консервативнішою щодо цього була друкарня Львівського братства. Літературні твори (вірші, шкільні декламації і п'єси) і тут друкувалися «простою» мовою, але, починаючи з 30-х рр. XVII ст., братство обмежилося виданням традиційних літургічних книг і молитовників церковнослов'янською мовою. Навіть передмови і післямови до ряду книг, зокрема до Чотирієвангелій, тут нерідко друкували церковнослов'янською. Цінним свідченням грецько-українських культурних контактів є кілька видань із паралельними грецьким і церковнослов'янським текстами. Грецька частина цих видань призначалася як для самих греків в Україні та поза її межами, так і для вивчення грецької мови українцями та білорусами. Разом з Острозькою Львівська братська друкарня продовжила започатковане ще Іваном Федоровим видання церковнослов'янських Букварів, які поряд із Граматиками сприяли більшій нормативності не лише церковнослов'янської, а й «простої» писемної мови.

Тенденцію до урізноманітнення мовного спектра видань, розпочату в Острозі, продовжила насамперед друкарня Києво-Печерської лаври. Лаврські видавці випускали «простою» мовою переважно більш-менш світські тексти, а літургічні й богословські — церковнослов'янською. Проте в цей період ставало більше прибічників розширення тематики перекладів на «просту» мову. К. Сакович, який схвалював переклади «Бесід Іоанна Златоуста» на церковнослов'янську мову, писав 1625 р.: «Ще краще було б, якщо б їх переклали простою руською мовою». Він також стверджував, що твори святих Єфрема, Макарія Єгипетського, Іоанна Ліствичника «заслугують перекладу на нашу просту руську мову, оскільки рідко хто з нас, читаючи по-слов'янськи, все досконало розуміє».

Той же автор (що, як відомо, в 1620–1624 рр. був ректором Київської братської школи) закликав перекладати «простою» мовою, «якщо не можна грецьких і латинських авторів, то хоч би з польської, чим особливо належало б зайнятися київському Печерському монастирю, який має для цього засоби і друкарню... Адже це не вчорашній звичай у багатьох народів і цілком похвальний — перекладати твори з однієї мови на іншу». Тією чи іншою мірою ці погляди поділяли П. Беринда, Т. Земка та їхні помічники. Видатною подією в культурному житті став вихід 1627 р. «Тріоді пісної», в якій синаксарі Никифора Калліста Ксанфопула були вміщені в перекладі Земки з грецької на тогочасну українську літературну мову. В післямові Беринда обґрунтував доцільність такого нововведення вимогами читачів різних станів: «А еже о синаксарех... на российскую беседу общую... Тарасием Леоновичем Земкою... от греческого преложены, противно сему и не пререкуете великоросси, болгары и сербы и прочии подобнии нам в православии; сотворися се ревностию и желанием рода нашего Малои России благородных, гражданских и прочих различного причта людей». Видання книг українською мовою вимагало деякої модифікації кириличного шрифту відповідно до специфіки української фонетики. Зокрема, поруч із літерою «г» з'явилася і «ґ», графічна форма для якої була розроблена на основі одного з накреслень грецької «гамми».

Поширення діапазону пам'яток, перекладених із церковнослов'янської на українську мову, дослідники, як правило, пов'язують із гуманістичними і реформаційними віяннями. Це слушно, але на розширення вжитку несакральних мов українські книжники пішли в тих межах, в яких цю ідею сприйняв і контрреформаційний Тридентський Собор. Навіть погляди Івана Вишенського з цього питання цілком узгоджуються з поглядами польського контрреформаційного ідеолога і церковного діяча кардинала Гозія: використання традиційної сакральної мови в літургії і загальнозрозумілої в проповідях та інших ділянках релігійного виховання та освіти. Приблизно так само підходила до цього і більшість українських літераторів. При цьому, як зауважують дослідники, зокрема П. Житецький, часто доходило до «конфлікту» прагнень, коли еліта була «не проти» ширшого вживання «народної мови», а прості

люди «відстоювали церковнослов'янську — не дуже зрозумілу, але небуденну».

Який загальний кількісний підсумок українського друкарства щодо мов видання? З 366 видань 1574–1648 рр., зареєстрованих у бібліографії, церковнослов'янською мовою надруковано 68 (18,6 %), церковнослов'янською і українською — 51 (13,9 %), українською — 41 (11,2 %), польською — 105 (28,7 %), латинською — 96 (26,2 %). Разом церковнослов'янською і українською мовами опубліковано 43,7 % усіх видань. Однак церковнослов'янські книги були великого обсягу, тому, коли підрахувати суму надрукованих паперових аркушів, картина буде зовсім іншою. Церковнослов'янською мовою надруковано 75,8 % загального обсягу взятих на облік книг, українською — 7,9 %, натомість польською — 10,2 %, латинською — 5,4 % сумарного обсягу книжкової продукції. До того ж, за невеликим винятком, тиражі польськомовних і латиномовних книг були набагато меншими, ніж церковнослов'янських. Серед видань, що привозилися з-поза меж України, переважали спершу латинські, а пізніше польські книжки, чимало імпортувалося літератури німецькою, французькою, італійською, чеською та іншими мовами. Якщо порівнювати з тим, що було того часу у Західній і Центральній Європі, кількість книжок, виданих в Україні, особливо з книжок, надрукованих церковнослов'янською та українською мовами, може видатись вкрай незначною. Проте впливу цих видань на мовну ситуацію і на культурне життя загалом не слід недооцінювати. Серед книжок, виданих церковнослов'янською, були і високопрестижні видання, які потім передруковувались і навіть переписувались не лише в Україні, а й за її межами, зокрема в Росії, Румунії, згодом у Сербії.

Внеском у культурне життя всієї православної Слов'янщини було як церковнослов'янське друкарство України, так і книговидання «простою» мовою. Останнє розвивалося в контексті білорусько-української культурної спільноти, хоч своїм значенням нерідко виходило за її межі. Воно гарно заповідалося наприкінці XVI ст., але дальший розвиток був повільним. У 1586–1616 рр. тексти «простою» українською мовою становили 8,5 % всієї книжкової продукції в 1616–1645 рр.— 9,1 %.

Проте слід мати на увазі, що друковані цією мовою книжки впливали на культурний процес не тільки безпосередньо, а й за посередництвом тих рукописних книг, що були скопійовані з друків або наслідували їх мовою та оформленням. Порівняльне вивчення української рукописної та друкованої книжки, зокрема і в лінгвістичному аспекті, має розкрити конкретні механізми їхньої взаємодії. Зберігши багатомовність, успадковану від рукописної книги, друкована книжка стала чинником стандартизації кожної з писемних мов, сприяла дальшому розмежуванню їхніх сфер застосування.

Підсумовуючи сказане, підкреслимо, що українська мова впродовж XIII — першої половини XVII ст. була важливим чинником єдності всіх українських земель, передумовою їхнього культурного єднання. Супутником історичного розвитку українського народу було вдосконалення й урізноманітнення його мови — і на рівні повсякденного мовлення, і на рівні писемності. Той факт, що спочатку як мова літургійна і головна мова писемності використовувалася мова споріднена, хоч і відмінна від народнорозмовної, сприяв поширенню грамотності, полегшував оригінальну літературну творчість. Грецька ж мова не набула такого поширення серед православних, як латинська в католицьких країнах, і це загальмувало міжнародний культурний обмін на професійному рівні. Мова галицько-волинських грамот, пізніше грамот Молдавського князівства, стала формуватися на основі української мови, ділова мова Великого князівства Литовського акумулювала риси української та білоруської мов. Формування «простої» книжної мови відбиало прагнення зробити писемність зрозумілішою ширшим колам читачів. Це було явище, типологічно подібне до процесів, що були властиві і культурам народів Західної та Центральної Європи доби Реформації. Однак там розширення середовища використання національних літературних мов мусило відбуватися на основі мов народнорозмовних, шляхом повного розриву в ряді жанрів із дотеперішньою латиномовною писемною традицією. Натомість в Україні традиційна писемність не була цілком чужою, і це стало основою для розвитку нових різновидів писемної творчості не шляхом розриву з традиційною писемністю, а шляхом її реформування. Впродовж розглядува-

ного часу не склалися передумови для писемності, побудованої на розмовній мові. Водночас, наскільки можна судити з фрагментарних згадок у джерелах, зростало значення тих пам'яток словесності, які виникали і розповсюджувалися в усній формі. Фольклор був явищем загальнонаціональним, а ораторське мистецтво розвивалося в середовищі освічених людей. У різного роду промовах, «ораціях», церковних казаннях використовувалися не лише мови писемності (церковнослов'янська, «проста», латинська, польська), а й мова українська. Незважаючи на відсутність державної опіки, українська мова вдосконалювалась і зміцнювала свої позиції як знаряддя соціальної комунікації.

(Я. Ісаєвич; <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult2.htm>)

Завдання до тексту

I варіант

1. Напишіть цитатний план прочитаного.

II варіант

1. Напишіть складний план прочитаного тексту.

2. За складеним планом напишіть анотацію прочитаного.

III варіант

1. Напишіть план прочитаного.

2. За складеним планом напишіть тези прочитаного матеріалу.

IV варіант

1. Складіть питальний план прочитаного тексту.

2. За складеним планом напишіть стислий конспект пропонуваного матеріалу.

V варіант

1. Складіть тезовий план пропонуваного тексту.

2. Розширте тезовий план до реферату-резюме.

Іван Франко про роль риторики в суспільстві та особистості ритора

Риторика в сучасному мовознавстві привертає особливу увагу вчених, проте однозначного розуміння специфіки цієї науки на сьогодні не існує. Більшість учених вважає, що теорія

і практика майстерності мовлення, з урахуванням його впливової, переконувальної сили, його доцільності, ефективності в досягненні мети,— спілкування. Саме так уважав й І. Франко, про що переконливо писала Т. Панько: «...прилюдні виступи вимагають знання психології сприйняття, розуміння того, що знання стає переконанням, органічною складовою частиною світогляду слухача тільки тоді, коли він сам бере активну участь у засвоєнні і переробці цих знань. Змусити працювати думку слухача, зацікавити матеріалом і подати його як певне відкриття для себе, й для того, хто тебе слухає,— це та майстерність, яка вимагає підбору “ключика” підходу до слухачів і продумування методики співпраці з ними». Такий погляд відображено в праці Франка «Вишукане красномовство».

Мета цієї наукової розвідки — висвітлити погляди Івана Франка на риторичу та ідеал ратора.

Загальновідомо, що риторика — одна з найдавніших наук, її джерела бачимо ще в Давній Греції та Римі. У цей період спостерігаємо характерний синкретизм риторики, від якої згодом відокремилися такі гуманітарні науки, як логіка, філософія, поетика, словесність, стилістика.

Починаючи з другої половини минулого століття, відбувається певний ренесанс риторики, оформлення її в неориторику. На початку ХХІ століття дослідження в галузі риторики помітно активізувалися. При цьому фахівці вважають, що для сучасної риторики властивою є деяка синтетичність.

Помилковою є думка про те, що відділити стилістику від риторики дуже важко, вважають, що остання «проковтнула» стилістику. Проте це зовсім не так. Риторика і стилістика (йдеться, безумовно, про функціональну стилістику) взаємоперетинаються. Стилiстику можна вважати теоретичною базою риторики. Ці науки мають спільне та відмінне. У них є одна спільна мета, що полягає в з'ясуванні закономірностей використання мовних засобів для реалізації комунікативних завдань мовленнєвого спілкування, але завдання риторики ширше. Риторика вивчає не тільки специфіку оформлення мовлення з огляду на його виразні засоби, а й вибір актуальної теми ораторського виступу, логіку побудови мовлення, ступінь доказовості основних тверджень, поведінку оратора під

час виступу, його моральність, етику. На думку Т. Панько, «...мовлення не тільки створює передумови духовного життя, а й виявляє всі пороки, біди людства. Вислухати один одного, проїнятися думками співбесідника, вдуматися в мовлення і водночас поділитися думками, і зробити все це так, щоб задовольнити слухача, домогтися певної синхронності сприймання,— це ті елементарні передумови, які гарантують нормальне людське співжиття». Завдання риторики І. Франко розумів як: 1) подавати матеріал вибірково, продумано; 2) говорити живою мовою; 3) формулювати думки так, щоб люди хотіли слухати. «Ґрунтуються вони на методологічному кредо ораторської майстерності: від форми — до змісту, від зацікавленості — до осмисленості». Письменник знав, що цікавить людей, завжди зважав на репліки слухачів, їхні питання, «фіксував увагу на роздумах слухачів, на тому, “як то цікаво випитуються наші люди”, коли оповідач розбудив інтерес». Доповідачеві, який готується до виступу, І. Франко рекомендує, «щоб викладчик виходив не з абстракцій, не з принципів, а з якого єдиного факту або явища».

Отже, у риториці важливо не тільки зважати на специфіку використання мовленнєвих засобів, а визначати вдалий момент для виступу, подання рекомендацій щодо специфіки мовлення у проекції на конкретного адресата, врахування ситуації, передбачення реакції слухачів.

Риторика сьогодні має яскраво виражений антропоцентричний характер. У центрі її уваги — особистість промовця, зокрема, не лише мовленнєва чи комунікативна, але і її зовнішній вигляд, уміння користуватися паралінгвістичними засобами. Як зазначила Т. Панько, «...не випадково ознакою інтелігентних людей І. Франко вважав володіння секретом “заговорити до простого чоловіка його мовою і його поняттями”, промовити “серцем до серця”. Іван Франко також зауважує, що простий народ, селяни виробили собі “...на основі власних, давніших початків і власного естетичного почуття...” той товариський, господарський стиль, повний ясності, скромності і простоти, який особливо сьогодні, в пору панування абстракції, претензійності, вишуканої кольористики та символізації в стилі на кожного чоловіка з незатуманеною головою робить враження подуву свіжого повітря».

Сучасну неориторичку дехто розглядає як мистецтво керування, як один із засобів завоювання влади, як інтеграційну методологічну дисципліну про мовлення та спілкування взагалі. Сьогодні ми є свідками піар-технологій, де риторика — перша помічниця. Той, хто йде в так звану велику політику, має знати основні комунікативні закони, володіти словесними технологіями. Про це писав і Франко.

Об'єкт риторики — конкретні тексти в конкретних ситуаціях спілкування. Аналіз цих текстів здійснюється у прагматичному аспекті, зокрема, з огляду на їх: 1) переконувальну силу; 2) впливовість; 3) результативність (ефективність).

Предмет риторики широкий — мовлення в цілому, його стилістика і мовленнєве спілкування, поведінка, які разом із невербальними засобами налаштовані на оптимізацію спілкування.

Основною ознакою риторичного мовлення є його виразність. Проте виразність мовлення — поняття, яке пояснюють у спеціальній літературі по-різному. Деякі вчені вважають, що це синонім до терміна «експресивність мовлення», інші наголошують, що виразність мовлення — це така особливість його структури, яка дає змогу підтримувати увагу та зацікавлення у слухачів чи читачів. Є думка, що це властивість мовлення привертати до себе увагу та запам'ятовуватися. Виразність розглядають як комунікативну якість мовлення, що характеризує ефективність вияву індивідуальності оратора за допомогою різних мовленнєвих засобів. Виразність — це прийоми використання мови для досягнення основної мети — переконати, вплинути.

У зв'язку з неоднозначністю в розумінні терміна «виразність мовлення» у спеціальній лінгвістичній літературі неоднозначно тлумачать і термін «виразні засоби мови». Деякі вчені вважають, що виразні засоби — це суто стилістичні фігури чи — ширше — стилістичні прийоми. Утім, очевидно, виразні засоби — це всі засоби мови і мовлення, що сприяють реалізації комунікативних завдань, але «в системі стилю всякий засіб вираження, всякий елемент мови, що набуває стилістичної функції, перетворюється на виразний засіб, незалежно від того, чи створює він у сполученні з іншими елементами враження звичності певного відрізка мовлення, чи, навпаки,

змушує його виділятися у цілому за контрастом до нейтральних форм мовлення, або ж, врешті, створює контраст всередині нього, зіштовхуючись з оточуючими словами або граматичними конструкціями».

Одним із важливих питань риторики є питання про особистість ратора, його індивідуально-психологічні якості, які забезпечують йому успішність у мовленні. Як зазначає І. Франко, оратор, як і письменник, має бути «дзеркалом свого часу», «його сурмачем і літописцем», він має бути носієм і «рефлектором» суспільних відносин.

Іван Франко наголошував, що оратор має володіти такими якостями, як розвинені відчуття і сприйняття, емоційність, жива фантазія, уміння спостерігати, аналізувати, синтезувати, швидко реагувати на реакцію слухачів, володіти високими моральними якостями, широким світоглядом, глибокими знаннями в різних сферах. Справжній ритор, за концепцією І. Франка, має бути оптимістом, добре розуміти психологію людей, мати гуманне серце, певний «ясний погляд на світ і на людей», має бути в міру об'єктивним та суб'єктивним, тактовним, висловлювати думки якнайясніше, якнайпростіше, якнайкоротше, добре володіти технікою мовлення.

За концепцією І. Франка, справжній оратор має багато працювати над собою, адже його успіх — це здобуток інтенсивної «духовної», тобто інтелектуальної праці «над власною освітою, над опануванням мови, техніки...». Саме таким і був І. Франко.

У мовленні людини, на думку І. Франка, відображаються її індивідуально-психічні властивості, її «духовне обличчя». Що більше окремих індивідуально-відмінних прикмет особистості, «чим вони характерніші та гармонічніші, тим багатша, сильніша і симпатичніша індивідуальність людини...». Письменник розмірковує про таке важливе поняття, що характеризує ратора, як «склад душі», яке охоплює не лише розум, інтелектуальну працьовитість, а, звичайно, й мову, що тісно пов'язана з мисленням. Він наголошує, що в кожного мовця є своє особливе, характерне мовлення, свої типові вислови, зверти, своя будова фраз, свої улюблені слова. На думку І. Франка, мовлення має дуже великий спектр відтінків, воно може бути «штучним», «силуваним», «академічно неповертливим»,

«мелодійним», «музикальним», «ритмічним», «нешаблонним», «абстрактним», «сміливим», таким, що «містить натяки», «тактовним», «помірним художньо», «без ніяких риторичних штучок», таким, що в ньому немає «ані тіні пересади, переладовання, бомбасту і неприродності». Справжній красномовець, за Франком, має володіти «комбінаціями творчих та рефлексійних здібностей». Іван Франко дає влучну характеристику великим митцям слова, геніальним письменникам, зокрема таким, як М. Гоголь, О. Пушкін, Ф. Достоєвський, але його слова можуть стосуватися і тих, хто володіє майстерністю «живого» слова, оскільки така майстерність, мовленнєвий артистизм, якщо так можна сказати, для кожної талановитої індивідуальності будуть різними: «...які ж величезні різниці між їх артистичним світоглядом! Коли один, як говориться зазвичай, сміється крізь сльози, а другого слово гримить мов орган у величому храмі, то творчість третього се мов величезна психіатрична клініка...»

У промові на ювілеї М. Драгоманова І. Франко також вказує на риси та властивості великого речника українського народу: «Ніщо так не дає змоги пізнати вдачі сього чоловіка, як власне його праці популярні. Коли в письмах для інтелігенції він часто буває їдкий і різкий, то в популярних писаннях видно вповні його щире серце, його велику любов до простого люду і його вміння викладати їх ясно, без лишніх подробиць, та при тім зовсім науково... не швидко де-небудь у Слов'янщині знайдеться популярний списатель, котрий би написав так ясно і приступно, з таким широким знанням і був так гаряче проїнятим поступовими і народоловними думками, як Драгоманов... Драгоманов не дбав ніколи про те, щоб його любила широка юрба інтелігенції, бо він ніколи не підхлібав її зіпсутому смакові, її лінивству та трусливості. Він завсіди обертався найрадше до молодіжі, а головна ціль його думок і змагань був простий народ, його просвіта і піддвиження. І коли нині власне ті дві громадки шанують його працю, то се знак, що та праця не пропала марно. Та думки його мають то до себе, що, раз запусивши коріння, не гинуть, а ростуть і кореняться чимраз далі; вони, мов той квас, котрого кришка, вкинена до тіста, будить в нім внутрішню працю, котра

доти йде, поки все тісто не прокисне. Маймо надію, що се зробиться якнайшвидше і якнайповніше в інтересі розвою і добра нашого народу!» Із поданого тексту зрозуміло, що ці погляди близькі самому Франкові. Як видно з підсумкового фрагменту промови І. Франка, він на практиці реалізовував усі ті важливі постулати, які пропонував теоретично враховувати тим, хто претендує на звання красномовця.

У цьому аспекті І. Франко, як і в застосуванні паралінгвістичних засобів, теж є зразком, оскільки справжній оратор має володіти і «мовою рухів». Неприпустимою є абсолютна нерухомість, оціпеніння під час виступу, але не потрібною є й зайва жестикуляція, що не була властива Франкові. Поза, жести, вираз обличчя, погляд оратора мають посилювати емоційність та експресивність його мовлення, набуваючи запрограмованого оратором смислу. Це Іван Франко також враховував у своїх виступах.

Василь Сімович справедливо зазначив, що «віршами, оповіданнями, статтями в газетах, а то живим словом пропаганди доводилося молодому каменяреві переломлювати “граніт, лупати ту скалу”, в яку збилося життя галичан».

Як згадує М. Мочульський, «...д-р Володимир Охримович у своїх “Причинках до біографії і характеристики Івана Франка” написав, що Франко не був красномовцем. Я не міг би сказати цього про Франка. Я чув не раз Франка, як він промовляв на вічах, зборах, засіданнях і сходинах, і мушу сказати протилежне — він був красномовцем. Правда, він говорив спокійно, без патосу, без жестикуляції, але слова плили, ворухили серце, переконували залізною логікою розум. Франко як промовець не грав на людських душах тільки лірикою, він не був демагогом. Він оперував фактами, холодною дійсністю; коли треба, колов, пік, батожив і переконував своїм розумом і мудрістю», а Михайлина Рошкевич наголосила, що «Франко так красно промовляв, що я мала враження, ніби сиплються перли».

Хоч В. Охримович і зазначив, що «Франко не був красномовцем», проте далі в тексті його спогадів читаємо, що промови Івана Франка все ж дуже подобалися останньому, оскільки він написав: «...але я дуже любив слухати, як він промовляв

чи на засіданнях і сходах, чи на викладах, чи на зборах і вічах. Він говорив короткими, простими реченнями, без зайвих додатків, без риторичних прикрас і зворотів, без хвастощів, без демагогії, без фальшивого або пересадного пафосу, говорив ясно і зрозуміло. Ніколи не відбігав від річі, про яку була мова, ніколи не пописувався своїм знанням і своєю ученістю. Завсіди говорив з глибини свого переконання, без хитрості, без лукавства...»

І. Кобилецький пригадує, як запросив Івана Франка на відкриття «Читальні» в Ясениці-Сільній. «Промову Франкову всі присутні вислухали з роззявленими ротами, надзвичайно уважно. Скінчивши свою промову, Франко пояснював книжки, що привіз, як їх треба читати і розуміти».

Марко Черемшина не може знайти в своєму досвіді прецедента щодо ораторських здібностей Франка, він описує, яку силу мало слово поета на маси, проектуючи особливості дії слів Франка, власне, на себе: «...до того часу видавався мені наймудрішим бесідником професор Чиглярж, що викладав римське право, однак коли я почув Франка, поставив я його далеко вище Чигляржа і вище всіх бесідників із мітингу. Хотілося перед ним упасти й цілувати його руки й ноги. Хотілося його нести, щоб не заपोрошив своїх ніг порохом вулиці. Хотілося обсіпати його цвітом. Та через тисячну юрбу не удалось мені пробитися до нього, і я вийшов, мов оп'янілий маєстатом його величі». Отже, мовлення Франка було сугестивним.

Про те, як слухачі сприймали І. Франка, дуже вдало сказав М. Черемшина: «Спитаєте, може, яке враження зробив на мене Франко? — Великого астрального тіла, що гріє всю Україну, а світить далеко дальше».

Коли І. Франко кандидував до парламенту, він активно виступав на вічах, про що збереглося багато згадок. До прикладу, «незабаром прийшов Франко, мужчина з високим чолом, одягнутий в сірий одяг, у вишиваній сорочці, середнього зросту та кремезної будови, з рудавим густим волоссям. Я встав, вклонився... Франко говорив просто, щиро і був дуже привітний, мене захопив своєю поведінкою» (В. Пачовський).

Талант Франка-промовця відчували всі його слухачі, про що також красномовно згадує М. Мочульський: «...віче щойно

вже почалося; промовців було обмаль, і Франкові раз у раз доводилося промовляти. Автор “Зів’ялого листа” підходив несміливою ходою до трибуни і промовляв, а селяни слухали його уважно, притакуючи йому, сміялися, часом затискали кулаки і оплескували його».

Про ораторські здібності І. Франка пише і В. Дорошенко: «Мені довелось почути Франка і як оратора. Тоді ж таки, під час курсів, відбулося у Львові перше віче українських народних учителів Галичини й Буковини, на яке комітет запросив і Франка, що тішився серед учительства великою популярністю. Поява Франка, по якого ходила окрема депутація, вислана вічем, викликала справжню овацію на його честь. Довго не вмовкали оплески і вигуки: “Слава!” У відповідь на привіти узяв слово Франко.

Говорив він тоді коротко, і хоч промова його не була задалегідь обдумана, а була ніби відповіддю на звернені до нього слова, проте була архітвором ораторського мистецтва, що поєднував великий розум надзвичайно талановитої людини, високу освіту й інтелігентність із простого вислову селянина, його природною мудрістю. Іван Франко закликав українське учительство стійко боротися за права рідного народу. Промова його знову викликала бурю оплесків».

С. Баран захоплено згадує про вічеві промови Франка: «...знаю також, яке величезне враження справляли на селян вічеві промови Франка, що говорив спокійно, речемо, наче батько до рідних дітей. Зміст його промови залишався не затертий у пам’яті слухачів, Франко кількакратно заїжджав на віча до Мостиськ... Батько розказував мені також, що Франко по закінченні віча, маючи якихось дві години часу або й більше до від’їзду поїзда, запрошував невеликий гурток відомих у повіті господарів до окремої кімнати в корчмі, де при склянці меду провадив з ними гутірку на громадські теми». Як видно, дуже багато свого дорогоцінного часу І. Франко віддавав на виховання селян, розумів, що саме доступне, правдиве і ясне слово може їм допомогти, але «думки, які ширив Франко то словом, то на письмі, стали обиратися під забуту селянську стріху...».

Навіть важко хворий І. Франко виступав, а його промови слухачі сприймали з великим ентузіазмом. Так було і тоді, коли поет виступав востаннє: «25–26 грудня 1913 року у великій залі жидівського товариства “Яд Харізум” при вул. Бернштейна у Львові відбувся останній крайовий з’їзд Української національно-демократичної партії під проводом д-ра Костя Левицького, як голови Народного комітету... Першого дня з’їзду з’явився і Франко, і йому дано місце в першому ряді крісел. Він прислухався до дискусій і попросив слова... Франка привітали оваційно вже при його появі в залі, вітали оваційно і його коротеньку промову на з’їзді. Говорив він зі свого місця тихим, зламаним голосом, і його промову змогли чути тільки найближчі до нього сусіди... Франко скінчив свою промову, яку покрила буря оплесків, і вийшов із зали. І це була остання в житті публічна промова Франка» (С. Баран).

Не лише для галичан були цікавими промови І. Франка, зауважує Н. Романович-Ткаченко, його слухали з задоволенням і емігранти, а це вже, безперечно, свідчення наявності ораторського хисту, таланту: «Нас, емігрантів, завжди тягло до нього, вабила його блискуча, дотепна бесіда, революційне уособлення... чарували нас його поезії... Ми ходили на його відчити, виклади».

Отже, українська риторика в особі Івана Франка має зразок ритора, що репрезентує специфіку національної риторики. Роздуми Івана Франка про риторику, його риторичний досвід необхідно впроваджувати у відповідні університетські нормативні і спеціальні курси, а також у практику викладання української мови у середній школі.

(Т. Космеда; Слово. Думка. Людина: Збірник наукових праць із актуальних проблем лінгвістики.— Х., 2008.— С. 77–84.)

Завдання до тексту

I варіант

1. Напишіть цитатний план прочитаного.

II варіант

1. Напишіть складний план прочитаного тексту.

2. За складеним планом напишіть анотацію прочитаного.

III варіант

1. Напишіть план прочитаного.
2. За складеним планом напишіть тези прочитаного матеріалу.

IV варіант

1. Складіть питальний план прочитаного тексту.
2. За складеним планом напишіть стислий конспект пропонуваного матеріалу.

V варіант

1. Складіть тезовий план пропонуваного тексту.
2. Розширте тезовий план до реферату-резюме.

Натхненними очима чебрецю

Повнозвучна, багатотемна книжка «Варта траВ» складається з восьми збірок. Явищем у літературі критика назвала книжку сонетів «ЖалололаЖ». 2008 року її було висунуто на здобуття Шевченківської премії. Поет і мовознавець Олекса Різниченко, досліджуючи унікальний сонетний доробок, сказав, що «Василь Рябий — першотворець малого вінка сонетів. А коли пірнув у його новотвори, то погодився, що маємо справу зі справжнім майстром, який глибоко й оригінально мислить». Критик і літературознавець Петро Сорока писав про цю книжку: «Складна і велична симфонія від Василя Рябого — 333 сонети у 30 вінках із паліндромною назвою “ЖалололаЖ”. Гра зі словами і звуками — змішування, схрещування, зрощування, злиття, що відкриває незглибимі таємниці мови. Право, куплене Любов’ю («Молився і Всевишнього просив до серця притулити дивослово»), що дає змогу пролити таку зливу самоцвітів, відкрити нові кольори, грані та якості слова».

Особлива книжка «Віно коконіВ», яка складається з десяти збірок.

Назву «Віно коконіВ» Василь Рябий взяв не випадково. У післямові він говорить про Метафору, яка його знала раніше, ніж він її. Поет, бажаючи відкрити таїну, пояснює свою позицію: «Напевно, моя муза таки насправді веснянкувата з народження, і веснянок в неї стільки, що вона, на щастя,

натхненна перебігом кольорів, не заплющує очей на біле і чорне, обирає Красу, навпроти якої стоїть Цинізм».

У збірці «Розігріта дзиґа» можна прочитати вибрані вірші, якими автор означає себе і світ, природу як одне ціле в біоритмі життя. Тут вміщено і кілька сонетних вінків, низки паліндромів, мініатюр. Поет прагне філософськи осмислити взаємозв'язок радості й печалі в земному часі і просторі, зробити належний висновок про цінності життя:

Весь світ пропахлий полином,
і зоряна чиясь хвилина
згорнулась в макове зерно
чи у пшеничну насінину.

І справді, якщо погортати майже триста сторінок книжки, вдумуючись у поетичні рядки, можна перекоонатися, що автор не лише бачить боротьбу білого й чорного, а й відстоює світло, без якого нема життя. Збірка «Розхристана ватра» починається віршем:

Із роси розгоряється
день
і зникає нічна
синя сажа.
Слава Богу, що мальва цвіте
і ніхто їй нічого не каже.

І не треба летіти ніде,
щоб від щастя свого трепетати,
поки мальва з росою цвіте
і до неї прив'язана хата.

Автор, виражаючи себе, мислить у лірично-філософському ключі, однак не оминає й гострих кутів життя-буття. Словом, він прагне не так вплинути на соціальні обставини, як дати спокій розбурханим думкам від незлагоди у світі, щоб зберегти потяг до пошуку Істини, потребу в Гармонії, у тиші Краси.

Гортаємо збірку верлібрів «Зарінок чебрецю», яка починається віршем, що характеризує морально-естетичну концепцію автора: «Живеш і не задумуєшся, що тобі невтомний Ангел стелить пір'ячко в мить падіння, відчиняє храм Одкровення,

в якому вірить думка думці, не існує зрада молитви... В огульному натовпі, породженому незлагодою зі світом, триває безперервне спасіння любові — дармове прихилання неба».

Збірка «Жорноарії» філософська. Це помітно з назв творів: «Функції вихроліній», «Обчислення тьми», «Долання гори, якої нема», «Система дозволів» та ін. Тут виявляються алогізми, які сприяють творенню поетичних образів. Наприклад, частина з триптиха «Чорні переходи»: «Річ не в тім, що темні стежки золоті, а об тім, що окрадений нещирістю дім. Безупинно з реальності в реальність Всевидюща Зіниця міряє переступ на вазі».

У певному філософському настрої написані мініатюри в збірці «Скрізь». Автор наче розклав на полицки, взявши нетипові заголовки до циклів: «Над», «Тут», «Хто», «Між», «Без», «Щоб» та ін. Тобто маємо низки думок, поглядів та їхніх нюансів, які розповідають про те, що ми начебто бачимо, чуємо, відчуваємо, але не здогадуємося про це.

живеш — а хоч би
зачепився за щось
оком чи серцем
хіба то життя
як нічого не болить

Значною мірою філософська збірка «Зашпори». Тільки це філософія іншого зрізу, з перевагою буденної логіки. Це поетичні штрихи, мініатюри, образки, етюди про ліричного героя і світ пристрастей, пригоди самого автора, біографії. Характерний тут прозовірш «Встигнути на день народження квітки»: «Чи можливо встигнути на цьому світі всюди, куди заманеться? Часу, якого вічність, завжди лічені хвилини, встигаєш все в останню мить і сам себе наздоганяєш, поки не відчуєш: стало ще найвсюдіше, і заманутися кудись — найтиповіша помилка мандрів, бо поруч незбагнений краєвид і треба в ньому викупати душу, щоб наблизитись до таїни на нескінченні несподівані встигання... І ось я мало не проспав натхненну історичну мить пробудженого первоцвіту».

З цікавістю читаєш збірку ста восьмивіршів стансів «Течія кори». Тут поет досягає у двох строфах максимального поєднання думки й почуття, настрою й пейзажу:

Хіба здогадувавсь:
десь є іскринка
на світі у грудневій пелені.
Метелик білим
пір'ячком сніжинки
мій полудень
крізь очі набринів.
Веде вузька стежинка
через жито
до річки і гори,
де сонцескарб.
Моя сльоза торкається
до літа
травною, маком,
лусканням кульбаб.

Викликає болючі роздуми про життя та природу збірка «Мешканець краплини дощу». Тут вміщені драматичні етюди «Рослинний пан», «Мінливість барв», поеми «Падіння насіння», «Мешканець краплини дощу», «Квітка, яку не покидають», «Мить піску». Вражає цикл поезій пам'яті матері «Сниться мати на горі», в якій автор опоетизував найдорожчу людину, присвятив їй найкращі рядки. Хіба можна без хвилювання сприймати такий верлібр:

У день, коли вишні
збираються розквітати,
щедро цноту роздаючи вітрам,—
прокинулась в мені травинка
і заспівала рідною мовою.
Що я тоді розумів, малий,
навіть не знав,
що то травинка України.
...Заспівала в мені тонко,
розбудила думку —
капнула сльоза
з віконцем у даль,
з мамою в ньому...

Окремої розмови заслуговує збірка віршів для дітей із паліндромною назвою «НототоН». Її варто видати окремою ілюстрованою книжкою. Вірші «Писанка з неба», «Вишитий храм», «Щасливий лошачок», «Хаткоравлик», «Пташка-нанашка», скоромовки «Сом і сон», «ЖукокуЖ», «Кроторий» та інші наповнені світлою енергією образів, що викликає бажання творити добро, дивитися на світ веселими очима, любити свій край. Прочитую уривок із вірша «Квітоліто», де рясно неологізмів, які сприяють творенню поетичних образів:

літо літить
трава травичить
стежка стежинить
річка річить
жайвір жайворить
а сонце сонцює.

У збірці «Віно коконіВ» читач знайде паліндроми, або вірші-раки, поєднані такою поетичною фігурою, як логогриф (коли додаються, нарощуються чи утинаються склади слова). Привертають увагу зорові поезії, витворені графікою зі спорідненими текстами. Це новий жанр, що розвивається в Україні, й Василь Рябий — один із яскравих його рушіїв, єдиний, хто творить цю форму на Прикарпатті, Закарпатті та Буковині. Паліндром засвідчує гнучкість, сховані резерви нашої мови:

літо тіл
кущі щук
вінами лиманів
і ті в цвіті
а ті лини не міф — іменини літа.

Книжка «Віно коконіВ» містить багато пізнавально-художньої інформації про світ і людину. Кожна зі збірок засвідчує оригінальність і не випадковість у складі однієї книжки. Такий підхід до формування видання зручний для читача, який має простір для порівняльної характеристики, пізнання творчості поета.

Це велика праця коломийця. Вона заслуговує глибокого дослідження літературознавців і критиків. І давно слід осягти

весь творчий доробок поета, ліричний герой якого відкриває душу:

В океані чебрецевого цвітіння
ніхто не викрав
з мого погляду світло
і я набуваюся на світі
очима чебрецю.

У сучасній поезії, помітила Шевченківський лауреат Ірина Жиленко, Василь Рябий має неповторний, «м'який, україно-рідний і своєрідний тембр голосу». Шевченківський лауреат Петро Перебийніс зауважив, що «Василь Рябий — неперевершений новатор не тільки за формою, а й за змістом. Він, як ніхто інший, виявляє тут виняткову ціліність. У нього своя архітектура. З міцною кладкою. З ажурною колонадою. Радують око і серце філігранне плетиво веселкових вінків поета. Причому не тільки сонетарних. Як ось нововинайдений вірш-вінок...»

Я світлим доторком ліпив
що уявив, коли світився
і з погляду єдиного любив,
і з ока в око
блиском перелився.
Крило безсонної жар-птиці
і випестив, і виніжив, пізнав,
бо ненароком задивився,
яка у нього далина.
І зрячий пензель мій сліпий
побачив ніч і недобачив,
і я йому порадив: жий,
поки, щасливий, не заплачеш.
Заснув, мов ангел, на мізинці
під колисковий метроном.
І пахне медофарба, як живиця,
якою заспокоїв полотно.
Я світлим доторком ліпив
крило безсонної жар-птиці.

**І зрячий пензель мій сліпий
заснув, мов ангел на мізинці.**

**А ось яку дав оцінку творчості Василя Рябого академік,
Герой України Іван Дзюба: «Це не те, що можна швиденько
пробігти очима. Це справжня поезія».**

*(В. Глаголюк; Слово «Просвіти».— 2009.—
5–11 листопада.— № 44.— С. 15.)*

Завдання до тексту

I варіант

1. Напишіть цитатний план прочитаного.

II варіант

1. Напишіть складний план прочитаного тексту.

2. За складеним планом напишіть анотацію прочитаного.

III варіант

1. Напишіть план прочитаного.

2. За складеним планом напишіть тези прочитаного матеріалу.

1. Академіки АН вищої школи України.— К., 2001.
2. Багмут, Й. А. Визначний учений і громадський діяч / Й. А. Багмут // Радянське літературознавство.— 1966.— № 8.
3. Беликов, В. И., Крысин, Л. П. Социолінгвістика / В. И. Беликов, Л. П. Крысин.— М., 2001.
4. Белл, Р. Т. Социолінгвістика: Цели, методи и проблеми / Р. Т. Белл.— М., 1980.
5. Бенедиктова, В. И. О деловой этике и этикете / В. И. Бенедиктова.— М., 1994.
6. Березин, Ф. М., Головин Б. Н. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин.— М., 1979.
7. Білецький, А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький.— К., 1996.
8. Бондалетов, В. Д. Социальная лингвистика / В. Д. Бондалетов.— М., 1987.
9. Вайнрайх, У. Языковые контакты / У. Вайнрайх.— К., 1979.
10. Ветров, А. А. Семиотика и ее основные проблемы / А. А. Ветров.— М., 1968.
11. Волков, А. Г. Язык как система знаков / А. Г. Волков.— М., 1966.
12. Галас, А. М. Про стилістичне значення періоду / А. М. Галас // Культура слова.— 1990.— Вип. 38.— С. 37–41.
13. Гаспарова, М., Борухович, В. Ораторское искусство Древней Греции / М. Гаспарова, В. Борухович.— М., 1985.
14. Дзюбишина, Н. Я. Про еліпс / Н. Я. Дзюбишина // Культура слова.— 1983.— Вип. 24.— С. 25–31.
15. Дорошенко, С. І. Загальне мовознавство / С. І. Дорошенко.— Х., 2006.
16. Дорошенко, С. І. Наукові простори: Вибрані праці / С. І. Дорошенко.— Х. 2009.
17. Дудик, П. С. Стилїстика української мови / П. С. Дудик.— К., 2005.

18. Енциклопедія сучасної України: У двох томах.— К., 2003.
19. Єрмоленко, С. Я. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. Б. Бибик, О. Г. Тодор.— К., 2001.
20. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України: Матеріали до історії.— К., 2005.
21. Карнегі, Д. Учись виступати публічно і впливати на широке коло людей / Д. Карнегі.— К., 2000.
22. Коваль, А. П. Практична стилістика української мови / А. П. Коваль.— К., 1978.— 400 с.
23. Кодухов, В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов.— М., 1974.
24. Кочан, І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навчальний посібник / І. М. Кочан.— К., 2008.
25. Кочерган, М. П. Загальне мовознавство: Підручник / М. П. Кочерган.— 2001.
26. Культура ведення дебатів.— Х., 1988.
27. Літературознавчий словник-довідник.— К., 1997.
28. Лосев, А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев.— М., 1982.
29. Львов, М. Р. Риторика. Культура речи / М. Р. Львов.— М., 2003.
30. Мацько, Л. І., Мацько, О. М. Риторика: Навчальний посібник / Л. І. Мацько, О. М. Мацько.— К., 2006.
31. Общее языкознание / Под общ. ред. А. Е. Супруна.— Минск, 1983.
32. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка / Отв. ред. Б. А. Серебренников.— М., 1970.
33. Панов, Е. Н. Знаки, символы, языки / Е. Н. Панов.— М., 1978.
34. Принципы и методы социолингвистических исследований.— М., 1989.
35. Проблема знака и значения.— М., 1969.
36. Провідники духовності в Україні: Довідник.— К., 2003.
37. Пуха, І. В. Деякі питання теорії навчання в спадщині Г. С. Сковороди / І. В. Пуха // Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди.— К., 1972.

38. Сагач, Г. М. Золотослів: Навчальний посібник / Г. М. Сагач.— К., 1993.
39. Селіванова, О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова.— Полтава, 2010.
40. Селіванова, О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми: Підручник / О. О. Селіванова.— Полтава, 2010.
41. Семчинський, С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський.— К., 1996.
42. Соломоник, А. Семиотика и лингвистика / А. Соломоник.— М., 1995.
43. Струбицький, В. В. Г. С. Сковорода про особистість учителя / В. В. Струбицький // Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди.— К., 1972.
44. Томан, І. Мистецтво говорити / І. Томан.— К., 1998.
45. Українська мова: Енциклопедія.— К., 2000.
46. Ушкалов, Л. В. Григорій Сковорода і антична культура: Монографія / Л. В. Ушкалов.— Х., 1997.
47. Чижевський, Д. І. Філософія Г. С. Сковороди / Д. І. Чижевський.— Х., 2004.
48. Швейцер, А. Д., Никольский, Л. Б. Введение в социолингвистику / А. Д. Швейцер, Л. Д. Никольский.— М., 1978.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
-----------------	---

МОВА, ІНДИВІД, СУСПІЛЬСТВО

МОВА ЯК ОСОБЛИВА ЗНАКОВА СИСТЕМА	5
Поняття про знак і знакову систему мови	5
Специфіка мовного знака. Своєрідність мови як знакової системи	6
МОВА І КУЛЬТУРА	8
МОВА І СОЦІУМ	10
МОВА В ЖИТТІ ЛЮДИНИ	14
УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА	15
УКРАЇНСЬКА МОВА У СВІТІ	22
ЛІНГВІСТИКА ЯК НАУКА ПРО МОВУ	31
Зв'язок мовознавства з іншими науками	34
ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА В ІМЕНАХ	36
УКРАЇНСЬКА МОВА В ІНТЕРНЕТ-ДЖЕРЕЛАХ	49
ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ	51

ОСНОВИ РИТОРИКИ

З ІСТОРІЇ РИТОРИКИ	55
Ораторське мистецтво у Стародавній Греції	55
Видатні оратори Давньої Греції	57
Риторика Давнього Риму	61
З історії слов'янської риторики	65
ЛІНГВІСТИЧНА РИТОРИКА	72
Риторика як наука і мистецтво слова	72
Основні поняття риторики	73
Риторичний ідеал	74
Етапи підготовки виступу	78
Техніка виголошення промови	84
Техніка аргументації	88
Еристика як мистецтво суперечки	92
Принципи складання промови	93
Мовні засоби риторики	97
Принципи оцінювання промови	98
Вимоги, що висуваються до оратора	99

ОСНОВИ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА	100
Види красномовства	100
Духовне красномовство (гомілетика)	105
Становлення наукової риторики	108
Полеміка	108
ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ	110

СИСТЕМА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

СТИЛІСТИКА ТА ЇЇ ПІДРОЗДІЛИ	140
МОВЛЕННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ СТИЛІСТИКИ І КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ	140
<i>Якісні ознаки культури мовлення</i>	141
СТИЛІСТИЧНА НОРМА В МОВІ І В МОВЛЕННІ	142
<i>Стилістичні норми</i>	142
<i>Порушення стилістичних норм</i>	142
МОДЕЛЬ ТЕКСТУ	143
<i>Інтродуктивний блок</i>	144
<i>Інформативний блок</i>	144
<i>Завершальний блок</i>	145
ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ	145
Укладання ділових паперів	146
<i>Автобіографія</i>	146
<i>Заява</i>	148
<i>Доручення</i>	150
<i>Розписка</i>	151
<i>Службовий лист</i>	153
<i>Різновиди ділових листів</i>	154
<i>Звіт</i>	156
<i>Оголошення</i>	157
Мовний етикет телефонної розмови	158
Правила поведінки в мережі Інтернет	160
ХУДОЖНІЙ СТИЛЬ	162
ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ	164
КОНФЕСІЙНИЙ СТИЛЬ	165
ЕПІСТОЛЯРНИЙ СТИЛЬ	165
СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ СИНТАКСИСУ	166
Полісиндетон і асиндетон	166
Стилістичне використання однорідних членів речення	168
Стилістичне використання синтаксичних синонімів	170
Стилістичні фігури синтаксису	171
ВПРАВИ І ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ	180

ТЕКСТИ ДЛЯ ВИКОНАННЯ РІЗНИХ ВИДІВ РОБІТ

ТЕКСТИ ДЛЯ ДИКТАНТІВ	216
ТЕКСТИ ДЛЯ ПЕРЕКАЗІВ	222
ТЕКСТИ ДЛЯ ПЕРЕКЛАДУ	242
ТЕКСТИ ДЛЯ АУДІЮВАННЯ	251
ТЕКСТИ ДЛЯ ЧИТАННЯ МОВЧКИ	272
ТЕКСТИ ДЛЯ ВИКОНАННЯ РОБІТ РЕПРОДУКТИВНОГО ХАРАКТЕРУ	292
ЛІТЕРАТУРА	338

Навчальне видання
Серія «Практичний довідник учителя»
ТЄЛЕЖКІНА Олеся Олександрівна
Українська мова. 11 клас
(профільний рівень)

**Код Ш14373У. Підписано до друку 28.06.2011. Формат 60×90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 21,5.**

**ТОВ Видавництво «Ранок». Свідоцтво ДК № 3322 від 26.11.2008.
61071 Харків, вул. Кібальчича, 27, к. 135.**

Адреса редакції: 61145 Харків, вул. Космічна, 21а.

Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355. E-mail: office@ranok.com.ua

**З питань реалізації звертатися за тел.: у Харкові – (057) 712-91-44, 712-90-87;
Києві – (044) 599-14-53, 377-73-23; Білій Церкві – (04563) 6-90-92;
Вінниці – (0432) 55-61-10, 27-70-08; Дніпропетровську – (056) 785-01-74;
Донецьку – (062) 261-73-17; Житомирі – (0412) 41-27-95, 44-81-82;
Івано-Франківську – (0342) 72-41-54; Кривому Розі – (056) 401-27-11;
Луганську – (0642) 53-34-51; Львові – (032) 244-14-36; Миколаєві – (0512) 37-85-87;
Одесі – (048) 737-46-54; Сімферополі – (0652) 54-21-38; Тернополі – (0352) 51-28-27;
Хмельницькому – (0382) 70-63-16; Черкасах – (0472) 51-22-51, 36-72-14;
Чернигові – (0462) 62-27-43**

E-mail: commerce@ranok.com.ua

«Книга поштою»: 61045 Харків, а/с 3355.

Тел. (057) 717-74-55, (067) 546-53-73.

E-mail: pochta@ranok.com.ua

www.ranok.com.ua

ВИКЛАДАЄМО ІЗ ЗАДОВОЛЕННЯМ!

У посібнику ви знайдете все необхідне для проведення уроку:

- основний теоретичний матеріал зі всіх тем шкільної програми
- практичні вправи, комплексні картки і тестові завдання
- тексти для проведення всіх видів письмових робіт:
  - диктантів
  - переказів
  - читання мовчки
  - аудіювання
  - перекладів
  - конспектування
  - складання планів і тез
- теми для творчих робіт

З посібниками серії «Практичний довідник учителя» ви зможете:

- швидко підготуватися до уроку
- якісно та із задоволенням провести урок

З практичним довідником учителя будь-який урок — не проблема!

